

MAGTUDREDNINGEN

MAN HAR ET STANDPUNKT...

OM STABILITET OG FORANDRING
I BEFOLKNINGENS HOLDNINGER

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

LISE TOGEBY

MAN HAR ET STANDPUNKT ...
OM STABILITET OG FORANDRING
I BEFOLKNINGENS HOLDNINGER

MAGTUDREDNINGEN

Folketinget besluttede i marts 1997 at iværksætte en dansk magtudredning eller, som det officielle navn er, *En analyse af demokrati og magt i Danmark*. Projektet ledes af en uafhængig forskningsledelse. Magtudredningens forskningsresultater publiceres i en række bøger, som udgives på Aarhus Universitetsforlag, og i en skriftserie, som udgives af Magtudredningen.

Lise Togeby
(formand)

Jørgen Goul Andersen

Peter Munk Christiansen

Torben Beck Jørgensen

Signild Vallgård

Lise Togeby

MAN HAR ET STANDPUNKT ...

**OM STABILITET OG FORANDRING
I BEFOLKNINGENS HOLDNINGER**

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

Man har et standpunkt ...

Om stabilitet og forandring i befolkningens holdninger

er sat med Bembo

og trykt hos Narayana Press, Gylling

© Magtudredningen, forfatteren og Aarhus Universitetsforlag 2004

Tilrettelægning: Kitte Fennestad

Omslag: Kitte Fennestad med foto af Jens Dresling

ISBN 87-7934-793-2

Aarhus Universitetsforlag

Langelandsgade 177

8200 Århus N

Fax 89 42 53 80

www.unipress.dk

INDHOLD

DEL 1. Holdningsændringer 11

KAPITEL 1. Stabilitet og forandring 13

FLERE FORMER FOR FORANDRING 14 · HVORDAN ER HOLDNINGERNE BLEVET UNDERSØGT? 16 · BOGENS INDHOLD 19

KAPITEL 2. At undersøge holdningsændringer 20

HVAD VED MAN OM HOLDNINGSÆNDRINGER? 20 · BOGENS UNDERLIGGENDE TEORETISKE ANTAGELSER 26 · KORT OM HOLDNINGSBEGREBET 29 · DE INDIVIDUELLE OG DE AGGREGEREDE ÆNDRINGER 30 · AVISANALYSERNE 33

DEL 2. De enkelte sager 35

KAPITEL 3. Befolkningens politiske dagsorden 37

LANGTIDSUDVIKLINGEN I VÆLGERNES POLITISKE DAGSORDEN 38
KORTTIDSSVINGNINGERNE 1999-2002 40 · SOCIALE OG POLITISKE VARIATIONER I BEFOLKNINGENS DAGSORDEN 46 · MEDIERNES DAGSORDENSÆTTENDE EFFEKT 48

KAPITEL 4. Indvandrere og flygtninge 50

KONTEKSTEN: ET STADIGT VOKSENDE PROBLEM 51 · LANGTIDSUDVIKLINGEN 55 · OPINIONENS KORTTIDSSVINGNINGER 64 · DEN INDIVIDUELLE BEVÆGELIGHED 68 · HVEM SKIFTER HOLDNINGER? 70 · OVERRASKENDE STABILE HOLDNINGER 75

KAPITEL 5. Ømu'en og folkeafstemningen 78

KONTEKSTEN: DEN SVINGENDE OPMÆRKSOMHED 78 · HOLDNINGERNE TIL EUROEN OG MERE GENERELT TIL EU 82 · HOLDNINGER TIL FOLKEAFSTEMNINGER 89

KAPITEL 6. Danmarks udenrigspolitiske engagement 97
KONTEKSTEN: DANMARK SOM KRIGSFØRENDE 97 · OPINIONS-
UDVIKLINGEN: DET LANGE PERSPEKTIV 100 · OPINIONSSVING-
NINGERNE: DET KORTE PERSPEKTIV 102 · DEN INDIVIDUELLE
STABILITET 105 · HVEM ÆNDRER HOLDNINGER? 106 · BÅDE
LANGSIGTEDE, GRADVISE ÆNDRINGER OG STORE PLUDSELIGE
ÆNDRINGER 112

KAPITEL 7. Velfærdsstaten 113
KONTEKSTEN: DE MANGE SMÅ SAGER 113 · VELFÆRDSUDGIF-
TERNE 116 · UDLICITERING OG BRUGERBETALING 124 · DET
SAMME I NYE VERSIONER 128

KAPITEL 8. Miljøproblemer 130
PRIORITERING AF MILJØET 130 · GENSPLEJSNING 139 · FRAVÆR
AF FORANDRING 143

KAPITEL 9. Andre spørgsmål på den politiske dagsorden 145
ØRESUNDSBROEN 145 · RACISTISKE GRUPPER 151 · STRAF KON-
TRA FOREBYGGELSE 156 · NÅR OPMÆRKSOMHEDEN ER STOR 159

KAPITEL 10. Uden for rampelyset 161
RYGERE BAGERST I KØEN 161 · FRIGIVELSEN AF HASH 163
FRI ABORT 164 · GRØNLANDS OG FÆRØERNES SELVSTÆNDIG-
HED 165 · FRAVÆR AF BEVÆGELSE 168

KAPITEL 11. Regeringsskiftet i november 2001 171
HVORDAN KLARER REGERINGEN SIN OPGAVER? 171 · VURDE-
RINGEN AF LANDETS ØKONOMISKE UDVIKLING 180 · ULANDS-
BISTANDEN 185 · ØGET POLITISERING 190

KAPITEL 12. Politisk viden 191
ÆNDRINGER I DEN POLITISKE VIDEN 192 · HVEM ÆNDRER
VIDEN? 196 · DEN NØDVENDIGE VIDEN 198

DEL 3. På tværs 201

KAPITEL 13. Ændringer i den folkelige opinion 203
ÆNDRINGERNES OMFANG OG KARAKTER 204 · DE MEGET STABILE
HOLDNINGER 208 · LANGSIGTEDE TENDENSER 211 · ABRUPT
BEVÆGELSER 214 · FLUKTUATIONER OP OG NED 216 · HVORNÅR
ÆNDRER HOLDNINGERNE SIG? 218

KAPITEL 14. Den individuelle bevægelighed 220

DE INDIVIDUELLE BEVÆGELSERS OMFANG: TO MÅLINGER 221 ·
DE INDIVIDUELLE BEVÆGELSERS OMFANG: TRE MÅLINGER 225 ·
FORHOLDET MELLEM DE INDIVIDUELLE BEVÆGELSER OG OPINI-
ONSBEVÆGELSERNE 228 · STABILE OG IKKE-STABILE HOLDNINGER 228 · DE MENINGSFULDE BEVÆGELSER 230

KAPITEL 15. Hvem ændrer holdninger? 232

KØN 233 · ALDER 236 · UDDANNELSE 237 · POLITISK
VIDEN 239 · SOCIAL TILLID 241 · EGENINTERESSE 242 ·
PARTIVALG 242 · ALLE GRUPPER BEVÆGER SIG SJÆLDENT
ENS 244

KAPITEL 16. Holdningernes kvalitet 245

KONSISTENS 246 · BETYDNINGEN AF IDEOLOGI 248 · DIFFE-
RENTIERING MELLEM SPØRGSMÅL 250 · SVARVILLIGHED 252 ·
VIDEN 254 · DEN INDIVIDUELLE STABILITET 257 · HOLDNING-
KVALITETEN ER HØJ 258

KAPITEL 17. Den offentlige mening 260

HOVEDRESULTATERNE 261 · VIRKELIGHEDEN OG TOLKNINGEN
AF DEN 265 · MEDIERNES ROLLE 267 · DE POLITISKE PARTIERS
ROLLE 271 · EN OFFENTLIG SAMTALE PRÆGET AF ÅBENHED OG
SAGLIGHED? 272

DEL 4. Bilag 277

BILAG 1. Metodiske spørgsmål 278

DATAKVALITETEN VED HOVEDUNDERSØGELSEN 278
MÅLINGEN AF STABILITETEN 281

BILAG 2. 284

Litteratur 286

FORORD

Mange har bidraget i forbindelse med udarbejdelsen af denne bog. En række studenter har foretaget registreringen af avisartiklerne og kodningen af de åbne variabler i surveyundersøgelserne. Det drejer sig om Anne Binderkrantz, Anders Holm, Lise Loftager, Lene Mosegaard Søbjerg og Peter Thorninger. Derudover har Jacob Gaarde Madsen og Andreas Juul Sørensen været ansat som forskningsassistenter ved projektet og har gennemført forskellige analyser af det indsamlede avismateriale. Birgit Møller har som ved tidligere projekter ydet en stor hjælp i forbindelse med analysen af surveyundersøgelserne. Bogens manuskript har været læst og kommenteret af Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Birgit Møller og Olof Petterson. Og endelig har Anne-Grethe Gammelgaard varetaget det i forbindelse med denne bog meget store arbejde med opsætning af figurer og tabeller. De skal alle have tak for deres hjælp.

Århus, april 2004
Lise Togeby

DEL I

HOLDNINGSÆNDRINGER

STABILITET OG FORANDRING

Da Poul Nyrup Rasmussen 10. marts 2000 udskrev folkeafstemningen om ØMU-forbeholdet var tilslutningen til ØMU'en og til den fælles valuta, euroen, allerede på vej nedad. I løbet af vinteren havde meningsmålingerne med forskellig styrke vist et flertal for dansk tilslutning, men i februar begyndte det at gå ned ad bakke, og ved afstemningen 28. september stemte kun 46,9 pct. af dem, der deltog i afstemningen, ja til ØMU'en. Efter valget steg støtten igen, således at der ved meningsmålinger i sommeren 2002 blev målt op mod 70 pct.s tilslutning til ØMU'en – et niveau der dog ikke holdt sig længe. Man får et indtryk af en befolkning, der ikke ved, hvad den vil, og hvis holdninger svinger mere eller mindre tilfældigt op og ned.

Dette indtryk er i god overensstemmelse med de teorier om holdninger og holdningsændringer, der i 1960'erne blev formuleret af den amerikanske politolog Phillip Converse (1964). Hans konklusion var, at almindelige mennesker slet ikke besad noget, der fortjente betegnelsen politiske holdninger. Efter hans opfattelse svarede folk blot ret tilfældigt på de spørgsmål, de fik præsenteret i meningsmålinger. Der var ikke nogen indre sammenhæng i de svar, de afgav, og svarene svingede helt tilfældigt, hvis den samme person flere gange fik stillet det samme spørgsmål. Dertil kom så, at de fleste mennesker manglede viden om de mest grundlæggende politiske forhold. Og uden en vis viden er det naturligvis også umuligt at have velbegrundede og strukturerede holdninger. Er denne beskrivelse af befolkningens holdninger dækkende, bliver det i og for sig meningsløst at foretage undersøgelser af f.eks. danskernes holdninger til brugerbetaling eller miljøbeskyttelse, for slet ikke at tale om ændringerne i disse holdninger. Og der sættes også spørgsmålstejn ved mulighederne for at få demokratiske institutioner til at fungere på tilfredsstillende vis.

Forskellige demokratiopfattelser tildeler borgerne en større eller mindre rolle i det politiske liv. For nogle har borgerne kun den opgave med mellemrum at vælge mellem forskellige politiske ledere. Andre kræver, at

befolkningen skal inddrages i beslutningsprocesserne, og at beslutningerne skal forberedes gennem en offentlig samtale, hvor synspunkter bliver prøvet mod hinanden. I det sidste tilfælde er det naturligvis en forudsætning, at borgerne har velforankrede holdninger, som kan bringes i spil i forbindelse med en sådan offentlig samtale. Converse' synspunkt har da heller ikke fået lov at stå uimodsagt, hverken i amerikansk eller dansk forskning. Således kaldte danske valgforskere bogen om folketingsvalget i 1998 *Vælgere med omtanke* (Andersen et al., 1999) for at signalere, at danske vælgere stemte ud fra grundige overvejelser, og at der var en god sammenhæng mellem deres partivalg og deres øvrige synspunkter. Tilsvarende har de to amerikanere Benjamin I. Page og Robert Y. Shapiro kaldt deres analyse af 50 års udvikling i amerikanernes politiske holdninger for *The Rational Public* (1992), den fornuftige offentlighed.

Men er befolkningens holdningsændringer i ØMU-spørgsmålet ikke en meget god demonstration af vægelsind og skiftende luner? Ikke nødvendigvis. Man kan jo have gode grunde til at skifte mening, og det kan ske efter fornuftige og grundige overvejelser. Da Jens Otto Krag i 1966 kommenterede dannelsen af det røde kabinet med, „at man har et standpunkt, indtil man tager et nyt“, blev det af mange opfattet som udtryk for kynisk holdningsløshed og for svigt af grundlæggende principper. Poul Hammerich kommenterer imidlertid i sin Danmarkskrønike begivenheden således: „Efter min mening er det ... et udtryk for Krag's allerbedste egenskaber: hans realisme og hans evne til at tænke længere end sine kolleger“ (1980: 268). Når Krag skiftede holdning, havde han altså ifølge Poul Hammerich gode grunde til det, og det var udtryk for en velovervejet reaktion på en forandret virkelighed. På samme måde vil der også ofte kunne være gode grunde til, at befolkningen skifter holdninger. Stabilitet og uforanderlighed er ikke udtryk for en højere fornuft, hvis verden ændrer sig, eller hvis vi får ny viden om forholdene.

FLERE FORMER FOR FORANDRING

Noget andet er så, at holdninger gennemgående er forholdsvis stabile, i hvert fald når vi ser på opinionen, dvs. på befolkningen under ét. Gentagne målinger af den samme holdning giver som regel forholdsvis ensartede resultater, også selvom der går betydelig tid imellem. Holdningsændringer i det omfang og inden for så kort en periode som dem, vi oplevede i forbindelse med ØMU'en, er usædvanlige. Ser vi på holdningerne til skatternes højde,

til miljøbeskyttelse eller for den sags skyld til integrationen af indvandrere og flygtninge, er stabiliteten langt større. Tager vi skatterne, var der f.eks. gennem 11 målinger fra 1999 til 2002 nogenlunde konstant nogle og fyrr pct. af de interviewede, der svarede, at skatterne burde sænkes, også selvom det ville føre til nedskæringer af velfærdsydelse. Her viste folkeopinionen sig at være overvældende stabil. Umiddelbart ser det således ud til, at folk på skatteområdet helt anderledes ved, hvad de vil.

Det interessante er imidlertid, at hvis vi i stedet for at interessere os for folkeopinionens eller befolkningsgennemsnittets bevægelse fra måling til måling og dermed for den kollektive eller aggregerede stabilitet følger den enkelte borger og dermed ser på den individuelle stabilitet, bliver resultaterne vendt på hovedet. Her viser det sig, at den individuelle stabilitet på alle spørgsmål, der vedrører EU, er meget høj, mens den er forholdsvis lav, hvad angår f.eks. skatter og miljø. Når de samme personer med nogle måneders mellemrum bliver spurgt om deres holdning til EU, vil de altså med meget stor sandsynlighed give det samme svar, mens de med en betydelig mindre sandsynlighed vil give det samme svar, når de får stillet et spørgsmål om skatter eller miljøbeskyttelse. Det viser sig altså, at folk er langt mere sikre og konsekvente i deres besvarelse af spørgsmål om EU end i deres besvarelse af spørgsmålene om skatter og miljøbeskyttelse. Alligevel måler vi de største opinionssvingninger i spørgsmålet om ØMU'en.

Forklaringen er, at stort set alle holdningsændringer vedrørende ØMU'en på samme tidspunkt er gået i samme retning – enten i mere positiv retning eller i mere negativ retning, fordi alle borgere i den mellemliggende periode har været udsat for de samme stærke og entydige påvirkninger. Omvendt har holdningsændringerne vedrørende skatterne og miljøet krydset frem og tilbage. Hver gang er der en forholdsvis stor gruppe, der har skiftet til venstre, og en tilsvarende stor gruppe, der har skiftet til højre. Forholdsvis stabile borgere kan således under visse omstændigheder efterlade et indtryk af bevægelse og usikkerhed, mens forholdsvis bevægelige borgere kan give et indtryk af stabilitet og omtanke.

Hvad er det, der sker? Hvornår flytter befolkningen sig, og hvornår forbliver den uforandret? Hvem er det, der ændrer holdninger, når holdningerne ændres? Hvorfor opfører forskellige spørgsmål sig så forskelligt? Og hvad betyder det?

HVORDAN ER HOLDNINGERNE BLEVET UNDERSØGT?

Emnet for denne bog er udviklingen i politiske holdninger i den danske befolkning. Det drejer sig for det første om de individuelle ændringer, dvs. om, hvor mange individer der skifter holdninger imellem to undersøgelser. Og så drejer det sig for det andet om ændringerne i folkeopinionen, der består af summen af alle de individuelle holdningsændringer, f.eks. om større eller mindre dele af befolkningen på forskellige tidspunkter støtter ØMU'en. Det sidste kan også kaldes de aggregerede ændringer. I begge tilfælde er spørgsmålet, hvor store ændringerne er, og i hvilken retning ændringerne går. I forlængelse heraf stilles for det tredje spørgsmålet, hvornår holdningerne ændrer sig og under hvilke omstændigheder. Hvad sker der f.eks. ved et folketingsvalg, eller hvis antallet af flygtninge vokser? Endelig vil der for det fjerde blive set på, hvem det er, der skifter holdning. Det er nemlig ikke sikkert, at hele befolkningen skifter holdning på samme tidspunkt eller skifter i samme retning. Nogle gange er de unge mere påvirkelige end de ældre, og andre gange er det omvendt. Nogle gange er det de mest politisk engagerede, der er mest bevægelige, og andre gange er det de mindst engagerede.

Udgangspunktet for analyserne er en opfattelse af, at det ikke er tilfældigt, hvornår og hvordan holdningerne ændrer sig. Som regel vil der være en fornuftig forklaring på stabiliteten og bevægeligheden. Opgaven er at finde mønstrene og forklaringerne.

Bogen bygger i hovedsagen på en undersøgelse af holdningsudviklingen fra maj 1999 til september 2002, hvor holdningerne på en række forskellige områder er målt hver fjerde måned. Alt i alt er der foretaget 11 små surveyundersøgelser med samme spørgeskema. Spørgsmålene er udvalgt, således at de dækker de fleste af de emner, som dansk politik drejer sig om i disse år.

Ideen har været, at man skulle spørge om holdningerne, allerede inden de begivenheder skete, som ville påvirke holdningerne. Der er således tale om noget, der minder om et naturligt eksperiment. Nogle begivenheder kan man forudse, f.eks. et folketingsvalg eller en broåbning, men de fleste af de begivenheder, som undersøgelsen viser, faktisk øver indflydelse på holdningerne, kunne man ikke have forudset. Det gælder f.eks. 11. september eller flygtningestrømmen fra Kosovo. Forskningsdesignet forudsætter altså, at man ved at spørge forholdsvis bredt, med en rimelig sandsynlighed vil have inddraget i hvert fald et vist antal holdningsdimensioner, som i den

undersøgte periode udsættes for påvirkninger. Det viste sig også at holde stik. Der skete i perioden fra foråret 1999 til efteråret 2002 tilstrækkeligt mange begivenheder, som havde relevans for de undersøgte holdninger, til at det har været muligt at foretage de planlagte analyser.

Foruden holdningsundersøgelserne er der for den samme periode blevet foretaget analyser af dagspressens dækning af de samme spørgsmål, som dækkes af spørgeskemaet. Der er f.eks. blevet set på, hvorledes avisernes dækning af ØMU'en udviklede sig, og på hvad de skrev om udliciteringer.

Det er udviklingen gennem disse næsten tre et halvt år, der står i centrum for analysen, og det er for denne periode, at de mest grundige og systematiske analyser kan foretages. I surveyundersøgelserne var indbygget et rullende panel, således at en tredjedel af interviewpersonerne blev udskiftet hver gang, og hver person deltog i tre efter hinanden følgende undersøgelser. På denne måde bliver det muligt at undersøge både den individuelle stabilitet og stabiliteten i folkeopinionen.

I tilgift foreligger der imidlertid for en række af spørgsmålene ældre undersøgelser, så det er muligt at følge holdningerne tilbage i tiden, nogle gange til 1993, andre gange til 1990 og enkelte gange endnu længere tilbage. Og endelig er holdningsundersøgelsen blevet gentaget i maj 2003. På en række områder er det således muligt at sige noget om ændringerne i opinionen over en forholdsvis lang periode.

Som nævnt er der ved udvælgelsen af spørgsmålene gjort forsøg på at favne så mange emner som muligt. Det drejer sig f.eks. om holdninger til indvandrere og flygtninge, EU, udenrigspolitik i øvrigt, velfærdsstaten, miljø, Øresundsbroen, lov og orden og ulandsstøtte. Der vil også blive set på, hvad der påvirker befolkningens viden om politiske forhold. Der er endvidere i undersøgelsen blevet anvendt flere forskellige af de spørgsmålsformater, som traditionelt anvendes i surveyforskningen. Jeg har ikke på forhånd haft nogen forestillinger om, at det ene spørgsmålsformat var mere velegnet end det andet. Hvor det har været muligt, er der imidlertid blevet anvendt spørgsmål, der også tidligere har været stillet i undersøgelser i Danmark. Herved er det nemlig blevet muligt at konstruere tidsserier, der går længere tilbage end til foråret 1999.

Det er ændringerne i den folkelige opinion, der står i centrum. Det skyldes, at det er dem, der er de politisk mest interessante. Det er ændringerne i folkeopinionen, der kan resultere i, at en regering falder, eller tilslutningen til en ny EU-traktat må opgives. Det er også opinionsændringerne, der

kan legitimere ny lovgivning på indvanderområdet eller miljøområdet. Man kan endvidere med Page og Shapiro (1992) argumentere for, at det er opinionsændringerne og ikke de individuelle ændringer, der giver det mest retvise billede af, hvorledes holdningerne ændrer sig, fordi aggregeringen af de mange enkeltpersoners holdninger medfører, at de tilfældige udsving udligner hinanden. De analyser af de individuelle bevægelser, der foretages i denne bog, har således først og fremmest til formål at hjælpe os til at tolke de ændringer, som kan registreres i den aggregerede folkeopinion. Det betyder, at der kun i et begrænset antal analyser bliver gjort brug af hele den panelstruktur, som er lagt ind i undersøgelsen, og som giver mulighed for at følge den samme person over tre undersøgelsesomgange. Mere dybtgående analyser af den individuelle stabilitet må vente til senere publikationer.

Undersøgelsen er foretaget som et led i Magtudredningen og er en af flere forskellige undersøgelser, der fokuserer på meningsdannelsen i Danmark. Andre undersøgelser har beskæftiget sig med, hvordan politikerne og de offentlige myndigheder argumenterer for politiske indgreb (Vallgård, 2003; Borchorst, 2003), hvordan borgerne diskuterer politiske problemer som f.eks. trafikpolitik (Phillips & Schröder, 2004), hvad de mener om magt og demokrati i Danmark (Kristensen, 2003; Christensen, 2003), eller hvordan medierne redigerer nyhedsformidlingen (Lund, 2002). I bestræbelserne på at beskrive meningsdannelsen er der blevet anvendt flere forskellige undersøgelsesmetoder: kvalitative interviews, fokusgruppesamtaler, analyser af officielle dokumenter og aviser og endelig surveyundersøgelser. De forskellige metoder kan hver for sig give os en del af svaret på, hvorledes befolkningens holdninger bliver til, men ikke hele svaret. Tilsammen kan de mange undersøgelser tegne et mere fuldstændigt billede. I denne bog vil det være sammenstillingen af surveyundersøgelser og avisartikler, der bidrager med den væsentligste form for dokumentation.

Når vi som led i Magtudredningen har lavet flere forskellige undersøgelser af meningsdannelsen, er det ud fra den opfattelse, at en meget vigtig form for magt i det moderne samfund er magten over tanken eller definitionsmagten, som man også kalder det. Magt udøves altså gennem påvirkning af andre menneskers måde at tænke på, gennem påvirkningen af de forestillinger, de har om verden, og ved at få placeret problemer på den politiske dagsorden. Det er magten over tanken, der er emnet for denne bog.

BOGENS INDHOLD

Bogen har et dobbelt formål. For det første er det hensigten at fortælle nogle historier om, hvordan holdningerne på forskellige områder har udviklet sig på både kort og langt sigt. Hvad er der f.eks. sket med holdningerne til modtagelsen af nye flygtninge? Hvordan har vores holdninger til miljøbeskyttelse udviklet sig? Og hvorfor har udviklingen været som beskrevet?

Men bogen har også til formål at efterprøve de hypoteser om holdningsudvikling, som kan udledes af den hidtidige forskning på området. Bliver de bekræftet eller afkræftet? Har det været en hensigtsmæssig måde at anskue holdningsdannelsen på? Og hvor langt kan vi komme i retning af at præcisere de konkrete faktorer, som spiller en rolle ved holdningsdannelsen?

Bogens del 2 indeholder de kapitler, hvor de enkelte emner bliver skildret et for et, mens del 3 indeholder de kapitler, hvor der konkluderes på tværs af enkeltspørgsmål.

I del 2 er der først et kapitel, der handler om ændringerne i befolkningens opmærksomhed omkring politiske spørgsmål, dernæst en række kapitler om holdningsudviklingen – individuelt og aggregeret – hvad angår en række konkrete sagområder, eksempelvis indvandring, EU og velfærdsstaten, og til sidst et kapitel om udviklingen i befolkningens politiske viden. Del 3 vil indeholde kapitler om ændringerne i folkeopinionen, om de individuelle holdningsændringer, om hvem der ændrer holdninger, og om de undersøgte holdninger kan siges at være genuine.

AT UNDERSØGE HOLDNINGSÆNDRINGER

Der findes en omfattende amerikansk litteratur om holdningsændringer, men ikke megen dansk – og slet ikke ret meget om den individuelle bevægelighed. I Danmark er det først og fremmest vælgervandringerne fra valg til valg, der er blevet undersøgt.

Dette kapitel vil behandle to spørgsmål. Det drejer sig for det første om, hvad man ved om holdningsændringer fra først og fremmest amerikanske undersøgelser. Og det drejer sig for det andet om nogle af de mere overordnede metodiske problemer, der knytter sig til denne type af analyser.

HVAD VED MAN OM HOLDNINGSÆNDRINGER?

Diskussionen om holdningernes stabilitet og forandring går tilbage til den ovenfor omtalte artikel, som den amerikanske politolog Phillip Converse publicerede i 1964, „The Nature of Belief Systems in Mass Politics“, som byggede på undersøgelser, der var foretaget i USA i 1950'erne. Her påviste Converse for det første, at der var meget stor forskel på holdningskonsistensen (sammenhængen mellem forskellige holdninger) og holdningsstabiliteten (samme holdning ved flere gentagne målinger) i den politiske elite og den almindelige befolkning, og for det andet, at graden af konsistens og stabilitet var meget lav blandt almindelige mennesker. Derudover viste han, at stabiliteten i befolkningen varierede med spørgsmålene, således at partiidentifikationen havde en meget høj stabilitet og racespørgsmål en forholdsvis høj stabilitet, mens andre spørgsmål var væsentligt mindre stabile. Specielt var stabiliteten lav, når det drejede sig om udenrigspolitik og om mere abstrakte ideologiske spørgsmål.

Konklusion var som nævnt, at de færreste amerikanere besad noget, der kunne fortjene betegnelsen politiske holdninger. Den lave stabilitet var udtryk for manglende viden og interesse. De færreste amerikanere havde noget forhold til udenrigspolitik, boligpolitik, uddannelsespolitik osv.,

og derfor var deres holdninger heller ikke stabile. Men nogle havde mere stabile holdninger end andre: De veluddannede og de politisk engagerede var i almindelighed de mest stabile, men de fleste mennesker havde også stabile holdninger vedrørende spørgsmål, som de af den ene eller anden grund var intenst optaget af.

Artiklen byggede på en panelundersøgelse, hvor de samme personer ved tre lejligheder havde fået stillet de samme spørgsmål. Converse interesserede sig både for holdningsstabiliteten og holdningskonsistensen, hvilket blev betragtet som to sider af den samme sag. Genuine holdninger måtte forventes at være både stabile og konsistente. Og her var det vel at mærke den individuelle stabilitet, der var tale om.

I den efterfølgende diskussion blev der fremført en række metodiske indvendinger mod Converses analyser. Christopher Achen (1975) pegede således på, at manglende stabilitet kunne skyldes såvel holdningssvingninger hos respondenterne som dårlige spørgsmål og stor måleusikkerhed. Achen tog udgangspunkt i, at al menneskelig adfærd indeholder et element af tilfældighed, dvs. at der for hvert enkelt menneske optræder en vis variation i holdningerne, som imidlertid svinger omkring en eller anden gennemsnitsværdi. Man må derfor altid forvente en grad af bevægelighed. Achen viste videre, at det kun var en meget lille del af variationen i stabiliteten, der kunne forklares af traditionelle baggrundsfaktorer. Stort set fandt han ingen tendens til, at personer med stor opmærksomhed, interesse eller uddannelse var mindre ambivalente eller ustabile end andre. Også dette pegede efter hans mening på, at det var måleinstrumentet og ikke individerne, der var kilden til den manglende stabilitet (jf. også Erikson, 1979).

Senere analyser har i øvrigt vist, at den amerikanske befolknings holdninger i 1950'erne var langt mindre konsistente end i andre perioder. Norman H. Nie og Kristi Anderson (1974) forklarer forskellen med, at politiseringen og konfliktniveauet var meget lavt i USA i 1950'erne, mens det steg gennem 1960'erne og 1970'erne. Med den øgede politisering øgedes også holdningskonsistensen. Man skulle derfor formode, at også stabiliteten var vokset i USA. Converse og Markus (1979) har imidlertid vist, at den individuelle stabilitet på de fleste områder var lige så lav i 1970'erne som i 1950'erne. Samtidig var der dog kommet en række nye emner til, der udviste en større stabilitet. Det drejede sig om en række mere moralske spørgsmål vedrørende raceproblemer, ligestilling mellem kønnene, abort og brug af hash.

Hans Jørgen Nielsen (1976) gennemførte i 1970'erne nogle analyser af holdningsstabiliteten i de danske vælgerundersøgelser fra 1971 og 1973,

og hans konklusion mindede meget om de amerikanske. Den individuelle stabilitet var på de fleste områder så ringe, at det lige så godt kunne være et resultat af den rene tilfældighed. Danskerne var på dette område ikke spor bedre end amerikanerne.

Omvendt har Richard G. Niemi og Anders Westholm (1984) foretaget en systematisk sammenligning af den individuelle stabilitet i USA og Sverige i 1970'erne og kom til det resultat, at den svenske befolkning havde mere stabile holdninger end den amerikanske. Yderligere viste det sig, at stabiliteten i Sverige var størst for de abstrakte, ideologiske spørgsmål og mindre for de moralske. Stabiliteten synes således at variere både med konteksten og med emnernes karakter.

På denne baggrund har John R. Zaller opbygget en model for holdningsdannelsen, hvor han på samme tid inkorporerer konklusionerne fra Converse og konklusionerne fra hans kritikere. I bogen *The Nature and Origin of Mass Opinion* (1992) sondrer Zaller mellem svarusikkerhed og egentlige holdningsændringer. Det afgørende er i begge tilfælde individets politiske opmærksomhed. En omfattende opmærksomhed vil således mindske svarusikkerheden. Men opmærksomheden spiller også en væsentlig rolle i forbindelse med egentlige holdningsændringer, som forventes at opstå, når befolkningen udsættes for nye eller ændrede politiske budskaber fra de politiske ledere. Ifølge Zaller består holdningsændringer af to faser, nemlig for det første en modtagelse af det nye budskab og for det andet en accept af budskabet. Jo større politisk opmærksomhed, jo større er sandsynligheden for, at man har modtaget og forstået budskabet. Men jo større politisk opmærksomhed, jo større er også sandsynligheden for, at man kritisk vil afvise budskabet, fordi det strider mod, hvad man vidste i forvejen, eller fordi det strider mod ens grundlæggende værdier. Andre egenskaber ved budskabet og konteksten kan dog også spille en rolle for holdningsændringerne, eksempelvis budskabets intensitet og budskabets tilgængelighed (Zaller, 1992: 151ff).

En af konklusionerne på Zallers bog bliver, at der ikke findes nogen generelle og enkle sammenhænge, vi kan bruge til at forudsige stabilitet og bevægelighed. Det afhænger af et samspil mellem spørgsmålets karakter, den politiske kontekst og egenskaber hos forskellige grupper af personer. Nogle gange vil de politisk mest opmærksomme være de mest bevægelige, andre gange vil de være de mest stabile. Nogle gange vil de højtuddannede være de mest stabile, andre gange vil de være de mest bevægelige. På samme måde med alle andre egenskaber. Det betyder imidlertid ikke, at

man ikke kan generalisere, men der er tale om generaliseringer af en mere kompleks art eller på et højere generaliseringsniveau.

Hvor Zaller beskriver, hvorledes holdningsdannelsen foregår for det enkelte individ, og herfra udleder hypoteser om svarusikkerhed og holdningsændringer, er der andre, der har koncentreret interessen om holdningsudviklingen for hele befolkningen og således kun har interesseret sig for ændringerne i den samlede opinion. Det gælder både for Benjamin J. Page og Robert Y. Shapiro i *The Rational Public* (1992) og for William G. Mayer i *The Changing American Mind* (1993). Begge bøger beskæftiger sig med udviklingen i holdninger over en meget lang periode, nemlig 40-50 år. De stiller spørgsmålene, hvorledes den amerikanske befolknings holdninger og værdier har udviklet sig, og hvorledes disse ændringer kan forklares.

Page og Shapiro konkluderer, at der set over en 50-årig periode er tale om en meget stor opinionsstabilitet (p. 45ff). Og i det omfang, der optræder bevægelser, er de som regel fornuftige og forklarlige. Der er sjældent tale om fluktuationer (bevægelser op og ned) og kun sjældent om abrupte bevægelser. Mayer konkluderer vedrørende præcis den samme periode, at der er sket ganske betydelige ændringer i den offentlige opinion i USA. De forskellige konklusioner skyldes, at de måler stabiliteten på forskellige måder (Page & Shapiro, 1992; 1999; Mayer, 1993: 111ff), men forskellen på de to opgørelser er alligevel ubehagelig stor. Page og Shapiro ser på det gennemsnitlige udsving mellem to tilfældige målinger af det samme spørgsmål, mens Mayer ser på det samlede udsving mellem mindst fem forskellige målinger over mindst 10 år. Ifølge Page og Shapiro (1992: 44-46) har omkring 25 pct. af spørgsmålene været udsat for skift på 10 procentpoint eller mere, mens det ifølge Mayer (1993: 115) drejer sig om omkring 80 pct., hvoraf omkring halvdelen har haft udsving på 20 procentpoint eller mere.

De to bøger er til gengæld nogenlunde enige, når de skal identificere forklaringerne på de ændringer, der finder sted. Den første hovedforklaring er, at befolkningens sammensætning ændrer sig som følge af, at nye generationer med andre demografiske og sociale egenskaber og andre holdninger tager over efter gamle. Den anden hovedforklaring er, at der sker demografiske og sociale ændringer af befolkningen, f.eks. gennem vandring fra land til by, øget uddannelse og ændrede familiemønstre. Den tredje hovedforklaring er, at konkrete politiske begivenheder som Vietnamkrigen eller borgerrettighedsbevægelsen påvirker holdningerne. Og endelig peger begge bøger på medierne som en i hvert fald medvirkende

faktor ved holdningsændringer, fordi de viderebringer oplysninger om store og små begivenheder og fortolker det skete.

De undersøgelser, som Page og Shapiro og Mayer har foretaget, bygger på den mængde af opinionsundersøgelser, som siden slutningen af 1930'erne er gennemført i USA. Vil man beskrive ikke blot opinionsbevægelserne, men også de individuelle bevægelser, er det imidlertid nødvendigt at have panelundersøgelser. Det i denne forbindelse mest relevante studie er Kent Jennings m.fl.'s enestående undersøgelser af „the class of 1965“, dvs. af den årgang high school-elever, der tog eksamen i 1965 (Jennings & Niemi, 1978; 1981; Jennings, 1987; Jennings & Stoker, 1999). Årgangen er på nuværende tidspunkt undersøgt fire gange, nemlig i 1965, 1973, 1982 og 1997. De tre første gange indgik også deres forældre i undersøgelsen og sidste gang også deres børn. Highschool-eleverne har man altså kunnet følge, fra de var 17 år i 1965, til de var ca. 50 år i 1997. Forældrene har man kunnet følge, fra de var midaldrende i 1965, til de var forholdsvis gamle i 1982. „The class of 1965“ er særlig interessant, fordi den hører til den generation, der fik en central placering i det amerikanske ungdomsoprør. Det sidste begrænser naturligvis generaliserbarheden, men muliggør til gengæld studier af grupper, der bliver udsat for stærke holdningspåvirkninger.

Blandt hovedresultaterne fra undersøgelsen kan nævnes, at de unge i betydeligt omfang ændrede holdninger – både individuelt og kollektivt – i perioden fra 1965 til 1973, hvorefter deres holdninger stabiliseredes. Forældrenes holdninger var allerede stabile i den første periode, men stabiliseredes yderligere med alderen. Jennings taler om, at der sker en holdningskrystallisering med stigende alder. Det ser altså ud til, at de unge er mere bevægelige end de ældre. Et særligt mønster optræder dog for nogle af de spørgsmål, der var nye på den politiske dagsorden i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne, f.eks. spørgsmål vedrørende kvindesag og marihuana. Ved disse spørgsmål opnår forældregenerationen aldrig den samme stabilitet som den unge generation, og stabiliteten er klart størst blandt dem, der var en del af protestbevægelserne. Undersøgelsen af „the class of 1965“ demonstrerer således betydningen af store politiske begivenheder og politiske stemningsbølger. Man kan tydeligt, specielt i den unge generation, iagttage nedslagene af Vietnamkrigen og borgerrettighedsbevægelsen (Markus, 1979).

Der findes også enkelte danske undersøgelser af holdningsstabiliteten. Først og fremmest er der regelmæssigt foretaget analyser af vælgervandringerne fra valg til valg, idet der er blevet set på både de individuelle

ændringer og opinionsændringerne. Opinionsændringer fremgår af det ændrede valgresultat. De største forskydninger i nyere tid blev målt ved jordskredsvalget i 1973, nemlig 29 procentpoint og de mindste forskydninger i 1988, nemlig 6 procentpoint (se f.eks. Nielsen, 1999; Nielsen & Thomsen, 2003: 61ff).

Den individuelle stabilitet kan beregnes enten på grundlag af paneldata, hvor den samme person er blevet spurgt om sin stemmeafgivning i forbindelse med to på hinanden følgende valg, eller ved at man spørger folk, om de kan huske, hvad de stemte ved forrige valg. I forbindelse med de tilbagevendende vælgerundersøgelser er der nogle gange blevet opbygget paneldata. Hvis man sammenligner de oplysninger om den individuelle stabilitet, der bygger på paneldata, med dem, der bygger på erindringsdata, ser det ud til, at erindringsdataene overvurderer stabiliteten med omkring 5 procentpoint. Også de største individuelle ændringer er målt i 1973, hvor 44 pct. af vælgerne skiftede parti, og de mindste i 1988, hvor 23 pct. af vælgerne skiftede. Og så er der kun blevet set på de vælgere, der afgav deres stemme ved begge de to valg.

Ved valget i 2001 var opinionsforskydningerne forholdsvis store, men alligevel kun 13 pct., mens ikke mindre end 34 pct. af vælgerne havde skiftet parti. Den individuelle bevægelighed var således stor. En del vælgere skifter mellem beslægtede partier, men i 2001 var der forholdsvis mange skift på tværs af partigrupper (Nielsen & Thomsen, 2003).

Spørgsmålet er, om holdningerne er lige så lidt stabile som partivalget. Som allerede nævnt har Hans Jørgen Nielsen gennemført en analyse af den individuelle holdningsstabilitet i den danske vælgerbefolkning i begyndelsen af 1970'erne, hvor resultatet var, at stabiliteten var lige så ringe som i USA. Men er det stadigvæk sådan?

I modsat retning peger resultaterne fra den danske værdiundersøgelse. Her har det været muligt at belyse de individuelle holdningsændringer over så lang en periode som ni år, nemlig fra 1990 til 1999 (Togeby, 2002). Analyserne viste, at holdningerne var overraskende stabile. Først og fremmest var stabiliteten meget stor i forhold til den type spørgsmål, man kan kalde konsensusspørgsmål, dvs. spørgsmål, som de fleste mennesker er enige i, eksempelvis spørgsmål vedrørende racisme, kristendom, behandling af homoseksuelle eller anvendelse af politisk vold. Her giver stort set alle de interviewede personer i begge undersøgelser det samme svar.

På spørgsmål, som der er større uenighed om, er bevægelserne gennemgående større, men også her er stabiliteten overraskende stor, når man

tager i betragtning, at der gik ni år imellem de to undersøgelser. Og det er tydeligt, at man finder den laveste individuelle stabilitet på spørgsmål, som måske ikke er så godt formuleret, som man kunne ønske sig. Det bekræfter således Achens opfattelse, at en af forklaringerne på en lav stabilitet er mangler ved måleinstrumentet. Men derudover viser det sig, at spørgsmål, der er forbundet med stor opmærksomhed, politisk konflikt eller intense moralske følelser, er karakteriseret ved en stor individuel stabilitet. Derimod er det ikke noget gennemgående træk, at det er de veluddannede og de politisk engagerede, der har de mest stabile holdninger. Hvem der bevæger sig mest, afhænger også af spørgsmålets karakter.

Hovedkonklusionen på denne analyse af den danske værdiundersøgelse er således, at også almindelige mennesker besidder politiske og moralske holdninger, som har en betydelig stabilitet selv over en forholdsvis lang periode. De fleste af de spørgsmål, der indgår i værdiundersøgelsen, er imidlertid af en noget mere grundlæggende art end de spørgsmål, man stiller folk i meningsmålinger. Det er således stadigvæk et åbent spørgsmål, hvor stor stabiliteten i dag er, når det drejer sig om almindelige politiske meningstilkendegivelser.

BOGENS UNDERLIGGENDE TEORETISKE ANTAGELSER

De analyser, der præsenteres i denne bog, bygger på en række antagelser om, hvad der betinger holdninger, og om hvordan holdningerne ændres. Antagelserne er udviklet på grundlag af resultaterne fra de undersøgelser, der er gennemgået ovenfor. Der er ikke tale om nogen stringent formaliseret model, hvorfra der kan udledes et sæt af testbare hypoteser, men om en teoretisk ramme, som dog kan bruges til at formulere nogle lidt mere løse forventninger til analyserne, og hvis hensigtsmæssighed og realisme afslutningsvis vil blive vurderet.

I modstrid med Converse er det den helt grundlæggende antagelse, at befolkningen består af nogenlunde velinformerede og tænksomme mennesker, hvis synspunkter og holdninger på en meningsfyldt måde bevæger sig i overensstemmelse med de værdier, de besidder, og den information, de modtager. Det er således antagelsen, at den enkeltes holdninger og meninger er forankret i grundlæggende værdier, som kun ændres vanskeligt og langsomt, og som i hovedsagen er erhvervet tidligt i livet. De konkrete standpunkter og synspunkter vil imidlertid også påvirkes af de begiven-

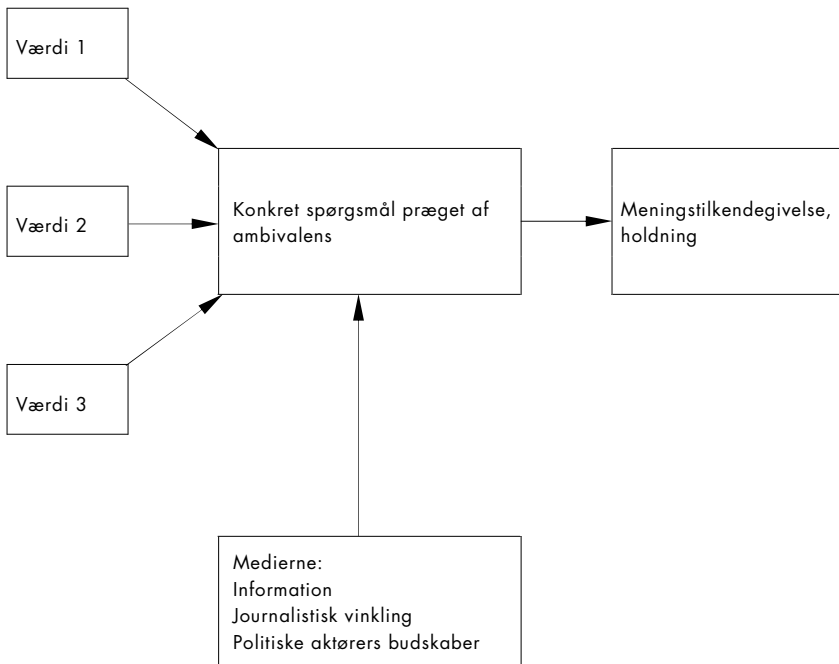
heder, der sker i verden, og af de tolkninger af disse begivenheder, som formuleres af opinionsdannere og medier. Begivenheder og udviklingstræk skal altid fortolkes. Der findes sjældent en umiddelbar virkelighed, der sætter sig igennem hos den enkelte uden at være hjulpet på vej af politikeres og mediers fortolkninger. Denne bog indeholder derfor både analyser af udviklingen i befolkningens holdninger og analyser af mediernes og dermed også politikernes tolkninger af forholdene.

Den anden grundlæggende antagelse er, at de fleste mennesker i forbindelse med de fleste spørgsmål besidder en vis ambivalens. Hvis vi som eksempel tager spørgsmålet, om Danmark skal modtage flere flygtninge, vil mange mennesker være placeret i en ambivalens mellem deres gæstfrihed over for mennesker i alvorlig nød og deres bekymring for indvandringens konsekvenser for det danske samfund. Et andet eksempel kan være spørgsmålet om kriminalitet og straf, hvor mange mennesker vil være placeret i en ambivalens mellem ønsket om at hævne sig på den kriminelle og ønsket om at hjælpe vedkommende tilbage til samfundet. Ikke alle spørgsmål vil være præget af så voldsomme ambivalenser, som de lige nævnte, men alle spørgsmål vil være præget af en vis ambivalens eller svarusikkerhed.

Det er ambivalensen eller svarusikkerheden, der kan forklare, at politiske aktører og medier kommer til at spille en rolle for de konkrete menings-tilkendegivelser. De budskaber, der i den forudgående periode er blevet formidlet gennem medierne, har betydning for, hvad det er for overvejelser og værdier, der får størst vægt i den konkrete situation, hvor spørgsmålet skal besvares. Hvis vi igen vender tilbage til holdningen til modtagelsen af flygtninge, får omsorgen for de svage en større vægt, når vi lige har set billeder af fordrevne flygtninge fra Kosovo, mens bekymringen for konsekvenserne for det danske samfund får større vægt, når medierne har været fulde af historier om alvorlige problemer i asylcentrene. Af betydning bliver på denne måde både de faktuelle oplysninger, som viderebringes af medierne, journalisternes vinklinger af historierne og de politiske aktørers fortolkninger af begivenhederne. Til grund for analyserne i den foreliggende bog ligger en meget enkel holdningsmodel, der er afbildet i figur 2.1.

Modellen illustrerer for det første, at der ved besvarelsen af ethvert spørgsmål indgår flere forskellige overvejelser eller værdier, hvilket fører til en vis grad af ambivalens. Dernæst illustrerer den, at mediernes betydning for holdningerne består i, at de i den konkrete situation påvirker prioriteringen

FIGUR 2.1.
Holdningsmodel

mellem de forskellige relevante overvejelser og værdier. Derimod antages det ikke, at medierne og de politiske aktører har nogen større betydning for de mere grundlæggende værdier, som indgår i overvejelserne.

På denne baggrund er de overordnede forventninger til holdningsudviklingen:

- At de aggregerede holdninger eller opinionen som hovedregel har en høj grad af stabilitet. Og at jo bedre holdninger og meninger er forankret i grundlæggende værdier, jo mere stabile er de.
- At alle holdninger er præget af ambivalens, men nogle holdninger mere end andre, fordi de forudsætter mere komplekse overvejelser, eller fordi de har indbygget en større spænding mellem modsatrettede værdier.
- At der på langt sigt og vedvarende kan ske holdningsændringer i forbindelse med ændringer af befolkningens sammensætning eller egenskaber og som resultat af store indgribende begivenheder.
- At holdningerne på kort sigt ændres, hvis der sker ændringer i indholdet af de budskaber, som formidles til befolkningen. Det sidste kan enten

skyldes, at virkeligheden ændrer sig, eller at de politiske aktørers og mediernes fortolkning af begivenhederne ændrer sig.

- At nogle gruppers holdninger i konkrete situationer ændrer sig mere end andres. Det kan skyldes, at deres interesser bliver særligt stærkt truet, eller at de er præget af en særlig stor ambivalens. Men det kan også skyldes, at nogle grupper har lettere eller sværere ved at modtage eller bearbejde de nye budskaber.

KORT OM HOLDNINGSBEGREBET

Når denne bog har undertitlen „Om stabilitet og forandring i befolkningens holdninger“, er det en lille smule falsk varebetegnelse. Det, der undersøges, er ikke helt, hvad man almindeligvis forstår ved „holdninger“. Snarere er der tale om en undersøgelse af spørgsmål af den slags, der optræder i meningsmålinger. Det drejer sig altså om stabilitet og forandring i svarene på spørgsmål af typen, om man er for eller imod tilslutning til ØMU'en, eller om man mener udgifterne til sygehusvæsenet skal øges eller mindskes.

Når der alligevel i bogens titel og i øvrigt i bogens tekst bliver brugt begrebet holdning i omtalen heraf, skyldes det, at vi ikke har noget andet mundret ord på dansk. På engelsk kan man sondre mellem *attitudes* og *opinions*, hvor *opinions* svarer til de meningstilkendegivelser, som analyseres her, mens det er begrebet *attitudes*, der normalt oversættes som holdninger. En holdning defineres i faglitteraturen som en disposition til at vurdere et objekt positivt eller negativt (Fishbein & Ajzen, 1975; Tonsgaard, 1984: 91), dvs. at der er tale om noget mere grundlæggende end konkrete meningstilkendegivelser. Holdninger måles sjældent direkte ved et enkelt spørgsmål, men som regel indirekte, ved at man stiller flere forskellige spørgsmål, som tilsammen anvendes til konstruktion af den bagvedliggende holdningsdimension. Men i denne bog bruges begrebet *holdninger* synonymt med meningstilkendegivelserne, der bliver givet som svar på et enkelt spørgsmål.

Til gengæld sondres der mellem på den ene side *værdier* og på den anden side holdninger eller meningstilkendegivelser, hvor værdierne betragtes som mere grundlæggende og bestandige end holdninger og meningstilkendegivelser. I forbindelse med konkrete meningstilkendegivelser vil individet mobilisere sine grundlæggende værdier. I den danske værdiundersøgelse definerede Peter Gundelach, inspireret af van Deth og Scarbrough (1995: 28) værdier således: „1. Værdier kan ikke direkte observeres. 2. Værdier

drejer sig om moralske overvejelser. 3. Værdier udtrykker noget om, hvad der er ønskværdigt“ (Gundelach, 2002a: 15). Eksempler på værdier er frihed, lighed eller omsorg for de svage. Individets værdier er ikke objektet for den her foretagne undersøgelse, men de vil blive brugt til at forklare holdninger og holdningsændringer.

Til måling af holdninger og meningstilkendegivelser er anvendt forskellige spørgeteknikker. De fleste holdninger er blevet målt, ved at interviewpersonerne er blevet bedt om at erklære sig „helt enig“, „delvis enig“, „delvis uenig eller „helt uenig“ i påstande af formen „Rygere bør rykke ned i køen, når der skal foretages hjerteoperationer“. Men derudover er der blevet anvendt to andre standardformater. Det ene vedrører de offentlige udgifter, hvor der er blevet spurgt, om der gives „for mange penge“, „passende“ eller „for få penge“ til eksempelvis forsvaret eller sundhedsvæsenet. Det tredje standardformat beder interviewpersonerne om at prioritere f.eks. miljøindsatsen på en skala fra 1 til 5, idet der spørges „1 betyder, at miljøet bør prioriteres meget højere end i dag, 3 betyder, at miljøet er prioriteret passende, 5 betyder, at miljøhensynene er ved at tage overhånd. Hvor vil De/du placere Dem/dig selv?“. Endelig er der nogle enkelte spørgsmål, hvor der anvendes helt særlige formuleringer. Man kan ikke på forhånd udelukke, at forskellige spørgeteknikker giver forskellige niveauer af individuel stabilitet.

DE INDIVIDUELLE OG DE AGGREGEREDE ÆNDRINGER

Når pressen med korte mellemrum præsenterer os for meningsmålinger, der viser, hvorledes den danske befolkning ville stemme, hvis der var folketingsvalg i morgen, er det opinionen eller de aggregerede ændringer, man interesserer sig for: Hvor stor har fremgangen eller tilbagegangen været for de forskellige partier, og hvilken regering ville kunne dannes på dette grundlag? Hvordan dette resultat er fremkommet, dvs. hvor mange der egentlig har skiftet parti, vil man sjældent interessere sig for, selvom det måske også har betydning, hvis man skal vurdere de fremtidige regeringsmuligheder. Det er dette sidste, vi kalder de individuelle bevægelser. Forholdet mellem opinionsbevægelserne og de individuelle bevægelser kan illustreres ved hjælp af et af spørgsmålene fra opinionsundersøgelsen. Her er valgt det spørgsmål, hvor interviewpersonerne er blevet bedt om at erklære sig enig eller uenig i påstanden, „Skattetrykket bør sænkes, også selvom det

TABEL 2.1.

Sammenhængen mellem svaret på spørgsmålet "Skattetrykket bør sænkes, også selvom det kan føre til nedskæringer i velfærdsydelse" i januar 2000 og maj 2000. Pct.¹

	JANUAR 2000		
	Enig i påstanden	Uenig i påstanden	Alle
MAJ 2000			
Enig i påstanden	30	13	43
Uenig i påstanden	14	43	57
Alle	44	56	100

1. Tabellen er beregnet på grundlag af de 570 personer, der har besvaret spørgsmålet begge gange. 13 personer har svaret "ved ikke" en af gangene.

kan føre til nedskæringer i velfærdsydelse". De 570 personer, der indgår i tabellen, er den gruppe, der har besvaret spørgsmålet både i januar 2000 og maj 2000. Uden for beregningen er holdt 13 personer, som i en af de to undersøgelsesomgange har svaret „ved ikke“.

Tabel 2.1 viser, at der i januar var 44 pct., der erklærede sig enige i påstanden, mens der i maj var 43 pct. I løbet af de 4 måneder er der altså sket et skift i retning af mindre støtte til sænkning af skatterne eller til venstre på 1 procentpoint. Men der er betydeligt flere, nemlig 27 pct., der har givet forskellige svar de to gange. Opinionsbevægelsen har således været 1 procentpoint, mens den individuelle bevægelse har været 27 pct., idet 14 pct. har bevæget sig mod venstre og 13 pct. mod højre.

Analysen af de individuelle bevægelser kompliceres af, at der indgår flere forskellige elementer heri, nemlig for det første *målefejlene*, for det andet *svarusikkerheden* og for det tredje *de genuine holdningsændringer* mod højre og venstre. Der indgår i enhver interviewundersøgelse en vis mængde målefejl af mere eller mindre tilfældig art. Svarpersonen kan have misforstået spørgsmålet, interviewerens kan have misforstået svaret, der kan være blevet kodet forkert, kategorierne kan være dårligt afgrænsede osv. En del af disse målefejl vil vise sig som manglende stabilitet. Jo dårligere formulerede spørgsmål, jo flere målefejl vil der optræde. Men der vil også optræde målefejl i forbindelse med selv de bedst formulerede spørgsmål.

Svarusikkerheden må ikke forveksles med målefejlene. Svarusikkerheden er et resultat af, at de fleste mennesker i forbindelse med de fleste spørgsmål er præget af en vis ambivalens: Deres svar vil i et vist omfang variere med situationen og konteksten. I følge den holdningsmodel, der er formuleret

af John Zaller (1992), er alle mennesker til stadighed udsat for en strøm af politiske nyheder og informationer, der kan påvirke deres opfattelser i den ene eller den anden retning. Hvad man svarer i den konkrete situation, er foruden af ens grundlæggende værdier afhængig af, hvor meget af informationen man har opfattet, og hvor kritisk man forholder sig til den. Det kan også være afhængigt af den kontekst, hvori spørgsmålet indgår, f.eks. af hvilket spørgsmål man har besvaret umiddelbart før. Der vil således altid være en vis grad af tilfældighed involveret i den konkrete persons konkrete svar, men spørges personen flere gange, vil svarene samle sig omkring et gennemsnit, der kan opfattes som personens placering på holdningsdimensionen. Nogle personer vil imidlertid være præget af en større svarusikkerhed eller ambivalens end andre.

Svarusikkerheden kan formodentlig også være udtryk for en mere grundlæggende ambivalens end den usikkerhed, som Zaller taler om. Nogle spørgsmål kan have indbygget et dilemma, f.eks. mellem frihed og lighed, hvor svarusikkerheden ikke så meget afspejler ny viden eller en ændret kontekst, men en genuin ambivalens i forhold til værdier, som begge anses for efterstræbelsesværdige. Nogle spørgsmål kan således være forbundet med en større svarusikkerhed end andre, ikke fordi de er dårligt formulerede, eller fordi personen er uden genuine holdninger, men fordi spørgsmålet spørger ind til en reel ambivalens.

Endelig vil der for det tredje være en række personer, der i egentlig forstand ændrer holdninger i perioden mellem de to undersøgelser. Nogle er eksempelvis blevet mere skeptiske over for skattelettelser, og andre er blevet mere positive. Hvor mange, der har skiftet hver vej, ved vi ikke. Men hvis man forudsætter, at hverken målefejlene eller svarusikkerheden påvirker fordelingerne, kan man i dette tilfælde konkludere, at der er 1 procentpoint flere, der har skiftet holdning mod venstre end mod højre. Opinionsændringen er derfor på 1 procentpoint. Hvor store de egentlige holdningsskift har været, ved vi ikke. De har dog formodentlig været en del større end 1 procentpoint (opinionsændringen) – men mindre end 27 procentpoint (den individuelle ændring).

Problemet er, at vi ikke har nogen mulighed for at vurdere, hvor stor en del af den individuelle bevægelighed der skyldes målefejl, hvor stor en del der skyldes svarusikkerhed, og hvor stor en del der skyldes egentlige holdningsskift. Heller ikke en panelundersøgelse kan således fortælle os, hvor store de genuine holdningsændringer har været. Og den kan heller ikke fortælle os, hvor stor svarusikkerheden eller målefejlene har været.

Vi kender kun summen af de tre faktorer. Dette betyder, at tolkningen af bevægelserne ofte vil være forbundet med en vis usikkerhed.

Bogens analyser af holdningsændringerne vil i hovedsagen bygge på procentdifferencer og i mindre omfang på korrelationskoefficienter (jf. Bilag 1). Der er ikke foretaget økonometriske tidsserieanalyser, fordi antallet af målinger vurderes til at være for lille til sådanne analyser.

For ikke at overlæsse fremstillingen med statistiske beregninger er der som hovedregel ikke givet oplysninger om den statistiske usikkerhed eller signifikansniveauet. Som en tommelfingerregel kan imidlertid anvendes, at alle forskelle i figurerne på fem procentpoint eller mere vil være signifikante på fem procents niveau¹. Kun holdningsændringer, der er signifikante, vil blive kommenteret i teksten.

En række yderligere metodiske spørgsmål, som holdningsanalyserne i denne bog rejser, er behandlet i bilag 1.

A V I S A N A L Y S E R N E

Parallelt med surveyundersøgelserne er der i perioden fra 1. januar 1999 til 30. september 2002 foretaget analyser af dagbladenes behandling af de emner, som omtales i surveyundersøgelsesternes spørgsmål. Avisanalyserne er foretaget gennem to uafhængige processer. I første omgang er der for hvert emne udvalgt artikler fra *Infomedia*, idet der for hvert emne er blevet søgt på så mange søgeord, som umiddelbart forekom relevant. Denne opgave er udført af studentermedhjælpere fra Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. I anden omgang er de indsamlede artikler blevet analyseret kronologisk og emne for emne af cand.scient.pol. Andreas Juul Sørensen, der har været ansat som forskningsassistent på projektet.

Ideen med avisanalyserne har været at få en beskrivelse af mediedebattens omfang og indhold, der kunne sammenlignes med de ændringer i holdninger, som man finder i befolkningen. Der er således blevet foretaget både kvantitative analyser af udviklingen i antallet af artikler om et givet emne og analyser af debattens indhold og af de standpunkter, der står over for hinanden. Formålet har været at indsamle et materiale, der muliggør en systematisk analyse af mediernes betydning for holdningsdannelsen. Inspirationen til denne form for analyse er hentet i John Zallers bog, *The Nature and Origin of Mass Opinion* (1992).

Analyserne har – først og fremmest af ressourcemæssige årsager – været begrænset til dagspressen, uanset at en stor del af mediepåvirkningen for-

modentlig sker gennem fjernsynet. Medieforskningen peger imidlertid på, at aviser og tv indgår som del af en fælles medieinstitution, der anvender de samme nyhedskriterier (Lund, 2002). Det demonstreres eksempelvis også i den analyse af valgkampen i 2001, der er foretaget af Jimmy van der Brugge og Henning Voss (2003). Antagelsen er derfor, at en analyse af dagspressen giver os et nogenlunde dækkende billede af den samlede nyhedsformidling.

Det er ikke muligt i forbindelse med den foreliggende bog at give en dækkende dokumentation for avisanalyserne. En sådan ville sprænge alle sidemæssige rammer. De notater, der er udarbejdet af Andreas Juul Sørensen, er imidlertid blevet placeret på Magtudredningens hjemmeside, hvor de kan findes under adressen, www.Magtudredningen.dk/publikationer/standpunkt.htm.

Uanset at vi har forholdsvis omfattende og parallelle beskrivelser af udviklingen i opinionen og udviklingen i medieindholdet, er der imidlertid betydelige metodiske problemer forbundet med at foretage endegyldige konklusioner om mediernes betydning for holdningsudviklingen. I og for sig er det kun muligt at påvise en samtidighed i udviklingen, men næppe, hvad der er årsag til hvad. Ofte vil det dog være muligt ved inddragelsen af yderligere faktorer at sandsynliggøre årsagerne til de beskrevne ændringer.

NOTE

- 1 Tager vi udgangspunkt i en stikprøve på 850 personer og en fordeling på 50/50 pct., vil en ændring på 5 procentpoint være signifikant på 5 pct.s signifikansniveau, mens en difference på 7 procentpoint er signifikant på 1 pct.s signifikansniveau. Ved mere skævt fordelte spørgsmål vil også mindre forskelle være signifikante.

DEL 2

DE ENKELTE SAGER

I de følgende mange kapitler vil holdningsudviklingen blive beskrevet emne for emne. Der vil være kapitler om holdningerne til indvandrere og flygtninge, EU og ØMU'en, Danmarks udenrigspolitiske engagement, velfærdsstaten og miljøproblemer. Derefter er der nogle kapitler, der samler en række mindre spørgsmål, og endelig et kapitel om udviklingen i politisk viden.

Alle kapitler bliver indledt med en beskrivelse af den politiske kontekst, dvs. af hvilke begivenheder der er foregået på området, og af hvorledes medierne har kommenteret udviklingen. Derefter vil holdningernes stabilitet blive beskrevet, både den individuelle stabilitet og stabiliteten i opinionen. Endelig vil der blive set på, om forskellige sociale og politiske grupper har bevæget sig lige meget. Det er således det særegne ved det enkelte emne, der vil stå i centrum i disse kapitler

I den efterfølgende del 3 vil analyserne derefter blive samlet op på tværs af emner. Her knytter interessen sig til fællestræk ved holdningsudviklingen.

BEFOLKNINGENS POLITISKE DAGSORDEN

Det hævdes ofte, at der er sket et skred til højre i danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere. Det passer imidlertid ikke. Holdningerne har været meget stabile over en lang årrække (jf. kapitel 4). Derimod har opmærksomheden om spørgsmålet ændret sig. Indvandrerspørgsmålet er kommet højt på den politiske dagsorden hos politikerne, medierne og befolkningen. Men hermed har disse holdninger også fået flere politiske konsekvenser end tidligere, fordi de nu påvirker både borgernes og politikernes adfærd – borgernes, når de afgiver deres stemme, og politikernes, når de tager beslutninger om politiske indgreb.

Det er derfor vigtigt at undersøge ikke blot holdningernes retning, men også hvor stor vægt de tillægges, eller – med et engelsk udtryk – hvor *saliente* de er. Siden den første danske vælgerundersøgelse i 1971 har man målt befolkningens politiske dagsorden ved at stille et helt åbent spørgsmål om, hvad der er de vigtigste problemer, som politikerne skal tage sig af. Det samme spørgsmål er blevet anvendt i Magtudredningens undersøgelser af opinionsudviklingen. Vi kan således sige noget om både korttidssvingningerne og om de lange udviklingstræk.

Ud over at det formodentlig har en umiddelbar *politisk betydning*, hvor højt på den politiske dagsorden et problem er placeret, har det også betydning for *holdningsdannelsen*. Tidligere undersøgelser tyder på, at saliente holdninger er mere konsistente og mere individuelt stabile end ikke-saliente holdninger (jf. kapitel 2). Man kan også forestille sig, at der optræder holdningsændringer, når der sker store ændringer i befolkningens opmærksomhed.

Jeg vil derfor starte de empiriske analyser med at se på ændringerne i befolkningens politiske dagsorden. Formålet med dette kapitel er at beskrive og forklare den overordnede udvikling både på kort og på langt sigt. De detaljerede analyser af enkeltspørgsmål vil derimod blive gemt til de efterfølgende kapitler.

LANGTIDSUDVIKLINGEN I VÆLGERNES POLITISKE DAGSORDEN

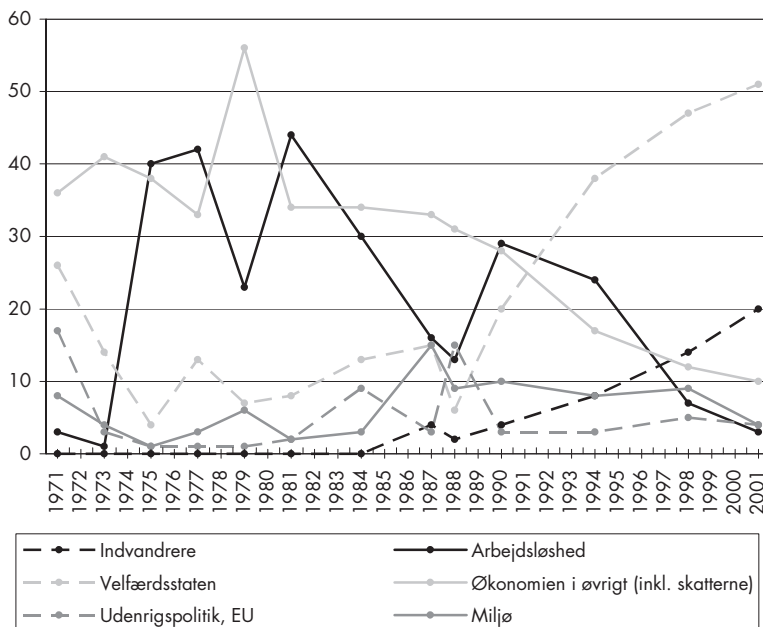
Som nævnt har alle danske vælgerundersøgelser siden 1971 indeholdt et åbent spørgsmål, hvor vælgerne er blevet spurgt „Hvilke problemer [mener] du/De, er de vigtigste i dag, som politikerne skal tage sig af?“ Hver person har kunnet afgive op til tre forskellige svar.¹ Svarene på spørgsmålet er efterfølgende blevet kodet i en række kategorier. Udviklingen i vælgernes dagsorden er vist i figur 3.1. Materialet til denne figur er hentet fra bogen om folketingsvalget i 2001, hvor udviklingen er analyseret af Jørgen Goul Andersen (2003a). Figuren viser, hvor stor en andel af de afgivne svar der hører til hver kategori. Ikke alle svar er medtaget i figuren, men de fleste og de vigtigste.

Som det fremgår af figuren, er der sket meget omfattende og klare ændringer i vælgernes dagsorden over de undersøgte 30 år. I 1970'erne og 1980'erne var det primært økonomiske spørgsmål, befolkningen var optaget af, dvs. skatterne, betalingsbalancen, de offentlige udgifter og arbejdsløsheden. I 1971 og 1981 nævnte omkring 80 pct. disse økonomiske emner. Men siden begyndelsen af 1990'erne har det gradvist ændret sig. Ved valget i 2001 var det helt dominerende emne velfærdsstatens serviceydelser, dvs. sundhedsvæsenet, omsorgen for de ældre, skoler og børneinstitutioner. Det andet dominerende emne var indvandrerne. Til gengæld var der ikke så mange, der nævnte de traditionelle økonomiske spørgsmål som arbejdsløsheden, betalingsbalancen eller skatterne.

Hvor højt et spørgsmål kommer på vælgernes dagsorden, er selvfølgelig afhængigt af det pågældende emne, men det er også afhængigt af, hvilke konkurrerende emner der er til stede. Der er kun plads til et begrænset antal emner på den enkelte vælgers dagsorden. Og her synes specielt arbejdsløsheden at spille en betydelig rolle. I perioder med høj eller stigende arbejdsløshed fylder arbejdsløsheden meget på vælgernes politiske dagsorden, mens interessen for arbejdsløsheden falder i perioder med lav eller faldende arbejdsløshed. Opmærksomheden på arbejdsløsheden steg stærkt fra 1972 til 1975, samtidig med at arbejdsløsheden var begyndt at stige i 1974. Opmærksomheden faldt til gengæld stærkt fra 1994 til 2001 samtidig med det store fald i arbejdsløsheden. På samme måde fyldte betalingsbalanceproblemerne meget på den politiske dagsorden i 1970'erne og 1980'erne. Med arbejdsløsheden og betalingsbalanceproblemerne ude af verden er der plads til andre spørgsmål. Eksempelvis til en større opmærksomhed på velfærdsstatens kerneydelser: sundhedsvæsenet, ældreomsorgen og børnepasning.

FIGUR 3.1.

De vigtigste problemer, som politikerne skal tage sig af i dag (tre mulige svar), nævnt i forbindelse med folketingsvalgene. Pct. af de afgivne svar

Udenrigspolitiske spørgsmål ser ud til kun at få en kortvarig karriere på befolkningens dagsorden i forbindelse med centrale beslutninger som tilslutningen til EF i 1973 og sikkerhedspolitikken i 1988. Ikke engang terrorbekæmpelsen efter 11. september var i stand til at invadere dagsordenen i forbindelse med valget i 2001. Indvandrerspørgsmålet synes til gengæld at være steget gradvist fra midten af 1980'erne til 2001, hvor 20 pct. af svarene vedrørte indvandrerproblemet, og hvor omkring halvdelen af alle interviewede nævnte indvandrere og flygtninge som et af de vigtigste spørgsmål.

Jørgen Goul Andersens konklusion er, at de ting, der fylder meget på befolkningens dagsorden, er de uløste offentlige problemer eller dem, der opfattes som uløste offentlige problemer. Med arbejdsløshedsproblemet, betalingsbalancen og miljøproblemerne løst, er indvandrerproblemerne, ældreomsorgen og sundhedsvæsenet blevet oplevet som de uløste offentlige problemer. Derimod er der ikke noget tegn på, at det er folks egne personlige problemer, der befolker deres politiske dagsorden (2003a: 135ff).

Det er almindeligt at tillægge medierne en dagsordensættende effekt sådan at forstå, at de emner, der er placeret højt på mediernes dagsorden,

også kommer højt på befolkningens dagsorden. Hvis ovenstående tolkning af langtidsudviklingen er rigtig, spiller medierne ikke den afgørende rolle for de lange linjer. Det gør landets økonomi og først og fremmest arbejdsløsheden. Til gengæld har medierne indflydelse på, hvad der opfattes som uløste problemer, når det ikke længere er økonomien. Eksempelvis, at det i de senere år netop er blevet indvandrerne og sygehusenes ventelister. Som det fremgår af kapitel 4, er der grund til at tro, at den omfattende mediedækning af indvandrerspørgsmålet har bevirket, at dette emne er kommet til at fylde mere og mere på befolkningens dagsorden. Omvendt er det også rimeligt at tro, at mediernes aftagende opmærksomhed om miljøproblemerne kan forklare, at miljøproblemerne er rykket markant længere ned på befolkningens dagsorden. Det er i hvert fald den forklaring, der argumenteres meget overbevisende for i en analyse af den helt parallelle udvikling i Sverige (Jagers & Thorsell, 2003).

Formodentlig spiller medierne en større rolle i forbindelse med korttidssvingningerne. I forbindelse med den seneste vælgerundersøgelse har man undersøgt overensstemmelsen mellem mediernes og vælgernes dagsorden under valgkampen. Det generelle indtryk er, at de to dagsordner følges meget godt ad. Dog er der en tendens til, at skatterne fylder mere på mediernes dagsorden end på vælgernes, og at velfærdsydelserne fylder mindre. Derudover ser det ud til, at medierne gik i selvsving på indvandrerspørgsmålet op til valget i 2001. Indvandrerne fyldte meget på vælgernes dagsorden, men de fyldte voldsomt meget mere i mediernes dækning af valgkampen. Mere end 40 pct. af de valgkampsrelaterede artikler og nyhedsindslag i de elektroniske medier handlede om indvandrerproblemer (van der Brugge & Voss, 2003; Goul Andersen, 2003a: 135ff).

Man kan ikke på denne baggrund konkludere særlig klart med hensyn til, om det er medierne, der påvirker befolkningen, eller det er omvendt. Meningsmålinger fra efteråret 2001 tyder ikke på, at valgkampen i større omfang øgede befolkningens allerede store opmærksomhed om indvandrerspørgsmålet. Til gengæld ser det ud til, at der blev skabt en lidt større opmærksomhed om skatterne (Goul Andersen, 2003a: 124ff).

KORTTIDSSVINGNINGERNE 1999-2002

Det er vanskeligt at belyse mediernes indflydelse på holdningsdannelsen ved hjælp af undersøgelser med flere års mellemrum. Mulighederne er bedre, når holdningerne bliver målt med korte mellemrum. Dette har

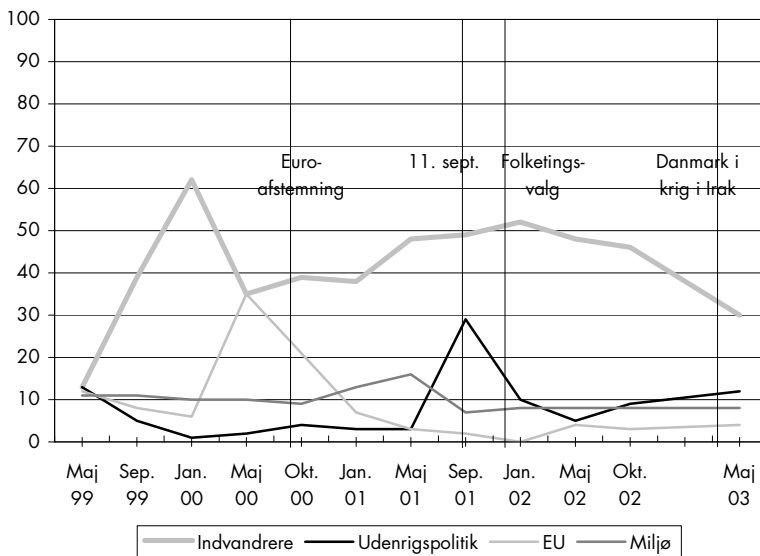
været begrundelsen for det design, der er blevet anvendt i den foreliggende undersøgelse, hvor spørgsmålene er blevet gentaget hver fjerde måned. Der er blevet anvendt den samme spørgeteknik som i vælgerundersøgelserne med et åbent spørgsmål, der efterfølgende er blevet kodet.

Figur 3.2, 3.3 og 3.4 viser, hvor stor en andel af de interviewede der ved hver måling har nævnt nogle af følgende ni emner: sygehusene, ældreomsorgen, andre velfærdsspørgsmål, arbejdsløsheden, økonomien i øvrigt, miljøet, indvandrerne, EU og andre udenrigspolitiske spørgsmål. Hermed er ikke alle de emner, som interviewpersonerne har nævnt, blevet inddraget, men de fleste og de vigtigste. De tre figurer adskiller sig noget fra figur 3.1, idet der denne gang er vist, hvor stor en andel af de interviewede der har nævnt de enkelte emner, ikke andelen af alle besvarelser. Procenterne er derfor gennemgående højere i disse figurer end i den foregående. I figureerne er der foruden de otte tidsserier også lagt en række lodrette linjer ind, der angiver forekomsten af centrale politiske begivenheder.

Korttidssvingningerne er forholdsvis store. Indvandrerområdet svinger således fra at blive nævnt af 13 pct. i maj 1999 til at blive nævnt af 62 pct. i januar 2000. EU svinger fra at blive nævnt af 6 pct. i januar 2000 til at blive nævnt af 35 pct. i maj 2000 for igen at falde til 7 pct. i januar 2001

FIGUR 3.2.

De vigtigste problemer, som politikerne skal tage sig af i dag (fire mulige svar). Pct. der nævner indvandrere, udenrigspolitik, EU og miljø

og til 0 pct. i januar 2002. Korttidssvingningerne i opmærksomheden er tydeligvis stærkt påvirket af konkrete begivenheder som folkeafstemninger, flygtningestrømmen og 11. september. De mest stabile emner er økonomien, miljøet og velfærdsydelserne, hvor de sidste nogenlunde konstant ligger højt på dagsordenen i hele perioden. Dog svinger interessen for sundhedsvæsenet en del.

Vi kan nu se på emnerne et for et. De største udsving vedrører *indvandrerområdet* (figur 3.2), der i øvrigt er det enkeltproblem, der oftest nævnes. Det usædvanlige er således den meget begrænsede omtale af spørgsmålet ved målingen i maj 1999 (13 pct.), hvilket i øvrigt falder sammen med, at der også blev målt meget positive holdninger til modtagelsen af flygtninge. I foråret 1999 modtog Danmark store grupper af flygtninge fra Kosovo. I en vis forstand var flygtningeproblemet således større end på de fleste andre tidspunkter, men det blev ikke oplevet som sådan. Politikere og medier var enige om, at Kosovo-flygtningene var uskyldige ofre for en bestialsk krig, og her måtte alle gode kræfter træde til. Det samme mente befolkningen. Flygtningene blev derfor ikke oplevet som et problem, politikerne burde tage sig af.

Men det ændrede sig hurtigt. I september var der allerede 39 pct., der nævnte indvandrerproblemet, og i januar 2000 toppede opmærksomheden med ikke mindre end 62 pct. Det er ikke, fordi der i sommeren og efteråret 1999 skete store og skelsættende ting på indvandrerområdet, men der var en række mindre begivenheder, der alle bidrog til at øge opmærksomheden. Allerede om sommeren startede diskussionen om, hvornår Kosovo-flygtningene igen kunne sendes hjem, og i slutningen af året var der stigende problemer med overbelagte asylcentre. Aldrig er der kommet så mange flygtninge til Danmark som i 1999. I sommeren 1999 indledte Peter Due-toft og Jørgen Estrup også deres offentlige kritik af sagsbehandlingen i Udlændingestyrelsen – en debat, der med mellemrum dukkede op igen resten af året. I det hele taget indtog udlændingsespørgsmålet en betydelig plads i den offentlige debat og i medierne i efteråret 1999 (jf. figur 4.1), og Dansk Folkeparti profilerede sig stærkt. En række socialdemokratiske borgmestre opfordrede offentligt og i stærke vendinger partiets ledelse til at gøre noget ved de problemer, som den store koncentration af flygtninge og indvandrere skabte i deres kommuner. I sin nytårstale gjorde Poul Nyrup Rasmussen flygtninge- og integrationspolitikken til et hovedtema og varslede stramninger og øgede krav (Bille, 2000: 73). Ingen kunne være i tvivl om, at indvandrerne var et stort problem.

Allerede fire måneder efter var der imidlertid kun halvt så mange, der nævnte indvandrerne som et af de vigtige politiske problemer. Det skyldtes ikke, at problemerne nu var blevet mindre, men at den kommende ØMU-afstemning tog en stor del af opmærksomheden. Med ØMU-afstemningen overstået begyndte opmærksomheden om indvandrerne gradvist igen at stige for at nå en anden kulmination i forlængelse af folketingsvalget i slutningen af 2001, hvor 52 pct. af de interviewede i januar 2002 nævnte indvandrerne som et vigtigt politisk problem.

Fra foråret 2002 er opmærksomheden så igen faldet, således at der i maj 2003 kun var 30 pct., der nævnte indvandrerspørgsmålet som vigtigt. Der er flere mulige forklaringer på den seneste udvikling. En af dem er utvivlsomt, at arbejdsløsheden er begyndt at fylde mere på borgernes dagsorden, og vi har tidligere set, at når opmærksomheden rettes mod arbejdsløsheden, mindsker det vigtigheden af andre spørgsmål. En anden mulig forklaring er, at Dansk Folkeparti har været blidere i mælet, nu hvor det har fået regeringsindflydelse, og der derfor er færre røster, der til stadighed fremhæver indvandrerspørgsmålet som et stort problem. Endelig kan ændringen skyldes, at antallet af nytilkomne flygtninge faktisk er faldet.

Som hovedregel har det næppe været på grund af mediernes egen indsats, at indvandrerområdet kom så højt på befolkningens dagsorden, men snarere politikernes, eller der er foregået et samspil mellem medier og politikere. Det er politikerne, der igen og igen har været de udfarende med hensyn til at bringe både flygtningemodtagelsen og integrationsproblemerne på mediernes dagsorden og dermed formodentlig i anden omgang også på borgernes (jf. i øvrigt kapitel 4). Men medierne bidrager gennem deres vinkling af historierne til at formidle et indtryk af store problemer.

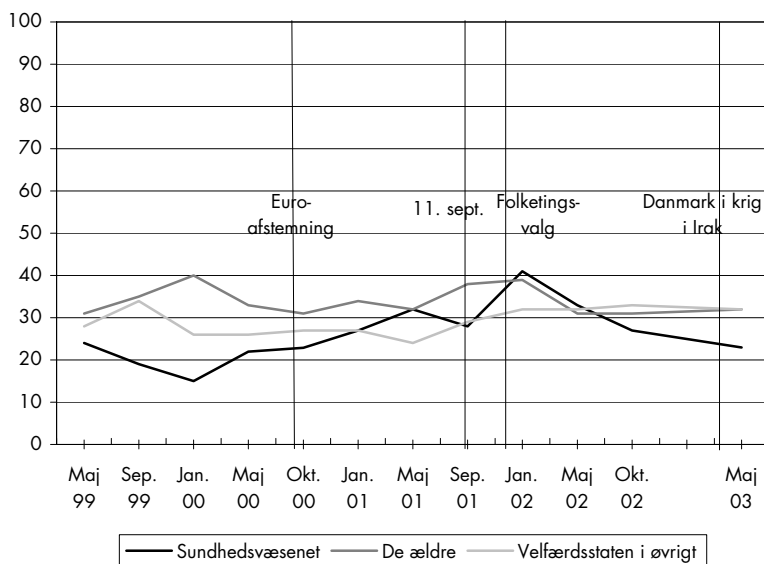
I modsætning til indvandrerområdet, som længe har været højt placeret på borgernes dagsorden, har de *udenrigspolitiske spørgsmål* (figur 3.2) gennemgående været forholdsvis lavt placeret. Men i den undersøgte periode skete der to ting, der hver for sig for en kort periode placerede udenrigspolitikken højt på befolkningens dagsorden. Den ene var ØMU-afstemningen i september 2000, der flyttede EU-spørgsmålet højt op på dagsordenen i foråret og sommeren 2000. Den anden begivenhed var 11. september 2001, der for en kort tid satte terrorbekæmpelsen og sikkerhedspolitikken på dagsordenen. Begge begivenheder blev massivt dækket i medierne, men man kan næppe sige, at det var medierne selv eller konkrete politikere, der havde æren for mediedækningen. Medierne spillede selvfølgelig en rolle ved at formidle billederne og debatterne om begivenhederne. At vi

alle igen og igen på fjernsynsskærmen kunne se flyene, der braste ind i de to tårne i New York, bidrog naturligvis til, at folks opmærksomhed i en periode var optaget af netop denne begivenhed. På samme måde gælder det om ØMU-afstemningen, at der selvfølgelig var tale om en vigtig politisk begivenhed, men valgkampen op til folkeafstemningen blev primært ført i medierne. Uanset om debatten havde en positiv eller en negativ slagside, bidrog medierne til at skærpe vores opmærksomhed om afstemningen og om dens centrale aktører.

De fleste af de øvrige spørgsmål har været forholdsvis stabile. Dog svinger også opmærksomheden om *sundhedsvæsenet* (figur 3.3) forholdsvis meget i den undersøgte periode fra et lavpunkt i januar 2000 på 15 pct. til et toppunkt i januar 2002 lige efter folketingsvalget på 41 pct. Herefter er opmærksomheden igen mindsket. Hvad der ligger bag disse forholdsvis store udsving, er lidt vanskeligere at sige. Lavpunktet i januar 2000 er måske først og fremmest et resultat af, at indvandrerspørgsmålet på dette tidspunkt bredte sig så voldsomt på dagsordenen. Den gradvise stigning i opmærksomheden indtil januar 2002 kan så være et resultat af de regelmæssigt tilbagevendende historier om ventelister, personalemangel og Danmarks dårlige placering i internationale sam-

FIGUR 3.3.

De vigtigste problemer, som politikerne skal tage sig af i dag (fire mulige svar). Pct. der nævner sundhedsvæsenet, de ældre og velfærdsstaten i øvrigt

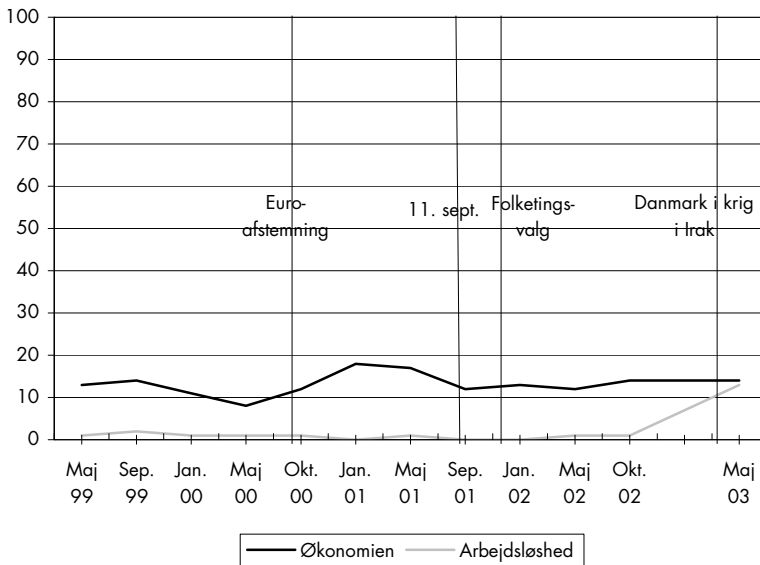
menligninger, f.eks. i kræftbekæmpelsen, men også af Venstres bevidste satsning på dette område (Goul Andersen, 2003a: 142). Dertil kommer, at den nye regering hurtigt efter sin tiltræden bevilgede 1,5 mia. til at afvikle ventelisterne. Tilsammen formidlede de mange forskellige historier formodentlig et billede af et dansk sundhedsvæsen, som ikke fungerede optimalt, og som krævede store indgreb fra politikernes side. Da den nye regering trådte til, gik den straks i gang med at gøre noget ved ventelisteproblemet gennem den såkaldte Løkke-pose. Dette ser ud til at have skabt en forestilling om, at problemerne nu var ved at være løst, og spørgsmålet bevægede sig derfor også nedad på befolkningens politiske dagsorden.

Endelig har *arbejdsløshedsspørgsmålet* (figur 3.4) i den allersidste periode igen fået en større opmærksomhed i takt med, at arbejdsløsheden er steget. Vi ser her en gentagelse af mønsteret fra tidligere perioder, hvor stigende arbejdsløshed altid betyder, at spørgsmålet nævnes af vælgerne som et vigtigt spørgsmål og hurtigt fortrænger andre sager fra dagsordenen, i dette tilfælde indvanderne og sygehusene.

Hvis vi på grundlag heraf skal ræsonnere over, hvad der ud over de langsigtede udviklingstræk på kort sigt skaber ændringer i befolkningens

FIGUR 3.4.

De vigtigste problemer, som politikerne skal tage sig af i dag (fire mulige svar). Pct. der nævner økonomien og arbejdsløshed

politiske dagsorden, synes det muligt at identificere nogle hovedtyper af faktorer. For det første ændrer dagsordenen sig, fordi virkeligheden ændrer sig, enten hvis der sker store begivenheder i indland eller udland, eller hvis der f.eks. sker ændringer i arbejdsløsheden. For det andet påvirkes befolkningens dagsorden, når det lykkes politikere eller andre samfundsdebattører at bringe spørgsmål på mediernes dagsorden. Og endelig synes befolkningens dagsorden for det tredje i et vist omfang at blive påvirket af, hvordan medierne vinkler de historier, de præsenterer for læsere og seere. Mediernes fokusering på problemer og konflikter kan bidrage til, at problemerne opleves som større, end de måske i virkeligheden er.

SOCIALE OG POLITISKE VARIATIONER I BEFOLKNINGENS DAGSORDEN

Indtil nu har vi talt om befolkningens dagsorden under ét. Vælgerundersøgelserne har imidlertid tydeligt demonstreret, at ikke alle grupper i befolkningen har den samme dagsorden. Kvinder og mænd lægger eksempelvis vægt på forskellige spørgsmål, og der er også betydelige forskelle mellem grupper, der stemmer på forskellige partier (Goul Andersen, 2003a).

Tabel 3.1 viser både de sociale og politiske variationer i befolkningens dagsorden. Datagrundlaget er Magtudredningens undersøgelse af opinionsdannelsen, men denne gang er alle de 11 delundersøgelser, der blev indsamlet fra maj 1999 til september 2002, blevet slået sammen.² Forudsætningen er således, at der mellem grupperne eksisterer stabile forskelle, som bedre lader sig analysere på de sammenslåede data, fordi vi har flere personer i hver grupper, f.eks. også tilstrækkeligt med personer, der stemmer på CD eller Kristeligt Folkeparti.

Som det fremgår af tabellen, optræder der sociale og politiske forskelle i opmærksomheden, men de er gennemgående overraskende små. Dog viser der sig at være forholdsvis store forskelle på mænds og kvinders dagsorden. Kvinder er mere optaget af velfærdsydelse som ældreomsorg, skoler og børnepasning, mens mændene er mere optaget af de økonomiske spørgsmål. Dette svarer til de forskelle mellem kønnenes interesser, som man altid har kendt (jf. Togeby, 1984: 83ff). Aldersforskellene er ikke store og ikke overraskende. De ældre er mest optaget af sundhedsvæsen og ældreomsorg, og de 30-39-årige er mest optaget af skoler og børnepasning. Uddannelsesforskellene afspejler i et vist omfang de forskellige uddannelsesgruppers alderssammensætning, men også deres pensionsforhold. Derudover er de

TABEL 3.1.

Den politiske dagsorden opdelt efter soc. og pol. baggrund, 1999-2002. Pct., der har nævnt

	SUNDHEDS- VÆSENET	ÆLDREOMSORG	VELFÆRD I ØVRIGT	ØKONOMI OG SKATTER	ARBEJDSLØSHED	MILJØ	INDVANDRERE	EU	UDENRIGSPOLITIK I ØVRIGT	N
Alle	25	33	30	14	5	9	40	8	7	4.269
Mænd	23	25	23	20	5	11	41	10	8	2.150
Kvinder	26	42	38	7	4	8	38	6	6	2.119
18-29 år	21	25	25	14	5	9	44	10	6	932
30-39 år	22	28	39	15	4	12	39	7	8	950
40-49 år	24	33	35	15	6	12	40	8	8	913
50-59 år	26	39	27	13	6	8	39	7	6	873
60-70 år	33	49	23	9	1	4	33	8	6	601
Under 9 års skolegang	29	49	22	9	4	5	35	5	4	809
9-10 års skolegang	24	36	30	14	5	8	40	6	5	2.028
Studentereks. m.m.	24	24	37	14	5	12	43	11	10	1.000
Lang videregå. uddan.	23	13	36	20	5	19	36	15	15	398
Selvstændig	22	24	22	19	4	10	38	8	10	328
Off. lavere funktionær	24	36	42	10	4	12	38	7	7	717
Off. højere funktionær	20	15	41	16	6	20	38	14	18	177
Priv. lavere funktionær	27	32	30	17	5	9	45	8	7	750
Priv. højere funktionær	26	20	36	27	4	15	38	15	9	169
Faglært arbejder	25	32	20	19	6	8	43	6	4	328
Ufaglært arbejder	20	39	24	16	5	7	40	5	4	465
Enhedslisten	14	19	42	5	6	18	37	11	14	94
SF	21	30	41	8	6	21	34	8	8	391
Socialdemokratiet	28	37	34	9	6	10	38	7	5	756
Det radikale Venstre	23	18	40	9	3	15	41	15	17	175
CD	22	24	34	10	2	12	37	12	10	59
Kristeligt Folkeparti	37	23	43	9	3	11	28	5	14	65
Venstre	27	32	26	21	4	7	41	10	6	1.183
Det konservative Folkep.	24	30	29	24	5	7	45	8	8	246
Dansk Folkeparti	23	46	19	13	2	4	65	4	4	260

højtuddannede mere optaget af miljø, udenrigspolitik og EU end andre uddannelsesgrupper. Det ser ud til, at de højtuddannede oftere er optaget af de lidt fjernere emner, som den enkelte ikke kan have nogen direkte erfaringer med. Herudover viser opdelingen på stillingskategorier, at ufaglærte arbejdere er meget optaget af ældreomsorgen og de privatansatte højere funktionærer af landets økonomiske problemer. Men alt i alt er de sociale forskelle ikke store. Nogle af de fundne forskelle afspejler gruppernes egeninteresse, andre gør ikke, men egeninteressen vejer under alle omstændigheder ikke tungt i det samlede billede.

Forskellene mellem partiernes vælgergrupper³ er gennemgående heller ikke store og følger nogenlunde det forventede mønster. Dansk Folkepartis vælgere er mest optaget af indvandrerspørgsmålet, Det radikale Venstres og Enhedslistens vælgere er mest optaget af udenrigspolitik, Venstres og Konservatives vælgere er mest optaget af økonomien, venstrefløjens vælgere er mest optaget af miljøet, og Socialdemokratiets og Dansk Folkepartis vælgere er mest optaget af ældreomsorgen. Men heller ikke forskellene mellem partiernes vælgere er voldsomme.

Stort set har alle befolkningsgrupper den samme dagsorden, dvs. at de på samme tidspunkt opfatter de samme politiske spørgsmål som vigtige. Når man betragter korttidsændringer af den politiske dagsorden, er det muligt at finde visse sociale og politiske mønstre heri (ikke vist), men de er ikke stærke. De fleste grupper bevæger sig nogenlunde i takt.

MEDIERNES DAGSORDENSÆTTENDE EFFEKT

Dette kapitel har rejst spørgsmålet om mediernes dagsordensættende effekt. Er det, som medieforskningen længe har hævdet, medierne, der bestemmer, hvad det er vi skal opfatte som de væsentlige politiske problemer?

Hvad langtidsudviklingen angår, synes mediernes betydning at være forholdsvis begrænset. Vigtigere synes spørgsmål som arbejdsløshedens højde og underskuddet på betalingsbalancen at være. Naturligvis er der nogen, der skal fortælle folk herom, og det gør medierne. Men medierne er som oftest blot den arena, hvor debatten mellem politikere og andre politiske aktører foregår. Det er politikernes og andre opinionsdanneres stadige opmærksomhed om disse problemer, der holder dem på dagsordenen. På samme måde er den store opmærksomhed om indvandrerspørgsmålet som oftest orkestreret af politikerne og ikke af medierne selv (jf. kapitel 4). Det ser ud til, at mediernes rolle først og fremmest er at formidle og måske

forstærke den problemopfattelse, der findes blandt politikere og andre samfundsdebattører.

Heller ikke på kort sigt er det uden videre medierne selv, der er den centrale aktør. De store opmærksomhedsudsving optræder i forbindelse med centrale begivenheder, der mere eller mindre selvfølgelig får en stor plads i mediernes nyhedsdækning. Også hvad korttidssvingningerne angår, spiller politikerne og den øvrige politiske elite en central rolle ved at formulere og fokusere konflikterne, så de finder nåde for mediernes nyhedskriterier. Heller ikke korttidssvingningerne er som regel et resultat af mediernes egen indsats, selvom det fra tid til anden er muligt at iagttage et nedslag på borgernes politiske dagsorden af mediernes mere selvstændige aktiviteter.

Denne konklusion falder godt i tråd med Anker Brink Lunds analyser (2002), hvor konklusionen er, at det ikke er kampagnejournalistikken, der giver medierne den store indflydelse, men den daglige redigerende virksomhed, hvor journalister bruger de traditionelle nyhedskriterier, når de skal vælge og vinkle nyhederne.

Der er således meget, der tyder på, at vi tidligere har været tilbøjelige til at overdrive mediernes selvstændige betydning for befolkningens politiske dagsorden (jf. i øvrigt omtalen af mediernes betydning i kapitel 17).

NOTER

- 1 Spørgsmålet er blevet administreret på den måde, at der efter det første svar er blevet spurgt „Kan du/De nævne flere vigtige problemer?“, hvorefter der i vælgerundersøgelserne er noteret i alt op til 3 svar, mens der i undersøgelsen af opinionsdannelsen er blevet noteret op til 4 svar. Man kan over for den anvendte spørgeteknik indvende, at der er tale om et nulsumsspil, når svarmulighederne er begrænsede. Kommer der et nyt emne op, må der med nødvendighed udgå et andet. Opinionsundersøgelsen giver os imidlertid mulighed for at undersøge, hvor mange ekstra svar der fremkommer, når der gives mulighed for flere svar. I gennemsnit på de 11 undersøgelser er der 36 pct., der har afgivet 3 svar, mens der er 4 pct., der har afgivet 4 svar. Flest fjerdesvar blev afgivet i januar 2001, da 7 pct. nævnte fire emner. Det er ikke sandsynligt, at det ville have ændret resultaterne, hvis der havde været mulighed for at afgive flere svar end 4. Derimod kan det have en marginal betydning, at der i vælgerundersøgelserne kun har været mulighed for at afgive 3 svar.
- 2 For at de samme personer ikke skal optræde flere gange, er der som grundlag for denne analyse konstrueret en særlig datafil, der opløser datasættets panelstruktur, idet hver interviewperson kun indgår i forbindelse med det først afgivne interview.
- 3 Oplysningerne om partivalget bygger på et spørgsmål om, hvad man vil stemme, „hvis der var folketingsvalg i morgen“.

INDVANDRERE OG FLYGTNINGE

Spørgsmålet om modtagelse af flygtninge og integration af indvandrere er det enkeltspørgsmål, der i de senere år har stået højest på den politiske dagsorden. Fra at være et emne, som kun få mennesker beskæftigede sig med i 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne, er det vokset til at være det største og dominerende emne på befolkningens politiske dagsorden, kun udkonkurreret af summen af alle de spørgsmål, der vedrører velfærdsstatens indretning (jf. kapitel 3). Som følge heraf har indvandrerspørgsmålet også fået en væsentlig indflydelse på partivalget (Goul Andersen & Borre, 2003).

Det interessante er imidlertid, at spørgsmålet slet ikke fylder det samme på den politiske dagsorden i de andre nordiske lande. I Norge ligner indvandrersituationen ellers på mange måder den danske. Antallet af indvandrere er nogenlunde det samme, og den etniske sammensætning ligner meget. Indvandrerne historie er også nogenlunde den samme med først en forholdsvis begrænset arbejdskraftindvandring og derefter en del flygtninge fra Mellemøsten og Afrika. Men i Norge var der ved stortingsvalgene i 1993, 1997 og 2001 kun mellem fire og seks pct. af vælgerne, der nævnte indvandrerspørgsmålet som vigtig for deres stemmeafgivning (Aardal, 1999: 21; 2003: 16), hvilket skal sammenlignes med, at der i Danmark var 51 pct., der ved folketingsvalget i 2001 nævnte emnet som vigtigt for politikerne at tage sig af (Goul Andersen, 2003a).¹ Og i Sverige har der ved gentagne målinger inden for de seneste ti år i gennemsnit været 12–13 pct., der nævnte indvandrerspørgsmålet som vigtigt for politikerne at tage sig af (Holmberg & Weibull, 2002: 10). Den voldsomme opmærksomhed er således et særligt dansk fænomen.

Det er også karakteristisk for Danmark, at spørgsmålet om befolkningens holdninger og ændringerne heri er blevet opfattet som en væsentlig del af problemet. Det er således en udbredt opfattelse, at der gennem de senere år er sket meget store skred i den danske befolknings holdninger til ind-

vandrere og flygtninge. Efterhånden har den opfattelse bidt sig fast, at vi engang modtog gæstearbejderne med åbne arme, men at vi efterhånden er blevet mere og mere negative og kritiske – for ikke at sige racistiske. Og ud fra denne myte ageres der så politisk.

Vi har på indvandrerområdet et ret godt grundlag for at udtale os om både korttids- og langtidsudviklingen, idet der regelmæssigt gennem de seneste ti år er blevet indsamlet oplysninger om danskernes holdninger, og der foreligger også sammenlignelige data, der går endnu længere tilbage.

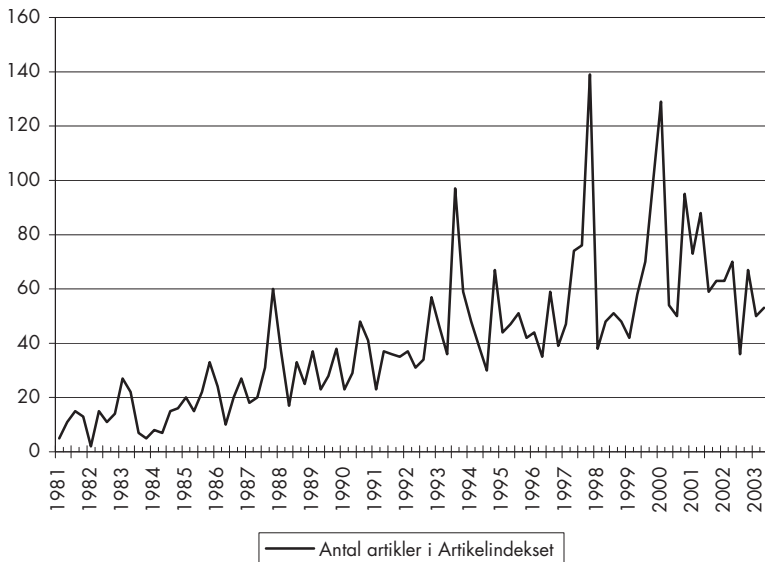
Kapitlet starter med at skildre den politiske udvikling på indvandrerområdet. Derefter vil der blive set på holdningernes langtidsudvikling, og bagefter på korttidsudviklingen. Endelig til sidst stilles spørgsmålet om, hvem det er, der skifter holdninger, når der sker holdningsskift.

KONTEKSTEN: ET STADIGT VOKSENDE PROBLEM

Den stigende opmærksomhed er helt afgørende for forståelsen af holdningsudviklingen på indvandrerområdet. Spørgsmål, som tillægges stor vigtighed,

FIGUR 4.1.

Antal artikler i Artikelindekset om indvandrere og flygtninge. Kvartalsvise opgørelser, 1981-2003

BOKS 4.1.

Tidstavle vedrørende flygtninge- og indvandrerspørgsmålet

- 1967: Indvandringen af fremmed arbejdskraft starter.
- November 1973: Der lukkes for indvandringen af arbejdskraft.
- November 1981: Første gang udenlandske statsborgere kunne stemme til et dansk kommunalvalg.
- Juni 1983: Vedtagelsen af en udlændingelov, der kaldes "verdens mest liberale".
- Efterår 1984: Et voksende antal flygtninge kommer til Danmark.
- Juli 1985: Voldelige sammenstød i Kalundborg.
- September 1986: Flygtningestrømmen kulminerer med 2.827 personer på en måned.
- Oktober 1986: Udlændingeloven strammes.
- Februar 1992: Vedtagelsen af den såkaldte "Palæstinenserlov", efter at palæstinensere har sultestrejket i københavnske kirker.
- November 1992: Vedtagelsen af "Jugoslaverloven" om midlertidig opholdstilladelse til krigsflygtninge.
- Januar 1993: Regeringsskifte som resultat af Tamil-sagen.
- December 1994: V, K og FrP får udsat behandlingen af loven, der skal give bosnierne mulighed for at søge asyl, i 12 søgnedage.
- Forår 1995: *Ekstra Bladets* kampagne "Godhedens pris".
- August 1996: Under uroligheder på Nørrebro kommer det til kampe mellem politiet og andengenerationsindvandrere.
- Forår 1997: *Ekstra Bladets* anden store kampagne "De fremmede".
- Sommer 1997: Igen kampe på Nørrebro.
- Efterår 1997: Thorkild Simonsen afløser Birte Weiss som indenrigsminister.
- Juni 1998: Integrationsloven vedtages med ikrafttræden fra 1. januar 1999.
- Forår 1999: Flygtningestrømmen fra Kosovo.
- Sommer og efterår 1999: Diskussion om hjemsendelse af Kosovoflygtningene.
- Juli 1999: Peter Duetofts og Jørgen Estrups kritik af Udlændingestyrelsens sagsbehandling. Sagen fortsætter om efteråret.
- August 1999: Megen omtale af tørklædesager.
- September 1999: Uroligheder på Nørrebro.
- Efterår og vinter 1999: Megen fokus på Vollsmose.
- December 1999: Asylcentrene overfyldte efter flygtningerekord i 1999.
- Februar 2000: Massevoldtægt i Bispehaven i Århus.
- Maj 2000: Dom i sagen om massevoldtægten og diskussion om strafudmåling.
- August 2000: Igen megen omtale af tørklædesager.
- Efterår 2000: Socialdemokratiske udmeldinger om opstramninger. Begyndende spændinger i regeringen.
- Februar 2001: Bistandsministeren udtaler sig om fattigdomsflygtninge.

- Forår 2001: Problemerne med at finde plads til en muslimsk begravelsesplads.
- Forår 2001: Debat om de unge muslimer, der vil stille op for Det radikale Venstre.
- 11. september 2001.
- Efterår 2001: Flere historier om kriminelle udlændinge og om asylfup. Hizb-ut-Tahrir er også på dagsordenen.
- November 2001: Folketingsvalg og regeringsskifte: regering af Venstre og Konservative med Dansk Folkeparti som støtteparti.
- Forår 2002: Regeringen annoncerer stramninger på indvandrere- og flygtningeområdet: statsborgerskab, modersmålsundervisning, starthjælp.

og som er genstand for stor opmærksomhed, bevæger sig nemlig anderledes end spørgsmål, der ikke på samme måde optager opmærksomheden.

At der er en stigende opmærksomhed på indvandrerproblemerne, er allerede blevet påvist i kapitel 3, hvor det fremgik, at stadig flere danske vælgere har nævnt indvandrerspørgsmålet som et vigtigt problem, politikerne skal tage sig af. Den stigende opmærksomhed fremgår også, hvis man ser på antallet af avisartikler i danske dagblade. Figur 4.1 viser antallet af artikler om indvandrere og flygtninge i otte danske dagblade fra 1981 til 2003². Figuren viser, at avisernes opmærksomhed stot og roligt er steget gennem perioden, men den viser også, at der er meget stærke periodemæssige svingninger. De meget spidse toppe, der optræder indimellem har for de flestes vedkommende sammenhæng med konkrete begivenheder på området.

Der kom aldrig mange fremmedarbejdere eller gæstearbejdere til Danmark. De første ankom i 1967, men allerede i 1973 lukkede man for indvandringen af arbejdskraft. Og selvom de tidligere gæstearbejdere blev boende i landet og fik deres familier herop, blev det længe ikke oplevet som noget større problem.

Det var først, da der fra midten af 1980'erne begyndte at komme mange flygtninge først og fremmest fra Mellemøsten (boks 4.1), at der blev større offentlig opmærksomhed om indvandrerproblemet. I sommeren 1983 vedtog man den udlændingelov, der er blevet kaldt „verdens mest liberale“, men allerede i efteråret 1984 begyndte flygtningetallet at vokse. Tilstrømningen øgedes yderligere i efteråret 1986, hvilket i oktober førte til en stramning af udlændingeloven. Siden er der flere gange foretaget yderligere stramninger først og fremmest af reglerne om familiesammenføring, senest i foråret 2002. Alligevel er antallet af udenlandske statsborgere vokset år for år.

Den offentlige debat er i de senere år blevet fodret med gentagne spektakulære „sager“ som palæstinenserloven, bosnierloven, gadekampe på

Nørrebro mellem politiet og andengenerationsindvandrere, modtagelsen af Kosovoflygtningene, massevoldtægten i Bispehaven i Århus og urolighederne i Vollsmose. Andre gange er temaet primært blevet lanceret af medierne selv, f.eks. i forbindelse med *Ekstra Bladets* to store kampagner „Godhedens pris“ i 1995 og „De fremmede“ i 1997 og *Jyllands-Postens* historie om asylfup op til valget i november 2001, eller opmærksomheden er blevet hjulpet godt på vej af medierne som i forbindelse med diskussionen af Mona Sheiks opstilling til Folketinget for Det radikale Venstre eller den store interesse for Hizb-ut-Tahrir.

Nogle af de toppe, der er vist i figur 4.1, optræder i forbindelse med begivenheder eller sager, man ville forvente gav stor opmærksomhed, mens andre toppe ser ud til at være et resultat af, at medierne er gået i selvsving med en stadig stigende omtale til følge. Politikerne spiller dog også en vigtig rolle. Indvandrerpolitikken udgør en af de centrale konflikter mellem partierne, og den gav i 1990'erne også anledning til konflikter mellem de to regeringspartier, Socialdemokratiet og Det radikale Venstre. Dertil kom konflikter mellem forskellige fløje i Socialdemokratiet.

Det er karakteristisk for de danske mediers behandling af indvandrer-spørgsmålet, at flygtninge og indvandrere bliver anskuet som nogen, der skaber store og belastende problemer for det danske samfund (Gaarde Madsen, 2000). Det er „dem“, der skaber problemer for „os“. Problemerne kan skifte, men tematiseringen af dem som alvorlige problemer er uændret. I den særligt undersøgte periode fra 1999 til 2002 var de væsentligste problemer overfyldte asylcentre, massevoldtægter, voldelige sammenstød med politiet, berigelseskriminalitet, brug af tørklæder, Hizb-ut-Tahrir og de etniske minoriteters lave beskæftigelse (jf. Avisnotaterne³).

Der forekommer dog også undtagelser fra denne generelle karakteristik. Mest iøjefaldende er her omtalen af Kosovoflygtningene, der var det alt-dominerende tema i medierne i foråret 1999. Medierne bragte omfattende beskrivelser og billeder af de forfærdelige forhold, som flygtningene var flygtet fra. I dette tilfælde var dækningen præget af stor sympati for de uskyldige flygtninge og af et oprigtigt ønske om at hjælpe. Bortset fra Dansk Folkeparti og Fremskridtspartiet var der også en bred politisk opbakning bag hjælpen. Allerede i løbet af sommeren afløses den positive stemning imidlertid af bekymringer over problemerne med at huse de mange asylansøgere.

LANGTIDSUDVIKLINGEN

Hvis man skal belyse holdningsudviklingen på indvandrerområdet, er det vigtigt at kunne føre udviklingen mere end ti år tilbage, helst tilbage til før flygtningestrømmens begyndelse. Det bedste datagrundlag har vi imidlertid for udviklingen siden 1993, men der er også undersøgelser, der kan fortælle os noget om perioden forud. Vi har en del oplysninger fra 1984 og 1985, og nogle få fra 1970 og 1972.

MODTAGELSEN AF FLYGTNINGE

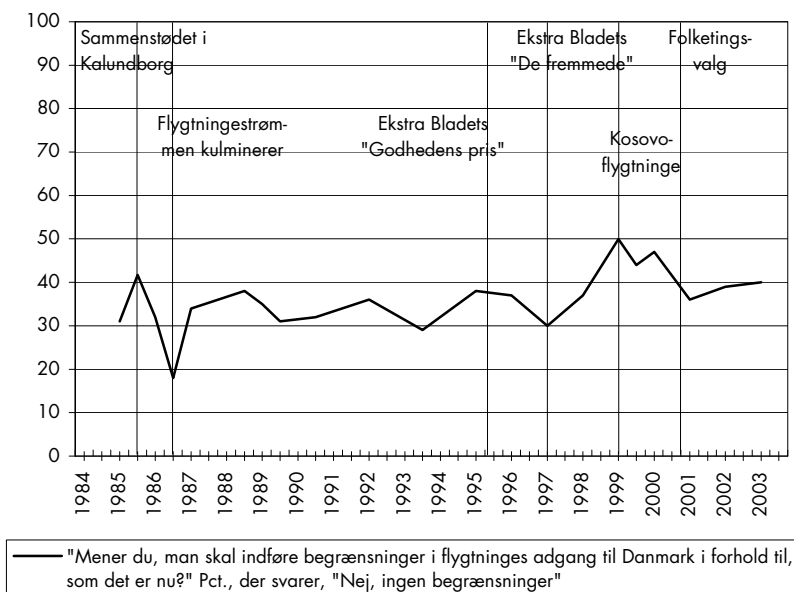
Der findes et enkelt spørgsmål, som er blevet stillet et stort antal gange med forholdsvis korte mellemrum siden januar 1985. Det er et spørgsmål, der oprindeligt blev stillet flere gange af Gallup, og som siden er blevet stillet i forbindelse med flere undersøgelser fra Institut for Statskundskab i Århus, sidste gang i maj 2003. Spørgsmålet er nu blevet stillet 21 gange, og de mange undersøgelsesomgange giver os forholdsvis gode muligheder for at vurdere langtidsudviklingen. Der er blevet spurgt, „Mener De/du, man bør indføre begrænsninger i flygtnings adgang til Danmark i forhold til, som det er nu?“, og svarmulighederne har blot været „ja“ eller „nej“. Figur 4.2 viser, hvor stor en andel af de interviewede der på forskellige tidspunkter har svaret nej til det stillede spørgsmål, og som således har afvist yderligere stramminger af reglerne.⁴

Figuren kan give anledning til to hovediagttagelser. Den første er, at holdningerne set over de seneste næsten 20 år har været meget stabil. Måske er der tale om en svagt positiv tendens, men det drejer sig ikke om meget. Den anden iagttagelse er, at udsvingene fra det stabile gennemsnit indimellem er meget store og også pludselige. Der er således 32 procentpoints forskel mellem de mest negative holdninger, der er målt i august 1986, og de mest positive holdninger, der er målt i maj 1999. Og så kan der sagtens have været tidspunkter indimellem, hvor holdningerne har været enten endnu mere positive eller endnu mere negative. Det store antal målinger giver os imidlertid et nogenlunde sikkert grundlag for at vurdere både langtidsudviklingen og korttidssvingningerne. Sammenligner vi udviklingen for dette spørgsmål med de andre holdningsdimensioner, der bliver belyst senere i bogen, vil man opdage, at det er yderst sjældent, at vi støder på variationer af denne størrelsesorden.

Det er rimeligt at tolke figuren på den måde, at holdningerne gennem de seneste 20 år har været nogenlunde stabile, idet de har svinget omkring et

FIGUR 4.2.

Andel med positive holdninger til yderligere indvandring. Pct.

gennemsnitligt niveau, hvor knap 40 pct. har afvist yderligere stramninger af flygtningemodtagelsen. Men samtidig har konkrete begivenheder eller en særlig intens mediedækning med mellemrum givet betydelige variationer i forhold hertil. Både de mest negative og de mest positive holdninger er blevet målt på tidspunkter, hvor der er kommet et meget stort antal flygtninge til Danmark. I efteråret 1986 eksploderede flygtningetilstrømmningen, og alene i september 1986 ankom der 2.827 flygtninge (Tonsgaard, 1989). Medierne strømmede over af bekymring for, at situationen var ved at komme ud af kontrol. I oktober strammedes derefter som nævnt udlændingeloven, hvorefter flygtningetallet faldt. I august 1986 blev der forståeligt nok registreret meget stærke krav om at stramme reglerne for modtagelsen af flygtninge. I foråret 1999 er situationen helt anderledes. Som følge af krigen i Jugoslavien skete der en omfattende evakuering af flygtninge fra Kosovo til alle lande i Europa. Danmark modtog i løbet af maj og juni måneder omkring 3000 sådanne krigsflygtninge. Sympatien med de fordrevne flygtninge fra Kosovo var meget stor, og der var en betydelig politisk opbakning bag den særlige humanitære indsats. Det er således også forståeligt, at der i maj 1999 blev målt en meget stor opbakning til modtagelsen af flygtninge.

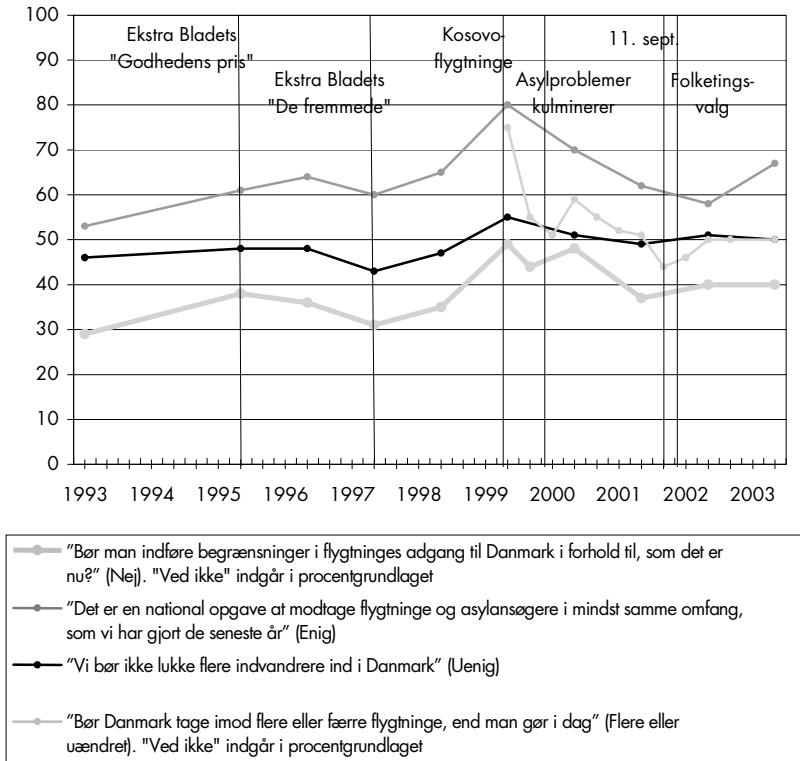
Af andre tidspunkter, hvor der er målt forholdsvis negative holdninger, kan nævnes efteråret 1993, hvilket falder sammen med en af de meget høje spidser i figur 4.1, hvor der var en omfattende mediedækning af mange forskellige mindre sager, og foråret 1997 i forbindelse med *Ekstra Bladets* anden store kampagne. Derimod er der ikke målt særligt negative holdninger i foråret 1995 i forbindelse med *Ekstra Bladets* første kampagne. Af tidspunkter, hvor der omvendt er målt forholdsvis positive holdninger, er august 1985 interessant. Målingen foregik nogle uger efter de voldelige sammenstød mellem flygtninge og lokale beboere i Kalundborg. Alle medier var enige om, at dette var en beklagelig begivenhed, som vi alle måtte skamme os over. Og i forlængelse heraf måles der så meget positive holdninger i befolkningen. Alt i alt synes korttidssvingningerne nogenlunde at følge mediedækning, således at holdningerne dels svinger på de tidspunkter, hvor der sker en vækst i mediedækningen, dels svinger i takt med indholdet af mediernes historier. Hvis historierne har en positiv vinkling, bliver holdningerne også mere positive, og hvis historierne har en negativ vinkling, bliver holdningerne også mere negative.

Fra denne lovmæssighed kan man dog iagttage en enkelt undtagelse, nemlig målingen i marts 1998, der foregik nogenlunde samtidig med folketingsvalget. Efteråret 1997 havde været præget af voldsomme debatter om indvandrerspørgsmålet. Mediedækningen havde aldrig været større, Dansk Folkeparti stormede fremad i meningsmålingerne og nåede op på 14 pct., og Thorkild Simonsen blev udnævnt til indenrigsminister for at berolige det socialdemokratiske bagland. På denne baggrund blev valget en skuffelse for Dansk Folkeparti, fordi sejren kun gav dem 7,4 pct. af stemmerne. På samme måde kan det også virke overraskende, at holdningerne til modtagelsen af flygtninge var mere positive i marts 1998, end de havde været i sommeren 1997. Hvad der helt præcist skete med befolkningens holdninger i løbet af efteråret 1997 kan være vanskeligt at afgøre. Nogle tilskriver Socialdemokratiets forbedrede valgresultat, at Thorkild Simonsen overtog indenrigsministerposten. En anden mulig forklaring er, at debatten kogte over og blev for ubehagelig og dermed gav nogle mennesker en dårlig smag i munden. Resultatet skulle i så fald være, at opinionen denne gang bevægede sig modsat vinklingen i mediehistorierne. Men er dette rigtigt, er det undtagelsen, der bekræfter reglen.

I figur 4.3 er inddraget nogle flere spørgsmål vedrørende modtagelsen af flygtninge. Tre af de viste spørgsmål er målt en gang om året fra 1993 til 2003, og et enkelt er målt hver fjerde måned i perioden fra maj 1999

FIGUR 4.3.

Andel, der er positivt indstillet over for modtagelse af flygtninge. Pct.

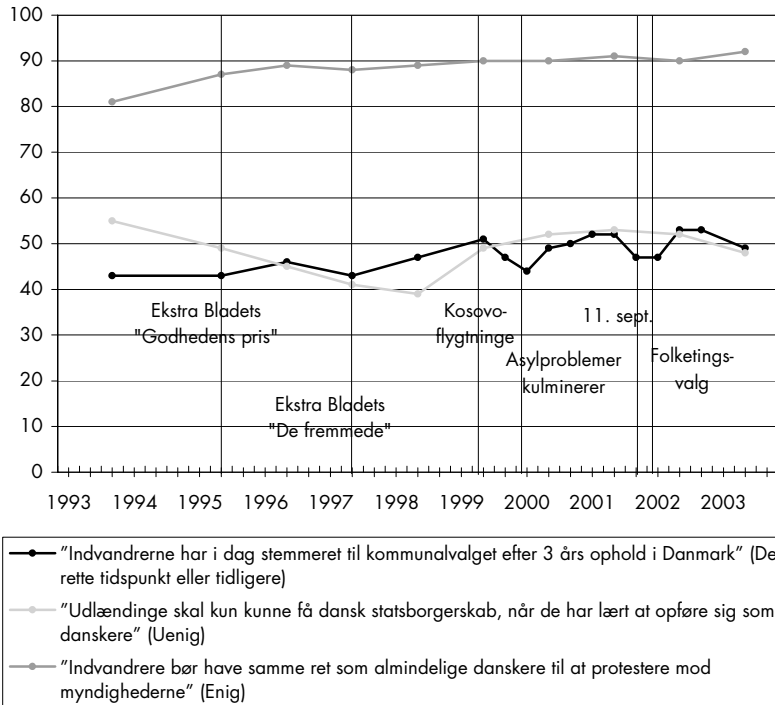
til september 2002. Korttidssvingningerne vil vi gemme til næste afsnit. Formålet med figuren er først og fremmest at vise, at spørgsmålene har bevæget sig nogenlunde parallelt op og ned gennem de undersøgte ti år. Men man kan også bemærke, at det ene spørgsmål, der i en periode har været stillet med fire måneders mellemrum, udviser større udsving end de øvrige. Det skyldes blandt andet, at de mest negative holdninger blev målt i september 2001 i forlængelse af 11. september, men effekten heraf havde allerede fortaget sig, da vi kom frem til næste forår.

POLITISKE RETTIGHEDER

Gennemgående er der en meget stærk sammenhæng mellem alle de holdningsspørgsmål, som vedrører flygtninge og indvandrere (jf. kapitel 16). Alligevel viser det sig, at spørgsmålene ikke bevæger sig helt på

FIGUR 4.4.

Andel med positive holdninger til indvandrernes politiske rettigheder. Pct.

samme måde. Eksempelvis fremkaldte modtagelsen af Kosovoflygtningene betydeligt stærkere udsving i holdningen til at modtage nye flygtninge end i holdninger til, hvordan indvandrere og flygtninge skal behandles i Danmark, uanset at alle holdningerne bevæger sig i samme retning. Vi vil derfor i det følgende også se på andre holdningsdimensioner end modtagelsen af flygtninge, først her på holdningerne til indvandrernes politiske rettigheder.

Figur 4.4 viser udviklingen fra 1993 til 2003 i holdningen til at give indvandrere dansk statsborgerskab, til at de kan stemme ved kommunalvalgene og til deres ret til at protestere mod myndighederne. Den langsigtede udvikling er for alle tre spørgsmål præget af stabilitet og for de to spørgsmåls vedkommende af en svagt mere positiv tendens. Vedrørende statsborgerskabet har vi yderligere to målinger tilbage fra 1970 og 1972. Sammenligner vi med disse ældre målinger, har holdningerne bevæget sig en smule i retning af en større åbenhed over for at give indvandrere dansk statsborgerskab. I 1970 og

TABEL 4.1.

Holdningen til at udlændinge kun skal kunne få dansk statsborgerskab, "når de har lært at opføre sig som danske", opdelt på skoleuddannelse. 1970, 1993 og 2003. Pct. der afviser kravet

	7-8 ÅRS SKOLEG.	9-10 ÅRS SKOLEG.	STUD.EKS. M.M.	ALLE
1970 ¹	34	63	81	43
1993	30	57	80	55
2003	23	44	71	48
1970: N	735	198	68	1.007
Pct.	73	20	7	100
1993: N	397	694	325	1.416
Pct.	28	49	23	100
2003: N	153	439	257	849
Pct.	18	52	30	100

1. I 1970 var der foruden de to positive og de to negative svaralternativer også mulighed for at svare "hverken eller", hvilket 7 pct. gjorde. Dette svar er blevet behandlet som "ved ikke". I alle tilfælde angiver procenten således forholdet mellem positive og negative svar.

1972 var det kun 43 pct., der afviste kravet om, at man for at få dansk statsborgerskab skulle have „lært at opføre sig som danskere“, mens det blev afvist af 55 pct. i 1993, af 53 pct. i 2001 og 48 pct. i 2003.

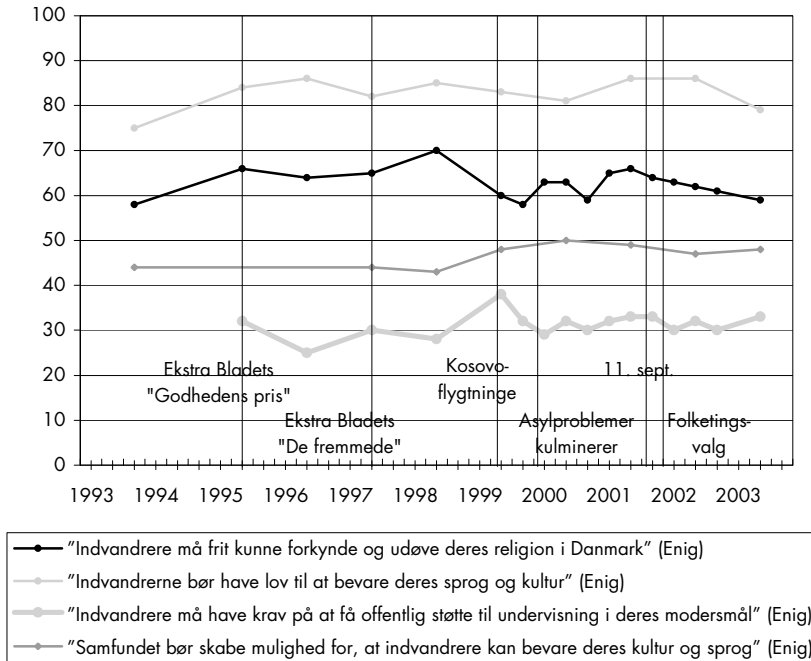
Den svagt positive udvikling er imidlertid først og fremmest et resultat af det stigende uddannelsesniveau, idet de højtuddannede på dette punkt er mere åbne end folk med en kortere uddannelse. Følger vi uddannelsesgrupperne fra 1970 over 1993 til 2003 (tabel 4.1), viser det sig, at alle grupper faktisk er blevet noget mere restriktive, end de var tidligere.⁵ Den siden 1970 svagt stigende tolerance er således et resultat af to modsatrettede bevægelser. Uddannelsesniveaut er steget betydeligt i perioden, samtidig med at alle uddannelsesgrupper gennem 1990'erne er blevet mere restriktive.

INDVANDRERNES KULTURELLE RETTIGHEDER

Holdningerne til indvandrernes kulturelle rettigheder har udviklet sig på nogenlunde samme måde, som de allerede viste holdninger. Hvad alle fire spørgsmål i figur 4.5 angår, er der i perioden fra 1993 til 2003 tale om en langsigtet meget høj grad af stabilitet, som måske er kombineret med en svagt stigende tolerance.

FIGUR 4.5.

Andel, der er positive over for indvandrernes kulturelle rettigheder. Pct.

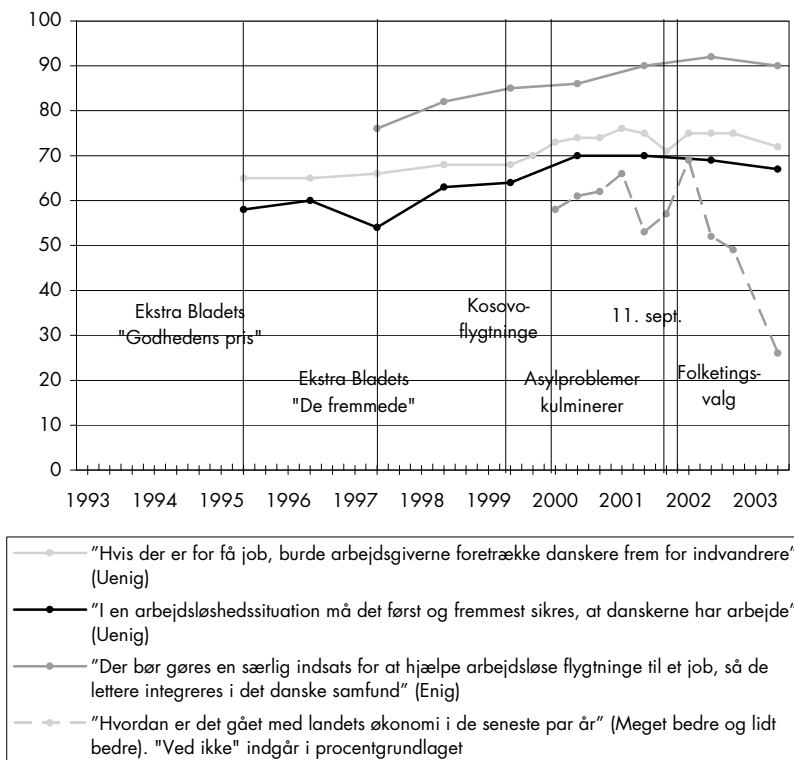

Også på dette område har vi imidlertid et par ældre målinger, denne gang fra 1984 og 1985. Tolerancen over for indvandrernes kulturelle aktiviteter synes i midten af 1980'erne at være noget højere end i 1993 og nogenlunde på højde med niveauet i de seneste målinger. Men tager man i betragtning, at de højtuddannede er mere tolerante end andre, og at uddannelsesniveaet i Danmark er steget betydeligt, indebærer det, at der også på dette område inden for hver af uddannelsesgrupperne er sket et mindre fald i tolerancen fra midten af 1980'erne til i dag. Igen betyder summen af de modsatrettede tendenser imidlertid, at befolkningens samlede tolerance er nogenlunde uforandret.

Man kan i øvrigt bemærke, at bevægelserne fra måling til måling gennemgående er mindre, end vi tidligere har set. Der synes ikke på dette område at være så stærke sammenhænge med ydre begivenheder eller mediedebatten som ved spørgsmålet om modtagelsen af flygtninge. Holdningerne på dette område synes således ikke at være så afhængige af, hvad man får fortalt gennem medierne.

FIGUR 4.6.

Andel, der er positive over for indvandrernes rettigheder på arbejdsmarkedet. Pct.

INTEGRATIONEN PÅ ARBEJDSMARKEDET

Mens alle de hidtil undersøgte spørgsmål har udvist en meget stor stabilitet, er der tydelige tegn på, at der i de seneste ti år er skabt en stærkere afvisning af diskrimination på arbejdsmarkedet og en stærkere erkendelse af, at det er vigtigt at få integreret indvandrerne på arbejdsmarkedet (figur 4.6).

Afvisningen af at diskriminere den indvandrede arbejdskraft er fra 1995 til 2000 steget med 10-14 procentpoint. Således erklærede i 1995 65 pct. af de interviewede sig uenige i påstanden „Hvis der er for få jobs, burde arbejdsgiverne foretrække danskere frem for indvandrere“, mens andelen i 2000 var steget til 75 pct. Går vi fem år længere tilbage, har stigningen været endnu større. Her har svarmulighederne ganske vist været en smule anderledes, idet det ud over „helt“ og „delvis enig“ og „helt“ og „delvis uenig“ også har væ-

TABEL 4.2

Holdning til diskrimination på arbejdsmarkedet,¹ opdelt efter synet på landets økonomi, maj 2003

	MEGET BEDRE	LIDT BEDRE	NOGENLUNDE UÆNDRET	LIDT VÆRRE	MEGET VÆRRE	ALLE
Pct. der afviser diskrimination	82	74	68	78	77	72
N	38	191	335	209	34	863

1. Det drejer sig om spørgsmålet, "Hvis der er for få job, burde arbejdsgiverne foretrække danskere frem for indvandrere".

ret muligt at svare „hverken eller“. Men uanset, hvordan vi placerer denne mindre gruppe, bliver konklusionen, at der har været en betydelig bevægelse i retning af at afvise diskrimination på arbejdsmarkedet. Her har ændringen over de seneste ti år været forholdsvis omfattende og langt stærkere og mere entydig end bevægelserne på alle andre spørgsmål om indvandrere.

Den bedste forklaring er formodentlig, at der i løbet af 1990'erne er sket et klart skift i den officielle politiske linje i retning af at prioritere integrationen på arbejdsmarkedet meget højt. Den nuværende borgerlige regering har gjort det helt klart, at integration handler om at have et arbejde, men skiftet i den officielle retorik og den praktiske politik skete tidligere. Befolkningens holdninger synes at have udviklet sig i takt hermed. Forklaringen på de ændrede holdninger synes således at være ændringen i den offentlige debat om integration.

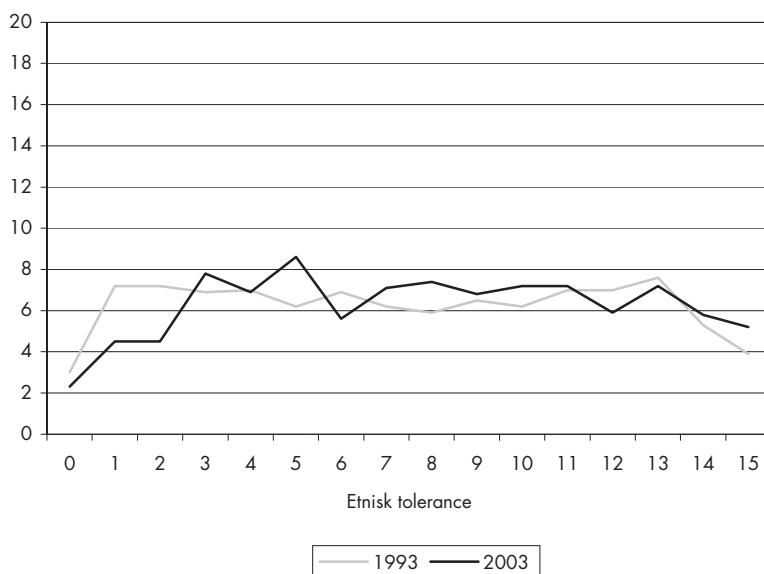
Det fremgår imidlertid også af figuren, at holdningerne over for indvandrernes rettigheder på arbejdsmarkedet er blevet en smule mere negative fra foråret 2002 til foråret 2003 (ikke signifikant). Umiddelbart synes det bedste bud på en forklaring herpå at være den begyndende økonomiske krise, der bl.a. kommer til udtryk i befolkningens mere negative vurdering af landets økonomi. Denne tolkning modsiges dog af, at der selv i 2003 stort set ingen sammenhæng er mellem holdningen til økonomien og holdningen til integration på arbejdsmarkedet (tabel 4.2). Så måske er der kun tale om nogle tilfældige korttidssvingninger.

POLARISERING

For alle de viste holdningsdimensioner gælder, at opinionen udviser en overraskende stor stabilitet selv over forholdsvis lange perioder. Det betyder

FIGUR 4.7.

Befolkningens fordeling på et indeks for etnisk tolerance, 1993 og 2003. Pct.

imidlertid ikke nødvendigvis, at holdningerne har været upåvirkede af den store medieopmærksomhed. Man kunne f.eks. forestille sig, at der var sket en holdningsmæssig polarisering, således at der var flere, der havde meget negative holdninger, og flere, der havde meget positive, mens der til gengæld var færre, som havde mere afbalancerede holdninger.

For at belyse dette spørgsmål er der i forbindelse med de to undersøgelser i 1993 og 2003 blevet beregnet et indeks for etnisk tolerance på grundlag af 15 holdningsspørgsmål, som er stillet begge år, og som begge år udgør en éndimensional skala. Figur 4.7 viser den samlede befolkningens fordeling på indekset de to år. I 1993 afgives der i gennemsnit 7,46 positive svar og i 2003 7,86 positive svar, så gennemsnittet for hele befolkningen er nogenlunde det samme. Men også fordelingerne er så lig hinanden, som de næsten kan blive. Der er ikke sket nogen form for polarisering fra 1993 til 2003. Også i denne forstand har udviklingen altså været præget af stor stabilitet.

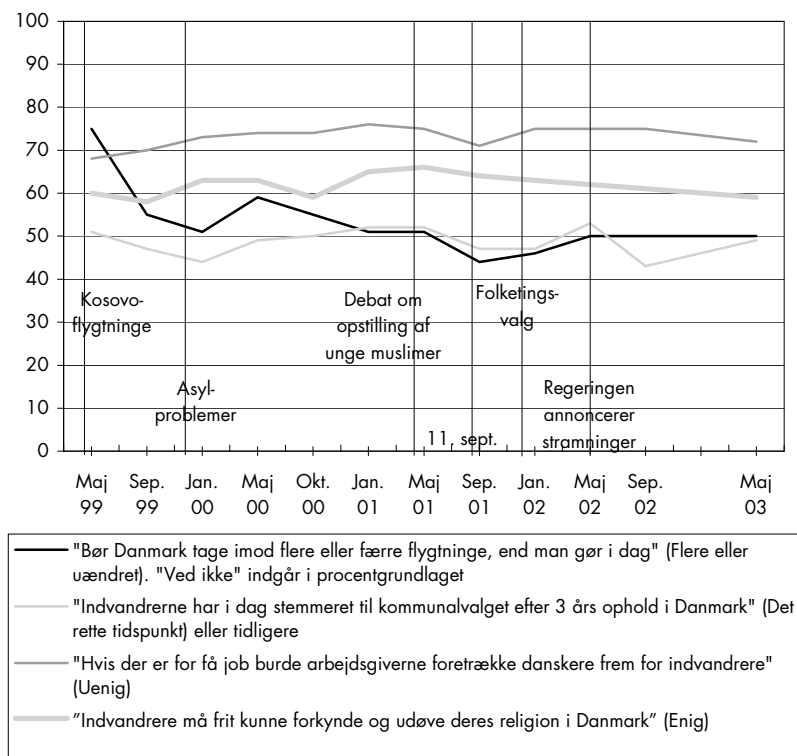
OPINIONENS KORTTIDSSVINGNINGER

Konklusionerne vedrørende langtidsudviklingen har været klare. Generelt har holdningerne til flygtninge og indvandrere været meget stabile, både når

FIGUR 4.8.

Andel, der har positive holdninger til flygtninge og indvandrere. Pct.

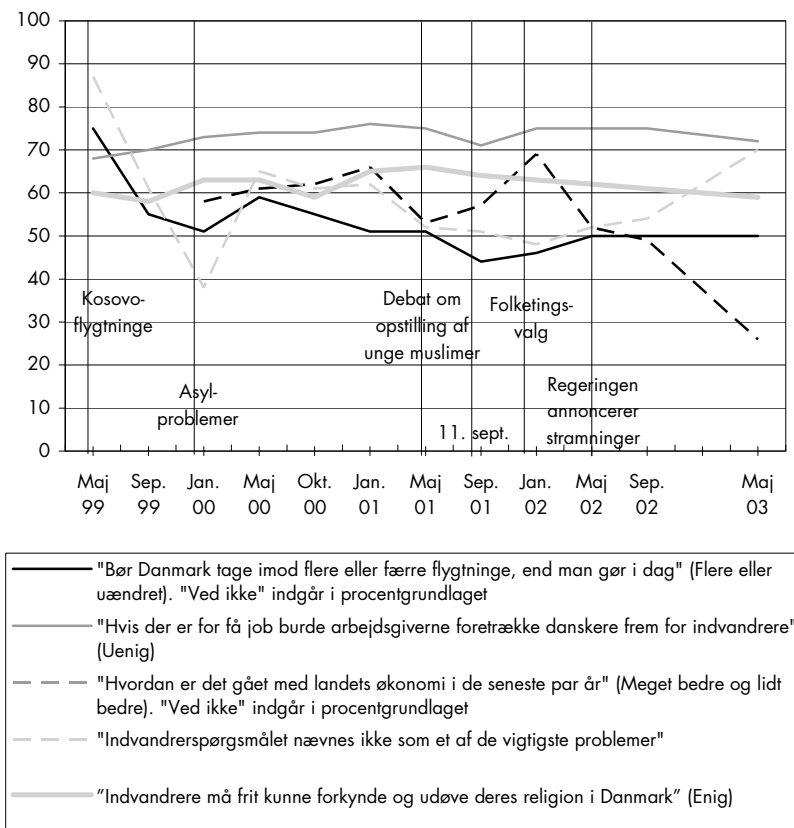

vi betragter de seneste ti år, hvor dokumentationen er meget omfattende, og når vi ser på de linjer, der kan trækkes længere tilbage. Men samtidig har der været en række korttidssvingninger, der bedst ser ud til at lade sig forklare af konkrete begivenheder og af de tolkninger af begivenhederne, som tilbydes af medier og politiske aktører.

Figur 4.8 viser korttidsudviklingen for de holdningsspørgsmål, der indgår i den særlige undersøgelse af opinionsudviklingen. Desuden er der i figuren indtegnet en række centrale begivenheder, som man kan forestille sig har betydning for holdningerne. Og i figur 4.9 er yderligere indtegnet udviklingen i indvandrerspørgsmålets placering på befolkningens dagsorden og befolkningens vurdering af landets økonomiske situation, mens en af holdningsdimensionerne for overskuelighedens skyld er udeladt. Kurven for befolkningens dagsorden er vendt på hovedet, således at den topper, når opmærksomheden er lille, og går i bund, når opmærksomheden er

FIGUR 4.9.

Andel, der har positive holdninger til flygtninge og indvanderområdet. Pct.

stor. Den er tegnet på denne måde, fordi forventningen vil være, at en stor opmærksomhed vil fremkalde mere bekymrede eller negative holdninger. Som det er fremgået ovenfor, er det holdningerne til modtagelsen af flygtninge, der svinger mest, holdningerne til valget svinger mindre, men nogenlunde i takt hermed, mens holdningerne til religionsfriheden og til diskrimination på arbejdsmarkedet næsten ikke bevæger sig.

Af de indtegnede begivenheder er det først og fremmest modtagelsen af Kosovoflygtningene i foråret 1999, der har en positiv effekt på holdningerne til modtagelsen af flygtninge og til at give udenlandske statsborgere valgret. Der er endvidere en svag negativ effekt på alle holdningsdimensioner som følge af 11. september.⁶ Men derudover synes holdningerne ikke at påvirkes synderligt af de begivenheder, der sker i perioden. Eksempelvis synes ikke engang holdningerne til indvandrernes kommunale valgret at blive

påvirket af diskussionen i foråret 2001 om de unge muslimers opstilling som kandidater.

Derimod synes der at være en sammenhæng mellem opmærksomhedens omfang og holdningerne. I hvert fald er der en tendens til, at holdningen til modtagelse af flygtninge svinger nogenlunde i takt med opmærksomheden (og i øvrigt også med mediedækningen). Derimod er der ikke tegn på en sådan effekt, når det drejer sig om holdningen til religionsfrihed eller til diskrimination på arbejdsmarkedet. Det er i øvrigt værd at bemærke, at dette ikke indebærer, at det er de mest opmærksomme, der har de mest negative holdninger. I modsætning til tidligere, hvor de mest opmærksomme også havde de mest negative holdninger (jf. Gaasholt & Togeby, 1995), er der i dag på individniveau kun meget svage sammenhænge mellem holdninger og opmærksomhed. Også personer med positive holdninger tillægger indvandrerspørgsmålet stor vægt. Dette må betyde, at det ikke er opmærksomheden i sig selv, der skaber mere negative holdninger, men indholdet af de historier, som opmærksomheden er rettet imod.

Endelig er der også i figuren lagt en kurve ind, der viser befolkningens vurderinger af landets økonomi. Hvis egeninteressen har betydning for holdningerne til flygtninge og indvandrere, må man forvente, at holdningerne svinger i takt med økonomien, således at holdningerne bliver mere negative, når vurderingen af landets økonomi bliver mere negativ, og de bliver mere positive i bedre tider. Vurderingen af udviklingen i landets økonomi nåede et positivt højdepunkt umiddelbart efter den borgerlige regerings tiltræden, men er så faldet ret stejlt siden da. Holdningerne har ikke bevæget sig i samme retning, bortset fra måske i den allersidste periode, hvor der foregår nogle svage, ikke signifikante ændringer af indvandrersholdningerne. Men som det er påvist ovenfor, kan man ikke i maj 2003 på individniveau iagttage nogen som helst sammenhæng mellem holdninger til diskrimination på arbejdsmarkedet og vurderingen af landets økonomi.

Den samlede konklusion er således, hvis vi også inddrager analyserne i det foregående kapitel af den politiske dagsorden, at holdningerne vedrørende modtagelsen af flygtninge påvirkes forholdsvis stærkt af konkrete begivenheder og af den politiske tolkning af disse, mens de øvrige holdningsdimensioner er langt mindre påvirkelige. At effekterne ikke er større, skyldes formodentlig, at spørgsmålet om indvandrere og flygtninge længe har stået meget højt på befolkningens politiske dagsorden. Mediernes mange historier opleves derfor ikke som nye, men blot som stadige variationer over

et velkendt tema. Kun Kosovoflygtningene præsenterede en ny vinkling af historien.

DEN INDIVIDUELLE BEVÆGELIGHED

At udviklingen i opinionen må karakteriseres som meget stabil, indebærer ikke nødvendigvis, at de samme mennesker giver det samme svar, hvis de flere gange får stillet det samme spørgsmål. En stabil folkeopinion forudsætter ikke nogen høj individuel stabilitet. Ikke desto mindre viser det sig, at spørgsmålene vedrørende flygtninge og indvandrere også har en forholdsvis høj individuel stabilitet.

Som et eksempel er der i tabel 4.3 vist den individuelle stabilitet for spørgsmålet om indvandrernes valgret. 507 personer deltog i undersøgelsen både i oktober 2000 og i januar 2001, og heraf afgav 78 pct. det samme svar begge gange, dvs. enten to positive eller to negative svar. 11 pct. skiftede fra et positivt til et negativt svar og andre 11 pct. fra et negativt til et positivt svar⁷. Opinionen fremtræder således langt mere stabil end enkeltindividernes holdninger. Alligevel er der også tale om en betydelig individuel stabilitet, hvilket kommer til udtryk ved den høje korrelationskoefficient på 0,77. Korrelationskoefficienten kan variere mellem -1 og +1, og jo højere korrelationskoefficient jo stærkere er sammenhængen mellem svarene i de to undersøgelsesomgange. En korrelationskoefficient på 0,77 er udtryk for en stærk sammenhæng.

Videre viser det sig, som det fremgår af tabel 4.4., at dette niveau for den individuelle stabilitet holder sig nogenlunde konstant gennem perioden.

TABEL 4.3.

Den individuelle stabilitet fra oktober 2000 til januar 2001 på spørgsmålet om indvandrernes valgret efter tre år. Pct.

	JANUAR 2001		
	Tre år er passende	Tre år er for tidligt	Alle
OKTOBER 2000			
Tre år er passende	41	11	52
Tre år er for tidligt	11	37	48
Alle	52	48	100

N=507.

Polichorisk korrelationskoefficient: 0,77.

TABEL 4.4.

Den individuelle stabilitet for spørgsmålet om at give indvanderne valgret efter tre års ophold

	OVERENSSTEMMELSE PCT.	POLYCHORISKE KORRELATIONER	N
Maj 1999 – sept. 1999	78	0,65	282
Sept. 1999 – jan. 2000	79	0,79	556
Jan. 2000 – maj 2000	80	0,75	568
Maj 2000 – okt. 2000	82	0,74	483
Okt. 2000 – jan. 2001	78	0,77	507
Jan. 2001 – maj 2001	78	0,79	554
Maj 2001 – sept. 2001	79	0,75	517
Sept. 2001 – jan. 2002	77	0,71	543
Jan. 2002 – maj 2002	81	0,80	532
Maj 2002 – sept. 2002	79	0,72	506
Gennemsnit	79	0,75	-

Hver gang er der mellem 77 pct. og 82 pct., der afgiver det samme svar, når de to gange får stillet det samme spørgsmål. I gennemsnit er der 21 pct., der har bevæget sig fra den ene undersøgelsesomgang til den anden, og den polychoriske korrelationskoefficient har et gennemsnit på 0,75. De fire andre indvandrerspørgsmål, der indgår i undersøgelsen, udviser en tilsvarende høj individuel stabilitet. Den gennemsnitlige polychoriske korrelationskoefficient svinger imellem 0,74 og 0,79 (jf. kapitel 14). Gennemsnittet af de polychoriske korrelationskoefficienter er for alle undersøgelsens holdningsspørgsmål 0,72. Hermed er indvandrerholdningerne sammenlignet med andre holdningsdimensioner karakteriseret ved en forholdsvis høj individuel stabilitet.

Forklaringen på denne store individuelle stabilitet er formodentlig, at indvandrerspørgsmålet så længe har været genstand for en ganske betydelig opmærksomhed. Indvandrere og flygtninge har længe ligget højt på befolkningens politiske dagsorden, og alle er derfor blevet presset til at afklare deres stilling til netop dette spørgsmål. Det betyder ikke, at ambivalensen er forsvundet, men svarusikkerheden er trods alt mindre end ved de fleste andre spørgsmål.

HVEM SKIFTER HOLDNINGER?

I den undersøgte periode har opinionen vedrørende modtagelsen af flygtninge svinget stærkt. Dette rejser spørgsmålet om, hvem det er, der skifter holdninger. Man kan umiddelbart forestille sig to forskellige mønstre. Enten er det den samme gruppe af personer, der skifter hver gang, eller også er det forskellige grupper, der skifter i forskellige situationer, f.eks. nogle partiers vælgere i den ene situation og andre partiers i den anden situation.

På spørgsmålet om diskrimination på arbejdsmarkedet har udviklingen været en anden, idet der har været en jævnt stigende afvisning af at diskriminere. Også her kan der være grund til at se på, hvem det er, der har bevæget sig. Gælder det alle grupper i befolkningen, eller gælder det særligt for nogle af dem?

MODTAGELSE AF FLYGTNINGE

I tabel 4.5 er vist variationerne mellem forskellige grupper defineret ved køn, alder, uddannelse, viden⁸ og partivalg i henholdsvis oktober 1993, marts 1998, maj 1999, maj 2001 og maj 2002.⁹ Man vil kunne se, at det i alle undersøgelser er skoleuddannelsen og partivalget, der giver de største udsving. Det er de langvarigt uddannede, der er mest positive over for at modtage flere flygtninge. Samtidig gælder det, at SF's og Det radikale Venstres vælgere er mere positive over for at modtage flygtninge end andre partiers vælgere, mens Dansk Folkepartis vælgere er de mest negative. Men der er også de fleste gange en klar sammenhæng med alder (jo yngre, jo mere positiv) og politisk viden (jo større viden, jo mere positiv). Forskellene mellem generationerne viser sig dog i alt overvejende grad at kunne forklares af deres forskellige uddannelsesniveauer.¹⁰ Dette svarer nogenlunde til, hvad tidligere analyser har vist (Gaasholt & Togeby, 1995).

Vi kan herefter gruppe for gruppe sammenligne svarene i de forskellige undersøgelser. På denne måde får vi informationer om både langtidsændringer og korttidsændringer. Langtidsændringerne får vi antagelig bedst belyst ved at sammenligne svarene i 1993 med svarene i maj 2001. Der er ikke stor forskel på opinionen ved de to målinger, og regeringen har i hovedsagen samme farve de to år. Hvem det var, der svingede i forbindelse med modtagelsen af Kosovoflygtningene, kan vi få at vide ved at sammenligne svarene fra 1998 med svarene fra 1999 og 2001. Og endelig kan vi ved at sammenligne svarene i 2001 og 2002 få at vide, hvad valget og regerings-skiftet har betydet for holdningerne til modtagelsen af flygtninge.

TABEL 4.5.

Sociale og politiske variationer i holdningerne og i holdningsændringerne på spørgsmålet om begrænsninger i flytninges adgang. Pct. positivt indstillet

	OKT. 1993	MAR. 1998	MAJ 1999	MAJ 2001	MAJ 2002	2001- 1993	1999- 1998	2001- 1999	2002- 2001
Alle	31	37	52	38	40	7	15	-14	2
Mænd	29	38	52	38	37	9	14	-14	-1
Kvinder	32	37	52	38	44	6	15	-14	6
18-29 år	34	41	56	40	49	6	15	-16	9
30-39 år	40	37	52	47	40	7	15	-5	-7
40-49 år	35	37	56	39	47	4	19	-17	8
50-59 år	21	45	48	36	36	15	3	-12	0
60-70 år	16	26	45	21	25	5	19	-24	4
Under 9 års skoleg.	14	26	38	19	21	5	12	-19	2
9-10 års skolegang	30	32	47	30	34	0	15	-17	4
Studentereks., HF, HTX	51	52	72	54	57	3	20	-18	3
Lang videregående. udd.	56	61	69	72	65	16	8	3	-7
Lille viden	-	-	44	24	24	-	-	-20	0
Mindre viden	-	-	55	31	34	-	-	-24	3
Større viden	-	-	55	38	43	-	-	-17	5
Stor viden	-	-	54	51	52	-	-	-3	1
SF	58	71	59	63	67	5	-12	4	4
Socialdemokratiet	36	44	51	40	48	4	7	-11	8
Det radikale Venstre	49	74	(60)	75	81	26	-	-	6
Venstre	23	31	54	32	30	9	23	-22	-2
Det konservative Folkeparti	23	33	(70)	38	24	15	-	-	-14
Dansk Folkeparti/ Fremskridtspartiet	9	4	(29)	8	7	-1	-	-	-1

( ) Gruppetørrelsen er mindre end 30.

- Oplysningen mangler.

Hvis vi først ser på udviklingen fra 1993 til 2001, er hovedkonklusionen, at der ikke er mange iøjnefaldende forskelle mellem de undersøgte grupper. Det største holdningskift ser ud til at være sket blandt Det radikale Venstres vælgere, men procentgrundlaget er her forholdsvis lille,¹¹ så man skal næppe tillægge det alt for stor betydning. Men evt. er det udtryk for, at der op

igennem 1990'erne er skabt et stigende skel mellem de to regeringspartiers vælgere. Hvor der i 1993 var 13 procentpoints forskel mellem de socialdemokratiske og radikale vælgers holdning til modtagelse af flygtninge, er forskellen i 2001 vokset til 35 procentpoint. Samtidig har de radikale også overhalet venstrefløjens partiernes vælgere venstre om. Derimod ser der ikke ud til at være sket større ændringer mellem de sociale grupper, dvs. mellem kønnene, aldersgrupperne og uddannelsesgrupperne.¹²

Vi kan derefter se på, hvem det var, der midlertidigt skiftede holdning i positiv retning i forbindelse med modtagelsen af Kosovoflygtningene. Svaret er for det første, at det gjorde stort set alle grupper. Men for det andet er der også nogle forskelle. Desværre er nogle af grupperne meget små i undersøgelsen fra maj 1999, hvilket gør resultaterne usikre. De største holdningskift finder man imidlertid hos Venstres og de Konservatives vælgere, i den ældste generation og blandt folk med en forholdsvis lille politisk viden. De mindste ændringer finder man blandt folk med megen politisk viden og folk med en lang videregående uddannelse. Det ser ud til, at det er de grupper, der normalt ligger til højre for midten, der for en kort periode skiftede til mere gæstfrie holdninger, og som så hurtigt er skiftet tilbage igen.

Sammenhængene med viden følger i store træk den teori om holdningsændringer, der er udviklet af John Zaller (1992). I følge Zaller har politisk opmærksomhed, som han operationaliserer som politisk viden, betydning for opinionsændringer på to måder. For det første har den betydning for, i hvilket omfang folk opfatter de politiske budskaber, og for det andet har den betydning for, i hvilket omfang de accepterer de modtagne budskaber. Budskabet om Kosovoflygtningene havde en sådan styrke, at det blev modtaget af stort set alle mennesker, uanset omfanget af deres politiske viden. Til gengæld er der næppe store chancer for, at personer med stor politisk viden lader deres synspunkter påvirke nævneværdigt af historierne, da der for dem ikke har været meget nyt at få at vide. Derfor finder man de mindste holdningsændringer blandt de mest velinformerede.

Ved at sammenligne svarene fra 2001 og 2002 kan vi få at vide, hvad valget og regeringsskiftet betød for holdningerne til at modtage flygtninge. De samlede opinionsændringer fra maj 2001 til maj 2002 har været meget små, men de er et resultat af, at de forskellige partiers vælgergrupper har bevæget sig i forskellig retning. I mere positiv retning har Socialdemokratiets, Det radikale Venstres og SF's vælgere bevæget sig, mens først og fremmest de konservatives vælgere har bevæget sig i mere negativ retning. Alt i alt er

den partimæssige polarisering blevet større. Om forklaringen herpå så er, at partiernes vælgere har skiftet holdning, eller at nogle vælgere har skiftet parti, er imidlertid svært at sige.

INTEGRATIONEN AF INDVANDRERE PÅ ARBEJDSMARKEDET

Om en række af holdningsdimensionerne vedrørende indvandrere og flygtninge gælder, at de gennem de seneste ti år har bevæget sig i en mere positiv retning. Det drejer sig f.eks. om holdningen til at modtage nye flygtninge og holdningen til de etniske minoriteters politiske rettigheder, men først og fremmest drejer det sig om holdningen over for integrationen af indvandrere på arbejdsmarkedet.

Det kan derfor også være interessant at undersøge, hvad det er for grupper, der har bevæget sig, idet det kan hjælpe os til at forstå årsagen til ændringen. Tabel 4.6 viser holdningen til indvandrernes inddragelse på arbejdsmarkedet opdelt efter køn, alder, uddannelse og partivalg i 1990, 1995 og maj 2001. Der er for at undgå en samtidig effekt af regeringsskiftet blevet set på 2001 i stedet for på 2002 eller 2003.

Hvis vi betragter de samlede bevægelser fra 1990 til 2001, er konklusionen, at stort alle grupper har bevæget sig ganske betydeligt (25-40 procentpoint) med undtagelse af gruppen med studentereksamen, der kun har bevæget sig 9 procentpoint. Denne gruppe havde imidlertid allerede i 1990 meget positive holdninger og kunne derfor dårligt bevæge sig meget mere. Men resultatet er, at uddannelsesforskellene på dette område i dag er mindre end tidligere. Den største bevægelse i mere indvandrervenlig retning er foregået inden for den ældste aldersgruppe, men det skyldes, at der er forskel på generationerne. Følger vi de samme generationer i stedet for de samme aldersgrupper, viser det sig, at stort set alle generationer har bevæget sig lige meget. Også alle partiernes vælgergrupper har bevæget sig meget. Konklusionen er således, at alle grupper har bevæget sig i en mere indvandrervenlig retning i løbet af 1990'erne. Interessant nok synes denne udvikling ikke at være fortsat efter regeringsskiftet i 2001, til trods for at vi har fået en regering, der lægger meget stor vægt netop på integreringen på arbejdsmarkedet.

Hvad er så forklaringen på denne forholdsvis markante langsigtede ændring? Noget af den samlede ændring kan forklares med, at befolkningens uddannelsesniveau er steget. Men stadigvæk er der tale om en samlet ændring for personer uden studentereksamen på omkring 30 procentpoint.

TABEL 4.6.

Holdninger til diskrimination på arbejdsmarkedet,¹ opdelt på sociale og politiske baggrundsfaktorer. Pct., der er positive over for indvandrerne²

	1990	1995	MAJ 2001	1995-1990	2001-1995	2001-1990
Alle	45	65	75	20	10	30
Mænd	45	67	76	22	9	31
Kvinder	44	62	75	18	13	31
18-29 år	47	70	79	23	9	32
30-39 år	57	72	83	15	11	26
40-49 år	42	66	81	24	15	39
50-59 år	40	62	65	22	3	25
60-70 år	24	43	62	19	19	38
Under 9 års skolegang	29	38	54	9	16	25
9-10 års skolegang	41	64	73	23	9	32
Studentereksamen, HF, HTX	81	89	90	8	1	9
Lav egenindkomst ³	43	-	69	-	-	26
Middel egenindkomst	52	-	81	-	-	29
Høj egenindkomst	52	-	79	-	-	27
Den personlige økonomi de seneste par år: meget bedre ³	-	-	88	-	-	-
Lidt bedre	-	-	75	-	-	-
Nogenlunde uændret	-	-	73	-	-	-
Lidt eller meget værre	-	-	71	-	-	-
SF	65	82	92	17	10	27
Socialdemokratiet	37	64	73	27	9	36
Det radikale Venstre	(46)	72	93	26	21	47
Venstre	44	69	73	25	4	29
Det konservative Folkeparti	40	57	80	17	23	40
Fremskridtsp./Danske Folkep.	6	48	45	42	-3	39

1 Det drejer sig om spørgsmålet, "Hvis der er for få job, burde arbejdsgiverne foretrække danskere frem for indvandrere".

2. Ved undersøgelsen i 1990 har der været tre kategorier, nemlig "enig", "hverken eller" og "uendig". I 1995 og 2001 har der været fire kategorier, nemlig "helt enig", "delvis enig", "delvis uendig" og "helt uendig". For 1990-undersøgelsen er "hverken eller" blevet lagt sammen med "ved ikke" og er derved holdt uden for procentberegningen. Reelt betyder det, at man har fordelt svarene fra den neutrale midterkategori i forhold til de andre afgivne svar.

3. Svarene på de to spørgsmål om den personlige økonomi omfatter kun aldersgrupperne 30-59 år, hermed fjernes de fleste studerende og pensionister fra beregningen, hvilket giver et mere retvist indtryk af den personlige økonomis betydning. Derudover adskiller de to målinger sig fra hinanden ved, at der i 1990 er tale om familiens bruttoindkomst, mens der i 2001 er tale om personens bruttoindkomst. Opdelingerne er imidlertid lavet, således at grupperne relativt set har nogenlunde samme størrelse.

( ) Gruppetørrelsen er mindre end 30.

- Oplysningen mangler.

Det er heller ikke sådan, at der er sket særlige, opsigtsvækkende begivenheder, der kan forklare et holdningsskred. Den bedste tolkning er velsagtens, at flertallet i den danske befolkning i løbet af 1990'erne har erkendt, at indvandrerne er kommet for at blive, og at det derfor er bydende nødvendigt, at vi får dem integreret på arbejdsmarkedet. Det er ikke nødvendigvis udtryk for en stor vækst i tolerance, men for en pragmatisk erkendelse af, hvad der er fornuftigt at gøre.

Tabel 4.6 viser derudover, at denne erkendelse har bredt sig til alle befolkningsgrupper, stort set uafhængigt af deres personlige økonomiske situation. Ser man på tallene fra 2001, vil man kunne se, at sammenhængene med den personlige økonomi er svag, uanset at personer, hvis bruttoindkomst er under 200.000 kr. om året (den laveste indkomstgruppe), er mere negativt indstillet end andre, og at personer, hvis økonomi har bevæget sig til det bedre, er lidt mere positive. Sammenligningen med 1990 viser også, at alle grupper har bevæget sig nogenlunde lige meget.¹³

OVERRASKENDE STABILE HOLDNINGER

I modsætning til, hvad det almindeligvis antages, har opinionen vedrørende flygtninge og indvandrere ikke bevæget sig nævneværdigt gennem de seneste ti år, ja faktisk ikke gennem de seneste 30 år. Det, der har ændret sig i denne periode og ændret sig ganske voldsomt, er opmærksomheden. Spørgsmålet er rykket meget højt op på den politiske dagsorden i Danmark, og det gælder, uanset hvilke holdninger man i øvrigt har til indvandrerproblemet. Opinionen udviser derimod en meget stor langtidstabilitet. Samtidig synes specielt holdningen til modtagelsen af flere flygtninge at svinge i takt med større begivenheder og med mediedækningens omfang. Derudover er holdningerne både individuelt stabile og konsistente (jf. kapitel 16).

Holdningerne på flygtninge- og indvandrerområdet er fæstet i grundlæggende værdier og følelser, som den enkelte må antages at have opbygget i barndommen og den tidlige ungdom. Konkrete begivenheder og en omfattende mediedækning kan skabe svingninger op og ned, men holdningerne nærmer sig hurtigt igen det sædvanlige niveau. De holdningsændringer, der optræder, giver god mening i lyset af de budskaber, der formidles gennem medierne. Når budskabet er, at udlændingeloven har spillet fallit og ikke muliggør en tilstrækkelig kontrol med indvandringen, ønsker en stigende andel at stramme loven. Når budskabet er, at vi har et moralsk ansvar for

at hjælpe krigsflygtninge, der har været udsat for en grusom behandling, bliver vi mere positive over for at modtage flygtninge. Også ændringen af holdningerne til diskrimination på arbejdsmarkedet kan ses som en rationel reaktion på en ændret virkelighed.

Når der sker større ændringer i holdningerne, er disse således hverken tilfældige eller vanskelige at tolke. Som oftest er det rimelige reaktioner på den modtagne information.

NOTER

- 1 Mens der har været anvendt den samme spørgsmålsformulering i Danmark og Sverige, har spørgsmålet i Norge været noget anderledes, idet der eksplicit spørges til motivet for stemmeafgivningen, hvilket vil give en lavere registrering.
- 2 Registreringen er foretaget på grundlag af Dansk Artikelindeks og omfatter artikler fra *Berlingske Tidende*, *Børsen*, *Det Fri Aktuelt*, *Information*, *Jyllands-Posten*, *Kristeligt Dagblad*, *Politiken* og *Weekendavisen*. Registreringen omfatter normalt faglige artikler på over 6000 enheder. Dog registrerer man ikke ledere, reportager eller læserbreve.
- 3 Analyserne af mediernes behandling af de forskellige emner i den særlige analyseperiode fra 1999 til 2002 er foretaget af Andreas Juul Sørensen. Det er ikke muligt i den foreliggende bog at give en ordentlig dokumentation af disse avisanalyser. Men alle de udarbejdede notater kan læses på Magtudredningens hjemmeside under følgende adresse: www.Magtudredningen.dk/publikationer/standpunkt.htm.
- 4 Der har været et problem med aldersafgrænsningen ved konstruktionen af denne tabel. Magtudredningens undersøgelse af opinionsudviklingen omfatter kun aldersgruppen 18-70 år. Det er ikke noget problem at sammenligne med de undersøgelser, hvor de oprindelige data er tilgængelige, idet man blot kan begrænse populationen til de 18-70-årige. En del af de målinger, der anvendes i denne figur bygger imidlertid på Gallupundersøgelser, der omfatter alle valgberettigede, og hvis resultater er fundet i dagspressen. Her har vi altså ikke efterfølgende kunnet ændre populationen. Problemet er løst på den måde, at der på grundlag af undersøgelser fra 1993 til 1998 er beregnet, hvor meget reduktionen af aldersgruppen til kun at omfatte de 18-70-årige i gennemsnit ændrer resultatet. Det viser sig, at tolerancen i så fald stiger med to procentpoint. Figuren er derefter konstrueret på den måde, at der for alle målinger fra 1999 til 2003 er subtraheret to procentpoint fra det målte resultat.
- 5 Det er lidt kompliceret, hvordan man skal fortolke denne kontrol for uddannelse. Det siger sig selv, at en studentereksamen ikke har den samme betydning, når 40 pct. af

- en ungdomsårgang gennemfører en gymnasial uddannelse, som når det kun drejer sig om 5 pct. Så i en vis forstand holdes uddannelsen ikke konstant gennem en sådan kontrol.
- 6 Kun to af de viste sammenhænge er signifikante, nemlig spørgsmålene om modtagelse af flygtninge og om indvandrerens stemmeret til kommunalvalgene.
  - 7 Hvorfor de 22 pct. har skiftet holdninger, ved vi ikke. Som beskrevet i kapitel 2 er der mindst tre forskellige kilder til den manglende overensstemmelse, målefejl, svarusikkerhed og egentlige holdningsændringer.
  - 8 Politisk viden er målt ved hjælp af de fire spørgsmål, der analyseres i kapitel 12.
  - 9 Bogen indeholder en række tabeller, der er konstrueret på samme måde som tabel 4.5. Alle tabeller viser sammenhængen med køn, alder, uddannelse og partivalg, men derudover kun de variabler, som giver interessante resultater. Mange flere variabler er indgået i de oprindelige analyser.
  - 10 Multivariate analyser på undersøgelserne fra 2002 og 2003 viser, at alle de i tabellen viste faktorer har en selvstændig betydning for holdningerne, også når der kontrolleres for evt. spuriøse effekter. Ved undersøgelsen i 1999 var det til gengæld kun uddannelsen, der havde en signifikant sammenhæng med holdningen til modtagelsen af fremmede.
  - 11 Gruppetørrelserne fremgår af Bilag 2.
  - 12 Umiddelbart ser det ud til, at personer med en lang videregående uddannelse har bevæget sig længere i flygtningevenlig retning end andre grupper. Men gruppen bevæger sig så besynderligt fra måling til måling, at konklusionen formodentlig er, at målingen i maj 2001 er behæftet med fejl. De andre målinger tyder ikke på, at personer med en lang videregående uddannelse har været mere bevægelige end andre grupper.
  - 13 En multivariat analyse af holdningerne i maj 2001 viser, at alle de i tabellen viste variabler har en selvstændig betydning for holdningen, undtagen køn, egen indkomst og vurderingen af ændringen i den personlige økonomi.

ØMU'EN OG FOLKEAFSTEMNINGEN

Det er karakteristisk for debatten om EU, herunder om euroen, at også befolkningens holdninger er til debat. Herved ligner EU-debatten indvandrerdebatten. Spørgsmålet om, hvordan forskellige hændelser ville påvirke befolkningens stillingtagen til traktaten, var således en væsentlig del af mediedækningen af folkeafstemningen om ØMU'en.

Dette kapitel handler først og fremmest om udviklingen i holdningerne til ØMU'en, som var det helt dominerende problem i den periode, hvor undersøgelsen fandt sted, men også de generelle EU-holdninger bliver analyseret. Endelig bliver der også set på holdningerne til brugen af folkeafstemninger – et spørgsmål, som bliver aktualiseret, hver gang der afholdes en folkeafstemning.

KONTEKSTEN: DEN SVINGENDE OPMÆRKSOMHED

Debatten om ØMU'en var det emne, der fyldte mest i aviserne i den undersøgte treårsperiode. I modsætning til, hvad der ellers gælder for EU-spørgsmål, var dækningen af ØMU'en og folkeafstemningen meget omfattende. Det er måske rigtigere at sige, at dækningen var svingende, med en voldsom stor dækning i september måned 2000 og en betydelig dækning i hele perioden fra udskrivningen af folkeafstemningen til afholdelsen af den, men med stille perioder før og efter.

Befolkningens opmærksomhed har svinget i takt hermed. Her er vore målinger ikke helt så fintmaskede som for mediedækningen, men der er alligevel registreret svingninger fra, at seks pct. nævner EU som et vigtigt problem i januar 2000, til at 35 pct. gør det i maj 2000. Allerede umiddelbart efter folkeafstemningen i oktober 2000 nævner kun 21 pct. EU, og i januar 2001 er man igen nede på syv pct. Og så er der næppe tvivl om, at opmærksomheden har været endnu større i september måned, hvor alle medier kørte folkeafstemningen i højeste gear.

Mediernes dækning af ØMU'en, euroen og folkeafstemningen blev fra både den ene og den anden side kritiseret for at være partisk. Anker Brink Lund (2001) har gennemført en omfattende kvantitativ indholdsanalyse af mediedækningen op til folkeafstemningen og konkluderer på baggrund heraf, at der i valgkampen ganske vist var en klar overrepræsentation af ja-sidens kilder, men at den samme favorisering ikke gjaldt for vinklingen af historierne. Hvor 58 pct. af kilderne repræsenterede ja-siden, var kun 33 pct. af artiklerne vinklet EU-positivt. En tilsvarende andel af artiklerne var vinklet EU-negativt. Samtidig er det Brink Lunds konklusion, at vinklingen under valgkampen afveg fra det normale. Både før og efter valgkampen var EU-dækningen begrænset og vinklingen gennemgående neutral eller positiv. Under valgkampen steg EU-dækning voldsomt og blev langt mere EU-kritisk. Hvis mediedækningen i almindelighed har betydning for holdningerne, må man forvente, at dette skift i mediedækningen over indflydelse på holdningerne til EU.

Også de avisanalyser, der er gennemført i forbindelse med det foreliggende projekt, viser (jf. Avisnotaterne),¹ at der i perioden fra 1999 skete væsentlige forskydninger i debatten. Ja-siden anvendte især økonomiske argumenter. Generelt hævdede man, at den danske økonomi ville have dårligere vilkår uden for samarbejdet som følge af en højere rente og dårligere muligheder for at tiltrække investeringer fra Euroland. Nej-siden mente omvendt, at den gode danske økonomi sagtens kunne klare sig alene. Og så blev euroens faldende kurs over for dollaren brugt som et selvstændigt argument imod tilslutningen. I forlængelse af den økonomiske diskussion pegede især nej-siden på, at en valutaunion ikke ville være levedygtig uden en tættere politisk union. Debatten om de politiske konsekvenser handlede både om holdbarheden af dette argument og om ønskværdigheden af en tættere integration.

I løbet af valgkampen skete der imidlertid en drejning i mediedækningen, så den i stigende grad kom til at handle om ja-sidens taktiske fejltrin, hvor ja-politikernes troværdighed til stadighed blev draget i tvivl. Den gennemgående historie i valgkampen var ja-sidens krampagtige forsøg på at finde recepten på at overbevise et flertal af befolkningen, hvor de nye initiativer hver gang druknede i den taktiske fortolkning, som de blev forsynet med. Omkring halvdelen af de artikler, der omhandlede ja-sidens strategi, beskæftigede sig eksplicit med troværdighedstemaet. I månederne op til afstemningen steg andelen af artikler, som beskæftigede sig med ja-sidens strategi. Det faldt sammen med, at ja-siden tabte terræn i meningsmålingerne.

De vigtigste begivenheder af betydning for eurospørgsmålet er vist i boks 5.1. Startskuddet gik med en festlig og positivt dækket lancering af euroen i januar 1999. Derefter var der løbende en debat om, hvornår den kommende folkeafstemning om ØMU-forbeholdet skulle afholdes, og om en sådan afstemning også skulle omfatte de andre forbehold fra Edinburgh-aftalen. 10. marts 2000 meddelte Poul Nyrup Rasmussen, at der skulle være afstemning 28. september samme år.

Men allerede inden udskrivelsen af folkeafstemningen begyndte tingene at gå skævt for ja-siden. I begyndelsen af februar 2000 besluttede EU-landene at indføre sanktioner mod Østrig, fordi Jörg Haiders højreorienterede Frihedsparti havde fået sæde i den nye regering. Et andet intrikat spørgsmål var fortrydelsesretten. 28. februar 2000 forsikrede statsministeren, at det ville være muligt at træde ud af ØMU'en, hvis danskerne skulle ønske det i fremtiden – en forsikring, der fra flere sider blev draget i tvivl. I maj slog kommissionsformand Romano Prodi så fast, at en indmeldelse var en permanent beslutning.

Helt galt gik det for ja-siden i den sidste slutspurt. 30. august udtalte finansminister Mogens Lykketoft, at et nej til euroen ville koste Danmark fem mia. kr. Dette skøn var højere end tidligere og blev afvist af såvel modstandere som en del eksperter. Den 21. september var det 20.000 jobs, som regeringen advarede om tabet af. Underrubrikken i *Politiken* lød, „Regeringen indleder euros slutspurten med trusler om barske økonomiske konsekvenser af et nej. Tallet ligger langt over, hvad bankerne tidligere har vurderet“. I begyndelsen af september 2000 blev økonomiminister Marianne Jelved kritiseret for at have udgivet en pjece, der var stærkt positiv over for euroen. Der blev talt om misbrug af embedsværket og skatteydernes penge. Samlet efterlader avisernes dækning af ja-kampagnen et indtryk af utroværdige udmeldinger og adskillige selvmål (jf. Qvortrup, 2001; de Vreese, 2004).

Nej-kampagnen blev ikke dækket nær så intensivt, om end vinklingen også i dette tilfælde var negativ. Sammenlignet med ja-kampagnen var de negative begivenheder til at overse. I juni og juli 2000 er der dog en del diskussion af britiske konservatives bidrag til den danske nej-kampagne. Ellers var det mest påfaldende, at Dansk Folkeparti næsten trak sig ud af kampagnen i den sidste måned forud for folkeafstemningen.

Endelig var der hen over sommeren en betydelig diskussion om to rapporter fra økonomiske eksperter. 18. maj 2000 udsendte de økonomiske vismænd en rapport om konsekvenserne af dansk tilslutning til euroen, som

BOKS 5.1.

Tidstavle vedrørende EU-spørgsmål

- Oktober 1972: Folkeafstemning med ja til Danmarks tilslutning til EF.
- Februar 1986: Folkeafstemning med ja til Danmarks tilslutning til Det Indre Marked.
- Juni 1992: Folkeafstemning med nej til Maastricht-traktaten.
- Maj 1993: Folkeafstemning med ja til Edinburgh-aftalerne med de fire forbehold.
- Juni 1994: Valg til EU-parlamentet.
- Marts 1998: Folketingsvalg.
- Maj 1998: Folkeafstemning med ja til Amsterdam-traktaten.
- Januar 1999: Euroen lanceres.
- Juni 1999: Valg til EU-parlamentet.
- Februar 2000: EU-landene beslutter sig for sanktioner mod Østrig (ophæves i september).
- 10. marts 2000: ØMU-afstemningen udskrives.
- Forår og sommer 2000: Euroen fortsætter med at falde i forhold til dollaren.
- Maj 2000: Vismændenes rapport om konsekvenserne af et ja eller nej.
- 28. september 2000: Folkeafstemningen om tilslutning til ØMU'en: 46,9 pct. stemmer ja. Samtidig en høj valgdeltagelse.
- December 2000: Topmøde i Nice med vedtagelse af den såkaldte Nice-traktat. Før og efter diskussion om traktaten skal til folkeafstemning.
- November 2001: Folketingsvalg og regeringskifte.
- Januar 2002: Euroen indføres i de lande, der har tilsluttet sig ØMU'en.
- Januar 2002: Tyskland og Portugal får en advarsel fra EU-kommissionen på grund af manglende opfyldelse af konvergenskravet.
- Efteråret 2002: Dansk EU-formandskab.
- December 2002: Topmødet i København: Østudvidelsen vedtages.

blev udlagt som en afvisning af en væsentlig del af ja-sidens økonomiske argumenter. Og i juli 2000 udsendte Rådet for Europæisk Politik en rapport om de økonomiske konsekvenser af tilslutningen, som blev tolket som mere på linje med regeringens udmeldinger.

Ved afstemningen 28. september stemte knap 54 pct. af befolkningen nej til en tilslutning til ØMU'en. Og i dagene efter afstemningen kunne det så konstateres, at ja-sidens forudsigelser om valutauro og stigende rente ikke holdt stik.

I januar 2002 blev den nye valuta med stor festivitas indført i de lande, der havde tilsluttet sig ØMU'en, og snart efter blev spørgsmålet om at afholde en ny folkeafstemning i Danmark rejst. Men herefter er problemerne regnet ned over projektet. Allerede i foråret 2002 måtte Tyskland og Portugal

inkassere en advarsel fra EU-kommissionen, fordi de ikke opfyldte konvergenskravene i valutaunionen, i efteråret 2003 accepterede EU-landenes finansministre i strid med traktaten, at Tyskland og Frankrig havde for store budgetunderskud, og i januar 2004 besluttede Kommissionen at anlægge sag ved EF-domstolen mod Ministerrådet for dets accept af Tysklands og Frankrigs omgåelse af konvergenskravene. I september 2003 stemte Sverige ligesom Danmark nej til ØMU'en, og i december 2003 mislykkedes de foreløbige bestræbelser på at få vedtaget en forfatningstraktat. De sidste beghenheder ligger imidlertid efter afslutningen af denne undersøgelse.

Overordnet gælder det, at billedet i pressen af euroen var overvejende positivt før og efter valgkampen, men negativt under valgkampen. Derudover er det karakteristisk for EU-debatten, at nej-siden er meget synlig under valgkampe og væsentligt mindre synlig resten af tiden, mens ja-siden er synlig også i perioder, hvor EU-spørgsmålet ikke eksplicit præger dagsordenen. Der foregår derfor en svingning mellem elitekonsensus og elitepolarisering i dækningen af EU-spørgsmål, selv om eliterne ikke skifter positioner. Den massive dækning af valgkampen giver grundlag for at forvente, at den negative stemning i forhold til euroen har flyttet holdninger blandt selv mindre politisk opmærksomme vælgere. Mere åbent er spørgsmålet om, hvad der skete efter afstemningen: Vendte befolkningen tilbage til standpunkterne fra før valgkampen, eller var der sket et varigt holdningsskift?

HOLDNINGERNE TIL EUROEN OG MERE GENERELT TIL EU

Vi har ikke ældre spørgsmål, der helt matcher de spørgsmål om euroen, der er stillet i Magtudredningens undersøgelse af opinionsdannelsen, og vi vil derfor nøjes med at undersøge holdningsudviklingen i perioden fra maj 1999 til september 2002. I den samme periode er også målt den generelle holdning til EU.

OPINIONSUDVIKLINGEN

Danskernes holdninger til det europæiske fællesskab har svinget ganske meget, siden vi meldte os ind i EF i 1972. Ifølge Gallups regelmæssige målinger har tilslutningen til medlemskabet varieret mellem mere end 60 pct., der blev målt i 1993 og i 2001, godt 30 pct., der blev målt i 1974

og 1983. Udsvinget har således været på mere end 30 procentpoint. Siden 1986 har der dog konstant været flere for end imod medlemskab af EU (Poulsen-Hansen & Wedell-Wedellsborg, 2003). De halvårslige Eurobarometermålinger af støtten til EU-medlemskabet bevæger sig en smule anderledes, men hovedtendensen er den samme: Udsvingene har været forholdsvis store, men den langsigtede udvikling er gået i retning af en øget støtte (*Eurobarometer 50*, 1998).

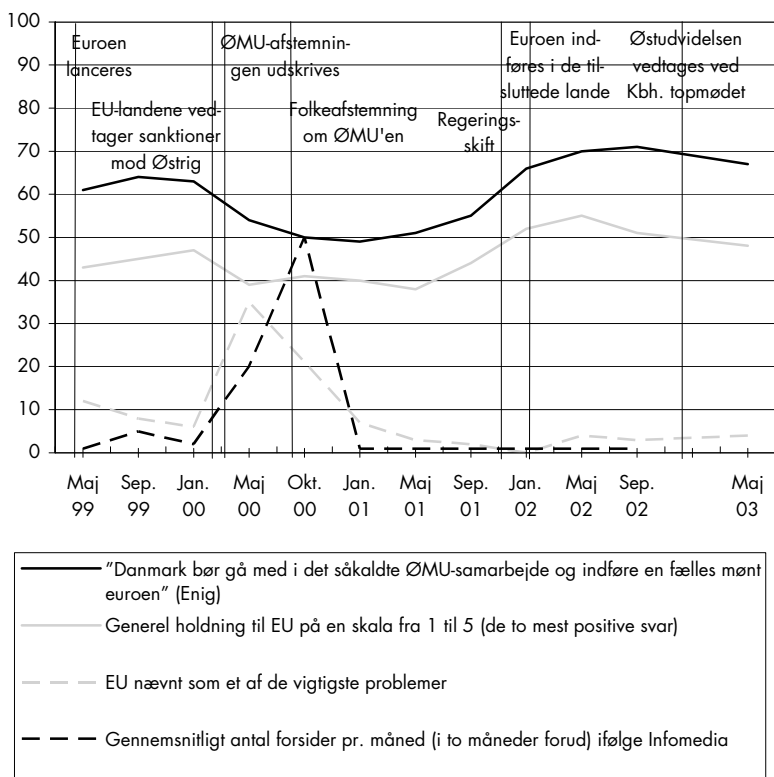
Som nævnt er det kun udviklingen i den særligt undersøgte periode fra maj 1999 til maj 2003, der bliver analyseret i detaljer. Figur 5.1 viser opinionsudviklingen i denne periode for både ØMU'en² og EU i almindelighed.³ Man kan først bemærke, at de to kurver stort set følges ad op og ned. Om dem begge gælder, at holdningerne blev mere negative i foråret 2000 efter udskrivelsen af folkeafstemningen, og at de befandt sig på et forholdsvis lavt niveau i hele sidste halvdel af 2000.⁴ Derefter blev de igen gradvist mere positive. I sommeren 2002 var holdningerne faktisk mere positive over for euroen og EU i almindelighed end før valgkampen. Det holdt dog ikke længe. Allerede ved denne undersøgelses sidste måling i maj 2003 var holdningerne blevet en smule mere negative, og flere målinger i begyndelsen af 2004 har vist, at tilslutningen nu er yderligere reduceret (se f.eks. *Jyllands-Posten*, 18. januar 2004).

Værd at bemærke er også, at opinionen svinger forholdsvis meget, fra 64 procents tilslutning til euroen i september 1999 til 49 pct. i januar 2001 og tilbage til 71 pct. i september 2002. Alt i alt et udsving på 22 procentpoint. De generelle holdninger svinger i takt hermed, men med mindre udsving. Her er udsvinget alt i alt 17 procentpoint, hvilket imidlertid også er forholdsvis meget sammenlignet med mange af de andre spørgsmål, der analyseres i denne bog.

Figuren viser, at tilslutningen til euroen falder i løbet af foråret, mens valgkampagnen foregår, og opmærksomheden er høj. For at illustrere dette er der også indlagt en kurve i figuren, der viser, hvor stor en del af befolkningen der anser EU for et vigtigt politisk emne, og en kurve, der viser udviklingen i mediedækningen. I begge tilfælde er valgt de samme måletidspunkter som for holdningerne. Mediedækningen nåede et højdepunkt i de sidste måneder op til folkeafstemningen og var i det hele taget stor i 2000, men blev derefter igen minimal. Befolkningens opmærksomhed svingede i takt hermed. Den største opmærksomhed blev målt i maj 2000, hvor 35 pct. af de interviewede nævnte EU som et vigtigt politisk emne, som politikerne skulle tage sig af. Andelen ville sikkert have været

FIGUR 5.1.

Andel, der har positive holdninger til EU. Pct.

endnu større, hvis der også havde været foretaget en måling i ugerne forud for folkeafstemningen. Men allerede i oktober, umiddelbart efter folkeafstemningen, er opmærksomheden faldet, og kun 21 pct. nævnte EU som et vigtigt problem. I januar 2001 var det kun 7 pct.

Det fremgår således af figuren, at holdningsskiftet i negativ retning foregår i en periode med en exceptionel høj medieopmærksomhed og en exceptionel stor opmærksomhed i befolkningen. Da opmærksomheden blandt både medier og befolkning igen var på vej ned, blev holdningerne langsomt igen mere positive. Forskellen på kampagneperioden og de mere normale perioder er jo også, at i de normale perioder er det de EU-positive kræfter, der dominerer medie billedet, mens EU-modstanden er højt profileret i kampagneperioden. De ændringer i holdninger, som dette resulterer i, er netop, hvad man ville forudsæ på baggrund af Zallers model for holdningsændringer (1992). I perioder, hvor nej-argumenterne er meget

synlige i medierne, får de en større vægt i folks overvejelser, mens de gradvis mister deres betydning, når de forsvinder ud af medierne.

DEN INDIVIDUELLE STABILITET

Mens spørgsmålet om holdningen til euroen hører til de spørgsmål, hvor der i undersøgelsesperioden måles de største holdningsudsving, når man ser på den samlede opinion, er det samtidig et af de spørgsmål, hvor det enkelte individs holdninger er mest stabile. Det fremgår af tabel 5.1. I gennemsnit har ikke mindre end 86 pct. afgivet det samme svar i to på hinanden følgende undersøgelser. Gennemsnittet for de polychoriske korrelationskoefficienter er på tværs af alle de spørgsmål, der indgår i denne undersøgelse, 0,72, mens de for holdningerne til ØMU'en er 0,88. Når man tager hensyn til, at det næppe er muligt at undgå tilfældige målefejl, må man sige, at overensstemmelsen fra måling til måling er meget stor. Også de generelle holdninger til EU er meget stabile om end lidt mindre end holdningerne til ØMU'en. Her er den gennemsnitlige polychoriske korrelationskoefficient 0,82.

Det fremgår tydeligt, at folk på dette område ved, hvad de vil. De store holdningssvingninger, der fremgår af figur 5.1, er ikke udtryk for, at befolkningen svinger bevidstløst op og ned i takt med tilfældige mediehistorier.

TABEL 5.1.

Den individuelle stabilitet for spørgsmålet om tilslutning til ØMU'en

	OVERENSSTEMMELSE PCT.	POLYCHORISKE KORRELATIONER	N
Maj 1999 – sept. 1999	82	0,80	272
Sept. 1999 – jan. 2000	88	0,90	523
Jan. 2000 – maj 2000	82	0,86	504
Maj 2000 – okt. 2000	84	0,92	422
Okt. 2000 – jan. 2001	90	0,96	484
Jan. 2001 – maj 2001	89	0,91	549
Maj 2001 – sept. 2001	87	0,94	507
Sept. 2001 – jan. 2002	82	0,86	532
Jan. 2002 – maj 2002	87	0,84	533
Maj 2002 – sept. 2002	89	0,89	504
Gennemsnit	86	0,88	-

Når den samme person med fire måneders mellemrum får stillet det samme spørgsmål, giver vedkommende med stor sandsynlighed det samme svar. Men de holdningsændringer, som så alligevel finder sted, er for de fleste menneskers vedkommende på samme tidspunkt gået i samme retning. I kampagneperioden er de fleste holdningsændringer gået i mere negativ retning, mens de er gået i mere positiv retning efter folkeafstemningen. Om noget er EU-spørgsmålet et område, hvor stort set alle danskere ved, hvad de vil, og holder fast ved det. Alligevel var der i tiden før og efter folkeafstemningen store opinionssvingninger.

HVEM ER DET, DER SKIFTER HOLDNING?

De store opinionssvingninger rejser spørgsmålet om, hvem det var, der skiftede holdninger, for det første under valgkampen, da holdningerne i løbet af en forholdsvis kort periode blev mere negative, og for det andet i perioden efter folkeafstemningen, da holdningerne langsomt blev mere positive.

Man kan forestille sig mange typer af holdningsændringer. Én er, at hele befolkningen bevæger sig nogenlunde i takt, uanset hvilke egenskaber de i øvrigt besidder – både når de bevæger sig den ene vej og den anden vej. Man kan også forestille sig, at nogle grupper bevæger sig mere end andre, men at det er de samme grupper, der er mest bevægelige, både når strømmen går den ene vej og den anden vej. Og endelig kan man forestille sig, at nogle grupper har været mere tilbøjelige til at bevæge sig i den ene retning, mens andre grupper er mere tilbøjelige til at bevæge sig i den anden retning. Tabel 5.2 viser tilslutningen til ØMU'en på tre forskellige tidspunkter, når befolkningen opdeles efter køn, alder, uddannelse, viden, tillid til andre mennesker og partivalg. Samtidig viser tabellen omfanget af de forskellige gruppers holdningsskift mellem de tre tidspunkter. Nogle grupper omfatter ikke særligt mange personer (jf. bilag 2), og man skal derfor passe på ikke at overfortolke resultaterne.

Tabel 5.2 viser for det første, at der er klare både sociale og politiske forskelle i tilslutningen til EU. Mænd er mere positivt indstillet end kvinder, højtuddannede er mere positive end andre uddannelsesgrupper, personer med en stor politisk viden er mere positivt indstillede end personer med mindre viden, tillidsfulde mennesker er mere positivt indstillet end mistroiske, og de vælgere, der støtter S, R, V og K er mere positivt indstillet end fløjpartiernes vælgere⁵ (jf. i øvrigt Jakobsen, Reinert & Thomsen, 2001).

TABEL 5.2.

Sociale og politiske variationer i holdningerne og i holdningsændringerne på spørgsmålet om tilslutningen til ØMU'en. Pct. positivt indstillede over for ØMU'en

	JAN. 2000	OKT. 2000	SEPT. 2002	OKT. 2000- JAN. 2000	SEPT. 2002- OKT. 2000
Alle	63	49	71	-14	22
Mænd	70	52	75	-18	23
Kvinder	54	49	67	-5	18
18-29 år	60	50	70	-10	20
30-39 år	59	48	69	-11	21
40-49 år	61	48	69	-13	21
50-59 år	70	58	73	-12	15
60-70 år	62	46	75	-16	29
Under 9 års skolegang	63	43	75	-20	32
9-10 års skolegang	56	41	66	-15	25
Studentereksamen, HF, HTX	67	62	73	-5	11
Lang videregående uddannelse	81	77	84	-4	7
Lille viden	48	39	58	-9	19
Mindre viden	62	46	67	-16	21
Større viden	64	52	76	-12	24
Stor viden	73	59	78	-14	19
Ringe tillid til andre mennesker	58	35	70	-23	35
Mellemstor tillid	60	51	68	-9	17
Stor tillid til andre mennesker	65	55	73	-10	18
SF	40	14	52	-26	38
Socialdemokratiet	67	59	69	-8	10
Det radikale Venstre	87	82	69	-5	-13
Venstre	79	75	84	-4	9
Det konservative Folkeparti	78	71	88	-7	17
Dansk Folkeparti	41	4	51	-37	47

For det andet viser tabellen, at alle grupper bevæger sig i den forventede retning i begge situationer, men de bevæger sig ikke lige meget. Og hvis vi til en begyndelse ser bort fra partiernes vælgergrupper, er det gennemgående de grupper, der bevægede sig meget i negativ retning i løbet af

valgkampen i foråret 2000, som bevægede sig endnu mere i positiv retning efter folkeafstemningen. Særlig to faktorer ser ud til at have betydning for bevægeligheden. Den ene er uddannelsen. Det er gruppen med den korteste skoleuddannelse, der er den mest bevægelige, og gruppen med en lang videregående uddannelse, der er den mest stabile. Derudover ser det ud til, at social tillid spiller en rolle. Den mest bevægelige gruppe består af dem, der har stor mistillid til andre mennesker. Man må forestille sig, at personer, der generelt er mistroiske, har været specielt modtagelige for valgkampens mange kritiske kommentarer til euroen og til ja-kampagnen i almindelighed.

Der er også betydelig forskel på, hvor meget forskellige vælgergrupper har bevæget sig. De mest bevægelige var både før og efter folkeafstemningen Dansk Folkepartis vælgere. Men også SF's vælgere har bevæget sig meget. Dette gælder i begge tilfælde også, når man har kontrolleret for uddannelse og tillid til andre mennesker. Det er tydeligvis yderpartiernes vælgere, der er mest ambivalente eller mest i tvivl, når det drejer sig om EU. De er derfor også mere påvirkede af valgkampen end de fleste andre partiers vælgere.⁶ De absolut mindst bevægelige har været Det radikale Venstres og Venstres vælgere. Det er tydeligvis disse to vælgergrupper, der har de mest stålfaste holdninger vedrørende EU.

Bevægelserne både før og efter folkeafstemningen synes således bestemt af såvel den enkeltes psykologiske egenskaber og uddannelsesmæssige ressourcer som af vedkommendes politiske ståsted.

PÅ SAMME TID STABILE OG BEVÆGELIGE

Analyserne af holdningsudviklingen i forbindelse med tilslutningen til ØMU'en viser, at befolkningens aggregerede holdninger – eller opinionen – kan vise forholdsvis store udsving i perioder, der er præget af stor mediedækning og stor opmærksomhed. Det interessante er imidlertid, at de individuelle holdningssvingninger i den samme periode var små, ligesom holdningskonsistensen var stor. Der er således ingen tvivl om, at der er tale om genuine holdninger, som blot ændrede sig under indtryk af den information, der fremkom under valgkampen.

Analyserne peger således også i retningen af, at holdningerne på EU-området svinger i takt med opmærksomheden. Med stigende opmærksomhed bliver holdningerne gennemgående mere negative, fordi de opmærksomhedsskabende nyheder næsten altid er af negativ art, mens holdningerne

med aftagende opmærksomhed bliver mere positive (jf. også Norris, 2000; de Vreese, 2003).

HO L D N I N G E R T I L F O L K E A F S T E M N I N G E R

Også de generelle holdninger til brugen af folkeafstemninger synes at påvirkes af den konkrete folkeafstemning om euroen. I det hele taget synes holdningerne til anvendelsen af folkeafstemninger at bevæge sig i takt med de afholdte folkeafstemninger. Det skyldes dog ikke – eller gjorde det i hvert fald ikke i forbindelse med euro-afstemningen – at der foregår principielle diskussioner om brugen af folkeafstemninger. Det skyldes snarere de konkrete oplevelser i forbindelse med folkeafstemningen.

Der foregik dog også i den undersøgte periode mere principielle diskussioner om brugen af folkeafstemninger, men de havde ikke meget gennemslag i medierne (jf. Avisanalyserne). Således formulerede Niels Helveg Petersen i forbindelse med grundlovsjubilæet i 1999 et ønske om flere folkeafstemninger. Omvendt blev der fra forskellige sider under valgkampen rejst kritik af den omfattende brug af folkeafstemninger i EU-spørgsmål. En sådan kritik blev f.eks. i februar 2000 formuleret af den tidligere topembedsmand Niels Ersbøl og tidligere ambassadør Jens Christensen, i juni 2000 af formanden for Dansk Metal, Max Bæhring, og i august 2000 af Svend Auken. Og endelig blussede diskussionen om brugen af folkeafstemninger op igen i forbindelse med vedtagelsen af Nice-traktaten i december 2000.

Når brugen af folkeafstemninger bliver debatteret, er tilhængernes væsentligste argumenter, at folkeafstemninger er demokratiske beslutningsredskaber, og at de er med til at skabe øget viden og bevidsthed om de spørgsmål, som afstemningerne vedrører. Modstanderne peger til gengæld på, at afstemningerne skaber en polarisering i befolkningen og en kunstig adskillelse af folkeafstemningstemaet fra de øvrige politiske spørgsmål. Der tales også om, at folkeafstemninger kan ses som en ansvarsforflygtigelse fra politikernes side og en udhuling af det repræsentative princip (jf. Svensson, 2003: 39ff).

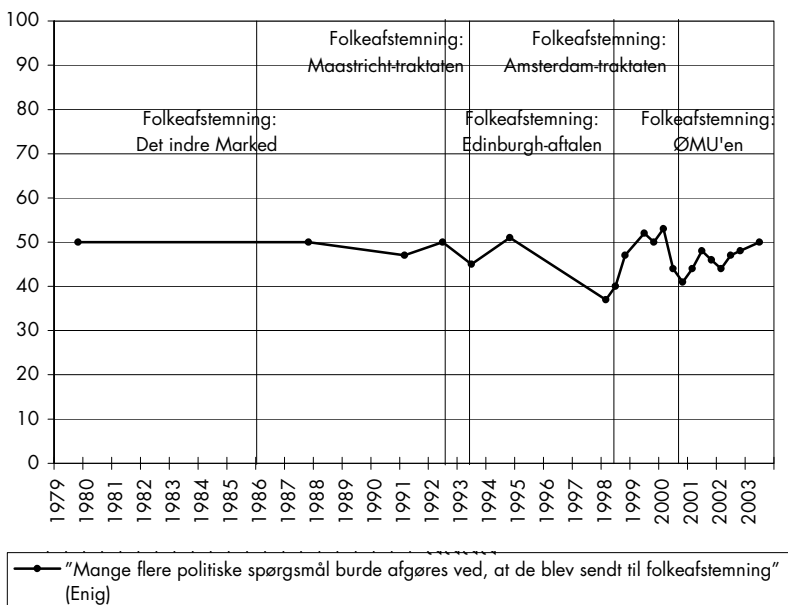
Disse debatter om brugen af folkeafstemninger fylder dog ikke meget i medierne og overskygges formodentlig helt af det faktum, at der foregår en omfattende valgkamp op til den konkrete folkeafstemning, og at denne valgkamp fylder meget i både mediernes og befolkningens opmærksomhed.

OPINIONSUDVIKLINGEN

Ligesom vedrørende holdningerne til EU foreligger der regelmæssige målinger af holdningerne til afholdelse af folkeafstemninger fra maj 1999 til september 2002. Derudover er der i figur 5.2 indlagt en række tidligere målinger, hvoraf den første går så langt tilbage som til 1979. Før 1999 er spørgsmålet imidlertid kun stillet med forholdsvis lange mellemrum og som oftest i forbindelse med de afholdte folkeafstemninger. Det er det samme spørgsmål, der har været stillet i hele perioden, dog med den forskel, at der ved målingerne siden 1999 kun har været fire svarmuligheder, mens der tidligere har været fem, nemlig yderligere en mulighed for at svare „hverken eller“. Det gør det en smule usikkert at sammenligne før og efter 1999, men dette påvirker ikke de overordnede konklusioner.

FIGUR 5.2.

Andel med positive holdninger til folkeafstemninger.¹ Pct.

1. I de ældre undersøgelser har der været en neutral kategori i midten, "hverken eller", mens der ikke har været det i undersøgelserne fra maj 1999 og frem. I forbindelse med de ældre undersøgelser er "hverken eller" blevet lagt sammen med "ved ikke" og er derved blevet holdt uden for procentberegningen. Reelt betyder det, at man har fordelt svarene i den neutrale midterkategori i forhold til de øvrige afgivne svar.

Ved hver af de foretagne målinger har omkring halvdelen af befolkningen erklæret sig helt eller delvis enig i, at „Mange flere politiske spørgsmål burde afgøres ved, at de blev sendt til folkeafstemning“. Men samtidig optræder der klare svingninger fra måling til måling, selvom de ikke kan karakteriseres som voldsomme. I perioden fra 1999 til 2003 er der et samlet udsving på 12 procentpoint.

Svingninger viser et klart mønster. Ser vi igen på perioden fra 1999, topper begejstringen for folkeafstemninger i januar 2000 umiddelbart før udskrivningen af afstemningen om ØMU'en, men den er allerede faldet i maj måned for at nå sit laveste punkt ved målingen i oktober, umiddelbart efter afstemningen. Derefter er opbakningen til flere folkeafstemninger igen steget. Præcist den samme udvikling synes at være sket i forbindelse med afstemningen i 1993 om Edinburgh-aftalen og folkeafstemningen i 1998 om Amsterdam-traktaten (se yderligere herom Svensson, 2003). Det ser ud til, at mange bliver trætte af folkeafstemninger, når vi har dem, men vender tilbage til en mere positiv vurdering, når den sidste afstemning er kommet lidt på afstand.

DEN INDIVIDUELLE STABILITET

Undersøgelsen giver os også på dette område mulighed for ud over bevægelserne i opinionen at belyse de individuelle holdningsbevægelser. Som vi har set tidligere, er der ikke nogen nødvendig sammenhæng mellem den individuelle og den aggregerede stabilitet.

I dette tilfælde viser det sig, at den individuelle stabilitet skifter niveau i forbindelse med folkeafstemningen. Det fremgår af de polychoriske korrelationskoefficienter i tabel 5.3, at den individuelle stabilitet er forholdsvis ringe til og med målingen i forbindelse med folkeafstemningen, hvorefter den øges. Før oktober 2000 er stabiliteten langt under det generelle gennemsnit for alle de holdninger, der indgår i undersøgelsen, mens den efter oktober 2000 ligger betydeligt over. Den afholdte folkeafstemning har bidraget til at krystallisere folks holdninger.

Forud for valgkampen ser holdningerne til folkeafstemninger således ud til at have været forholdsvis tilfældige og skiftende, idet der var ringe opmærksomhed knyttet til dem. Under valgkampen skiftede en del personer standpunkt, samtidigt med at der skete en fastfrysning af holdningerne, som derefter – i hvert fald i den første tid efter folkeafstemningen – blev fastholdt.

TABEL 5.3.

Den individuelle stabilitet for spørgsmålet om afholdelse af folkeafstemninger

	OVERENSSTEMMELSE PCT.	POLYCHORISKE KORRELATIONER	N
Maj 1999 – sept. 1999	79	0,49	290
Sept. 1999 – jan. 2000	81	0,68	569
Jan. 2000 – maj 2000	78	0,59	576
Maj 2000 – okt. 2000	75	0,66	478
Okt. 2000 – jan. 2001	82	0,81	509
Jan. 2001 – maj 2001	84	0,85	558
Maj 2001 – sept. 2001	82	0,83	523
Sept. 2001 – jan. 2002	86	0,85	549
Jan. 2002 – maj 2002	83	0,71	542
Maj 2002 – sept. 2002	82	0,84	510
Gennemsnit	81	0,73	-

HVEM ER DET, DER SKIFTER HOLDNINGER?

Da opinionsændringerne også her har haft et forholdsvist stort omfang, giver det igen mening at spørge, om der er forskel på, hvilke grupper der ændrer holdning, og om der er forskel på, hvem der ændrer holdninger under og efter valgkampen. Man kan også spørge, om det er de samme, hvis holdninger er meget bevægelige på EU-spørgsmålet og på spørgsmålet om folkeafstemninger.

Tabel 5.4 viser holdningerne til folkeafstemninger opdelt efter sociale og politiske faktorer. Man kan se, at variationerne er forholdsvist store. De midaldrende, de højt uddannede, personer med stor politisk viden og personer med stor tillid til politikerne er alle mere afvisende over for folkeafstemninger end de unge, de lavtuddannede og personer med ringe politisk viden og lav tillid til politikerne. Samtidig er der klare politiske forskelle i støtten til folkeafstemninger. Tilhængerne af EU er mere skeptiske, og det samme er Det radikale Venstres vælgere. I det hele taget er det kun Dansk Folkepartis vælgere, der udtrykker en vis begejstring.⁷ Det er lidt ironisk, at det konsekvent er Det radikale Venstres vælgere, der er mest afvisende over for folkeafstemninger, idet det er Niels Helveg Petersen fra Det radikale Venstre, der i de senere år har været den varmeste fortaler for brugen

TABEL 5.4.

Sociale og politiske variationer i holdningerne og i holdningsændringerne på spørgsmålet om afholdelse af folkeafstemninger. Pct. positivt indstillede over for folkeafstemninger

	JAN. 2000	OKT. 2000	SEPT. 2002	OKT. 2000 - SEPT. 2002 - JAN. 2000 OKT. 2000	
Alle	53	41	48	-12	7
Mænd	49	38	45	-11	7
Kvinder	58	44	52	-14	8
18-29 år	69	54	60	-15	6
30-39 år	59	51	60	-8	9
40-49 år	47	35	44	-12	11
50-59 år	42	26	34	-16	8
60-70 år	50	39	-41	-11	2
Under 9 års skolegang	55	38	40	-17	2
9-10 års skolegang	61	49	58	-12	9
Studentereksamen, HF, HTX	45	36	39	-9	3
Lang videregående uddannelse	32	21	36	-11	15
Lille viden	72	61	72	-11	11
Mindre viden	55	48	56	-7	6
Større viden	50	37	47	-13	10
Stor viden	40	27	26	-13	-1
Lille tillid til politikerne	71	60	65	-11	5
Lille til middel	58	41	55	-17	14
Middel til stor	47	34	46	-13	12
Stor tillid til politikerne	37	22	27	-15	5
Modstander af EU	75	65	68	-10	3
-	57	59	69	2	10
-	55	48	55	-7	7
-	51	23	41	-28	18
Tilhænger af EU	44	23	37	-21	14
SF	43	52	45	9	-7
Socialdemokratiet	47	32	45	-15	13
Det radikale Venstre	36	30	35	-6	5
Venstre	49	31	42	-18	11
Det konservative Folkeparti	43	34	37	-9	3
Dansk Folkeparti	84	67	72	-17	5

af folkeafstemninger. I store træk svarer disse sammenhænge i øvrigt til, hvad man også har fundet i ældre undersøgelser (Svensson, 2003: 164ff).

Spørgsmålet er herefter, hvilke grupper der har bevæget sig i de to perioder. Vi kan starte med at se på, hvad der skete under valgkampen forud for folkeafstemningen i september 2000. Mest påfaldende er holdningsskiftet blandt EU-tilhængerne. I de to grupper, som var de mest varme tilhængere af EU, mindskedes begejstringen for folkeafstemninger med henholdsvis 21 og 28 procentpoint. Man kan dårligt tolke dette resultat på anden måde, end at det er forløbet af valgkampen og folkeafstemningens resultat, der har skabt dette holdningsskift. Tilsvarende viser opdelingen på vælgergrupper, at der er et betydeligt skift i negativ retning blandt Venstres og Konservatives vælgere, mens SF's vælgere faktisk er blevet mere begejstrede for folkeafstemninger. På denne baggrund er det overraskende, at tilslutningen til folkeafstemningerne er kølnet ganske betydeligt blandt EU-modstanderne fra Dansk Folkeparti.⁸ Her kan vi kun gætte på årsagen, som måske er, at mange er blevet trætte af den store fokusering på euroafstemningen.

Vi kan derefter se på skiftet i perioden efter folkeafstemningen. I et vist omfang er der tale om, at holdningerne, efter at erfaringen med folkeafstemningen er kommet lidt på afstand, svinger tilbage til positionen før valgkampen. Det gælder f.eks. i et vist omfang for EU-tilhængerne og for de fleste af vælgergrupperne. Det gælder dog ikke for alle grupper, eksempelvis ikke for de kortvarigt uddannede, der forbliver mere skeptiske over for folkeafstemninger, end de var før. I det hele taget er uddannelsesforskellene interessante, idet det er de højtuddannede, der er de mest bevægelige i forbindelse med spørgsmålet om brugen af folkeafstemninger – i modsætning til, hvad der var tilfældet vedrørende holdningerne til EU. Det er altså ikke en generel regel, at bevægeligheden stiger med faldende uddannelse. Spørgsmålenes indhold spiller også en rolle. Det er tydeligt, at ændringerne i de generelle holdninger til folkeafstemninger er afhængige af, om man var tilfreds eller utilfreds med resultatet af folkeafstemningen i 2000. Dette er antagelig også forklaringen på den svage individuelle stabilitet på dette område i perioden op til folkeafstemningen.

ET CENTRALT OG ET PERIFERT SPØRGSMÅL

Både holdningerne til ØMU'en og til brugen af folkeafstemninger blev påvirket af den folkeafstemning, der blev afholdt i september 2000. Alligevel er der betydelig forskel på de resultater, der er kommet frem gennem de

to analyser. ØMU-spørgsmålet var forbundet med stor opmærksomhed og var gennem hele perioden præget af en høj grad af individuel stabilitet. Til gengæld kunne man iagttage store ændringer i den samlede befolknings holdninger, formodentlig som følge af, at den store mediebevågenhed gik hånd i hånd med en ændring af de budskaber, som befolkningen modtog. EU-modstanderne var under valgkampen langt mere synlige, end de ellers er.

Spørgsmålet om brugen af folkeafstemninger er mere perifert end spørgsmålene om ØMU'en og EU, og det synes heller ikke at være stærkt fæstet i grundlæggende værdier. Svingningerne skyldes formodentlig dels utilfredshed med folkeafstemningens resultat i september 2000, dels at nogle mennesker blev trætte af den store medieopmærksomhed, der omgav folkeafstemningen.

NOTER

- 1 De udarbejdede notater er placeret på Magtudredningens hjemmeside, hvor de kan findes under adressen www.Magtudredningen.dk/publikationer/standpunkt.htm.
- 2 Der blev i tiden op til folkeafstemningen publiceret mange meningsmålinger om holdningen til ØMU'en. Resultaterne varierer noget efter, hvordan spørgsmålet konkret er formuleret. Uanset spørgsmålsformuleringen er resultatet dog, at holdningerne svinger forholdsvis meget, men udsvingets størrelse er også påvirket af spørgsmålsformuleringen.
- 3 Spørgsmålet lød: „Så et spørgsmål om EU. Her står 1 for, at Danmark skal melde sig ud af EU, 3 står for, at Danmark skal forblive i EU med de nuværende forbehold, og 5 står for, at Danmark skal tilslutte sig den størst mulige udbygning af EU-samarbejdet. Hvor vil du/De så placere dig/Dem selv?“
- 4 Ved den undersøgelsesrunde, der blev afviklet umiddelbart efter folkeafstemningen, blev der ikke stillet det sædvanlige spørgsmål om ØMU'en, men et spørgsmål om, hvad man havde stemt ved folkeafstemningen. Tilslutningen til ØMU'en er i undersøgelsen lidt større end den faktiske tilslutning ved folkeafstemningen. Af hensyn til sammenligningen med de andre undersøgelseomgange er der imidlertid ikke blevet foretaget nogen vægtning af materialet.
- 5 Multivariate analyser af de her viste variabler viser, at de alle har en signifikant effekt på holdningerne til ØMU'en. Det gælder dog ikke for køn i undersøgelsen fra januar

- 2001, og der gælder kun for social tillid i undersøgelsen fra januar 2001. Den stærkeste sammenhæng har hver gang partivalget, fulgt af uddannelse.
- 6 Denne konklusion ser ikke ud til at gælde for Enhedslistens vælgere, men her har vi for få interviewpersoner til at kunne sige noget pålideligt.
  - 7 Multivariate analyser viser, at alle de viste variabler har en signifikant effekt på holdningen til folkeafstemninger også efter indbyrdes kontrol. Undtagelsen er, at køn ikke er signifikant i undersøgelsen fra oktober 2000, og at partivalg kun er signifikant ved undersøgelsen i januar 2000.
  - 8 Også dette holdningsskift bevares efter kontrol for de øvrige faktorer.

DANMARKS UDENRIGSPOLITISKE ENGAGEMENT

Ofte er Grundtvigs „Langt højere bjerge“, hvor første strofe slutter „vi er ikke skabte til højhed og blæst, ved jorden at blive det tjener os bedst“, blevet fremhævet som et billede på dansk nationalfølelse. F.eks. skriver Peter Gundelach:

Målt i forhold til de andres målestok klarer Danmark sig måske ikke så godt. Men målt med danskernes egen skala, er de uforlignelige. Danmark er ikke en stor imponerende nation. Den danske historie er ikke en sejrsrække. Danskerne kan derfor ikke konkurrere med de andre når det gælder storhed. Det nationale selvværd er knyttet til at danskerne er bedre end de andre på deres egen måde (Gundelach, 2002b: 109).

Man kan sige, at det er vores lidenhed, der er vores storhed. Nederlaget i 1864 førte til en omfattende selvrefleksion i den danske politiske elite og hos det danske folk, hvilket resulterede i en erkendelse af, at Danmark som et lille land ikke havde nogen rolle at spille i de store landes indbyrdes opgør (Elias, 1996). Heraf udsprang så den særlige danske form for nationalfølelse. På denne baggrund kan man undre sig over de senere års stigende udenrigspolitiske engagement, hvor Danmark sender tropper til snart sagt alle dele af verden. Handler politikerne i direkte modstrid med befolkningens ønsker? Eller er beskrivelsen af den særlige danske form for nationalfølelse forkert? Eller er forklaringen snarere, at der er sket ændringer i vores måde at anskue verden på?

KONTEKSTEN: DANMARK SOM KRIGSFØRENDE

Den kolde krigs ophør og Berlinmurens fald i november 1989 ændrede på kort tid den sikkerhedspolitiske situation i Europa og verden. Hermed ændredes også det danske forsvars rolle. Fra primært at være opbygget med henblik på at forsvare Danmark begyndte det danske forsvar i sti-

BOKS 6.1.

Tidstavle vedrørende udenrigspolitisk engagement

- Februar 1992: Et stort flertal i Folketinget vedtager, at danske soldater kan deltage i en fredsbevarende aktion i Kroatien. Forsat diskussion om den danske deltagelse.
- November 1992: Nyt forsvarsforlig, der indebærer oprettelsen af en fredsbevarende styrke.
- 1993: Enkelte danske soldater bliver dræbt eller såret under aktiviteter i Jugoslavien. Det samme sker med mellemrum de følgende år.
- Februar 1998: USA anmoder officielt Danmark om at bidrage militært til en alliance mod Saddam Hussein. Et stort flertal i Folketinget vedtager at sende et Hercules-fly af sted til en evt. væbnet konflikt.
- Foråret 1999: NATO's første luftangreb over Kosovo: Omfattende principiel debat om dansk deltagelse.
- April 1999: Et stort flertal i Folketinget godkender, at 200 danske soldater rejser til Albanien, hvor de som en del af en NATO-styrke skal sikre udlevering af nødhjælp.
- Foråret 1999: Diskussion af nyt forsvarsforlig. Regeringen vil spare (fredsdividenden), men det afvises af de borgerlige partier og militæret. Aftale indgås i maj måned.
- Juni 1999: Det annonceres allerede, at Kosovo-indsatsen ikke kan holdes inden for de økonomiske rammer.
- August 1999: De første danske soldater sendes til Kosovo. I alt har man besluttet at sende en bataljon (850 mand).
- December 2000: Der sendes danske soldater til grænsen mellem Etiopien og Eritrea.
- Juni 2001: Forsvaret har problemer med at holde budgetterne.
- 11. september 2001.
- November 2001: Folketingsvalg og regeringsskifte.
- December 2001: Danske soldater sendes til Afghanistan.
- Februar 2002: Nye oplysninger om forsvarets problemer med at holde budgetterne.
- Marts 2002: Tre danske soldater mister livet ved minerydning i Afghanistan.
- Maj 2002: Forsvarschefen, general Hvidt, træder tilbage efter konflikt med forsvarsministeren, Jensby.
- Februar 2003: Nye diskussioner om forsvarets økonomiske problemer. Diskussioner om afskaffelse af både værnepligten og hjemmeværnet.
- Marts 2003: Danmark deltager i krigen mod Irak som USA's allierede. Beslutningen støttes ikke af oppositionen i Folketinget.

gende grad at varetage opgaver uden for landets grænser. Som følge heraf blev der i forbindelse med det forsvarsforlig, der blev indgået i november 1992, lagt grunden til opbygningen af Danmarks Internationale Brigade (se boks 6.1).

Krigen i Jugoslavien og specielt kampene i Kosovo i foråret 1999 rejste for alvor spørgsmålet om danske troppers deltagelse i krigshandlinger (jf.

Avisnotaterne). Kosovo-interventionen startede med NATO's luftangreb 24. marts 1999. Baggrunden var rapporter om, at der foregik en etnisk udrensning af områdets kosovoalbanske befolkningsmajoritet, styret fra Beograd af Slobodan Milosevic. Angiveligt forelå der en omfattende udrensningsplan, hvorfor de internationale observatører blev trukket ud, og der blev igangsat bombninger af mål i såvel Kosovo som Serbien.

Aktionen blev straks genstand for en intens debat, hvor *Ekstra Bladet* (under temaet „Danmark i krig“) og *Information* var meget kritiske, ligesom venstrefløjen og Dansk Folkeparti kritiserede bombningerne. Debatten havde flere omdrejningspunkter. For det første var der forholdet til international ret, hvor det blev fremført, at bombningernes hjemmel var mere end tvivlsom. For det andet var der spørgsmålet, om bombningerne fremmede det erklærede formål – at redde kosovoalbanerne – eller måske ligefrem virkede modsat ved at indebære en fjernelse af internationale observatører og drive den serbiske befolkning i armene på Milosevic. Endelig diskuterede man de videre perspektiver i form af en evt. landkrig. Havde NATO bragt sig i en situation, hvor man kunne blive presset til en omkostningsfyldt landkrig, som det kunne blive vanskeligt at mobilisere den nødvendige opbakning til?

Danmark sendte til en begyndelse 200 soldater til Albanien til løsning af humanitære opgaver. I starten af juni 1999 accepterede Jugoslavien en fredsplan, der indebar serbisk tilbagetrækning, og at NATO's landstyrker rykkede ind i Kosovo. Folketingets Udenrigspolitiske Nævn gav derefter sin støtte til at sende en dansk bataljon på 850 mand til Kosovo, og Den Internationale Brigade blev aktiveret. Den danske styrke blev i august udstationeret i byen Mitrovica.

Derefter var der et stykke tid forholdsvis stille om den danske deltagelse i internationale aktioner. Den vigtigste begivenhed var, at Danmark i december 2000 sendte godt 300 soldater til grænsen mellem Etiopien og Eritrea, hvor en våbenhvile skulle overvåges. I februar 2001 blev danske soldater her involveret i en sag om upassende opførsel under orlov, og flere blev sendt hjem. Efterfølgende blev de mest alvorlige anklager imidlertid afvist.

Terrorangrebet 11. september 2001 ændrede med et slag dagsordenen. Danmark tilbød at bidrage til en styrke i Afghanistan, og i december begyndte danske soldater at ankomme til landet. I marts 2002 mistede tre danske soldater livet, da de sammen med tyske soldater var ved at desarmere et gammelt missil. Ulykken fik en betydelig mediedækning.

Foråret 2003 var præget af krigen i Irak. 21. marts, dagen efter krigen start, vedtog Folketinget, at dansk militær skulle deltage i en multinational indsats i Irak, og ubåden Sælen blev sendt af sted mod Irak. Irakkrigen delte imidlertid Folketinget nogenlunde på midten, hvor alle partier til venstre for regeringen var stærkt kritiske over for den danske krigsindsats. 3. maj erklærede den amerikanske præsident George W. Bush så krigen for ovre, og 16. maj vedtog Folketinget med et bredt politisk flertal (imod stemte SF, Det radikale Venstre og Enhedslisten) at sende op mod 380 soldater til Irak som en del af en international styrke.

Parallelt med diskussionerne om dansk deltagelse i internationale aktioner har der med mellemrum været debat om forsvarets pengeforbrug. Mest intensiv var dækningen i foråret 1999 forud for indgåelsen af det nye forsvarsforlig. Med mellemrum er der derefter fremkommet historier om, at forsvaret ikke havde styr på økonomien. Det skete f.eks. i juni 1999, juni 2001, februar 2002 og februar 2003. I sidste omgang diskuterede man på grundlag heraf muligheden for at nedlægge hjemmeværnet og afskaffe værnepligten.

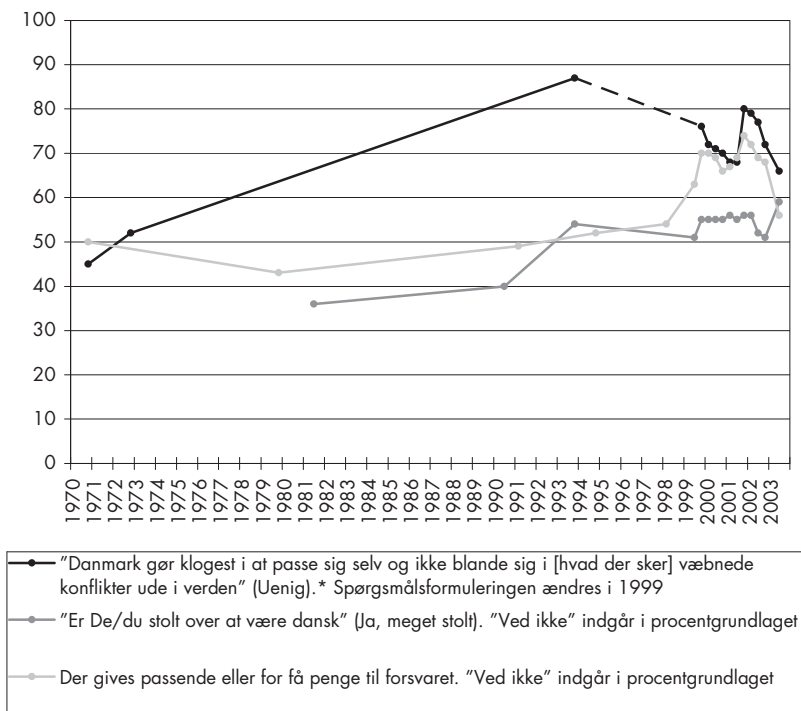
OPINIONSUDVIKLINGEN: DET LANGE PERSPEKTIV

De første målinger af den danske befolknings holdning til dansk deltagelse i internationale konflikter går helt tilbage til 1970 og 1972, hvor man to gange har spurgt om befolkningens tilslutning til påstanden „Danmark gør klogest i at passe sig selv og ikke blande sig i, hvad der sker ude i verden“. Spørgsmålet er siden i en let ændret version blevet gentaget i den foreliggende undersøgelse af opinionsdannelsen. Denne gang lød påstanden, „Danmark gør klogest i at passe sig selv og ikke blande sig i væbnede konflikter ude i verden“. Også spørgsmålet om befolkningens holdninger til forsvarsudgifterne har vi oplysninger om tilbage til 1970. Det er således muligt at beskrive, hvorledes holdningerne på disse områder har udviklet sig fra den kolde krig og frem til den danske deltagelse i Irakkrigen i foråret 2003. Figur 6.1. viser holdningsudviklingen siden 1970 for de to nævnte spørgsmål, hvortil er føjet et tredje spørgsmål om stoltheden ved at være dansk, der er blevet stillet med mellemrum siden 1981. Det skal bemærkes, at målingen i september 2001 i hovedsagen foregik efter 11. september.

Udviklingen har været meget markant. Fra 45 pct., der i 1970 erklærer sig uenig i, at Danmark ikke skal blande sig, og dermed udtrykker tilslut-

FIGUR 6.1.

Udenrigspolitiske holdninger (det lange forløb). Pct.

* I de ældre undersøgelser har der været en neutral kategori i midten, "hverken eller", mens der ikke har været det i undersøgelserne fra maj 1999 og frem. I forbindelse med de ældre undersøgelser er "hverken eller" blevet lagt sammen med "ved ikke" og er således blevet holdt uden for procentberegningen. Reelt betyder det, at svarene i den neutrale midterkategori er fordelt i forhold til de øvrige afgivne svar.

ning til deltagelse i internationale aktiviteter, til 86 pct. i 1993. Med en lidt skærpet formulering, der understreger den militære indsats, er opslutningen bag det internationale engagement faldet en smule i 1999, men forbliver på et højt niveau i hele den særligt undersøgte periode fra maj 1999 til maj 2003. Når man tager den ændrede formulering i betragtning, er der nok snarere sket en fortsat øgning end en mindskning af tilslutningen til et internationalt engagement (jf. også Tobiasen, 2003). De holdninger, der blev målt i begyndelsen af 1970'erne, svarer meget godt til de ovenfor omtalte beskrivelser af en national beskedenhed, der bygger på en erkendelse af de begrænsninger, der følger af at være et lille land. Mest udbredt var disse holdninger i de ældre generationer, hvilket kan tages som et tegn på,

at forestillingen om, at vi „gør klogest i at passe os selv“ var endnu mere udbredt før 1970.

Der er et langt spring i tid mellem målingerne i 1972 og 1993. Derfor er det også vanskeligt at give en præcis forklaring på udviklingen. Men ændringen er formodentlig startet før murens fald og afspejler Danmarks og den danske befolknings gradvist større involvering i verden uden for landets grænser: medlemskabet af EU, deltagelsen i fredsbevarende styrker, ferierejser til udlandet, studier ved udenlandske uddannelsesinstitutioner osv.

Holdningerne til militærbevillingerne har bevæget sig nogenlunde i takt hermed. I 1979, under den kolde krig, mente over halvdelen af befolkningen, at der blev givet for mange penge til forsvaret. I september 2001, drejede det sig kun om 25 pct. Forsvarets ændrede rolle, hvor vægten i stigende grad er lagt på at deltage i internationale aktiviteter, har altså samtidig øget befolkningens støtte til forsvaret. Og den store stigning i støtten skete fra foråret 1998 til efteråret 1999, dvs. i netop den periode, da der skete den mest åbenlyse udvidelse af forsvarets internationale forpligtelser.

Endelig vil man kunne se, at der i den samme periode også er sket en betydelig forøgelse af den nationale stolthed. Mens der i 1981 kun var 36 pct., der erklærede sig „meget stolt“ over at være dansk, gjaldt det i maj 2003 for ikke mindre end 58 pct. Sammenlignet med andre lande ligger den nationale stolthed i dag på et meget højt niveau (Togeby, 1998; Gundelach, 2002b). Man kan næppe længere kalde vores nationale selvfølelse for diskret og underspillet.

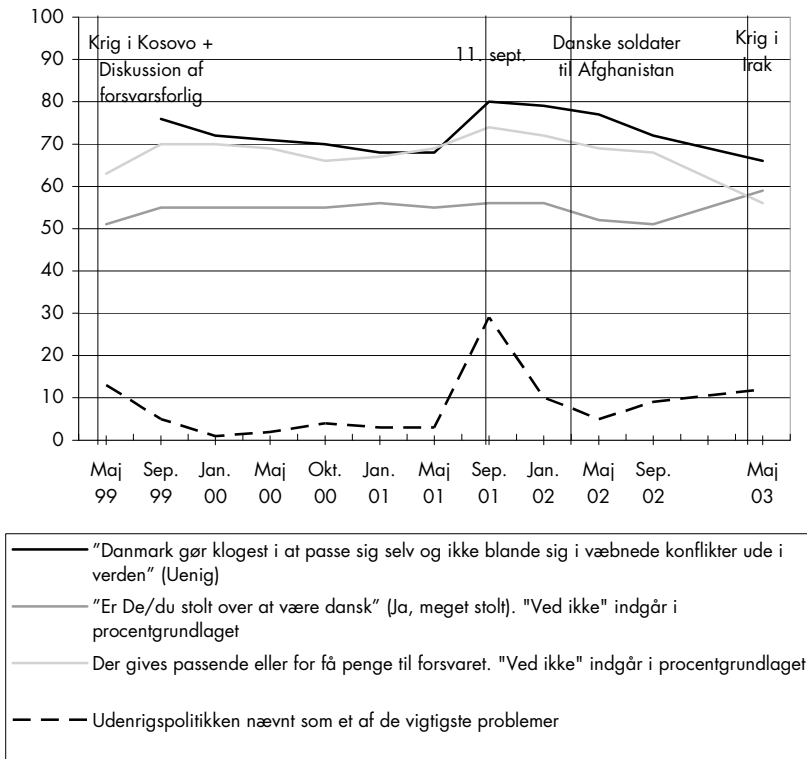
OPINIONSSVINGNINGERNE: DET KORTE PERSPEKTIV

Netop på dette område skete der i den undersøgte periode store og betydningsfulde begivenheder, som man må forvente har påvirket holdningerne. Det drejer sig dels om 11. september 2001, dels om Danmarks deltagelse i krigen i Irak i foråret 2003. Figur 6.2 viser holdningsændringerne for de tre nævnte spørgsmål i perioden fra maj 1999 til maj 2003. Samtidig viser den stiplede kurve, hvor stor en andel af befolkningen der nævner udenrigspolitiske spørgsmål som et vigtigt emne, som politikerne skal tage sig af.

Almindeligvis er det ikke udenrigspolitikken, der står højest på vælgernes politiske dagsorden (jf. kapitel 3). Men netop i den undersøgte periode rykkede de udenrigspolitiske spørgsmål flere gange højt op på dagsordenen.

FIGUR 6.2.

Udenrigspolitiske holdninger (det korte forløb). Pct.

Det gælder naturligvis først og fremmest i forbindelse med 11. september 2001, men også i forbindelse med krigshandlingerne i Jugoslavien og Irak. Hver gang sker der samtidig forholdsvis klare holdningsændringer.

Stærkest er udsvinget omkring 11. september, hvor tilslutningen til dansk deltagelse i væbnede konflikter uden for landets grænser stiger med 12 procentpoint, og hvor også holdningerne til forsvarsudgifterne bliver mere positive. Man måtte naturligvis forvente, at 11. september havde betydning for holdningerne, men det er mindre indlysende, hvilken effekt begivenheden ville have. Man kunne i og for sig også forestille sig, at vi var blevet mere skræmte ved tanken om at blive inddraget i den omsiggribende fysiske vold uden for landets grænser. Men det var ikke tilfældet. Tværtimod steg vores villighed til at bidrage til internationale aktioner og vores villighed til at betale til forsvaret.

Undersøgelsen i september 2001 var netop startet nogle dage før 11. sep-

TABEL 6.1.

Ændringerne i holdningerne til Danmarks internationale engagement i september – oktober 2001. Pct.

	MAJ 2001	8.-11. SEPT.	12.-23. SEPT.	24. SEPT.- 10. OKT.	JAN. 2002
"Danmark gør klogest i at passe sig selv og ikke blande sig i væbnede konflikter ude i verden" (uenig)	68	68	85	78	79
Der gives passende eller for få penge til forsvaret	77	77	85	84	80
N	993	92	370	426	867

tember. Det er derfor muligt meget præcist at vise begivenhedens effekt på holdningerne. I tabel 6.1. er vist holdningsudviklingen opdelt på dage i september og oktober 2001. Holdningerne til Danmarks internationale engagement bevæger sig således i direkte forlængelse af 11. september 17 procentpoint i mere positiv retning. Efter små to uger bevæger de sig en smule tilbage igen, men forbliver i hvert fald for et stykke tid på et højere niveau end tidligere. En tilsvarende, men mindre voldsom bevægelse foregår med holdningerne til forsvarsudgifterne. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at ingen andre holdninger påvirkes nævneværdigt af begivenheden, heller ikke holdningerne til indvandrere og flygtninge.

Også Danmarks involvering i krigen i henholdsvis Jugoslavien og Irak har indflydelse på holdningerne, men effekten går i hver sin retning. Danmarks bidrag til de fredsbevarende aktiviteter i Jugoslavien ser ud til at have en positiv effekt på befolkningens villighed til at betale penge til det danske forsvar, mens der ikke er pålidelige data om villigheden til at deltage i væbnede konflikter uden for landets grænser. Omvendt med krigen i Irak, som mindsker både villigheden til at deltage i væbnede konflikter og villigheden til at betale for finansieringen af det danske militær. Til det sidste bidrager antagelig også de gentagne historier om forsvarets problemer med at styre økonomien. Til gengæld øges i den samme periode den nationale stolthed.

At holdningerne til det internationale engagement påvirkes af vurderingen af deltagelsen i krigen i Irak, sandsynliggøres af, at der ved undersøgelsen i maj 2003 var en meget stærk sammenhæng mellem de to holdninger (tabel 6.2). Det er rimeligt at forestille sig, at det er den forholdsvis store

TABEL 6.2.

Sammenhængen mellem holdningen til krigen i Irak og holdningen til dansk engagement i væbnede konflikter ude i verden. Maj 2003. Pct.

	DANMARK DELTOG AKTIVT I KRIGEN MOD IRAK VED AT SENDE SOLDATER OG MATERIEL. MENER DU, AT DET VAR EN RIGTIG BESLUTNING?		
	Ja	Nej	Alle
Enig i, at Danmark gør klogest i at passe sig selv	17	56	33
Uenig i, at Danmark gør klogest i at passe sig selv	83	44	67
Alle	100	100	100
N	480	339	819

gruppe af personer, der er uenig i Danmarks deltagelse i krigen i Irak, der har fremkaldt faldet i tilslutningen til både det internationale engagement og forsvarsudgifterne.

Figur 6.2 er en god illustration af, at opinionsændringer primært foregår i forbindelse med skift i opmærksomheden, eksempelvis når markante begivenheder fokuserer befolkningens opmærksomhed på netop det undersøgte område. Hvilken retning holdningerne bevæger sig i, er så afhængig af, hvilke begivenheder der er tale om, og af den offentlige diskussion, der foregår i forbindelse hermed.

DEN INDIVIDUELLE STABILITET

Umiddelbart må man forvente, at så pludselige opinionsskift som dem, der kan iagttages vedrørende det udenrigspolitiske engagement, vil være et resultat af store individuelle holdningsbevægelser. Det viser sig da også at være tilfældet. Tabel 6.3 viser den individuelle stabilitet fra den ene undersøgelsesomgang til den næste fra september 1999 til september 2002. Helt overordnet set er stabiliteten på dette område lav, idet den gennemsnitlige polychoriske korrelationskoefficient er på 0,60, hvilket er væsentlig under gennemsnittet på 0,72 for alle de analyserede spørgsmål. Specielt lav er så yderligere stabiliteten i tiden omkring 11. september, hvor korrelationskoefficienterne er nede på 0,44 og 0,46. Ret forståeligt betyder denne voldsomme begivenhed, at mange menneskers holdninger rystes.

Det er i denne sammenhæng værd at bemærke, at holdningerne til for-

TABEL 6.3.

Den individuelle stabilitet for holdninger til Danmarks udenrigspolitiske engagement

	OVERENSSTEMMELSE PCT.	POLYCHORISKE KORRELATIONER	N
Sept. 1999 – jan. 2000	80	0,63	554
Jan. 2000 – maj 2000	79	0,63	564
Maj 2000 – okt. 2000	79	0,60	471
Okt. 2000 – jan. 2001	78	0,68	494
Jan. 2001 – maj 2001	79	0,69	542
Maj 2001 – sept. 2001	74	0,46	519
Sept. 2001 – jan. 2002	80	0,44	542
Jan. 2002 – maj 2002	81	0,61	535
Maj 2002 – sept. 2002	78	0,61	502
Gennemsnit	81	0,60	-

svarsudgifterne i den samme periode omvendt viser en høj grad af individuel stabilitet. I dette tilfælde er den gennemsnitlige korrelationskoefficient på 0,79, hvilket er en af de højeste, der er målt i undersøgelsen. Hvad kan forklaringen være på denne store forskel i den individuelle stabilitet på de to spørgsmål, der begge må formodes at være påvirket af begivenhederne ude i verden? Forklaringen er antagelig, at mens spørgsmålet om forsvarsudgifterne er forholdsvis enkelt og éndimensionalt, er spørgsmålet om det udenrigspolitiske engagement betydeligt mere komplekst. Der er flere forskellige typer af overvejelser, der spiller ind, når man skal svare på spørgsmålet om Danmarks internationale engagement, end når man skal svare på spørgsmålet om forsvarsudgifterne. Når mange mennesker udviser ambivalens på dette spørgsmål, skyldes det næppe, at folk ikke har fast forankrede holdninger, men at der på samme tid indgår mange forskellige elementer i overvejelserne, og at svaret derfor kan variere med den kontekst, hvori det er stillet.

HVEM ÆNDRER HOLDNINGER?

På baggrund af de meget betydelige holdningsændringer, der er påvist ovenfor, er det værd at spørge, hvem der har ændret holdninger. Hvad er det for grupper, der har ændret holdninger over det lange forløb fra 1970 til 1993, og hvem er det, der ændrer holdninger omkring 11. september og

i forbindelse med Irakkrisen? Har alle grupper i befolkningen bevæget sig lige meget, eller er der nogle grupper, der har bevæget sig særlig meget?

I tabel 6.4 er vist, hvordan holdningerne varierer med sociale og politiske baggrundsvariabler i henholdsvis 1970 og 1993. Gennemgående er de sociale forskelle større i 1970 end i 1993. Der er altså sket en udligning mellem grupperne, hvad angår synet på et internationalt engagement. Såvel de sociale som de politiske variationer er forholdsvis små i 1993. Kvinderne, der oprindeligt var mere skeptiske, er kommet på niveau med mændene. Mere kosmopolitiske generationer har afløst mindre kosmopolitiske, samtidig med at der i alle generationer er sket en udvikling i retning af større åbenhed over for et internationalt engagement. Sammenlign f.eks. de 18-29-årige i 1970 med de 40-49-årige i 1993. Hvad uddannelsesgrupperne angår, er de største holdningsændringer sket blandt folk med en kortvarig skoleuddannelse, mens folk med studentereksamen ikke har ændret sig så meget. De var også kosmopolitisk indstillet i begyndelsen af 1970'erne. Nok så vigtigt er det imidlertid, at uddannelsesniveaet er steget ganske betydeligt. Hvor kun 7 pct. af de interviewede i 1970 havde en studentereksamen, gjaldt det for 23 pct. af dem, der blev interviewet i 1993. Omkring en tredjedel af den samlede holdningsændring kan forklares af, at uddannelsesniveaet er steget.

Endelig viser sidste del af tabellen, at det er alle vælgergrupper, der på dette område har ændret holdning. Det mindste stykke har de to grupper flyttet sig, der oprindeligt havde de mest positive holdninger, nemlig Det radikale Venstres og Det konservative Folkepartis vælgere. De har nemlig stort set ikke kunnet bevæge sig længere, end de faktisk har gjort.

Konklusionen er således, at alle grupper har bevæget sig i retning af en mere positiv holdning til et dansk engagement ude i verden, men at det samtidig er de oprindeligt mest skeptiske grupper, der har bevæget sig det længste stykke. Alle grupper er i midten af 1990'erne åbne over for, at Danmark kan blande sig i, hvad der forgår i den store verden.

Vi kan derefter se på, hvem der ændrede holdninger i 2001 og 2003. Da holdningsændringen i 2001 i forbindelse med 11. september skete inden for en meget kort periode, kan vi bruge paneldata til at undersøge holdningsændringerne. Og da vi har to målinger for de samme personer med fire måneders mellemrum kan vi analysere ikke blot opinionsændringerne gruppe for gruppe, men også de individuelle ændringer. Der viser sig også i dette tilfælde at være personer, der har bevæget sig både i den ene og den anden retning. Tabel 6.5 viser, dels hvor mange der er forblevet stabile, dvs.

TABEL 6.4.

Sociale og politiske variationer i holdningerne til Danmarks udenrigspolitiske engagement fra 1970 til 1993. Pct. positive over for engagement

	1970	1993	1993-1970	N: 1970	N: 1993
Alle	45	87	42	1004	1467
Mænd	51	87	36	484	732
Kvinder	40	87	47	520	735
18-29 år	61	90	29	274	331
30-39 år	46	94	48	196	331
40-49 år	47	86	39	181	261
50-59 år	36	81	45	191	255
60-70 år	28	78	50	161	189
Under 9 års skolegang	37	75	38	736	408
9-10 års skolegang	64	90	26	193	711
Studentereksamen, HF, HTX	83	95	12	70	338
SF	50	92	42	34	144
Socialdemokratiet	38	86	48	379	309
Det radikale Venstre	59	95	36	93	57
Venstre	40	89	49	128	392
Det konservative Folkeparti	59	95	36	136	132
Fremskridtspartiet	-	72	-	-	46

at de har givet to positive eller to negative svar i begge undersøgelsesomgange, dels hvor mange der har skiftet holdninger og er blevet enten mere positive eller mere negative. Tabellen er lidt mere kompliceret at læse end de tidligere, men den demonstrerer det værdifulde i at kunne analysere både opinionsændringer og individuelle holdningsændringer.

Det fremgår af tabellen, at i alt 27 pct. af de undersøgte har ændret holdning fra maj 2001 til september 2001. 19 pct. er blevet mere positive over for et internationalt engagement, og 8 pct. er blevet mere negative. I alle grupper er der folk, der har bevæget sig både den ene og den anden vej. Men nogle grupper har generelt været mere bevægelige end andre. Den største individuelle bevægelighed finder man blandt personer, der kun ved lidt om politik, personer som mangler tillid til andre mennesker, blandt de kortuddannede og blandt Dansk Folkepartis vælgere. Færrest bevægelser finder man blandt de højtuddannede og blandt de politisk velinformerede.¹

TABEL 6.5.

Sociale og politiske variationer i holdningsændringerne vedrørende Danmarks udenrigspolitiske engagement fra maj til september 2001. Pct.

	NEGATIV BEGGE GANGE	BLEVET MERE POSITIV	BLEVET MERE NEGATIV	POSITIV BEGGE GANGE	BRUTTO- BEVÆ- GELSER	NETTO- BEVÆ- GELSER	N
Alle	11	19	8	63	27	12	519
Mænd	10	16	9	64	25	7	247
Kvinder	11	21	7	61	28	14	269
18-29 år	10	13	11	65	24	2	105
30-39 år	4	19	7	70	26	12	117
40-49 år	7	25	6	62	31	19	109
50-59 år	13	16	8	63	24	8	110
60-70 år	24	23	4	49	27	19	75
Under 9 års skolegang	23	20	8	49	28	12	95
9-10 års skolegang	10	23	9	58	32	14	251
Studentereks., HF, HTX	4	15	6	75	21	9	117
Lang videregående udd.	6	6	4	84	14	-2	51
Stor tillid til andre mennesker	8	18	6	68	24	12	315
Mellemstor tillid	12	15	9	64	24	6	126
Ringe tillid til andre mennesker	20	28	15	37	43	13	74
Lille viden	21	21	14	44	35	7	113
Mindre viden	10	25	6	59	31	19	88
Større viden	6	21	6	67	27	15	135
Stor viden	8	13	6	73	19	7	180
SF	14	22	7	57	29	15	42
Socialdemokratiet	10	17	6	67	23	11	109
Det radikale Venstre	(10)	(15)	(15)	(70)	30	0	20
Venstre	10	20	6	64	26	14	141
Det konservative Folkep.	(0)	(18)	(17)	(75)	25	11	28
Dansk Folkeparti	(17)	(33)	(8)	(42)	41	25	24

( ) Gruppestørrelsen er mindre end 30.

I langt de fleste grupper er der flest, der har bevæget sig i retning af større støtte til deltagelsen i væbnede konflikter ude i verden, men det gælder

ikke for personer med en lang videregående uddannelse, men de var også i forvejen meget positivt indstillet. Det er meget tydeligt, at disse korttidsændringer har en anden karakter end langtidsændringerne, idet de har en stærk sammenhæng med den konkrete begivenhed, der har forårsaget ændringen.

Endelig viser tabel 6.6, hvad det er for grupper, der efter Irakkrigen har fået kolde fødder over for deltagelsen i internationale konflikter. Det er meget tydeligt, hvilke grupper der har bevæget sig mest og hvilke mindst. Kvinderne har bevæget sig forholdsvis meget i negativ retning, mens personer med en lang videregående uddannelse kun har bevæget sig lidt.

Vigtigst er dog forskellen mellem vælgergrupperne. Her er det Socialdemokratiets og Det radikale Venstres vælgere, der har bevæget sig mest, mens Venstres og Konservatives vælgere stort set ikke har bevæget sig. Det svarer meget godt til partiernes positioner i forhold til Irakkrigen. Der er derfor god grund til at tolke den faldende begejstring for Danmarks internationale engagement som et resultat af Danmarks deltagelse i Irakkrigen. Det samme er antagelig forklaringen på, at kvinderne har bevæget sig mere end mændene.

Man vil kunne konstatere, at der på tværs af de tre forløb er nogle fællestræk og nogle forskelle. Generelt har det været sådan, at kvinder var mere bevægelige end mænd på spørgsmålet om Danmarks internationale engagement, mens de langvarigt uddannede og de politisk velinformede gennemgående har været meget lidt bevægelige. Derudover har den langsigtede udvikling været præget af, at nye mere kosmopolitiske generationer gradvist afløste mindre kosmopolitiske.

Men den mest interessante forskel mellem de tre forløb vedrører partiernes vælgergrupper. I det lange forløb fra 1970 til 1993 blev alle partiernes vælgergrupper mere positivt indstillede, sådan at de oprindeligt mest skeptiske grupper bevægede sig mest. I forbindelse med 11. september er det igen alle partiernes vælgergrupper, der bevæger sig, men mest fløjpartiernes, dvs. SF's og Dansk Folkepartis vælgere. Men i foråret 2003 er der meget klare politiske forskelle. De vælgere, der støtter de to tidligere regeringspartier, Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, der begge erklærede sig som modstandere af dansk deltagelse i krigen, har bevæget sig meget i negativ retning, mens de vælgere, der støtter de to nuværende regeringspartier, der stod bag den danske deltagelse i krigen, stort set ikke har bevæget sig. Politiseringsgraden er tydeligvis større ved den sidste ændring end ved de to foregående.

TABEL 6.6.

Sociale og politiske variationer i holdningen til Danmarks udenrigspolitiske engagement, september 2001 og maj 2003. Pct. positivt indstillet

	SEPTEMBER 2001	MAJ 2003	MAJ 2003- SEPTEMBER 2001
Alle	80	66	-14
Mænd	81	71	-10
Kvinder	79	61	-18
18-29 år	80	69	-11
30-39 år	87	73	-14
40-49 år	82	67	-15
50-59 år	75	61	-14
60-70 år	74	59	-15
Under 9 års skolegang	64	51	-13
9-10 års skolegang	79	63	-16
Studentereksamen, HF, HTX	89	77	-12
Lang videregående uddannelse	89	84	-5
Stor tillid til andre mennesker	85	70	-15
Mellemstor tillid	80	64	-16
Ringe tillid til andre mennesker	65	54	-11
Lille viden	65	56	-9
Mindre viden	76	64	-12
Større viden	87	71	-16
Stor viden	85	76	-9
SF	74	56	-18
Socialdemokratiet	84	58	-26
Det radikale Venstre	86	64	-22
Venstre	85	82	-3
Det konservative Folkeparti	86	83	-3
Dansk Folkeparti	71	56	-15

BÅDE LANGSIGTEDE, GRADVISE ÆNDRINGER OG STORE PLUDSELIGE ÆNDRINGER

Holdningerne til Danmarks internationale engagement har bevæget sig ganske meget gennem de seneste godt og vel tredive år, og det på både langt og kort sigt. Først og fremmest er den danske befolkning gennem årene blevet langt mere internationalt orienteret, end den var tidligere. Der er i dag en betydelig opbakning bag dansk deltagelse i internationale aktiviteter. Vi oplever os ikke længere som et lille land, der gør bedst i at passe sig selv og ikke blande sig i, hvad der sker ude i den store verden.

Samtidig har analyserne meget tydeligt vist, at langtidsudviklingen fra 1970 til 1993 har haft en helt anden karakter end de to korttidssvingninger. Det lange udviklingsforløb har været præget af en social udligning, hvor forskellene mellem grupperne med tiden er blevet mindre. Disse ændringer skyldes for det første befolkningens stigende uddannelsesniveau og for det andet Danmarks faktiske engagement i forhold uden for landets grænser. Hermed har alle gradvist vænnet sig til, at dette er en rolle, som Danmark også kan spille.

De to pludselige ændringer er begge præget af de konkrete begivenheder, som har forårsaget ændringerne, 11. september og Irakkrigen. I begge tilfælde var der tale om begivenheder, som var forbundet med en meget stor offentlig opmærksomhed, og som resulterede i betydelige holdningsændringer. Og specielt hvad angår 11. september var der tale om meget abrupte holdningsændringer så at sige fra den ene dag til den anden.

Derudover var forløbet i forbindelse med Irakkrigen karakteriseret ved, at spørgsmålet pludseligt blev stærkt politiseret. De forskellige politiske partier agerede forskelligt i forhold til den udløsende begivenhed, og deres vælgere bevægede sig følgelig også forskelligt.

NOTE

- 1 Politisk viden har en selvstændig betydning, også efter at der er kontrolleret for uddannelse.

VELFÆRDSSTATEN

Velfærdsstaten har gennem de senere år stået højt på den danske vælgerbefolknings politiske dagsorden. Ved valget i 2001 nævnte således ikke mindre end halvdelen af vælgerne forskellige sider af velfærdsstaten som nogle af de problemer, som politikerne skulle tage sig af. Befolkningen var meget optaget af sundhedsvæsenet, ældreplejen, uddannelsessystemet, børnepasningen osv.

Sådan har det imidlertid ikke altid været. Som vist i kapitel 3 er det noget, der gradvist har udviklet sig gennem 1990'erne, i takt med at opmærksomheden på økonomiske problemer som arbejdsløshed, betalingsbalance og skatter tog af. I begyndelsen af det nye århundrede hører velfærdsstaten imidlertid til de helt afgørende politiske spørgsmål, og her først og fremmest sundhedsvæsenet og forholdene for de ældre. Men det er ikke kun spørgsmålet om omfanget og kvaliteten af velfærdsydelserne, der er på dagsordenen, det er også organiseringen af dem. Hvor meget skal det offentlige tage sig af, og hvor meget bør overlades til private? Hvor langt skal vi gå med udlicitering af opgaver, der tidligere er blevet varetaget af stat og kommune?

I dette kapitel vil der for det første blive set på udviklingen i befolkningens holdninger til udgifterne til velfærdsstaten og for det andet på holdningerne til offentlig eller privat opgavevaretagelse.

KONTEKSTEN: DE MANGE SMÅ SAGER

På dette område har der ikke i den undersøgte periode fra 1999 til 2003 som ved flere af de ovenfor gennemgåede spørgsmål været tale om store, skelsættende begivenheder, som afgørende har kunnet påvirke holdningerne. Den vigtigste begivenhed synes faktisk at have været folketingsvalget i november 2001 med et regeringsskifte, der på en række områder ændrede dagsordenen for debatten om velfærdsstaten.

Til gengæld har der været mange små sager, der for en kort periode har fyldt medierne, sager om udliciteringer, om ventelister på sygehusene, om utilstrækkelig hjemmehjælp til de ældre, om nye former for brugerbetaling osv. Der har også været diskussioner om den kommende ældrebyrde (boks 7.1).

Hvis vi koncentrerer os om perioden fra 1999 til 2002, er *udliciterings-*spørgsmålet nok det, der har fyldt mest i medierne (jf. Avisnotaterne). Mediædækningen har været præget af flere mindre, konkrete historier og enkelte generelle diskussioner. Hvor de konkrete historier typisk har beskrevet enten succes eller fiasko for konkrete udliciteringer, har de generelle artikler som oftest været mere afbalancerede i deres fremstilling af synspunkterne i debatten. Samlet set var der i den undersøgte periode balance mellem artikler, der var henholdsvis positive og negative over for udlicitering – en balance der genfindes i de enkelte aviser. Samtidig synes der at have været en meget stor stabilitet med hensyn til de fremførte argumenter for og imod. Der optrådte nye sager, men ikke nye argumenter.

Fra juli til september 1999 var der en mindre stigning i antallet af artikler, der beskæftigede sig med udlicitering, og de beskrev primært flere mindre udliciteringssucceser. En mere intens avisdækning foregik fra december 2000 til februar 2001, og i denne periode var der omvendt en klar overvægt af negative artikler i forbindelse med et par store sager. Den første var en mislykket udlicitering af rengøringen i Aalborg, hvor ISS opsagde en kontrakt på 55 mio. kr. Kort efter blev der strejket på sygehusene i bl.a. Esbjerg i protest mod planlagte udliciteringer. Noget senere optrådte spørgsmålet om udliciteringen af fem jyske jernbanestrækninger flere gange i medierne med en foreløbig afslutning, da Arriva ved årsskiftet 2001-2002 vandt licitationen på bekostning af DSB. I løbet af vinteren 2003 viste det sig imidlertid, at Arriva havde vanskeligt ved at opfylde kontrakten, hvilket gav anledning til en langvarig negativ omtale.

Også *sundhedsvæsenets* tilstand var genstand for en betydelig mediædækning. Dækningen var forholdsvis jævn over hele perioden med en mindre koncentration omkring vinteren 2000-2001 og en aftagende dækning efter regeringsskiftet. Der var mest tale om enkeltstående forsidehistorier. Sundhedsområdet synes at være et område, hvor en artikels vej til forsiden er forholdsvis kort. Artiklerne indeholdt først og fremmest negative beskrivelser af forholdene på sygehusene og af de politiske initiativer til forbedring deraf. Det lå således som en grundtone, at sundhedsvæsenet var dårligt – eller i hvert fald dårligere, end det burde være. Karakteristisk

BOKS 7.1.

Tidstavle vedrørende velfærdsstaten

- November 1998: I forbindelse med finanslovsforliget indgås der en aftale om en efterlønsreform.
- Februar-oktober 1999: Megen diskussion om brugerbetaling til hjemmehjælp.
- Maj-oktober 1999: Flere positive historier om udlicitering.
- Efteråret 1999: Regeringen foreslår egenbetaling på kosmetiske operationer.
- Vinteren 1999-2000: Diskussion af ældrebyrden.
- Maj 2000: Forslag om egenbetaling i forbindelse med kunstig befrugtning.
- Juni 2000: Oplysninger om, at Danmark kun indtager en 34. plads på sundhedsområdet.
- Sommeren 2000: Diskussion af folkepensionens skæbne i forbindelse med ØMU-afstemningen.
- August 2000: Indførelse af brugerbetaling på voksenundervisning.
- November 2000: Negative historier om ISS's drift af børnehaver.
- December 2000: Annonceres planer om at udlicitere fem jyske jernbaner.
- Vinteren 2000-2001: Flere negative historier om udlicitering: rengøring i Aalborg og på sygehuset i Esbjerg. Poul Nyrup Rasmussen holder en udliciteringsnegativ nytårstale.
- Marts 2001: Professor i sundhedsøkonomi, Kjeld Møller Petersen, rejser spørgsmålet om brugerbetaling ved lægebesøg.
- Juni 2001: Økonomaftale med flere penge til sygehusene.
- August-oktober 2001: Negative historier om udlicitering af børnehaver.
- August 2001: Den københavnske hjemmepleje kritiseres fra mange sider.
- November 2001: Folketingsvalg.
- December 2001: Arriva vinder udliciteringen af de jyske banestrækninger.
- Januar 2002: Den nye regering foreslår frit valg i forbindelse med hjemmehjælp og tilførsel af ekstra ressourcer til området, hvilke senere vedtages.
- Januar 2002: Regeringen afsætter en pulje på 1,5 mia. ekstra til afvikling af ventelisterne.
- Foråret 2002: Diskussion af brugerbetaling ved lægebesøg, kunstig befrugtning og arbejdsmarkedsuddannelserne.
- Juni 2002: Diskussion om udlicitering af asylcentre.

var omtalen i sommeren 2000 af en international undersøgelse fra WHO, der placerede Danmark på en 34. plads på sundhedsområdet. En forbedring af sundhedsvæsenet stod da også meget højt på vælgernes dagsorden i forbindelse med folketingsvalget i november 2001. På denne baggrund kan det forekomme overraskende, at periodens mest bemærkelsesværdige begivenhed på sundhedsområdet, nemlig den nye regerings beslutning i

januar 2002 om en særlig pulje på 1,5 mia. kr. til afvikling af ventelisterne, den såkaldte Løkkepose, fik en forholdsvis beskeden omtale i medierne.

Endelig blev også problemerne vedrørende de ældre omfattende dækket af medierne, ligesom de optrådte højt på befolkningens dagsorden. Det drejede sig dels om kvaliteten af hjemmehjælpen, dels om folkepensionen. Generelt blev der tegnet et negativt billede af *hjemmehjælpen*. Temaerne var tilbudenes ringe kvalitet, nedskæringer på området, planer om indførelse af brugerbetaling, en kommende mangel på hjemmehjælpere og planer om udliciteringer. Der var i de tre første år en stort set ubrudt negativ tone i omtalen af hjemmehjælpen. Den eneste rigtig positive nyhed var den nye regerings initiativer fra januar 2002 i form af frit valg og tilførsel af en halv mia. kr. til området. Resten af året forstummede stort set kritikken af hjemmehjælpen.

Debatten om *folkepensionen* vedrørte først og fremmest spørgsmålet om en kommende ældrebombe, og om vi også ville have råd til folkepensionen i fremtiden. Denne debat, der var startet allerede i 1980'erne, fyldte en del i efteråret og vinteren 1999-2000 og blev genoplivet i de sidste uger før ØMU-afstemningen, hvor der af modstanderne blev sat spørgsmålstejn ved bevarelsen af den nuværende folkepension. Poul Nyrup Rasmussen svarede med at indgå en aftale med de fem ja-partier om at bevare folkepensionens grundbeløb.

Generelt var velfærdsstatens institutioner altså højt placeret på både mediernes og befolkningens dagsorden, men der var ikke så mange nye elementer i debatten, måske bortset fra de øgede ressourcer til sundhedsområdet.

VELFÆRDSUDGIFTERNE

Befolkningen er med mellemrum siden 1979 blevet spurgt om holdningerne til forskellige velfærdsudgifter. I de senere år har dette været en fast ingrediens i de tilbagevendende vælgerundersøgelser. Svarmulighederne har hver gang været „for mange penge“, „passende“ eller „for få penge“. Helt det samme spørgsmål er blevet anvendt i den foreliggende undersøgelse fra 1999 til 2002. Det er derfor for nogle udgiftstyper muligt at følge udviklingen på såvel langt som kort sigt.

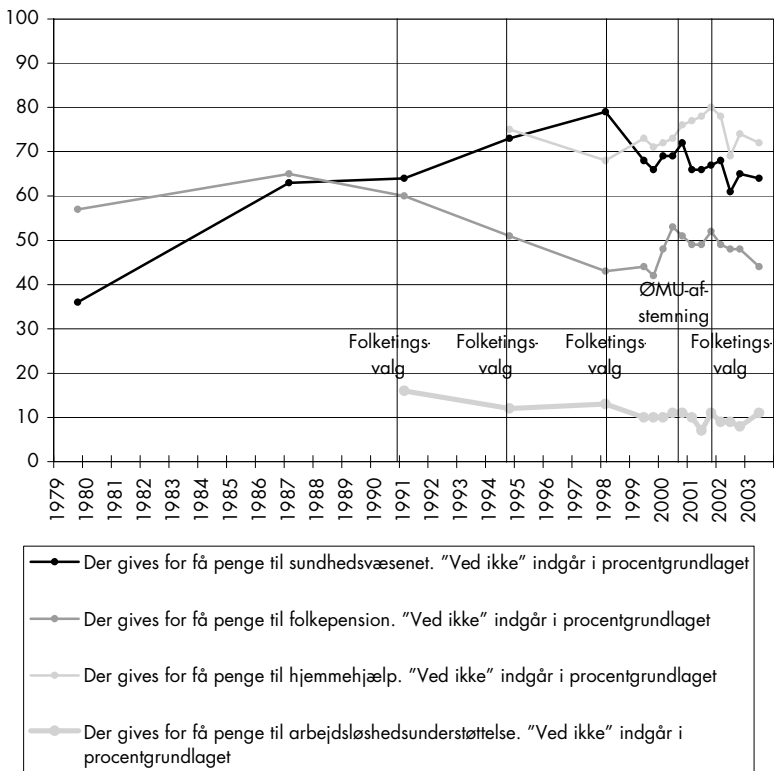
OPINIONSUDVIKLINGEN: DET LANGE PERSPEKTIV

Figur 7.1 viser, hvor stor en andel af befolkningen der på forskellige tidspunkter siden 1979 har givet udtryk for, at der blev givet for få penge til sundhedsvæsenet, folkepensionen, hjemmehjælpen og arbejdsløshedsunderstøttelsen.

Hvis vi i første omgang begrænser os til den mere langsigtede udvikling, er konklusionerne klare. Støtten til øgede sundhedsudgifter er steget fra 1979 til 1998. Hvor der i november 1979 kun var 36 pct., der mente, at der blev givet for få penge til sundhedsvæsenet, var der i februar 1998 ikke mindre end 79 pct. Siden er opbakningen til dette synspunkt mindsket lidt og var ved den sidste måling i maj 2003 kommet ned på 64 pct. Udsvingene har således været helt umanerligt store. Omvendt har tilslutningen til øgede udgifter til arbejdsløshedsunderstøttelsen set i det lange perspektiv været nogenlunde stabil siden den første måling i 1991. Og det samme

FIGUR 7.1.

Andel med positive holdninger til offentlige udgifter (det lange forløb). Pct.

gælder holdningerne til hjemmehjælpen siden 1994, hvor de første gang blev målt.

Generelt prioriterer befolkningen i dag udgifterne til sundhedsvæsenet og de ældre højest, derefter kommer uddannelse og børnepasning, og til sidst udgifterne til kulturelle formål, ulandsbistand og hjælp til flygtninge (Goul Andersen, 1999; 2003a). Sådan var det i hovedsagen også for 25 år siden, men i løbet af 1980'erne skiftede sundhedsudgifterne og folkepensionen plads. Opbakningen til øgede sundhedsudgifter fortsatte med at stige indtil 1998, hvor kurven knækkede, mens tilslutningen til øgede udgifter til folkepensionen faldt noget i løbet af 1990'erne for igen at stige lidt i vinteren 1999-2000 (Goul Andersen, 2003a). Jørgen Goul Andersen (1999; 2003a) tolker begge udviklingstræk som et udslag af, at vælgerne reagerer på de oplysninger, de præsenteres for. Mange års kritik af problemerne i det danske sundhedsvæsen har gradvis ført til krav om flere penge, men kravet blev svækket, i takt med at der efter 1998 blev tilført flere ressourcer til området. Samtidig har ændringerne i pensionssystemerne reduceret interessen for folkepensionen.

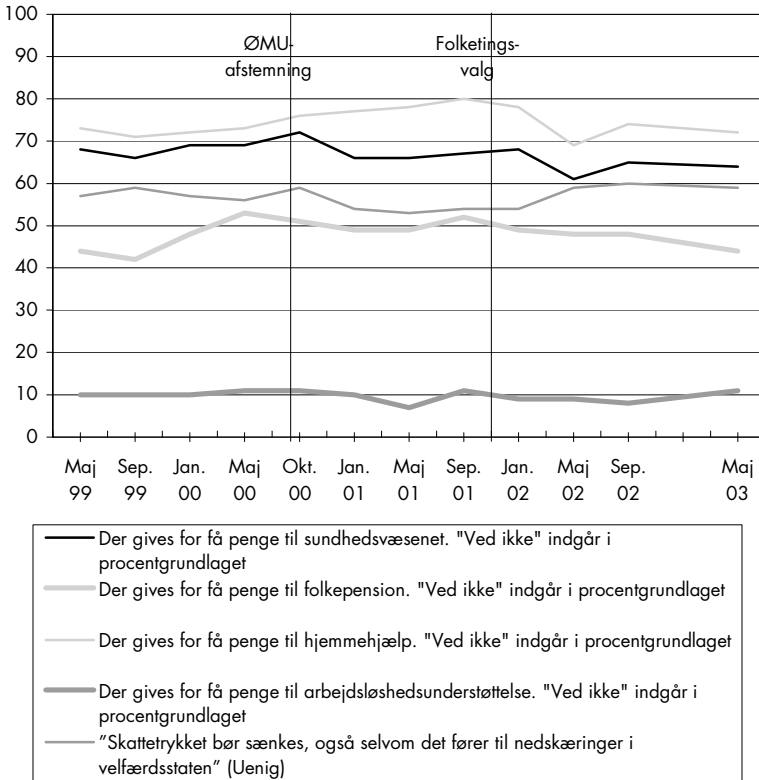
OPINIONSUDVIKLINGEN: DET KORTE PERSPEKTIV

Den foreliggende undersøgelse giver os mulighed for at foretage en mere detaljeret analyse af udviklingen i synet på de offentlige udgifter fra 1999 til 2003. Det er muligt at vurdere, hvorledes den forholdsvis omfattende debat om velfærdsydelse har påvirket befolkningens udgiftsvillighed. Figur 7.2 viser udviklingen i befolkningens holdninger til forskellige velfærdsydelser. For alle de viste spørgsmål har opinionen i den undersøgte periode været forholdsvis stabil. Det samlede udsving har for udgifterne til sundhedsvæsenet, hjemmehjælpen og folkepensionen været 10-11 procentpoint og for udgifterne til arbejdsløshedsunderstøttelsen endnu mindre.

Udviklingen vedrørende hjemmehjælpen og sundhedsvæsenet ligner hinanden. I begge tilfælde er den første del af perioden indtil folketingsvalget i november 2001 præget af megen og kritisk opmærksomhed. På begge områder møder man gentagne avishistorier om dårlig service og utilstrækkelige ressourcer. I begge tilfælde sker der det, at den nye regering i januar annoncerer, at der vil blive tilført yderligere ressourcer til området, og resten af året forstummer så næsten diskussionen om både sundhedsvæsenets og hjemmehjælpens utilstrækkelighed. Holdningsudviklingen for de to spørgsmål er da også næsten parallel. I perioden op til regeringsskiftet er

FIGUR 7.2.

Andel med positive holdninger til offentlige udgifter (det korte forløb). Pct.

kravet om øgede ressourcer til hjemmehjælpen gradvist stigende, formodentlig som følge af den tilbagevendende kritik. Holdningerne til øgede sundhedsudgifter svinger lidt op og ned, men fremstår som nogenlunde stabile. Når kritikken af sundhedsvæsenet ikke ser ud til yderligere at øge kravet om ressourcer, skyldes det måske, at kritikken af sundhedsvæsenet er af ældre dato end kritikken af hjemmehjælpen. Stigningen er således allerede sket tidligere. I begge tilfælde sker der imidlertid et klart fald i støtten til øgede udgifter fra januar 2002 til maj 2002. Den øgede ressourcefordeling ser således ud til at have mindsket støtten til yderligere ressourcer. På dette område synes holdningerne at svinge nogenlunde i takt med den faktiske udvikling på området – sådan som man hører om den gennem medierne.

Lidt mere overraskende er udviklingen i holdningerne til folkepensionen. Her sker der i løbet af vinteren 1999-2000 en forholdsvis stor stigning i støtten til yderligere penge til folkepensionen. Stigningen falder sammen med,

at der foregår en omfattende debat om den kommende ældrebyrde, hvor det blandt andet hævdes, at vi ikke i fremtiden vil have råd til at betale for en så stor og universelt dækkende folkepension. Man kunne have forventet, at denne diskussion ville resultere i et ønske om at reducere udgifterne til folkepensionen. Men det var det modsatte, der skete. Befolkningen tilkendegav, at der burde gives flere penge. Umiddelbart må man tolke det som et udslag af solidaritet med de svage pensionister.

I modsætning til de tre andre spørgsmål har der i den undersøgte periode stort set ingen diskussion været om arbejdsløshedsunderstøttelsen. Holdningerne har da heller ikke ændret sig. I hele perioden siger to tredjedele af befolkningen, at det nuværende udgiftsniveau er passende.

Endelig er der også lagt en femte holdningsdimension ind i figuren, nemlig hvor stor en andel der er uenige i påstanden, „Skattetrykket bør sænkes, også selvom det fører til nedskæringer“. Gennem hele perioden er der lidt under 60 pct., der afviser denne påstand, og svingningerne er gennemgående ikke særligt store. Er der sket noget, er der efter regeringsskiftet skabt en svagt stigende accept af det nuværende skatteniveau. Regeringens store interesse for skattelettelser synes ikke at være smittet af på befolkningen.¹

DE INDIVIDUELLE HOLDNINGSÆNDRINGER

Som tidligere vist er der ikke nogen nødvendig sammenhæng mellem opinionsudviklingen og de individuelle holdningsændringer. I dette tilfælde er udsvingene i både opinionen og de individuelle holdninger forholdsvis gennemsnitlige. Tabel 7.1 viser stabiliteten fra undersøgelse til undersøgelse i svarene på spørgsmålet om sundhedsudgifterne. I gennemsnit er det 79 pct., der har givet det samme svar ved to på hinanden følgende undersøgelser. Og de polychoriske korrelationskoefficienter er i gennemsnit på 0,67. Stabiliteten er lidt lavere end for nogle af de andre udgiftsspørgsmål. Således er de gennemsnitlige polychoriske korrelationskoefficienter for spørgsmålet om folkepensionen 0,77, for hjemmehjælpen 0,73 og for arbejdsløshedsunderstøttelsen 0,72. Og for spørgsmålet om skattetrykket er den 0,70. Til sammenligning er den gennemsnitlige korrelationskoefficient for alle de spørgsmål, der indgår i undersøgelsen, 0,72. Hermed er den individuelle stabilitet for udgiftsspørgsmålene nogenlunde på niveau med alle andre spørgsmål.

Som det fremgår af tabel 7.1, varierer den individuelle holdningsstabilitet en del fra den ene periode til den anden. Det er imidlertid ikke sådan, at

TABEL 7.1.

Den individuelle stabilitet for holdninger til udgifter til sundhedsvæsenet

	OVERENSSTEMMELSE PCT.	POLYCHORISKE KORRELATIONER	N
Maj 1999 – sept. 1999	77	0,64	281
Sept. 1999 – jan. 2000	83	0,70	552
Jan. 2000 – maj 2000	81	0,66	566
Maj 2000 – okt. 2000	78	0,46	478
Okt. 2000 – jan. 2001	78	0,59	517
Jan. 2001 – maj 2001	80	0,76	561
Maj 2001 – sept. 2001	78	0,65	523
Sept. 2001 – jan. 2002	80	0,65	540
Jan. 2002 – maj 2002	79	0,79	529
Maj 2002 – sept. 2002	80	0,70	495
Gennemsnit	79	0,67	-

man finder stor individuel bevægelighed på de tidspunkter, hvor der er store opinionsændringer. Hvad holdningen til sundhedsudgifterne angår, skete de største opinionsændringer i perioden fra januar til maj 2002. Men i denne periode er den individuelle stabilitet forholdsvis stor. Til gengæld forekom de største individuelle holdningsbevægelser hen over sommeren 2000, hvor der ikke skete særlig store opinionsændringer, men hvor valgkampen op til euro-afstemningen foregik. Det er svært at finde noget overordnet mønster i denne individuelle bevægelighed.

HVEM ÆNDRER HOLDNINGER?

Regeringsskiftet synes at have været den begivenhed, der stærkest har påvirket holdningerne på velfærdsområdet, idet regeringens annoncering af ressourcetilførsel til henholdsvis sundhedsvæsenet og hjemmehjælpen svækkede ønskerne om øgede udgifter. Det kan derfor også være interessant at kigge på, hvem det var, der skiftede holdning fra januar til maj 2002. Tabel 7.2 viser holdningsændringerne på sundhedsområdet for forskellige grupper, defineret ved køn, alder, uddannelse osv.

Hvis vi først ser på de sociale variationer, fremgår det, at de største holdningsskift ud over i den ældste aldersgruppe er sket blandt personer med en lang videregående uddannelse og blandt de mest velinformerede. Hold-

TABEL 7.2.

Sociale og politiske variationer i holdningerne og i holdningsændringerne på spørgsmålet om øgede ressourcer til sundhedsvæsenet. Pct. der siger, at der gives for få penge til sundhedsvæsenet

	JAN. 2002	MAJ 2002	MAJ 2002- JAN. 2002
Alle	68	61	-7
Mænd	63	56	-7
Kvinder	73	67	-6
18-29 år	75	72	-3
30-39 år	69	66	-3
40-49 år	67	61	-6
50-59 år	65	56	-9
60-70 år	65	50	-15
Under 9 års skolegang	64	61	-3
9-10 års skolegang	74	66	-8
Studentereksamen, HF, HTX	62	60	-2
Lang videregående uddannelse	59	43	-16
Lille viden	77	79	2
Mindre viden	79	73	-6
Større viden	65	57	-8
Stor viden	60	47	-13
SF	70	57	-13
Socialdemokratiet	76	66	-10
Det radikale Venstre	60	37	-23
Venstre	65	60	-5
Det konservative Folkeparti	65	53	-8
Dansk Folkeparti	70	74	4

ningsskiftet ser således ud til at være sket i de grupper, der har opfattet, at der faktisk er sket en ressourcetilførsel til området. Samtidig viser tabellen også, at de største holdningsskift er sket blandt SF's og Det radikale Venstres vælgere, der er blevet mere afvisende over for at give yderligere penge til sundhedsvæsenet. Det er umiddelbart lidt overraskende. Overraskende er vel også de forskellige vælgergruppers holdninger til øgede sundhedsudgifter. Forskellene har i hvert fald ikke længere nogen sammenhæng med den

TABEL 7.3.

Ændringer i synet på udgifter til sundhedsvæsenet, opdelt efter partivalg og politisk viden.
Pct. der mener, der bruges for få penge

	LILLE VIDEN	MINDRE VIDEN	STØRRE VIDEN	STOR VIDEN	ALLE
JANUAR 2000					
Venstrefløjen	77	81	67	68	71
Venstre, konservative	77	75	62	56	65
MAJ 2002					
Venstrefløjen	83	77	60	43	61
Venstre, konservative	73	66	54	53	59
JANUAR 2000 – MAJ 2002					
Venstrefløjen	-6	-4	-7	-25	-10
Venstre, konservative	-4	-9	-8	-3	-6
N: jan. 2000: Venstrefløjen	54	61	88	85	288
N: jan. 2000: Venstre, konservative	41	67	87	97	292
N: maj 2002: Venstrefløjen	60	56	81	108	305
N: maj 2002: Venstre, konservative	51	72	105	117	345

Venstrefløjen: Enhedslisten, SF, Socialdemokratiet og Det radikale Venstre.

traditionelle venstre/højre-opdeling. Der kan derfor være grund til at se lidt nærmere på, hvem det egentlig var, der ændrede holdning. Det gøres i tabel 7.3, hvor der samtidig inddrages politisk viden og partivalg.

Det viser sig, at holdningsskiftet i foråret 2002 stort set begrænser sig til den del af oppositionspartiernes vælgere, der har en stor politisk viden. Det er kun denne gruppe, som nu er mindre tilbøjelig til at øge ressourcerne til sundhedsvæsenet. Der er ikke sket store ændringer blandt regeringspartiernes vælgere, og der er heller ingen ændringer sket blandt venstreoppositionens mindre velinformerede vælgere. I maj 2002 er det de politisk velinformerede vælgere fra oppositionen, som er mindst tilbøjelige til at give yderligere penge til sundhedsvæsenet, hvorimod de blot fire måneder tidligere var forholdsvis positivt indstillet. Og venstreoppositionens velinformerede vælgere er i maj 2002 mere negative over for udgiftsforøgelser end den tilsvarende gruppe blandt regeringspartiernes vælgere. Det ser ud til, at regeringens initiativ på sundhedsområdet har virket som en politisk provokation på de mest ressourcestærke af oppositionens vælgere. Dette er et af flere tegn på den store betydning, som regeringsskiftet i november 2001 havde.

UDLICITERING OG BRUGERBETALING

Mens der kun er begrænset politisk uenighed om, hvor mange penge der skal bruges på de centrale velfærdsydelser, er der mere uenighed om, hvorledes man skal organisere velfærdsstatens ydelser, og her følger uenigheden den traditionelle venstre/højre-opdeling. De tre regeringsbærende partier, Venstre, De konservative og Dansk Folkeparti satser alle på en større grad af privat opgavevaretagelse, og de to første partier ønsker også at forøge brugerbetalingen. Samtidig var som nævnt spørgsmålet om udliciteringer et af de meget diskuterede emner i pressen i den undersøgte periode.

OPINIONSUDVIKLINGEN

På dette område har vi ikke andre data, der er helt sammenlignelige med de spørgsmål, der blev stillet fra 1999 til 2003, og det er derfor kun udviklingen i denne periode, der vises i figur 7.3. Udsvingene på de tre spørgsmål er ikke voldsomt store, nemlig mellem 9 og 12 procentpoint. Udviklingstendensen er heller ikke særlig klar. Dog er der måske en svag tendens til, at begejstringen for udlicitering og brugerbetaling er aftagende.

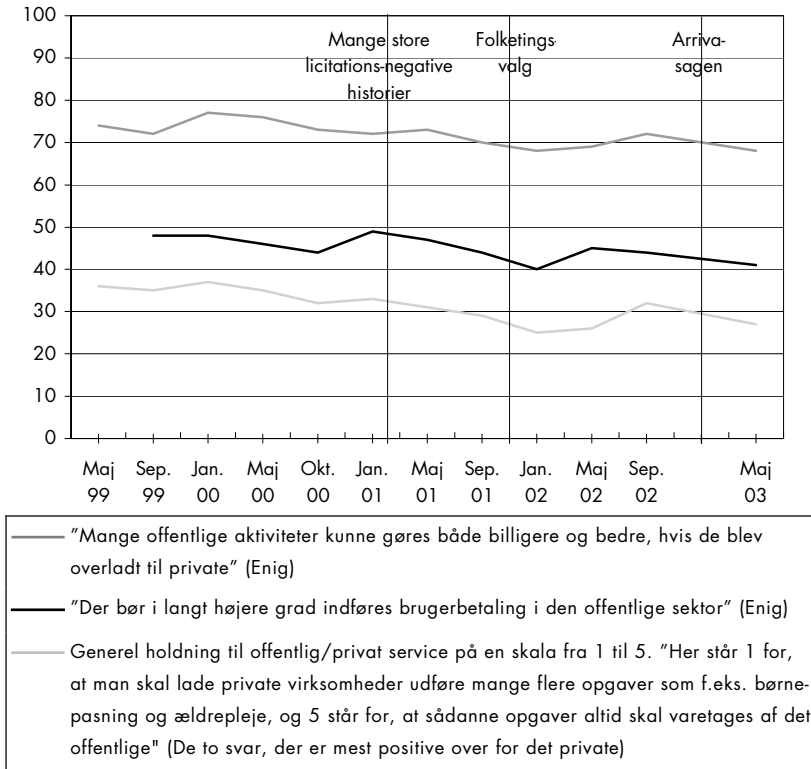
Der synes heller ikke at være nogen klar sammenhæng med de begivenheder, der er markeret i figuren, måske med undtagelse af det sidste svage fald i tilslutningen til udlicitering, der kan have sammenhæng med balladen omkring Arriva (kun det ene spørgsmål er signifikant). Alt i alt har mediedækningen i perioden fra begyndelsen af 1999 til september 2002 været både stor og ret afbalanceret med både positive og negative udliciteringshistorier, men de mest intensivt dækkede enkelthistorier har handlet om udliciteringsfiaskoer. Dette kan evt. forklare, at vi har fået en svagt faldende tilslutning til udlicitering, og at det ikke har ændret herpå, at vi har fået en udliciteringsivrig regering.

Jørgen Goul Andersens data, der er indsamlet i forbindelse med valgene i 1990, 1994, 1998 og 2001, peger yderligere på, at tilslutningen til udlicitering har været aftagende gennem 1990'erne (Goul Andersen, 2003b). Det kan tyde på, at udliciteringsfiaskoerne brager stærkere igennem medierne end succeserne.

Værd at bemærke er måske også den meget forskellige svarfordeling på de to spørgsmål, der begge handler om udlicitering. På det ene spørgsmål er der mere end to tredjedele, der giver støtte til udlicitering, mens der på det andet er mindre end en tredjedel. Det ene spørgsmål kræver et hurtigt svar på en forholdsvis mundret formuleret påstand om, at det private ofte er

FIGUR 7.3.

Andel med positive holdninger til udlicitering og brugerbetaling. Pct.

bedre og billigere end det offentlige, og her er tilslutningen til udlicitering høj. I det andet spørgsmål nævnes eksplicit børnepasning og ældrepleje, og her er begejstringen for udlicitering ikke særlig stor. Det er åbenbart et område, hvor der er mange forskellige overvejelser på spil på samme tid, og svarene på spørgsmålene afhænger meget af de konkrete formuleringer. Når børnepasning og ældrepleje bliver inddraget, bliver folk mere afvisende. Ikke desto mindre kan man konstatere, at uanset at svarene på de to spørgsmål befinder sig på forskelligt niveau, bevæger de to kurver i figur 7.3 sig nogenlunde parallelt.

DEN INDIVIDUELLE HOLDNINGSTABILITET

Mens opinionen på alle de tre viste spørgsmål er forholdsvis stabil, er der stor forskel på spørgsmålenes individuelle stabilitet. Der er således en høj

individuel stabilitet i svaret på den lidt provokerende, men også uforpligtende formulerede påstand, „Mange offentlige aktiviteter kunne gennemføres både billigere og bedre, hvis de blev overladt til private“ (den polychoriske korrelationskoefficient er 0,77). Omvendt er den individuelle stabilitet for det mere komplekse og krævende spørgsmål, „Man skal lade private virksomheder udføre mange flere opgaver som f.eks. børnepasning og ældrepleje“, forholdsvis lav (0,62). Det er faktisk et af de spørgsmål i undersøgelsen, der har den allerlaveste individuelle stabilitet.

Forklaringen på forskellen er formodentlig, at det første spørgsmål er enkelt og endimensionalt, mens der ved besvarelsen af det andet spørgsmål indgår en række mere eller mindre modstridende overvejelser, der i forskellige situationer kan resultere i forskellige svar. Det er ikke, fordi det andet spørgsmål er uklart, snarere fordi svaret bygger på komplekse overvejelser og har indbygget en ægte ambivalens. Ved sådanne spørgsmål kan man ofte opleve, at opinionen er ret stabil, samtidig med at den individuelle stabilitet er ret lav. Det var det samme mønster, man kunne iagttage ved holdningen til Danmarks internationale engagement (jf. kapitel 6).

HVEM SKIFTER HOLDNING?

Der er ikke på dette område sket store begivenheder, som man kunne forvente ville resultere i særlig klare ændringer i holdningerne til udlicitering og brugerbetaling. Ikke desto mindre ændrede opinionen sig en smule i negativ retning. I tabel 7.4 er der derfor set på holdningsudviklingen for spørgsmålet om, at det private ofte er bedre og billigere end det offentlige, fra det tidspunkt, da holdningerne var mest udliciteringsvenlige (maj 2000), til det tidspunkt, da de var mest udliciteringsfjendtlige (januar 2002). Den sidste måling er således foretaget umiddelbart efter regeringsskiftet. Hvad er det for grupper, der har skiftet holdning i den omtalte periode?

Man kan også spørge, hvem det er, der har fået skrupler over nedvurderingen af den offentlige service. Forskellene med hensyn til ændringer er ikke store, men de er der. Det drejer sig primært om kvinderne, de offentligt ansatte funktionærer, specielt dem med en videregående uddannelse, og så drejer det sig om de mest venstreorienterede vælgere. Mens stort set alle i maj 2000 i samme omfang var enige i, at privat service ofte var bedre end offentlig, er variationerne lidt større i januar 2002. Men stadigvæk er de sociale variationer overraskende små. Det er kun de offentligt ansatte funktionærer, der ikke uden videre samtykker. Dertil kommer så oppositionen til

TABEL 7.4.

Sociale og politiske variationer i holdningsændringerne på spørgsmålet om udlicitering.¹ Pct. positive over for udlicitering

	MAJ 2000	JAN. 2002	JAN. 2002- MAJ 2000
Alle	76	68	-8
Mænd	77	73	-4
Kvinder	75	63	-12
18-29 år	86	81	-5
30-39 år	74	75	1
40-49 år	75	58	-17
50-59 år	71	63	-8
60-70 år	79	68	-11
Under 9 års skolegang	75	71	-4
9-10 års skolegang	77	73	-4
Studentereksamen, HF, HTX	77	60	-17
Lang videregående uddannelse	74	61	-13
Selvstændige	80	78	-2
Privat ansatte funktionærer	83	79	-4
Offentligt ansatte funktionærer	66	48	-18
Faglærte og ufaglærte arbejdere	80	76	-4
Uden for arbejdsmarkedet	74	67	-7
Lav egenindkomst ²	71	75	4
Middel indkomst	72	62	-10
Høj egen indkomst	78	90	12
SF	51	36	-15
Socialdemokratiet	58	47	-11
Det radikale Venstre	65	53	-12
Venstre	96	85	-11
Det konservative Folkeparti	86	82	-4
Dansk Folkeparti	85	79	-6

1. Det drejer sig om spørgsmålet, "Mange offentlige aktiviteter kunne gøres både billigere og bedre, hvis de blev overladt til private".

2. Kun beregnet for aldersgruppen 30-59 år.

venstre for regeringen. Men nogle har alligevel fået skrupler formodentlig som følge af de mange udliciteringshistorier og regeringsskiftet, der kunne signalere, at planerne om udlicitering nu blev mere aktuelle.

Interessant nok har udviklingen for det andet udliciteringsspørgsmål været noget anderledes (ikke vist). Her er de sociale variationer over den samme periode faktisk blevet mindre. Stort set alle de grupper, der tidligere var mest udliciteringsivrige, har fået kolde fødder, når det drejer sig om at lade det offentlige varetage børne- og ældreplejen. Det gælder mændene, de selvstændige, de privatansatte højere funktionærer, personer med en høj indtægt og Dansk Folkepartis vælgere. Og så gælder det også i dette tilfælde de offentligt ansatte højere funktionærer.

På begge spørgsmål er der sket et mindre skift i retning af at svække tilslutningen til udlicitering, men det er altså forskellige grupper, der har bevæget sig, når det drejer sig om det spørgsmål, som næsten alle kan samtykke i, nemlig at den private service er bedre og billigere, og så spørgsmålet om at overlade børne- og ældreplejen til private, som færre kan tilslutte sig. På det første spørgsmål bevægede de grupper sig, man ville formode var mest skeptiske over for udlicitering, mens det er de grupper, der er mest positive, der har bevæget sig på det andet. Undtagelsen fra denne regel er dog de offentligt ansatte funktionærer, specielt de højere funktionærer, der i begge tilfælde bevæger sig i retning af en større afvisning af udlicitering. Og dette sidste kan nok bedst forklares af gruppens særlige interesse i spørgsmålet.

At det er forskellige grupper, der bevæger sig på de to spørgsmål, er en meget god illustration af, at spørgsmålsformuleringen har en stor betydning, og at man skal passe på med at drage alt for vidtrækkende konklusioner på baggrund af et enkelt spørgsmål.

DET SAMME I NYE VERSIONER

Velfærdsstaten var i hele den særligt undersøgte periode højt på både mediernes og befolkningens dagsorden, men det havde den i og for sig været længe. Og til trods for den store opmærksomhed var det ikke større begivenheder, som kunne påvirke holdningerne. Det var de samme sager og de samme argumenter, der gentog sig i nye versioner. Den vigtigste begivenhed var formodentlig folketingsvalget i november 2001 og det deraf følgende regeringsskifte. Hermed ændredes i nogen grad den politiske dagsorden, dels fordi der blev overført yderligere ressourcer til de to mest udskældte

områder, nemlig sundhedsvæsenet og hjemmehjælpen, dels fordi man fik en regering, der gik ind for skattelettelse og udliciteringer.

Holdningerne er dog på de fleste områder forholdsvis stabile. Regeringsskiftet ser ud til at have en vis indflydelse, men den er ikke voldsom.

NOTE

- 1 Til gengæld betød de skattelettelse, der blev gennemført i sommeren 2003, en ganske betydelig svækkelse af befolkningens ønsker om skattelettelse (*Mandag Morgen*, 2003).

MILJØPROBLEMER

Miljøbevægelsen fik en betydelig tilslutning i Danmark i løbet af 1970'erne og 1980'erne og mobiliserede store grupper af først og fremmest veluddannede unge. Den mere folkelige opbakning til miljøkravene blev imidlertid først skabt i løbet af 1980'erne, hvor en række begivenheder rettede befolkningens opmærksomhed mod store og truende miljøkatastrofer. Tjernobykkatastrofen i foråret 1986, hvor en radioaktiv sky spredte sig til Nord- og Mellemkandinavien var vel den mest alvorlige. Men døde hummere og iltsvindet i Kattegat var samme år med til at sætte fokus på de langsigtede miljøproblemer og havde som første resultat vedtagelsen af en vandmiljøplan til 10-12 mia. kr. Til de meget medieomtalte begivenheder hører også Greenpeaces aktioner i foråret 1990 for at forhindre det engelske hangarskib Ark Royal i at lægge til kaj i København, fordi man mente, at det medførte atomvåben. Derudover var 1980'erne det årti, hvor erkendelsen af grænseoverskridende miljøproblemer som svækkelsen af ozonlaget og greenhouseeffekten bredte sig til større kredse.

I denne periode stod miljøproblemerne da også højt på befolkningens politiske dagsorden. I forbindelse med valget i 1987 udtalte således 25 pct. af vælgerne, at miljøproblemerne hørte til de vigtigste problemer, som politikerne skulle tage sig af. Siden er opmærksomheden imidlertid taget af (jf. figur 3.1). En fuldstændig tilsvarende udvikling kan i øvrigt iagttages i Sverige (Jagers & Thorsell, 2003).

Dette kapitel stiller spørgsmålet om, hvorledes holdningerne til miljøindgreb på denne baggrund har ændret sig på både kort og langt sigt. Derudover indeholder kapitlet en særlig analyse af holdningerne til gensplejsning.

PRIORITERING AF MILJØET

På miljøområdet har vi en række forskellige målinger, og de fleste af dem viser, at tilslutningen til økonomisk belastende miljøindgreb er faldet gen-

nem 1990'erne. Der er dog et enkelt spørgsmål, der bevæger sig anderledes. Så tendensen er en smule usikker. Det interessante ved miljøområdet er imidlertid, at disse holdningsændringer sker, uden at der er særlige ydre begivenheder, der kan forklare holdningsudviklingen.

KONTEKSTEN: FRAVÆRET AF STORE BEGIVENHEDER

I 1990'erne har vi været forskånet for store miljøkatastrofer, og det har i det hele taget været sparsomt med ojenåbnende begivenheder på miljøområdet. I de senere år har de vigtigste diskussioner drejet sig om Kyotoaftalen, der blev indgået i 1997 med henblik på at reducere udslippet af CO₂ og andre drivhusgasser. Og som et særligt dansk fænomen har vi haft debatten om Bjørn Lomborgs bog, *Verdens sande tilstand*, der udkom i 1998 (boks 8.1).

I det meste af den særligt undersøgte periode har mediedækningen af miljøspørgsmål – hvis man ser bort fra diskussionen om gensplejsning – da også været forholdsvis begrænset (jf. Avisnotaterne). Den største omtale knytter sig til to store, internationale konferencer. Den første var OECD-konferencen i Paris i maj 2001, hvor Danmark havde formandskabet, og som vedrørte vedtagelsen af fælles miljøindikatorer, der skulle gøre det muligt at sammenligne udviklingen på tværs af lande. Der var lagt op til en konfrontation med amerikanerne, der kort før havde afvist at ratificere Kyotoaftalen, men det lykkedes at få indikatorerne igennem. Den anden konference var topmødet i september 2002 i Johannesburg om bæredygtig udvikling, hvor det viste sig mere end vanskeligt at forene de mange forskellige interesser, og hvor mange oplevede resultatet som meget skuffende. Undervejs kritiserede den danske statsminister topmødet for at være spild af tid og penge.

Størst betydning for debatten i den undersøgte periode havde imidlertid regeringsskiftet i november 2001. Op til valget havde der været helt stille i medierne om miljøet. Men i vinteren og foråret 2002 opstod der debat om, hvorvidt regeringsskiftet ville medføre en nedprioritering af miljøindsatsen. Der skete da også store nedskæringer på området, der var ekspanderet stærkt under den tidligere regering. Det var specielt Miljøstyrelsen, miljøbistanden til Østeuropa og den tredje verden samt energimiljøområdet, der stod for skud. Endvidere blev Institut for Miljøvurdering oprettet med Bjørn Lomborg som direktør. Under alle omstændigheder betød regeringsskiftet, at miljøspørgsmålet rykkede betydeligt højere op på i hvert fald mediernes dagsorden. Befolkningens dagsorden påvirkedes derimod ikke i større

BOKS 8.1.

Tidstavle vedrørende miljøspørgsmål

- April 1986: Tjernobylnkatastrofen.
- Oktober 1986: Iltsvind og døde hummere i Kattegat: Vandmiljøplanen.
- 1987: Brundtlandrapporten, *Our Common Future*.
- Februar 1990: Greenpeace forsøger at forhindre det engelske hangarskib Ark Royal i at lægge til kaj i København, idet man mener, det medfører atomvåben.
- 1997: Kyoto-aftalen med henblik på at reducere udslippet af CO₂ og andre drivhusgasser.
- 1998: Bjørn Lomborgs bog, *Verdens sande tilstand*.
- Marts 2001: USA nægter at ratificere Kyoto-aftalen.
- Maj 2001: OECD-konference i Paris med Danmark (Svend Auken) i formandsstolen. Formålet er indførelsen af fælles miljøindikatorer. Der er lagt op til en konfrontation med amerikanerne, men det lykkes at få indikatorerne igennem.
- Efterår 2001: I de sidste måneder op til valget 20. november er der fuldstændig stille på miljøområdet.
- November 2001 – februar 2002: Diskussioner om regeringsskiftets betydning for miljøbeskyttelsen.
- Forår 2002: I forlængelse af regeringsskiftet sker der betydelige nedskæringer i bevillingerne til bl.a. Miljøstyrelsen og miljøbistanden. Bjørn Lomborg udnævnes til direktør for Institut for Miljøvurdering.
- September 2002: Topmøde i Johannesburg om bæredygtig udvikling: USA, Rusland og Kina blokerer for en aftale.

omfang. Der var over hele den undersøgte periode nogenlunde konstant 8-10 pct., der nævnte miljøproblemer som et vigtigt spørgsmål. Kun i forbindelse med OECD-mødet i Paris steg opmærksomheden en smule (jf. figur 3.2).

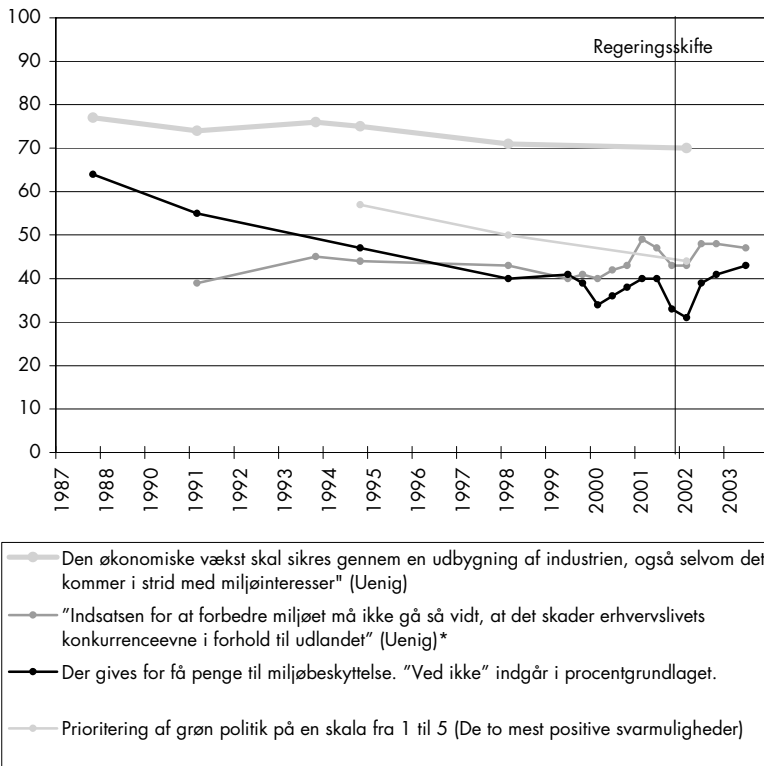
OPINIONSUDVIKLINGEN PÅ DET LANGE SIGT

Som det fremgår af figur 8.1, har vi fire spørgsmål om holdningen til miljøet, der alle er målt over en længere periode. Tre af dem viser en klart faldende prioritering af miljøindsatsen gennem 1990'erne. Det gælder dog først og fremmest spørgsmålet om flere eller færre penge til miljøområdet. I forbindelse med valget i 1987 var der således 64 pct., der mente, at der blev givet for få penge til miljøbeskyttelse, mens andelen i januar 2000 var faldet til 34 pct. På et spørgsmål om, hvor højt man skal prioritere grøn politik på en skala fra 1 til 5, placerede i 1994 57 pct. miljøspørgsmålet i en af de to højest prioriterede kategorier, mens det kun gjaldt for 44 pct.

i 2002. Mindre klar er udviklingen i tilslutning til påstanden, „Indsatsen for at forbedre miljøet må ikke gå så vidt, at det skader erhvervslivets konkurrenceevne i forhold til udlandet“. Hvis vi kun sammenligner de undersøgelser, hvor der har været fire svaralternativer, nemlig „helt enig“, „delvis enig“, „delvis uenig“ og „helt uenig“, var der i 1993 45 pct., der svarede, at de var helt eller delvis uenige, mens der kun var 40 pct. i januar 2000, dvs. en svag udvikling i mindre miljøvenlig retning. Men inddrager vi yderligere de målinger, der har haft fem svarkategorier i stedet for fire (1991, 1994, 1998), bliver udviklingen endnu mindre klar. Også resultaterne

FIGUR 8.1.

Andel med positive holdninger til miljøindsatsen (det lange forløb). Pct.

* I undersøgelserne fra 1991, 1994 og 1998 har der været en neutral kategori i midten, "hverken eller", mens der ikke har været det i undersøgelserne fra maj 1999 og frem. I forbindelse med de ældre undersøgelser er "hverken eller" blevet lagt sammen med "ved ikke" og er derved blevet holdt uden for procentberegningen. Reelt betyder det, at svarene i den neutrale midterkategori er fordelt i forhold til de øvrige afgivne svar.

fra den danske værdiundersøgelse tyder imidlertid på, at der er en svagt faldende tilslutning til miljøindgreb (Togeby, 2002). Så alt i alt er der nok grundlag for at konkludere, at støtten til økonomisk belastende miljøindgreb er faldet i løbet af 1990'erne.

Denne svage udvikling i negativ retning er et resultat af to modsatrettede bevægelser. For det første er befolkningens uddannelsesniveau steget, hvilket har ført til, at støtten til miljøindsatsen blev forstærket, og for det andet er holdningerne for alle uddannelsesgrupper blevet en del mere negative. Hvis vi kigger på de enkelte uddannelsesgrupper hver for sig, har svækkelsen af miljøholdningerne i gennemsnit været 5 procentpoint større, end det fremgår af figuren (jf. tabel 8.1). Den samlede effekt af de to udviklingstræk er som nævnt, at der er sket en mindre svækkelse af kravene til miljøindsatsen.

Forklaringen på denne svækkelse er formodentlig, at opmærksomheden om miljøproblemerne har været aftagende (jf. kapitel 3), først og fremmest fordi vi har været sparet for store miljøkatastrofer i 1990'erne, og måske også fordi vi har haft en regering, der har ført en højprofileret miljøpolitik og øget ressourceindsatsen, og som dermed også har formidlet det indtryk til befolkningen, at der var ved at være styr på miljøproblemerne. Under alle omstændigheder er holdningerne til miljøindsatsen igen begyndt at bevæge sig i mere positiv retning efter regeringsskiftet i slutningen af 2001.

OPINIONSUDVIKLINGEN: DET KORTE FORLØB

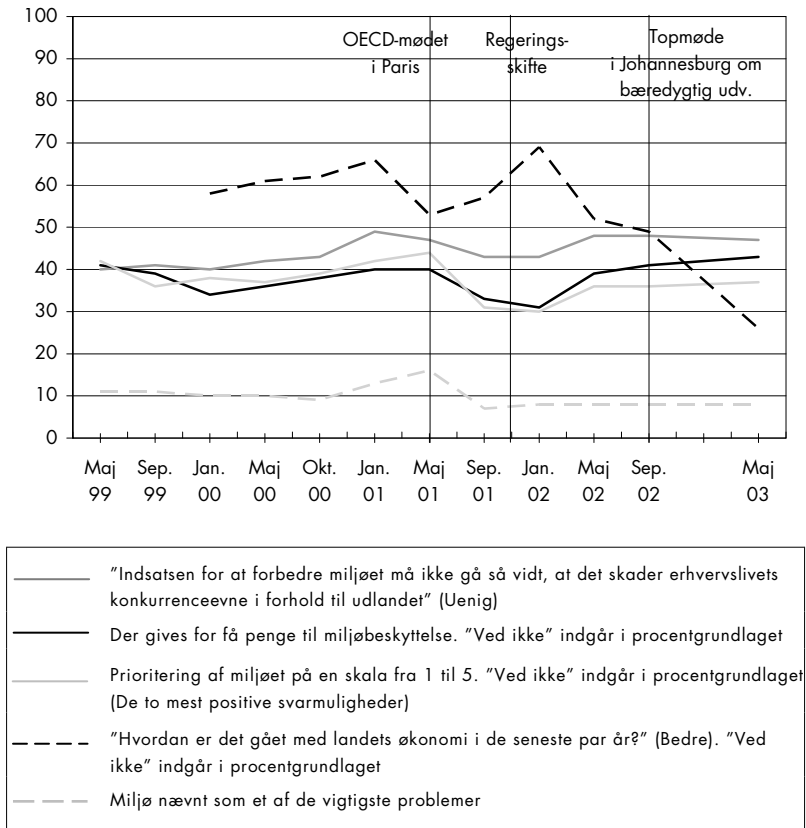
Figur 8.2 giver et nærbillede af udviklingen fra 1999 til 2003. Foruden de allerede omtalte holdningsdimensioner, er der i figuren indlagt en kurve, der viser befolkningens opmærksomhed på miljøproblemerne, og en kurve, der viser bekymringen for landets økonomi. Samtidig er der også i figuren angivet de væsentligste begebenheder på miljøområdet.

For ingen af holdningsspørgsmålene er opinionsbevægelserne særligt omfattende, men heller ikke helt små. Det drejer sig om mellem 9 og 14 procentpoint. De mest negative holdninger bliver målt i tiden op til og lige efter regeringsskiftet i november 2001 og de mest positive holdninger i forbindelse med OECD-mødet i Paris i foråret 2001 og ved den allersidste måling i maj 2003.

Bevægelserne er måske heller ikke helt lette at forklare. Det ser ud til, at der er to faktorer på spil. Den ene er den større eller mindre opmærksomhed om miljøproblemerne, den anden er regeringsskiftet. Befolkningens

FIGUR 8.2.

Andel med positive holdninger til miljøindsatsen (det korte forløb). Pct.

opmærksomhed stiger omkring OECD-mødet i Paris i foråret 2001, hvor der også er en betydelig pressedækning. I tiden op til valget i november er miljøspørgsmålet til gengæld stort set forsvundet fra medierne, hvorefter dækningen stiger igen efter regeringsskiftet. Hvis man ser bort fra den mindre opmærksomhedsstigning i forbindelse med OECD-mødet forbliver befolkningens interesse dog på nogenlunde det samme niveau, uanset bevægelserne i mediedækningen. Alt i alt ser der dog ud til at være en svag tendens i retning af, at jo mere aviserne skriver om miljøproblemer eller miljøpolitik, jo mere positive holdninger måles der.

Regeringsskiftet ser ikke ud til i synderlig grad at have øget befolkningens opmærksomhed om miljøproblemerne, men regeringsskiftet ændrede problemstillingen. Den nye regering beskar bevillingerne til miljøpolitikken,

og der var derefter mange, der (i medierne) udtrykte en stor bekymring for, at den danske miljøindsats ville blive svækket. En voksende del af befolkningen mente derfor også, at der blev givet for få penge til miljøbeskyttelse, og at man burde prioritere miljøet højere. Reaktionen svarer således i en vis forstand til reaktionen vedrørende penge til sundhedsvæsenet og hjemmehjælpen. Her medførte regeringsskiftet, at der blev tilført yderligere økonomiske ressourcer, og kravene om flere penge tog derfor af. På miljøområdet beskæres ressourcerne, hvorefter kravet om flere penge øges. I begge tilfælde er der tale om helt forståelige reaktioner på den ændrede politik.

Man kunne også forestille sig, at holdningerne til miljøindsatsen har sammenhæng med vurderingen af landets økonomi, således at tilslutningen til miljøbevillingerne stiger, når økonomien er i bedring, og falder, når økonomien forringes. For at afprøve denne hypotese, er der i figur 8.2 indlagt en kurve, der viser befolkningens vurdering af landets økonomi. Den mest dækkende konklusion er, at der overhovedet ikke er nogen sammenhæng mellem forløbet af de to kurver. Den mest positive vurdering af landets økonomi optræder i januar 2002, hvilket falder sammen med registreringen af de mest negative miljøholdninger. Omvendt falder den store nedgang i vurderingen af landets økonomi sammen med, at befolkningens krav til miljøindsatsen stiger. Det er imidlertid heller ikke sådan, at man finder den modsatte sammenhæng af den forventede, idet miljøtilslutningen i første del af perioden faktisk vokser, i takt med at vurderingen af økonomien bliver stadig mere positiv. Snarere synes de to holdningsdimensioner at bevæge sig helt uafhængigt af hinanden.

Den individuelle stabilitet er på dette område forholdsvis lille. De gennemsnitlige polychoriske korrelationskoefficienter for miljøspørgsmålene varierer mellem 0,72 og 0,61. Og stabiliteten tog af efter regeringsskiftet. Den relativt lave individuelle stabilitet er antagelig et resultat af, at miljøspørgsmålet, til trods for at der konstant er mellem 8 og 10 pct., der nævner det som et vigtigt politisk spørgsmål, ikke er særlig højt placeret på de fleste menneskers dagsorden.

HVEM ÆNDRER HOLDNINGER?

Miljøspørgsmålene kan give anledning til at se på to forskellige forløb, nemlig dels på hvem der faldt fra gennem den lange nedgangsperiode i 1990'erne, dels på hvem der pludselig rebede sejlene efter regeringsskiftet.

TABEL 8.1.

Holdninger til miljøudgifter, opdelt på sociale og politiske baggrundsfaktorer. Pct. der mener, der gives for få penge

	DEC. 1990	JANUAR 2000	MAJ 2003	2000 - 1990	2003 - 2000
Alle	55	34	43	-21	9
Mænd	53	33	42	-20	9
Kvinder	57	36	43	-21	7
18-29 år	72	47	52	-25	5
30-39 år	62	40	48	-22	8
40-49 år	53	40	47	-13	7
50-59 år	46	23	39	-23	16
60-70 år	38	18	26	-20	8
Under 9 års skolegang	45	16	29	-29	13
9-10 års skolegang	61	38	45	-23	7
Studentereksamen, HF, HTX	66	42	49	-24	7
SF	85	53	66	-32	13
Socialdemokratiet	61	41	50	-20	9
Det radikale Venstre	62	49	60	-13	11
Venstre	27	23	33	-4	10
Det konservative Folkeparti	45	35	30	-10	-5
Dansk Folkeparti/Fremskridtspartiet	39	32	33	-7	1

Tabel 8.1 viser, hvordan holdningen til øgede bevillinger til miljøspørgsmål varierer med sociale og politiske baggrundsvariabler i december 1990, januar 2000 og maj 2003. Ved at sammenligne de to første kolonner kan vi se, hvad det var for grupper, der faldt fra i løbet af 1990'erne.

Først kan man dog bemærke, at der optræder forholdsvis klare forskelle mellem både sociale og politiske grupper. Der er således klare forskelle mellem generationerne, hvor de ældste er langt mere skeptiske over for miljøindsatsen end de yngre generationer. Der er også klare forskelle mellem uddannelsesgrupperne, hvor holdningerne bliver mere positive, når uddannelsesniveautet stiger. Endelig er der også meget klare forskelle mellem de politiske partiers vælgere. Miljøholdningerne betragtes normalt som et af de spørgsmål, der er med til at definere en ny hovedskillelinje i dansk politik, skillelinjen mellem det ny højre og det ny venstre, som derudover

omfatter indvandrerspørgsmål, lov og orden og ulandsbistanden (Andersen et al., 1999; Goul Andersen & Borre, 2003). Og variationerne i tabellen følger også det kendte mønster for sådanne holdninger.

Hvis vi derefter ser på ændringerne, gælder det om stort set alle sociale grupper, at de gennem 1990'erne er blevet mindre tilbøjelige til at give penge til miljøformål. Mindst har den generation, der var 30-39 år i 1990, og som var unge med miljøbevægelsen, bevæget sig, men ingen grupper har været upåvirkede af opinionsændringen. Større forskel er der mellem vælgergrupperne. Det er først og fremmest SF's vælgere, men også Socialdemokratiets, der har bevæget sig mod højre, mens de borgerlige partiers vælgere har bevæget sig mindst. Vælgerkorpset er mindre politisk polariseret på dette spørgsmål i 2000 end i 1990. Måske har dette primært noget at gøre med, hvem der har regeringsmagten? Venstrefløjens vælgere synes mere krævende på miljøområdet, når der er en borgerlig regering, end når de selv har haft regeringsmagten og dermed har haft større indflydelse på miljøpolitikken.

Ændringerne efter regeringsskiftet i november 2001 peger i samme retning. Samlet set er det oppositionens vælgere, der har bevæget sig mest i retning af øgede miljøkrav, og regeringspartiernes vælgere, der har bevæget sig mindst, ja de konservatives vælgere har yderligere strammet op. Venstres vælgere bryder dog dette mønster. Alt i alt ser den politiske polarisering ud til igen at være blevet lidt forøget. Men også denne gang synes alle sociale grupper at have bevæget sig nogenlunde parallelt.

Om miljøholdningerne gælder, at opinionen på kort sigt har udvist en forholdsvis stor stabilitet, men at den individuelle stabilitet til gengæld er forholdsvis lav. Forklaringen på begge fænomener er formodentlig, at der ikke i perioden har været nogen større opmærksomhed om miljøområdet. Der har ingen større sager været, som har kunnet fokusere opmærksomheden eller krystallisere holdningerne. Dette er formodentlig også forklaringen på, at der på langt sigt har været en vigende opbakning til miljøindsatsen. Samtidig synes det imidlertid at være et spørgsmål, der er genstand for en svingende politisering. Politiseringen er tilsyneladende størst under borgerlige regeringer, og det samme er støtten til miljøindsatsen. Der synes at ske en miljøpolitisk mobilisering af oppositionens vælgere under borgerlige regeringer.

GENSPLEJSNING

Mens miljøspørgsmålene i almindelighed ikke har været særlig højt på mediernes dagsorden i den undersøgte periode, har der til gengæld været en del debat om gensplejsning (jf. Avisnotaterne). Gensplejsning af fødevarer var et nyt emne på den politiske dagsorden i slutningen af 1990'erne, og en stribe af større og mindre sager fyldte mediernes specielt i første halvdel af den undersøgte periode. Derefter er avisdækningen taget af. Debatten formede sig som en række variationer over et kendt tema med kendte aktører i kendte roller.

KONTEKSTEN: VARIATIONER OVER ET TEMA

Fire emner dominerede avisdækningen i den undersøgte periode: a) diskussionen af mærkningsordninger og tilstedeværelsen af genmodificeret materiale i eksisterende produkter, b) EU's godkendelsesprocedure for gensplejsede produkter, c) forhandlingerne i WTO om regler for accept og afvisning af gensplejsede varer, og d) nye forskningsresultater (boks 8.2). Den generelle linje i medieomtalen har været en betydelig skepsis over for gensplejsede produkter, samtidig med at man har afvist alt for dogmatiske standpunkter. Alle centrale aktører har kunnet gå ind for, at forbrugerne skulle have mulighed for at fravælge de gensplejsede produkter. De danske politikere har tilsluttet sig den skeptisk-pragmatiske linje, mens miljø- og forbrugerorganisationer har indtaget en mere afvisende position. I noget, der ligner en skurkerolle, har man mødt de multinationale producenter af gensplejsede planter.

Aviserne har gerne sat gensplejsning på forsiden, og spørgsmålet blev dækket med en betydelig intensitet i begyndelsen af perioden. Den høje intensitet var imidlertid forenet med fraværet af begivenheder/nyheder, der kunne rokke ved etablerede forestillinger og holdninger til spørgsmålet. Begivenhederne blev i stedet anledning til igen og igen at præsentere kendte positioner fra miljødebattens etablerede aktører.

Ser man på de temaer, der blev behandlet i perioden, var det i vid udstrækning spørgsmål, det var vanskelige at forholde sig til uden en forudgående tolkning, som netop de etablerede aktører beredvilligt leverede. Der har været tale om internationale forhandlinger om standarder og handelsregler og om forskningsresultater, hvis rækkevidde ikke umiddelbart var gennemskuelig for lægfolk – og måske heller ikke for fagfolk.

BOKS 8.2.

Tidstavle vedrørende gensplejsning af fødevarer

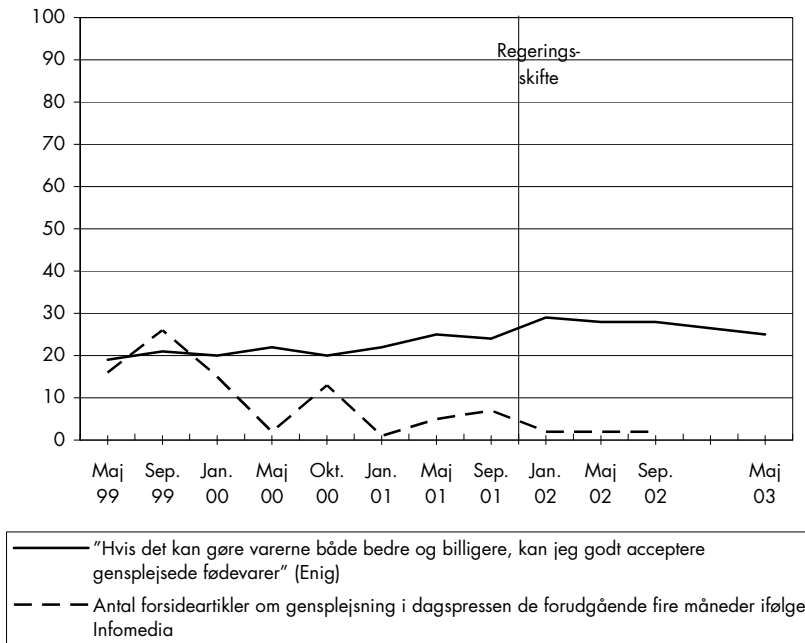
- Juli 1994: Danisco meddeler, at det er lykkedes virksomheden at skabe en gensplejset sukkerroe, der er modstandsdygtig over for plantegiften Roundup.
- Maj 1998: Miljøorganisationen NOAH overrækker Svend Auken 79.783 underskrifter fra folk, der ønsker gensplejsning af planter og fødevarer forbudt.
- Oktober 1998: Et bredt flertal i Folketinget ønsker et midlertidigt stop for tilladelse til at plante og sælge gensplejsede afgrøder, indtil de langsigtede konsekvenser for sundhed og miljø er undersøgt.
- Januar 1999: FDB, Dansk Supermarked og De Samvirkende Købmænd indgår en aftale om at mærke fødevarer med gensplejsede ingredienser på varedeklarationen.
- Februar 1999: Forbrugerrådet kræver et stop for forsøg med gensplejsede grønsager.
- Februar 1999: Sammenbrud i WTO-forhandlinger om sikkerhedsregler for gensplejsede planter og fødevarer.
- Juni 1999: En officiel britisk rapport bekræfter, at der er en reel risiko for transgen forurening af andre planter, herunder økologiske afgrøder på nærliggende marker.
- Juni 1999: Genpause i EU: En række lande, heriblandt Danmark, enes om ikke at godkende udsætning af genmodificerede afgrøder før et nyt og mere restriktivt direktiv er på plads på området.
- September 1999: Foreningen af Kritiske Aktionærer lægger pres på pensionskasser og Lønmodtagernes Dyrtidsfond for som aktionærer at stemme for en tilbagetrækning af Daniscos ansøgning om godkendelse af en gensplejset roe.
- Oktober 1999: EU-kommissionen foreslår en grænseværdi på 1 pct., før en vare skal mærkes med, at den indeholder gensplejsede ingredienser. Miljø- og forbrugerorganisationerne ønsker en lavere grænse og producenterne en højere. Et bredt flertal i Folketinget støtter Kommissionens forslag.
- Sommeren 2000: En undersøgelse fra Fødevedirektoratet viser, at der er gensplejsede ingredienser i hver tredje fødevarer med soja og majs.
- Sommeren 2001: EU's kommissær for sundhed og forbrugeroplysning, Davis Byrne, lancerer i maj 2001 et forslag om at tillade rester af gensplejsede produkter (op til 1 pct.) i importerede varer. Efterhånden bliver det klart, at EU-kommissionen arbejder for en hurtigere genoptagelse af godkendelsesprocessen end de to år, som det vil tage at gennemføre nye regler. Svend Auken afviser imidlertid forslaget.
- August – september 2001: Plantedirektoratet finder gensplejset materiale i 20 ud af 48 stikprøver af foderleverancer til økologiske landmænd.

OPINIONSUDVIKLINGEN

Undersøgelsen af opinionsudviklingen indeholder et enkelt spørgsmål, der handler om gensplejsning, idet folk er blevet bedt om at forholde sig til påstanden, „Hvis det kan gøre varerne både bedre og billigere, kan jeg godt acceptere gensplejsede fødevarer“. Ved at forudsætte, at varerne bliver bedre og billigere, lægges der op til en etisk vurdering af gensplejsningen,

FIGUR 8.3.

Andel, der er positive over for gensplejsning. Pct.

hvor det bliver et spørgsmål om, hvorvidt det er acceptabelt at pille ved naturen ved at ændre generne i planter og dyr.

I gennemsnit over hele perioden erklærede kun lidt over 20 pct. af befolkningen sig enige i den formulerede påstand, som endda indeholdt en tilskyndelse til at give et gensplejningsvenligt svar. Der er således tale om en forholdsvis massiv afvisning af gensplejsning.

Variationerne i svarene fra måling til måling er ikke helt små, idet der er 10 procentpoints forskel mellem den højeste og den laveste måling, men der er ikke nogen klar trend i svarene (figur 8.3). Måske er der en svag stigning i accepten af gensplejsning frem til januar 2002, men siden er den igen begyndt at falde. Måske er der også en svag tendens til, at accepten af gensplejsning stiger, når medierne skriver mindre om fænomenet, mens modstanden stiger, når der skrives mere, men heller ikke denne tendens er særlig klar. Den sikreste konklusion er formentlig, at der nogenlunde stabilt er en ret massiv modstand imod brug af gensplejsning.

Modsat de generelle miljøholdninger, hvor den individuelle stabilitet var forholdsvis lav, er den på dette spørgsmål forholdsvis høj, idet gennemsnittet

TABEL 8.2.

Holdninger til gensplejsning, opdelt på sociale og politiske baggrundsfaktorer. Pct. der støtter gensplejsning

	OKT. 2000	MAJ 2002	MAJ 2002 - OKT. 2000
Alle	20	28	8
Mænd	26	40	14
Kvinder	13	16	3
18-29 år	23	32	9
30-39 år	19	25	6
40-49 år	18	29	11
50-59 år	20	25	5
60-70 år	18	32	14
Under 9 års skolegang	17	24	7
9-10 års skolegang	18	29	11
Studentereksamen, HF, HTX	18	28	10
Lang videregående uddannelse	37	32	-5
Prioriterer miljøspørgsmål: højt	11	19	8
Middelhøjt	14	24	10
Middellavt	21	30	9
Lavt	33	38	5
SF	13	14	1
Socialdemokratiet	18	22	4
Det radikale Venstre	24	21	-3
Venstre	30	38	8
Det konservative Folkeparti	19	42	23
Dansk Folkeparti	11	20	9

af de polychoriske korrelationskoefficienter er 0,79. Det skyldes formentlig, at holdningen til gensplejsning er forankret i etiske overvejelser over, om man bør pille ved naturens orden.

Da der trods alt er tale om et vist opinionsudsving, kan der være grund til at spørge, om alle grupper har bevæget sig lige meget. Tabel 8.2 viser variationerne mellem sociale og politiske grupper i oktober 2000 og maj 2002, hvor tilslutningen til gensplejsning er 8 procentpoint højere ved den sidste måling end ved den første.

Først kan man bemærke, at der kun er små forskelle mellem grupperne, hvad angår støtten til gensplejsning. Modsat de generelle miljøholdninger, hvor de sociale variationer er store, er der stor enighed i alle befolkningsgrupper om at afvise gensplejsning.

Der er dog også forskelle. Mænd er mere positivt indstillet end kvinder, personer med en lang videregående uddannelse er mere positivt indstillet end andre uddannelsesgrupper, og de to store borgerlige partiers vælgere er mere positivt indstillet end de øvrige vælgere. Man vil også kunne se, at der som forventet er en klar sammenhæng mellem de generelle miljøholdninger og holdningen til gensplejsning, men det er bemærkelsesværdigt, at sammenhængen ikke er stærkere. Selv i de grupper, der prioriterer miljøspørgsmål forholdsvis lavt, er der et klart flertal, der afviser gensplejsning.

Heller ikke alle grupper har bevæget sig lige meget på gensplejsningsspørgsmålet, eller har overhovedet bevæget sig. Det er først og fremmest mændene, der er blevet mere positive, mens kvinderne i hele perioden bevarer deres meget afvisende holdning. I maj 2002 er der en holdningsforskel på 24 procentpoint mellem de to køn. Omvendt er uddannelsesforskellene næsten udflignet ved den sidste måling. Endelig har også partiernes vælgergrupper bevæget sig forskelligt, hvilket formodentlig hænger sammen med regeringskiftet. De regeringsbærende partiers vælgere er blevet mere positive, mens venstreoppositionens vælgere knap har bevæget sig. Det er blandt mændene og blandt regeringspartierne vælgere, at man nu finder de mest positive holdninger.

Alt i alt må man dog sige, at der er forholdsvis stor enighed i befolkningen om at afvise gensplejsning, og at holdningerne er forholdsvis stabile, både individuelt og aggregeret, over de tre år, som undersøgelsen omfatter. Dette er interessant, fordi mediebevågenheden har været forholdsvis stor. De mange nyhedshistorier synes dog ikke at ændre på perspektivet eller problemforståelsen. Samtidig er spørgsmålet formuleret således, at man må antage, at besvarelsen trækker på nogle grundlæggende etiske værdier. Og disse er formodentlig forholdsvis stabile. Endelig synes holdningerne at være bedre forankret blandt kvinder end blandt mænd.

FRAVÆR AF FORANDRING

Det gælder for både gensplejsningsspørgsmålet og miljøspørgsmålet i almindelighed, at de aggregerede holdninger i den undersøgte periode har bevæ-

get sig forholdsvis lidt. Men konteksten og dermed forklaringen er kun delvis den samme.

Spørgsmålet om gensplejsning blev meget diskuteret i perioden, men historien udviklede sig ikke. Der var tale om gentagne variationer over det samme tema. Samtidig ser gensplejsning ud til at være forbundet med nogle forholdsvis grundlæggende og alment accepterede etiske værdier. Dette er antagelig forklaringen på, at gensplejsningsspørgsmålet udviser så stor stabilitet, både de individuelle og de aggregerede holdninger.

Omvendt var der, hvis man ser bort fra debatten om gensplejsning, ikke megen opmærksomhed om miljøspørgsmål, før debatten blussede op i forbindelse med regeringsskiftet. De generelle miljøspørgsmål synes mere politiserede eller lettere at kunne politiseres, og de har næppe heller en lige så stærk forankring i grundlæggende værdier som spørgsmålet om gensplejsning. De overordnede holdninger til miljøindgreb udviser da heller ikke den samme individuelle stabilitet som holdningerne til gensplejsning.

At der på dette område ikke er sket større opinionsændringer i den undersøgte periode, skyldes nok først og fremmest fraværet af skelsættende begivenheder. Konteksten ændrede sig ikke og dermed heller ikke holdningerne.

ANDRE SPØRGSMÅL PÅ DEN POLITISKE DAGSORDEN

I de foregående kapitler er der blevet set på nogle af de store emner i dansk politik. I dette og det næste kapitel vil vi se på en række mindre spørgsmål, som indholdsmæssigt ikke har den store sammenhæng med hinanden. Karakteristisk for de spørgsmål, der tages op her i kapitel 9, er, at de alle i undersøgelsesperioden har været genstand for en ikke ubetydelig opmærksomhed – i hvert fald i medierne. Omvendt har der ikke været megen opmærksomhed om de fire spørgsmål, der behandles i kapitel 10.

I dette kapitel vil der først blive set på holdningerne til bygningen af Øresundsbroen, derefter på holdningerne til racistiske grupper og endelig til sidst på spørgsmålet om straf kontra forebyggelse i kriminalitetsbekæmpelsen.

ØRESUNDSBROEN

Store anlægsarbejder har altid sat sindene i bevægelse. Således også bygningen af Øresundsbroen, der mobiliserede store protestgrupper først og fremmest blandt beboere på Amager, men også blandt miljøforkæmpere. Ofte ser man imidlertid, at modstanden forsvinder, når først broen står der. Det kan derfor være interessant at undersøge, hvordan det går med holdningerne til Øresundsbroen i den periode, hvor broen bliver taget i brug. Spørgsmålet om Øresundsbroen adskiller sig imidlertid fra de andre spørgsmål, der bliver kigget på i denne bog, ved at være helt konkret og afgrænset.

Det viser sig, at Øresundsbroen er genstand for meget store opinions-svingninger i den undersøgte periode. Af alle undersøgelsens spørgsmål, er dette et af dem, der svinger mest. Fra 59 procents tilslutning til bygningen af broen i maj 1999, til 70 pct. i maj 2000, til 43 pct. i januar 2001 og igen tilbage til 58 pct. i maj 2003.

Med et stort flertal vedtog Folketinget i efteråret 1991 anlægsloven om den faste forbindelse over Øresund, hvorefter der blev underskrevet en aftale mellem den danske og den svenske trafikminister (jf. Avisnotaterne). Forud var gået en ofte ophedet debat om de miljømæssige konsekvenser af at bygge en bro, og denne debat fortsatte, også efter at beslutningen var taget – dog mest i Sverige. I september 1993 blev det første spadestik taget på den danske side (boks 9.1).

I tiden op til åbningen blev den kommende bro festligholdt på forskellig vis. I august 1999 mødtes kronprinsesse Victoria og kronprins Frederik på midten af broen for at markere, at den sidste brosektion var kommet på plads. I juni 2000 var der et stort pinsearrangement med løb og cykling på broen. Og endelig blev broen 1. juli 2000 åbnet af kong Karl Gustav og dronning Margrethe.

Mediernes dækning er i denne første periode forholdsvis positiv og velvillig, men ikke særlig omfattende. Der skrives om den kommende region og om de to folk, der skal integreres. Man udforsker „den anden side“ og beskæftiger sig med kulturelle og økonomiske sider af den kommende integration. Dertil kommer dækningen af de forskellige arrangementer i forbindelse med færdiggørelsen og åbningen. Der er naturligvis også kritiske røster over for såvel projektet som helhed som enkelte aspekter deraf – navnlig priserne for at krydse Sundet. Alt i alt er der dog en behersket positiv tone i dækningen.

Omkring broens åbning sker der en naturlig stigning i mediedækningens intensitet. Det gælder både de positive og de negative budskaber. Efter åbningen viser det sig hurtigt, at biltrafikken over broen, i modsætning til togtrafikken, ikke lever op til de officielle prognoser, hvorefter kritikken tager til i styrke og begynder at overdøve begejstringen. Da priserne bliver justeret først i september 2000 og igen i januar 2001, og Michael Christiansen hen på efteråret bliver gået som formand for bestyrelsen, tager kritikken til i styrke, og billedet af broen som en fiasko bliver mere og mere udbredt. Det fremgår tydeligt, at netop kritikken af den svigtende biltrafik bliver definerende for synet på broen i langt højere grad end de positive artikler om den øgede integration, som blev en konsekvens af den trods alt forøgede trafik over Sundet.

Efter prisnedsættelserne i januar 2001 aftager interessen for broen hurtigt, og der optræder herefter kun spredte og tilfældige avisartikler om emnet.

Det samlede forløb i perioden udgøres således af en svagt stigende mediedækning, der kulminerer med åbningen af broen i sommeren 2000, og som

BOKS 9.1.

Tidstavle vedrørende Øresundsbroen

- Efteråret 1991: Med et stort flertal vedtager Folketinget anlægsloven om den faste forbindelse over Øresund. Forud er gået en ofte ophedet debat, bl.a. om de miljømæssige konsekvenser. Derefter underskrives en aftale mellem den danske og svenske trafikminister.
- 1992-1993: Fortsatte diskussioner, specielt i Sverige af de miljømæssige problemer, der er forbundet med broen.
- September 1993: Trafikministeren tager det første spadestik til den ny bro.
- Juni 1994: Sverige beslutter at tillade byggeriet af den kombinerede bil- og togforbindelse mellem Kastrup og Malmø.
- August 1999: Kronprinsesse Victoria og kronprins Frederik mødes på midten af broen for at markere, at den sidste brosektion er kommet på plads.
- Juni 2000: Stort pinsearrangement med løb og cykling på broen.
- 1. juli 2000: Broen indvies af kong Carl Gustav og dronning Margrethe.
- September 2000: Biltaksterne nedsættes for første gang.
- Oktober 2000: Bestyrelsesformanden, Michael Christiansen, trækker sig efter kritik af forløbet omkring takstnedsættelserne.
- Januar 2001: Ny nedsættelse af biltaksterne.

fortsætter på et forholdsvis højt niveau resten af året for helt at forsvinde, når man kommer lidt ind i 2001. Denne stærke svingning i mediedækningens omfang er kombineret med et skift i det formidlede budskab. Fra at være behersket positiv op til åbningen af broen er dækningen efterfølgende meget kritisk.

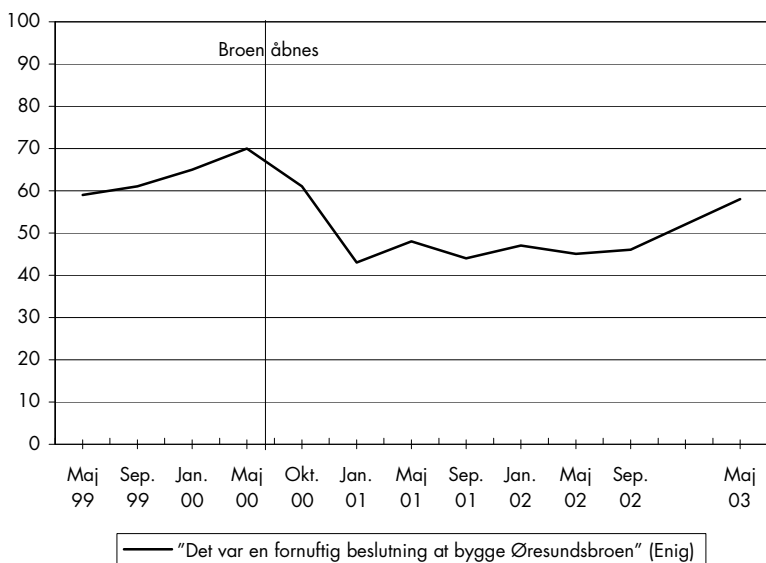
HOLDNINGSUDVIKLINGEN

Kun de færreste mennesker har personlige erfaringer med broen. De fleste er nødt til at bygge deres opfattelse på de historier, de har fået fortalt gennem medierne. Hvis medierne har indflydelse på holdningerne, er holdningerne til Øresundsbroen derfor en god kandidat. Ud fra mediedækningen må man forvente, at der i tiden op til broåbningen kan registreres svagt mere positive holdninger, og at der derefter sker et brat skift i mere negativ retning.

Som figur 9.1 viser, er det lige præcis, hvad der sker. Og faldet fra maj 2000 til januar 2001 er voldsomt; ikke mindre end 27 procentpoint. Det eneste uforudsete i udviklingen er, at tilfredsheden med broen i den sidste periode er begyndt at stige igen og nærmer sig niveauet fra foråret 1999. Det skyldes ikke, at der er fremkommet nye, positive historier i den mel-

FIGUR 9.1.

Andel med positive holdninger til Øresundsbroen. Pct.

lempliggende periode, men snarere at de fleste mennesker efterhånden har glemt de mange negative historier.

Den udvikling, der beskrives i figuren, er endnu en dokumentation af, at store og pludselige holdningsskift som regel falder sammen med en stærkt øget opmærksomhed om et givet fænomen. Hvordan holdningerne ændrer sig, er derefter afhængigt af indholdet af mediehistorierne. I dette tilfælde var indholdet af historierne ikke uden videre givet. Aviserne fokuserede meget på den skuffende biltrafik, men kunne have fremhævet, at togtrafikken var en overraskende stor succes. Noget andet er så, at medielogikken tilsiger, at der bliver fokuseret mere på de negative historier end på de positive.

Mens opinionsbevægelserne på dette område således har været meget store, har den individuelle bevægelighed været meget lille, og det gælder også for de perioder, hvor opinionsændringerne er store. Mens gennemsnittet af de polychoriske korrelationskoefficienter for alle de undersøgte spørgsmål er 0,72, er gennemsnittet for holdningerne til broen 0,82, og på dette niveau ligger stabiliteten også fra maj 2000 til oktober 2000 og fra oktober 2000 til januar 2001. Der er tilsyneladende en meget lav svarusikkerhed, hvilket må afspejle, at det er et forholdsvis enkelt og konkret spørgsmål, som der kortvarigt var en stor opmærksomhed omkring. Alligevel kan man undre

sig over, at så stor en del af befolkningen har afklaret deres holdninger på netop dette område, da det ikke kan være et spørgsmål, som optager dem meget. Der er da også 9 pct., der har svaret „ved ikke“ på spørgsmålet, hvilket er den højeste andel blandt alle de undersøgte spørgsmål (jf. tabel 16.2). Alligevel har de interviewpersoner, der svarer, afklarede holdninger.

HVEM ER DET, DER ÆNDRER HOLDNINGER?

Hvem er det så, der skifter holdning på dette område? Hvem er det, der bliver mere positivt indstillet i tiden op til broindvielsen, hvem er det, der derefter hurtigt svinger den modsatte vej, og hvem er det endelig, der svinger tilbage igen, efter at kritikken er forstummet? Er det de samme grupper, der svinger i alle situationer, eller er det forskellige?

Nogle lighedstræk er der mellem perioderne (tabel 9.1). Personer med en lang videregående uddannelse svinger meget lidt i alle tre perioder, og det samme gør Dansk Folkepartis vælgere. Og personer med lille tillid til politikerne bevæger sig mindre end gennemsnittet i begge de to første perioder.

Men der er også forskelle mellem de tre perioder. Generelt sker der det i den første periode, at de sociale og politiske forskelle mellem grupperne mindskes. Således bevæger kvinderne sig i første periode mere i positiv retning end de allerede meget positivt indstillede mænd. Også afstanden mellem vælgergrupperne udviskes, bortset fra afstanden til Dansk Folkeparti. Det er de tidligere mest skeptiske grupper, der opgiver deres modstand, da broen først er en realitet.

I de to andre perioder bevæger de fleste grupper sig nogenlunde parallelt. Det er kun, som allerede nævnt, Dansk Folkepartis vælgere og personer med en lang videregående uddannelse, der er mere træge i bevægelserne.

Det mest overraskende i tabellen er, at miljøholdningerne ingen rolle spiller, hverken for holdningernes retning eller for ændringerne. I betragtning af den meget omfattende debat, der tidligere havde været om mulige miljøproblemer, skulle man tro, at personer, der var meget optaget af miljøbeskyttelse, ville være negative over for broen. Men sådan forholder det sig ikke. I maj 1999 finder man forholdsvis mange bromodstandere blandt både de mest miljøpositive og de mest miljønegative. Men derefter forsvinder forskellene helt. Da broen åbner, synes miljøovervejelser ikke længere at spille en rolle for vurderingen af broprojektet.

Forklaringen er antagelig, at det er et spørgsmål, som de fleste har en forholdsvis pragmatisk holdning til. Fungerer projektet, er det godt, fungerer

TABEL 9.1.

Sociale og politiske variationer i holdningen til Øresundsbroen, maj 1999, maj 2000, januar 2001 og maj 2003. Pct. der er positivt indstillet

	MAJ 1999	MAJ 2000	JAN. 2001	MAJ 2003	MAJ 2000- MAJ 1999	JAN. 2001- MAJ 2000	MAJ 2003- JAN. 2001
Alle	59	70	43	58	11	-27	15
Mænd	68	74	48	63	6	-26	15
Kvinder	48	65	37	53	17	-28	16
18-29 år	61	68	44	61	7	-24	17
30-39 år	59	68	44	59	9	-24	15
40-49 år	63	74	43	51	11	-31	8
50-59 år	53	71	44	60	18	-27	16
60-70 år	60	67	38	60	7	-29	22
Under 9 års skolegang	55	68	37	55	13	-31	18
9-10 års skolegang	57	67	38	55	10	-29	17
Studentereksamen, HF, HTX	62	75	48	60	13	-27	12
Lang videregående uddan.	72	78	69	72	6	-9	3
Prioriterer miljøsp.: højt	52	65	41	58	13	-24	17
Middelhøjt	62	71	41	61	9	-30	20
Middellavt	66	72	49	57	6	-23	8
Lavt	50	68	42	57	18	-26	15
Lille tillid til politikerne	49	52	31	51	3	-21	20
Lille til middel	53	68	42	41	15	-26	-1
Middel til stor	63	75	47	62	12	-28	15
Stor tillid til politikerne	71	83	51	70	12	-32	19
SF	44	68	35	46	24	-33	11
Socialdemokratiet	63	80	48	61	17	-32	13
Det radikale Venstre	(50)	(82)	55	68	32	-27	13
Venstre	71	74	44	64	3	-30	20
Det konservative Folkeparti	(85)	77	55	(59)	-8	-22	4
Dansk Folkeparti	(47)	46	36	35	-1	-10	-1

( ) Gruppetørrelsen er mindre end 30.

det ikke, er det skidt. Det er kun de færreste, for hvem broen involverer mere grundlæggende værdier.

RACISTISKE GRUPPER

Tolerance handler om at give plads og rettigheder også til folk, som man ikke bryder sig om. Det er ikke vanskeligt at støtte ytrings- og forsamlingsfrihed for grupper, som man sympatiserer med. Tolerancen står sin prøve, når det drejer sig om grupper, som man ikke bryder sig om, eller som man måske ligefrem ser på med afsky.

I Danmark garanterer grundloven alle borgere grundlæggende borgerlige rettigheder som f.eks. ytringsfrihed. Vi har imidlertid også en racismelovgivning, der forbyder udtalelser, „ved hvilken en gruppe af personer trues, forhånes eller nedværdiges på grund af sin race, hudfarve, nationale eller etniske oprindelse, tro eller seksuelle orientering“ (Straffeloven, § 266b). Der er således ikke en ret til at sige hvad som helst, og det kan være vanskeligt at finde ud af, hvor grænsen går mellem ytringsfrihed og racismebekæmpelse. For mange må der derfor også indgå modstridende overvejelser, når de skal forholde sig til påstanden, „Også racistiske grupper bør have ret til at holde møder og tale deres sag“. Denne ambivalens kan gøre holdningerne mere bevægelige.

KONTEKSTEN: DE MANGE SMÅ NÅLESTIK

I midten af 1990'erne begyndte nazister – både nye og gamle – at optræde i de danske medier (jf. Avisnotaterne), og det har de med korte mellemrum gjort siden. Der er ikke tale om store og indgribende begivenheder, men om mindre hændelser, der hver gang har fået en vis opmærksomhed. Formuleringen af det analyserede holdningsspørgsmål handler ganske vist ikke om nazister, men om racistiske grupper, men det er rimeligt at formode, at nazisterne vil være dækket af dette mere omfattende begreb.

Det startede med sammenstød i Kollund og Kværns i Sønderjylland i efteråret 1994 i anledningen af, at tyske nazister med Thies Christoffersen i spidsen havde købt et trykkeri, hvorfra der blev udsendt nazistisk propaganda til hele Europa (se boks 9.2). De tyske nazister blev dog til sidst jaget ud af byen. Kort tid efter var der voldsomme demonstrationer foran den danske nazileder, Jonni Hansens hus i Greve. I august 1995 afholdt de danske nynazister en march i Roskilde til minde om Rudolph Hess. Tilsvarende marcher blev også arrangeret de følgende år og hver gang med voldelige sammenstød til følge. I januar 1997 sendte en dansk nynazist en brev bombe til England, hvilket senere på året resulterede i en fængselsstraf. I foråret 1999 startede kampen om „naziborgen“ i Nørresundby. Det

BOKS 9.2.

Tidstavle vedrørende racistiske grupper i Danmark

- August 1992: To unge mænd kaster tre brandbomber mod Dansk Røde Kors' asylcenter i Jyderup. Ingen kommer noget til.
- Maj 1993: I Ishøj forsøger en midaldrende dansker at sætte ild til en tyrkisk indvandrerklub med en molotovcocktail. Ingen kommer til skade.
- Juni 1994: Et asylcenter i Gentofte bliver udsat for et brandbombeattentat.
- Efteråret 1994: Sammenstød i Kollund og Kværs i Sønderjylland på grund af nazisten Thies Christoffersen.
- Oktober 1994: Politiet affyrer tåregasgranater for at opløse en demonstration foran de danske nazisters leder, Jonni Hansens hus i Greve. Der bliver kastet brandbomber mod Jonni Hansen.
- Juni 1995: Kamp mellem nazister og andre unge på grundlovsdag.
- August 1995: Nazimarch i Roskilde 16. august til minde om Rudolph Hess.
- Vinteren 1995-96: Diskussion om en nazistisk radiokanal.
- Januar 1997: Dansk nynazist sender brevbombe til England.
- August 1997: Igen nazimarch, denne gang i Køge. Derefter uroligheder foran Jonni Hansens hus i Greve.
- April 1998: Oplysninger om Nazifilm med dødstrusler til navngivne personer.
- August 1998: Nazimarch i Greve.
- Februar-marts 1999: Naziborg i Nørresundby. Befolkningen aktionerer herimod bl.a. med fællessang. Der forekommer også uroligheder, da en gruppe autonome går til angreb på politiet.
- Juni 1999: Nazifest og sammenstød med de autonome på Langeland.
- Efteråret 1999: Svensk fagforeningsmand og aktiv antiracist myrdes. I forlængelse heraf offentliggør svenske dagblade navne på og billeder af en række nynazister.
- November 1999: Sammenstød mellem nazister og autonome ved koncert i Randers.
- December 1999: De danske nazisters leder, Jonni Hansen, sigtes for drabsforsøg, fordi han kører direkte ind i en flok demonstranter, der er ved at ødelægge et hegn, der omkranser hans hus.
- Januar 2001: Mord på 15-årig dreng i Norge, der havde konfronteret de nazistiske grupper.
- Maj 2001: Nørresundbys protest (se ovenfor) slutter festligt efter nazinederlag i retten.

foregik hovedsagelig med lys og sang uden for huset, men der forekom også voldelige sammenstød, da en gruppe autonome gik til angreb på politiet. Sagen sluttede først i foråret 2001.

Megen omtale fik også nogle voldsomme begivenheder i Sverige og Norge. I efteråret 1999 blev en svensk fagforeningsformand og aktiv anti-nazist myrdet. I forlængelse heraf offentliggjorde svenske dagblade navne

på og billeder af svenske nynazister. Og i januar 2001 skete der i Norge et mord på en 15-årig dreng, der var stået frem og havde konfronteret de nazistiske grupper.

En del af de nævnte begivenheder handlede ikke om racistiske gruppers ytrings- og forsamlingsfrihed, men nogen af dem gjorde. Og alle de nævnte begivenheder kan ved at have sat fokus på de racistiske grupper tænkes at have påvirket befolkningens holdninger.

HOLDNINGSUDVIKLINGEN

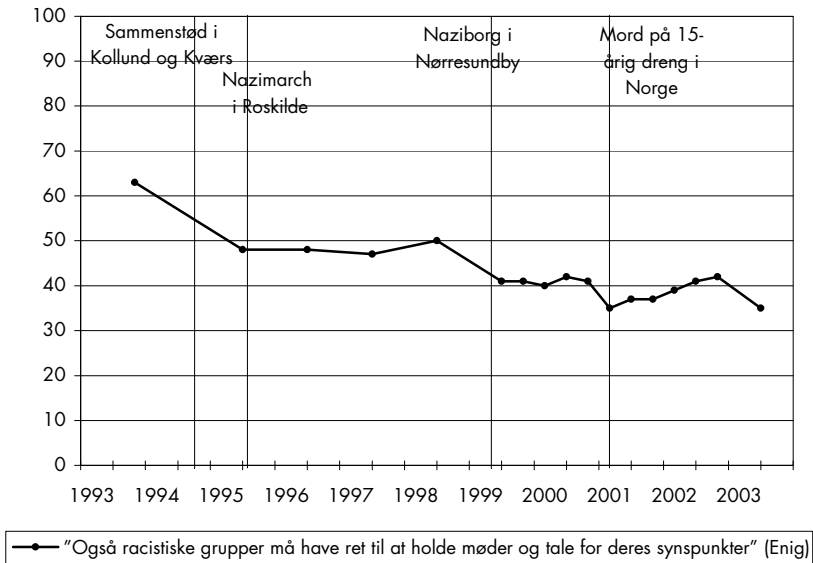
Figur 9.2 viser, hvor stor en andel af de interviewede personer der erklærer sig helt eller delvis enige i påstanden, „Også racistiske grupper må have ret til at holde møder og tale for deres synspunkter“. Det fremgår, at der sker en betydelig udvikling i retning af mere restriktive holdninger fra spørgsmålet første gang blev stillet i 1993 og til 2003. Fra 63 pct., der erklærede sig enige i 1993, til 36 pct. i 2003. En ændring på 27 procentpoint.

I figuren er indlagt en række af de største begivenheder på dette område, men det er antagelig ikke enkeltbegivenhederne, men summen af de mange små begivenheder, der tilsammen har ændret holdningerne. I løbet af 1990'erne er spørgsmålet om nazistiske og racistiske grupper kommet ind på den politiske dagsorden, selvom det også kun er ved spredte lejligheder. I ingen af de foretagne undersøgelser er der mere end én pct. af de interviewede, der nævner dette emne som vigtigt. Den afgørende holdningspåvirkning er tilsyneladende også sket inden 1999, men de kritiske holdninger til racistiske grupper fastholdes i hele den undersøgte periode. Overhovedet er opinionen i denne periode meget stabil med kun et udsving på syv procentpoint.

Til gengæld er den individuelle stabilitet forholdsvis lav. Gennemsnittet for de polychoriske korrelationskoefficienter er 0,67 sammenlignet med et gennemsnit for alle de målte holdninger på 0,72. Gennemsnittet for hele befolkningen er altså forholdsvis stabilt, mens de enkelte interviewpersoner forholdsvis ofte skifter frem og tilbage. Det tyder på en forholdsvis stor svarusikkerhed eller ambivalens. Det passer godt med den ovenfor skildrede konflikt imellem hensynet til ytringsfriheden og hensynet til racismebekæmpelsen. For mange spiller begge hensyn en rolle, og derfor kan den enkeltes svar variere fra gang til gang, samtidig med at opinionen er nogenlunde stabil. Igen gælder det, at spørgsmålet er både klart og entydigt, men at mange delvis modstridende overvejelser indgår i besvarelsen af det.

FIGUR 9.2.

Andel, der er positive over for racistiske gruppers ytringsfrihed. Pct.

Det spiller formodentlig også en rolle, at spørgsmålet – trods sin fornyede aktualitet – trods alt ikke er så højt oppe på befolkningens dagsorden.

HVEM ÆNDRER HOLDNINGER?

Det interessante på dette område er holdningsændringerne gennem 1990'erne. Tabel 9.2 viser derfor holdningernes variation mellem forskellige sociale og politiske grupper i henholdsvis oktober 1993 og januar 2001, hvor de mest afvisende holdninger er målt. Overordnet set har alle grupper bevæget sig i retning af en større afvisning af de racistiske grupper, men alle grupper har ikke bevæget sig lige meget.

Det mest interessante er nok i denne sammenhæng uddannelsesgrupperne. I de fleste af de forudgående analyser har resultatet været, at de kortvarigt uddannede bevægede sig mest, mens de langvarigt uddannede bevægede sig mindst. Tabel 9.2. demonstrerer, at det ikke er nogen naturlov. I dette tilfælde er det folk med studentereksamen, der har bevæget sig mest. I 1993 var det de to grupper med den længste uddannelse, som udviste størst tolerance over for racistiske grupper, mens der knap er nogen uddannelsesbaserede forskelle tilbage i 2001. Der er to mulige forklaringer på dette

TABEL 9.2.

Sociale og politiske variationer i holdningen til racistiske grupper, 1993 og januar 2001.

Pct. positive over for racistiske gruppers rettigheder

	1993	2001	2001-1992
Alle	63	35	-28
Mænd	64	39	-25
Kvinder	63	32	-31
18-29 år	71	38	-33
30-39 år	61	32	-29
40-49 år	61	30	-31
50-59 år	65	34	-31
60-70 år	57	48	-9
Under 9 års skolegang	55	37	-18
9-10 års skolegang	65	35	-30
Studentereksamen, HF, HTX	70	33	-37
Lang videregående uddannelse	72	43	-29
SF	63	38	-25
Socialdemokratiet	60	33	-27
Det radikale Venstre	63	42	-21
Venstre	63	32	-31
Det konservative Folkeparti	71	39	-32
Fremskridtspartiet/Dansk Folkeparti	71	50	-21

fænomen, hvis vi tager udgangspunkt i John Zallers (1992) måde at anskue holdningsdannelse på. For det første drejer det sig her om et emne, der egentlig ikke er placeret særlig højt oppe på dagsordenen hverken i medierne eller hos borgerne. Det kræver derfor en vis politisk opmærksomhed at bemærke og huske de forskellige begivenheder. Og en sådan politisk opmærksomhed finder man oftere blandt de veluddannede. For det andet er det antagelig de grupper, der traditionelt er præget af stor tolerance, som eksempelvis de veluddannede, hvis holdningsunivers bliver mest udfordret af balladen omkring de nynazistiske grupper. Det er dem, der stærkest oplever en spænding mellem ytringsfrihed og racismebekæmpelse. Begge dele kan bidrage til at forklare den uddannelsesmæssige udligning, der sker.

Interessante er også aldersforskellene. I 1993 er det de yngste, der udtrykker mest tolerance over for racistiske gruppers rettigheder, og de ældste

mindst, mens det i 2001 er de ældste, der udtrykker størst tolerance. Den ældste aldersgruppe har stort set ikke bevæget sig, mens alle andre aldersgrupper har bevæget sig forholdsvis meget. Den bedste forklaring på dette fænomen er, at den ældre generation har erindringer fra 2. verdenskrig og tiden lige efter og derfor på dette område har mere klart krystalliserede holdninger. Holdningerne påvirkes derfor ikke i samme grad af de spredte historier om sammenstød med nazistiske grupper.

Når man skal forklare, hvorfor holdningerne har bevæget sig så forholdsvis meget op igennem 1990'erne, får vi ikke megen hjælp fra de demografiske faktorer, der ellers ofte kan forklare de langsigtede udviklingstræk. Det er ikke en ændret sammensætning af befolkningen, der kan forklare den faldende tolerance over for racistiske grupper. I stedet ser det ud til at være de gentagne nålestik fra mange forskellige små voldelige begivenheder, hvor nazister eller andre racistisk indstillede grupper er indblandet. Disse begivenheder har betydet, at spørgsmålet om racistiske gruppers adfærd er blevet opfattet som mere truende end tidligere, og at bekæmpelsen af nazister og andre racistiske grupper har fået prioritet over den mere principielle eller automatiske beskyttelse af ytringsfriheden.

S T R A F   K O N T R A   F O R E B Y G G E L S E

Spørgsmålet om kriminalitet og straf hører til de emner, der næsten konstant er forholdsvis højt på mediernes dagsorden, men alligevel med svingninger, hvor omtalen øges, hver gang der sker opsigtsvækkende begivenheder som massevoldtægt eller mord på åben gade. Også befolkningen er i den særligt undersøgte periode forholdsvis stærkt optaget af kriminalitetsbekæmpelsen, idet der er mellem 1 og 11 pct. af de interviewede, der udpeger kriminaliteten som et af de vigtigste spørgsmål, som politikerne skal tage sig af (figur 9.3).

Mediedækningen handler primært om de konkrete sager (jf. Avisnotaterne), som i den undersøgte periode vedrørte børneporno, udenlandske prostituerede, gruppevoldtægt, kampe mellem andengenerationsindvandrere og politiet og terrorbekæmpelsen. Men indimellem giver disse sager også anledning til mere principielle overvejelser om forholdet mellem straf og forebyggelse. Ofte er det spektakulære retssager og deres udfald, der giver anledning til debat.

Artiklerne kan groft sagt deles op efter deres retspolitiske holdning, dvs. efter om det er „due“- eller „høge“-standpunkter, hvor høge-artiklerne

BOKS 9.3.

Tidstavle vedrørende spørgsmålet om forebyggelse kontra straf

- Efteråret 1996: Flere alvorlige tilfælde af mord på offentlig gade i Århus.
- Januar 1997: Den socialdemokratiske justitsminister, Frank Jensen, fremsætter voldspakken, der vedtages i maj.
- September 1999: Uroligheder på Nørrebro med andengenerationsindvandrere.
- Efteråret 1999: Debat om udvisning af kriminelle indvandrere. Samtidig megen fokus på problemerne i Vollsmose.
- Februar 2000: Gruppevoldtægt i Århus.
- Sommer og efterår 2000: Diskussion af straffen for voldtægt.
- Sommer 2001: Igen omfattende debat af straffen for voldtægt.
- 11. september 2001.
- Oktober 2001: Regeringen fremsætter sin terrorpakke.

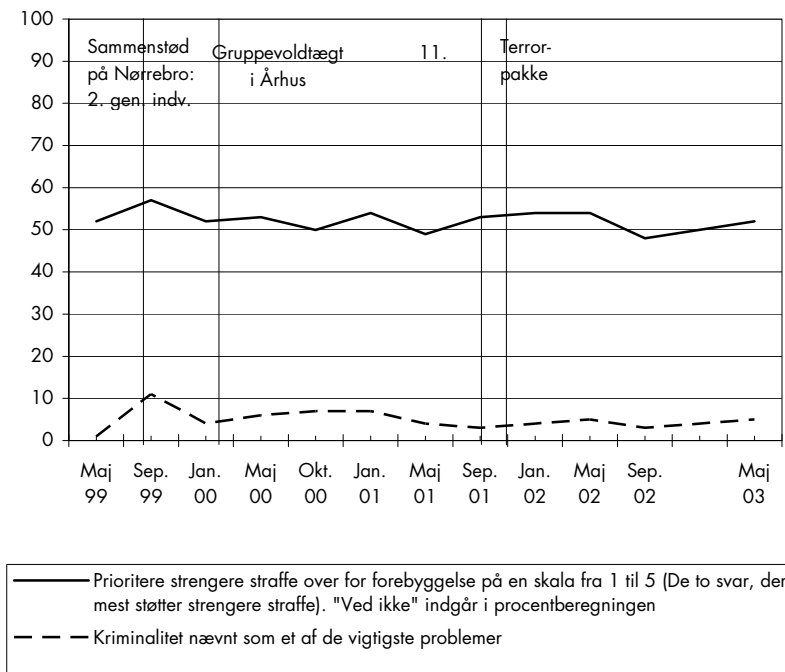
defineres som artikler, der lægger op til hårdere straffe, større politiindsats o.l., mens due-artiklerne fokuserer på forebyggelse og resocialisering. Der er generelt en lille overvægt til høge-siden, men alt i alt er de to tilgange ret ligeligt fordelt. Det er dog karakteristisk, at artiklernes hældning varierer fra emne til emne. Når det drejer sig om international prostitution og voldtægt, har høge-synspunkterne overtaget, mens due-synspunkterne dominerer i forbindelse med f.eks. terrorpakken. Den samlet set balancerede nyhedsstrøm er altså et produkt af variationen i emner, der alle knytter an til den overordnede problemstilling, men hvor behandlingen af hvert enkelt emne fremstår som forholdsvis ensidig. Høge- og due-synspunkter kan da også skifte fra periode til periode. Eksempelvis er høge-synspunkterne meget fremtrædende i sommeren 2001 allerede før 11. september, mens debatten om straf til gengæld næsten helt forstummer i foråret 2002.

Man kunne derfor også forestille sig, at holdningerne blev skærpet i løbet af sommeren og efteråret 2001 for derefter at blødes op i 2002. Som det fremgår af figur 9.3, er dette ikke tilfældet. Opinionen er meget stabil, idet der hver gang er mellem 49 og 57 pct., der har valgt de to svaralternativer, der udtrykker støtte til strengere straffe. Der sker ingen større bevægelser i forbindelse med de begivenheder, der er lagt ind i figuren, og der sker heller ingen blødgøring af holdningerne i foråret 2002. Man må sige, at holdningerne fremtræder overraskende stabile.

Foruden kurven for holdningsudviklingen indeholder figuren også en kurve, der viser, om kriminalitetsbekæmpelsen optræder på borgernes dagsorden. Forholdsvis stabilt er der en mindre andel, der nævner kriminaliteten

FIGUR 9.3.

Andel, der støtter strengere straffe. Pct.

som et vigtigt spørgsmål. Med lidt god vilje kan man måske iagttage, at støtten til strengere straffe stiger, når opmærksomheden øges. Det gælder i hvert fald for bevægelserne omkring september 1999, men det er nok meget lidt at bygge en konklusion på. Først og fremmest er holdningerne meget stabile.

Hvad kan denne stabilitet så skyldes? En mulig forklaring er, at det er et spørgsmål, der meget længe har været forholdsvis højt på både mediernes og befolkningens dagsorden. Når der ses bort fra 11. september, er alle de mange sager, der optræder i medierne, gamle kendinge, som også har optrådt tidligere. De mange aktører formulerer de samme synspunkter, som de også har formuleret tidligere. Argumenterne er ikke nye. Der sker således hverken noget særligt skift i opmærksomheden eller i positionerne. Og den stille periode i foråret 2002 er ikke lang nok til at svække holdningerne. Man kan imidlertid stadigvæk undre sig over, at heller ikke 11. september har nogen indflydelse. Måske skyldes det, at begivenheden trods

alt er foregået uden for landets grænser og derfor ikke har så stor betydning for, hvordan man ser på kriminalitetsbekæmpelsen i Danmark.

Til gengæld er de individuelle bevægelser på dette område forholdsvis store. Gennemsnittet for de polychoriske korrelationskoefficienter er 0,66, og i gennemsnit har omkring 25 pct. af de interviewede skiftet standpunkt fra måling til måling. Dette tyder på, at mange oplever en betydelig grad af ambivalens. Ifølge Michael Bang Petersen (2004) er kriminalitet et spørgsmål, der netop er forbundet med en fundamental ambivalens – en ambivalens mellem aggression og sympati. Under alle omstændigheder er der tale om et forholdsvis komplekst spørgsmål, og for de fleste mennesker vil der indgå mange forskelligartede overvejelser, når de skal afveje strengere straffe over for forebyggelse. Resultatet er som vist, at de aggregerede holdninger er meget stabile, samtidig med at den individuelle bevægelighed er forholdsvis stor.

Samtidig viser analyserne af, hvem der har skiftet holdning (tabellen ikke vist), at alle grupper bevæger sig nogenlunde lige meget – både frem og tilbage. Til trods for, at der er en betydelig variation mellem forskellige gruppers holdninger til kriminalitetsbekæmpelsen, er der ikke noget klart mønster i den individuelle bevægelighed. Mænd og kvinder, højtuddannede og lavtuddannede, personer med stor og lille viden og de forskellige partiers vælgergrupper har alle bevæget sig nogenlunde lige meget.

Befolkningens opmærksomhed er stor, men problemet er mangesidet, og derfor også genstand for en betydelig ambivalens.

NÅR OPMÆRKSOMHEDEN ER STOR

Alle de tre her beskrevne spørgsmål har været genstand for en betydelig opmærksomhed – i hvert fald i medierne, men nok også i befolkningen. Kun kriminaliteten er blevet nævnt af de interviewede som et af de spørgsmål, som det er vigtigt, at politikerne tager sig af, men de andre har nok også været genstand for i hvert fald kort tids opmærksomhed. Holdningsudviklingen har imidlertid været meget forskellig.

De aggregerede holdninger til Øresundsbroen har gennemløbet omfattende og også abrupte ændringer, som kun kan forklares af den dækning, som brobyggeriet har fået i de landsdækkende medier, der netop også har været præget af store og abrupte ændringer både af dækningens omfang og indhold. Samtidig er netop dette spørgsmål karakteriseret ved en betydelig individuel stabilitet.

De aggregerede holdninger til racistiske grupper er genstand for meget omfattende ændringer gennem 1990'erne, men udviser stor stabilitet i perioden fra maj 1999 til maj 2003. Hertil kommer, at den individuelle stabilitet er forholdsvis lav, eller at ambivalensen er stor. Den langsigtede udvikling skal antagelig forklares af de gentagne mindre sager om sammenstød mellem nynazister og andre grupper i det danske samfund, sammenstød der startede i første halvdel af 1990'erne. Stabiliteten i den særligt undersøgte periode må så forklares med, at holdningerne efterhånden har nået et punkt, hvor nye variationer af de samme historier ikke længere påvirker holdningerne.

Til trods for at kriminaliteten er det af de tre spørgsmål, der er genstand for den største opmærksomhed i befolkningen, optræder der ikke her ændringer i opinionen. Samtidig er stabiliteten af de individuelle holdninger imidlertid forholdsvis lav, dvs. at ambivalensen er stor. Forklaringen på den stabile opinion er antagelig den samme som for spørgsmålet om de racistiske grupper, nemlig at budskabet trods den betydelige opmærksomhed ikke ændres i den undersøgte periode.

De tre spørgsmål har en ret forskellig karakter. Spørgsmålet om Øresundsbroen er meget konkret, og holdningerne hertil er formodentlig udslag af nogle forholdsvis pragmatiske overvejelser over, om broen opfylder sit formål. Der er ikke mere dybtliggende værdier på spil. Omvendt med de to andre spørgsmål, som begge aktualiserer grundlæggende værdier om ansvar, straf og ytringsfrihed. Om begge disse spørgsmål gælder endvidere, at de forudsætter ret komplekse overvejelser og antagelig for mange er genstand for en ægte ambivalens. Derfor er den individuelle stabilitet i begge tilfælde forholdsvis lav, samtidig med at opinionen i den undersøgte periode er meget stabil.

Opmærksomhed giver ikke i sig selv holdningsændringer. Det gør til gengæld ændringer i opmærksomheden og ændringer af budskaberne.

UDEN FOR RAMPELYSET

De fleste af de spørgsmål, der hidtil har været analyseret, har alle været genstand for en vis offentlig opmærksomhed, og der har under alle omstændigheder været åbne konflikter om beslutninger og løsninger. Dette gælder imidlertid ikke for alle spørgsmål vedrørende politisk regulering. I dette kapitel vil der blive set på nogle spørgsmål, som i de senere år ikke har været genstand for større opmærksomhed eller i hvert fald ikke for politisk uenighed.

I kapitlet vil fire forskellige holdningsdimensioner blive analyseret, nemlig holdningen til forskelsbehandling af rygere, legalisering af hash, fri abort og Grønlands og Færøernes selvstændighed. Om dem alle gælder, at der er stor enighed i den danske befolkning om, hvad man skal mene. Samtidig er de alle også meget stabile, både individuelt og kollektivt. Hvad er forklaringen på disse meget ens træk?

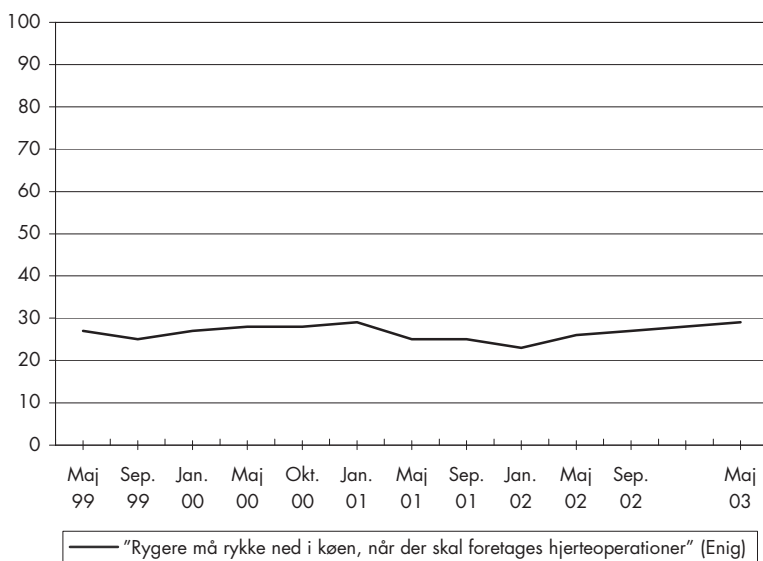
RYGERE BAGERST I KØEN

Der er i den foreliggende undersøgelse blevet spurgt om tilslutningen til påstanden, „Rygere bør rykke ned i køen, når der foretages hjerteoperationer“. Som spørgsmålet er formuleret handler det om, hvorvidt patientens livsstil (rygning) skal have indflydelse på prioriteringen ved behandling i sundhedsvæsenet. Argumentet herfor skulle være, at det er rygernes egen skyld, hvis de har fået et hjerteproblem.

Emnet blev stort set ikke omtalt i medierne i analyseperioden (jf. Avisanalyserne). Den eneste større debat foregik i januar 1999, efter at viceborgmesteren i Frederiksborg Amt, Conny Dideriksen, på tv havde foreslået at sende rygere bagerst i operationskøen, fordi sygdommen var selvforskyldt. Udsendelsen fremkaldte nogle skarpe læserreaktioner i *Ekstra Bladet*. Bortset herfra blev emnet aldrig berørt. På denne baggrund er der ikke grund til at forvente de store holdningsændringer.

FIGUR 10.1.

Andel, der støtter, at rygere rykker bagerst i køen. Pct.

Som figur 10.1 viser, har opinionen da også været meget stabil. Nogenlunde konstant tilslutter en fjerdedel af befolkningen sig påstanden, mens tre fjerdedele afviser den. Det samlede udsving på besvarelserne er 5 procentpoint. Der eksisterer tydeligvis en klar modvilje mod at lade livsstilsfaktorer have indflydelse på prioriteringen i sundhedsvæsenet.

Det viser sig endvidere, at den individuelle stabilitet er forholdsvis høj. Den gennemsnitlige polychoriske korrelationskoefficient er på 0,76, noget over gennemsnittet for alle spørgsmål på 0,72.

Derudover viser det sig, at der kun er meget små variationer mellem forskellige sociale og politiske gruppers holdninger. Det er altså et spørgsmål, der er præget af både stor stabilitet og ringe variation imellem befolkningsgrupper.

Hvorledes kan denne kombination af stabilitet og fravær af variation forklares? Den ene del af forklaringen er antagelig, at der har været så ringe opmærksomhed om problemet i både medier og befolkning. Det er ikke et spørgsmål, de fleste mennesker på forhånd har tænkt meget over, og det er ikke et spørgsmål, som optager sindene. Tidligere har vi set, at sådanne spørgsmål kan udvise en begrænset individuel stabilitet, samtidig med at opinionen er ret stabil. Når den individuelle stabilitet i dette tilfælde er så forholdsvis stor, skyldes det formodentlig, at folk, når de nu bliver stillet

over for spørgsmålet, griber tilbage til mere grundlæggende etiske værdier om skyld og ansvar. Og da disse værdier må formodes at være forholdsvis stabile, bliver svaret det samme, hver gang spørgsmålet besvares. Det harmonerer godt hermed, at man finder den mindste individuelle stabilitet i de alleryngste generationer, hvis værdier også må forventes at være mindst grundfæstede. Den anden del af forklaringen er således, at spørgsmålet besvares ud fra individets mere grundlæggende moralske værdier.

FRIGIVELSEN AF HASH

Spørgsmålet om frigivelsen af hash minder meget om spørgsmålet om rygerne. Heller ikke i dette tilfælde har der været nogen større offentlig debat (jf. Avisanalyserne) og næppe heller nogen større interesse for spørgsmålet i befolkningen. Og også i dette tilfælde er der ret stor enighed om, hvorledes man skal forholde sig til spørgsmålet, idet der hver gang er omkring 75 pct., der erklærer sig uenige i påstanden, at „Det vil være en god ide at frigive hash og marihuana“.

Avisernes omtale af hash domineres af kriminalartikler, der handler om pågribelse af smuglere og sælgere. Dertil kommer indimellem artikler om misbrugsproblemer i almindelighed, og endelig er der artikler om hash som medicin. Især sklerosepatienter har et stærkt ønske om at få lov til at bruge hashprodukter. Denne debat handler dog ikke om en generel frigivelse, men om lægelig ordination til bestemte patientgrupper.

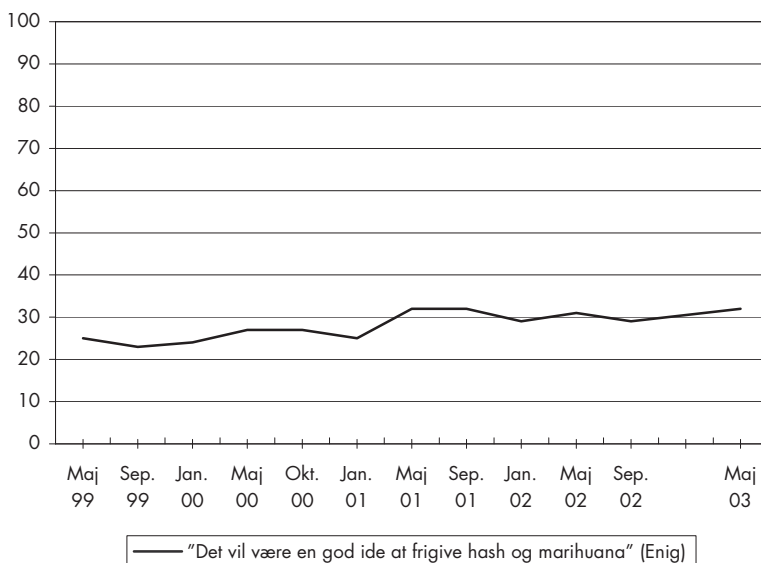
Selve diskussionen om en almindelig frigivelse er henlagt til avisernes debatsider, hvor temaer som hashens skadelige virkninger sammenlignet med andre rusmidler og teorien om hash som vejen til hårdere stoffer bliver vendt. I maj 2001 og juli 2002 tager *Information* dog spørgsmålet om legalisering op på forsiden. Men i det store og hele er der ikke nogen større medieopmærksomhed om problemet.

Som forventet sker der heller ikke større holdningsændringer i perioden. Dog er der en stigning på 8 procentpoint fra januar til maj 2001 i den andel, der støtter en frigivelse. Hvad der fremkalder denne ændring, er ikke umiddelbart indlysende.

Ligesom tilfældet var med spørgsmålet om nedprioriteringen af rygerne, er den individuelle stabilitet også i dette tilfælde meget høj (den gennemsnitlige polychoriske korrelationskoefficient er på 0,82), og nogenlunde lige høj i alle grupper. Og forklaringen er antagelig den samme som med rygerne, nemlig at det er et spørgsmål, som folk ikke i almindelighed

FIGUR 10.2.

Andel, der støtter frigivelse af hash. Pct.

tænker meget over, men når de skal forholde sig til det, griber de tilbage til nogle grundlæggende etiske værdier, som for det enkelte menneske er meget stabile.

FRI ABORT

Også holdningen til fri abort opfører sig nogenlunde på samme måde som holdningerne til rygere og hash. Spørgsmålet om holdningen til fri abort blev kun stillet i de første af de delundersøgelser, der indgår i undersøgelsen af opinionsdannelsen. Til gengæld er spørgsmålet også stillet i samme form ved en undersøgelse i 1993. Og som det fremgår af tabel 10.1, har opinionen stort set ikke ændret sig fra oktober 1993 til januar 2000. I begge tilfælde støttede mere end omkring 90 pct. den fri abort.

Den individuelle stabilitet er vanskelig at beregne, når fordelingen er så skæv som i dette tilfælde. Alle statistiske mål forudsætter nemlig, at der er en vis grad af variation på variableerne (Weissberg, 1976a; 1976b). Det gælder også den polychoriske korrelationskoefficient, som er anvendt her, og som ellers er mindre følsom over for fordelingen end andre korrelationsmål. Forklaringen er bl.a., at de helt tilfældige fejl, som opstår, fordi interviewpersonen misforstår spørgsmålet, eller interviewereren kommer til

TABEL 10.1.

Udviklingen i holdningen til fri abort. Pct. der er uenige i påstanden, "Vi burde ikke have indført fri abort"

	OKT. 1993	MAJ 1999	SEPT. 1999	JAN. 2000
Støtter fri abort	88	91	91	92

at krydse af i det forkerte felt, vejer tungere, når fordelingen er så skæv som her. Gennemsnittet for den polychoriske korrelationskoefficient er i dette tilfælde 0,69, hvilket er under gennemsnittet for alle spørgsmål. Alligevel har 90 pct. af de adspurgte givet det samme svar i to på hinanden følgende målinger. Ser man på andelen stabile i stedet for på korrelationskoefficienten er konklusionen, at den individuelle stabilitet også i dette tilfælde er høj.

Det beskrevne mønster skal antagelig forklares med, at heller ikke spørgsmålet om fri abort har været på dagsordenen i den undersøgte periode. Samtidig gælder det formodentlig også om dette spørgsmål, at der ved besvarelsen gribes tilbage til den enkeltes mere grundlæggende etiske værdier.

Undersøgelser, der er foretaget på grundlag af den danske værdiundersøgelse, tyder på, at værdier, hvorom der er stor konsensus i den danske befolkning, gennemgående er meget stabile. De er både stabile, når man ser på udviklingen i opinionen, og når man ser på den individuelle bevægelighed, målt ved den andel af de interviewede, der bevæger sig fra undersøgelse til undersøgelse. I værdiundersøgelsen, hvor de samme personer blev interviewet med 9 års mellemrum, fandt man en høj grad af stabilitet på konsensusspørgsmål som antisemitisme, behandling af homoseksuelle og diskriminering af kvinder på arbejdsmarkedet (Togeby, 2002). Holdningen til fri abort hører til i den samme gruppe af spørgsmål.

Man kan også bemærke, at der er et sammenfald af manglende medieinteresse og stor konsensus i befolkningen. Det er svært at sige, hvad der er årsag til hvad, men det er formentlig karakteristisk, at der optræder dette sammenfald.

GRØNLANDS OG FÆRØERNES SELVSTÆNDIGHED

Ud fra en umiddelbar betragtning hører spørgsmålet om Færøernes og Grønlands selvstændighed ikke til i samme kategori, som de andre spørgsmål i dette kapitel. Spørgsmålet om Færøernes selvstændighedsbestrebelse har således været forholdsvis højt placeret på avisernes dagsorden i den

BOKS 10.1.

Tidstavle vedrørende forholdet til Færøerne

- Oktober 1992: Et bredt flertal i Folketinget bevilger Færøerne et akut kriselån på 500 mio. kr.
- Februar 1993: Færøerne bevilges et lån på 350 mio. kr. mod, at Færøerne bliver sat på en alvorlig økonomisk genoprettelseskur med højere skatter og lavere offentlige udgifter.
- Oktober 1993: Færøerne bevilges et statslån på 1,3 mia. kr.
- Januar 1995: Regeringen beslutter at iværksætte en undersøgelse af de omstændigheder, der i 1993 reddede Den Danske Bank ud af store økonomiske forpligtelser på Færøerne.
- Januar 1998: Rapporten om den færøske banksag foreligger. Den retter hård kritik imod Den Danske Bank, Finanstilsynet og en stribe danske embedsmænd.
- April 1998: De færøske myndigheder indgiver en stævning mod Den Danske Bank og den danske stat med krav om en erstatning på 1,5 mia. kr. for de tab, Færøerne led ved at overtage Føroya Banki i 1993.
- Juni 1998: Der indgås forlig med det færøske landsstyre, hvilket betyder, at der nedskrives færøsk gæld for 1,4 mia. kr., og at det færøske landsstyre får kontrol over Føroya Banki.
- Januar 1999: Den færøske lagmand, Anfinn Kallsberg, erklærer i sin nytårstale, at landsstyrets mål er at gøre Færøerne selvstændigt.
- Februar 2000: Færøerne indbyder til forhandlinger om selvstændighed og lufter også tanken om at involvere FN.
- Marts 2000: Forhandlingerne indledes med, at statsminister Poul Nyrup Rasmussen blankt afviser det færøske oplæg til forhandling, herunder især den langstrakte nedtrapning af bloktilskuddet. Statsministeren fastslår med Folketinget i ryggen, at der højst kan blive tale om en overgangsperiode på 4 år.
- Oktober-november 2000: Ny konfrontation i forhandlingerne mellem den danske regering og det færøske landsstyre.
- Foråret 2001: Fortsatte verbale konfrontationer mellem Danmark og Færøerne.
- Maj 2002: Valg på Færøerne med tilbagegang for regeringskoalitionen, hvilket betyder, at man må nedsætte tempoet i selvstændighedsprocessen.

undersøgte periode (jf. Avisanalyserne). Derimod har man ikke hørt meget om Grønland (boks 10.1 og 10.2). Diskussionen har dog ikke handlet om, hvorvidt Færøerne skulle have ret til selvstændighed, hvilket stort set alle støttede, men om de betingelser, hvorunder løsrivelsen skulle foregå. I øvrigt giver spørgsmålet ikke anledning til nogen form for intern konflikt i Danmark. Den store medieinteresse skyldtes, at der var stærke konflikter mellem den danske regering og det færøske landsstyre.

I hele den undersøgte periode optrådte der med mellemrum kriser og konflikter vedrørende Færøernes selvstændighed, og temperaturen mellem den danske regering og det færøske landsstyre var indimellem meget kølig.

- Juli 1995: Som resultat af oplysningerne om, at daværende statsminister H.C. Hansen indirekte gav tilladelse til, at USA havde atombærende fly i Grønland, lover udenrigsminister Niels Helveg Petersen, at grønlænderne fremover vil få større indflydelse på alle sikkerheds- og udenrigspolitiske spørgsmål vedrørende Grønland.
- Oktober 1996: Den oprindelige fangerbefolkning fra Thule beslutter at stævne den danske stat med krav om en erstatning.
- Januar 1999: På rigsfællesskabsmødet i Nuuk lover statsminister Poul Nyrup Rasmussen, at Grønland og Færøerne i fremtiden skal have større udenrigspolitisk kompetence.
- Juli 2000: I et oplæg til kommende forhandlinger om hjemmestyrer ønsker grønlænderne selv at administrere flere områder. Dette suppleres med økonomiske krav.
- Sommeren 2000: Der påbegyndes diskussioner om Grønlands kommende rolle i forbindelse med de amerikanske planer om et missilskjold.
- Foråret 2001: Diskussion af Grønlands mulighed for gennem FN's havretskommission at udvide havterritoriet med dele af Nordpolen.

Konflikten drejede sig primært om længden af den periode, som skulle bruges til at nedtrappe bloktilskuddet fra Danmark. Den dårlige samarbejdsrelation havde dog rødder tilbage til midten af 1990'erne og Danmarks rolle i forbindelse med løsning af den økonomiske krise på Færøerne i 1992–1993. Der er en forholdsvis omfattende mediedækning af de mange nye kriser, men der er ikke rigtig nogen udvikling i sagen. Og til trods for den forholdsvis store mediedækning er den danske befolkning ikke synderligt optaget af spørgsmålet. I ingen af de foretagne undersøgelser er der mere end 0,5 pct., der mener, at dette er et vigtigt politisk spørgsmål.

Det er karakteristisk for mediedækningen, at der hele tiden og fra alle sider er en massiv opbakning bag regeringens linje i forhandlingerne. Det gælder både folketingspartierne og avisernes ledere. På debatsiderne er der en lidt større spredning i synspunkterne, gående fra dem, der mener, at færingerne behandles uanstændigt, til dem, der helst vil smide dem ud af rigsfællesskabet med det samme. Det er den almindelige opfattelse, at tilbuddet om en overgangsordning på 4 år er rimelig, mens færingeres krav, som efter nogen diskussion var landet på 15 år, opleves som helt urimelig. Medierne afspejler således en konstant konsensus i Danmark om, at man ikke vil stille sig i vejen for en løsrivelse, men at der samtidig er grænser for gavmildheden.

Spørgsmålet om Grønland optræder mindre i medierne. Mest handler det, aktualiseret af amerikanernes planer om et missilskjold, om den

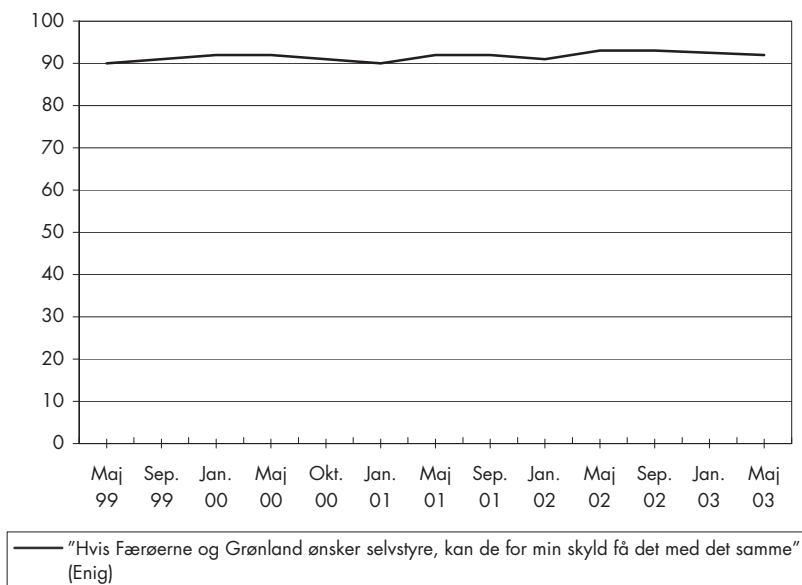
udenrigspolitiske selvstændighed, og i denne forbindelse genoptages diskussionerne om flytningen af Thule-fangerne. Også fra Grønlands side formuleres der dog i denne periode ønsker om større selvstændighed, men diskussionerne er ikke særligt omfattende. Heller ikke vedrørende Grønland høres der i den offentlige debat i Danmark klare røster, som taler imod øget selvstændighed.

På denne baggrund kan man ikke undre sig over, at der er en stabil stor opslutning bag færingers og grønlænderes ønsker om selvstændighed. Der er i undersøgelsen formuleret påstanden, „Hvis Grønland og Færøerne ønsker selvstyre, kan de for min skyld få det med det samme“. Hver gang er der mere end 90 pct., der erklærer sig helt eller delvis enige heri (figur 10.3). Tilslutningen til den formulerede påstand varierer kun mellem 90 pct. og 93 pct. Opinionen fremtræder således som meget stabil. Denne store stabilitet er et træk, man ofte møder i forbindelse med holdningsspørgsmål, hvor enigheden i befolkningen er så stor som her (jf. Togeby, 2002).

Spørgsmålet om den individuelle stabilitet er lidt mere kompliceret. Målt med den polychoriske korrelationskoefficient er den ikke særlig høj (0,64), men ligesom ved spørgsmålet om fri abort er det formodentlig en følge af den meget skæve svarfordeling. I gennemsnit giver mere end 90 pct. det

FIGUR 10.3.

Andel, der støtter Grønlands og Færøernes selvstændighed. Pct.

samme svar, når de to gange får stillet det samme spørgsmål, hvilket må siges at være en meget høj grad af overensstemmelse og stabilitet. Og det synes at være helt tilfældigt, hvem der skifter holdning fra gang til gang. Antagelig er der som ved spørgsmålet om fri abort i hovedsagen tale om en vis grad af måleusikkerhed.

Denne høje stabilitet afspejler formodentlig, at kun de færreste danskere interesserer sig for emnet. Ved to efter hinanden følgende målinger er det mindre end 5 pct., der begge gange tager afstand fra selvstændigheden. Der ser ikke ud til at være mange, der er bekymret over, at færinger og grønlandere vil være selvstændige. Synspunktet er, at det for så vidt er grønlanderes og færingers eget problem. Der er mange konflikter og en del medieopmærksomhed, men ingen konflikter mellem de danske aktører og ingen ændringer i positionerne. Og derfor var der næppe heller grund til at forvente større holdningsændringer.

FRAVÆR AF BEVÆGELSE

Om alle de fire spørgsmål, der er blevet analyseret i dette kapitel, gælder, at befolkningens aggregerede holdninger gennem hele den undersøgte periode har været meget stabile. Og i det omfang, opinionen samlet set har ændret sig, har den bevæget sig lidt op og ned omkring et stabilt gennemsnit. Man har heller ikke kunnet iagttage nogen effekt af de større begivenheder, der i øvrigt har præget perioden, som regeringsskiftet eller 11. september.

De tre første af disse holdningsdimensioner – holdningerne til rygere, hash og abort – er ikke blot karakteriseret af, at opinionen er meget stabil, men også af en meget stor individuel stabilitet. Og samtidig har opmærksomheden om dem været forholdsvis ringe. Opinionens stabilitet skal antagelig forklares med, at spørgsmålene er lavt placeret på den politiske dagsorden, og at det ikke har ændret sig i den undersøgte periode. Holdningerne er således ikke blevet udfordret. Når vi samtidig finder en høj individuel stabilitet, skyldes det antagelig, at vi her står over for holdninger, der dels nyder en stor opbakning i befolkningen, dels er forbundet med mere dybtliggende etiske værdier.

Spørgsmålet om Grønland og Færøerne har været genstand for en betydeligt større mediebevågenhed, men ser ikke ud til at have fået en tilsvarende stor opmærksomhed fra befolkningens side. De mange offentlige konfrontationer mellem det færøske landstyre og den danske regering synes da heller ikke at have påvirket holdningerne. Trods den store medieopmærksomhed

har holdningerne på dette område ligesom på de tre øvrige været meget stabile, både individuelt og kollektivt.

På tværs af de fire spørgsmål tyder analyserne på, at spørgsmål, der er stor enighed om i befolkningen, og som yderligere ikke er genstand for nogen større offentlig debat, er meget stabile, og det gælder både, når man ser på det enkelte individs holdninger og på den aggregerede opinion. Og stabiliteten ser ud til at forstærkes, hvis spørgsmålet yderligere er forankret i grundlæggende værdier.

En indvending mod denne konklusion kunne være, at stabiliteten måske snarere er et resultat af den anvendte spørgeteknik, f.eks. fordi der anvendes en meget provokerende spørgsmålsformulering. Måske ville man ikke have opnået den samme stabilitet, hvis formuleringen havde været blødere, og resultatet derfor var blevet en mindre skæv svarfordeling? Indvendingen er altså, at det er spørgeteknikken og ikke emnet, der skal forklare stabiliteten. Skal man afvise denne indvending, ville det kræve, at der i undersøgelsen indgik flere spørgsmål om samme emne, men med forskellig svarfordeling. Det gør der imidlertid ikke for de emner, som er analyseret i dette kapitel. Til gengæld mener jeg, at det styrker konklusionen, at flere forskellige spørgsmål med ensartede karakteristika opfører sig på samme måde, også selvom der kun er et enkelt spørgsmål, som dækker hvert emne.

Man kan også kigge på, om formuleringerne i de konkrete tilfælde sandsynliggør den fremførte indvending. Hårdest rammer indvendingen nok i forhold til spørgsmålet om Grønland og Færøerne. Her kan det godt være den lidt provokerende spørgsmålsformulering, hvor svarene endda følger tendensen i spørgsmålet, der giver den meget skæve svarfordeling og dermed også den høje stabilitet. Tilsvarende gælder imidlertid ikke for de tre andre spørgsmål, som er forholdsvis neutralt formuleret, og hvor flertallet af svarene går imod tendensen i spørgsmålet. Og det gælder heller ikke for en stor del af de konsensussspørgsmål, der optræder i værdiundersøgelsen (Togeby, 2002).

Alt i alt mener jeg således, at man kan pege på to faktorer, som trækker i retning af, at holdninger både individuelt og kollektivt bliver meget stabile. For det første er der en tendens til stabile holdninger, når det drejer sig om spørgsmål, som der er stor enighed om i befolkningen, og som er forbundet med grundlæggende værdier. Denne tendens forstærkes så for det andet, hvis der ikke har været større offentlig debat om spørgsmålet, og det har der sjældent været om sådanne konsensussspørgsmål.

REGERINGSSKIFTET I NOVEMBER 2001

Den begivenhed, som måske mere end nogen anden har øvet indflydelse på holdningerne i den undersøgte periode, er regeringsskiftet efter folketingsvalget d. 20. november 2001. Efter næsten ni år med socialdemokratisk ledede regeringer fik vi en borgerlig regering bestående af Venstre og de Konservative med Dansk Folkeparti som et forholdsvis fast støtteparti. Den nye regering lagde vægt på, at regeringsskiftet skulle gøre en forskel, og den foretog i foråret 2002 en række iøjnefaldende indgreb på flere forskellige områder. Den nye kurs gav hurtigt nedslag i befolkningens holdninger.

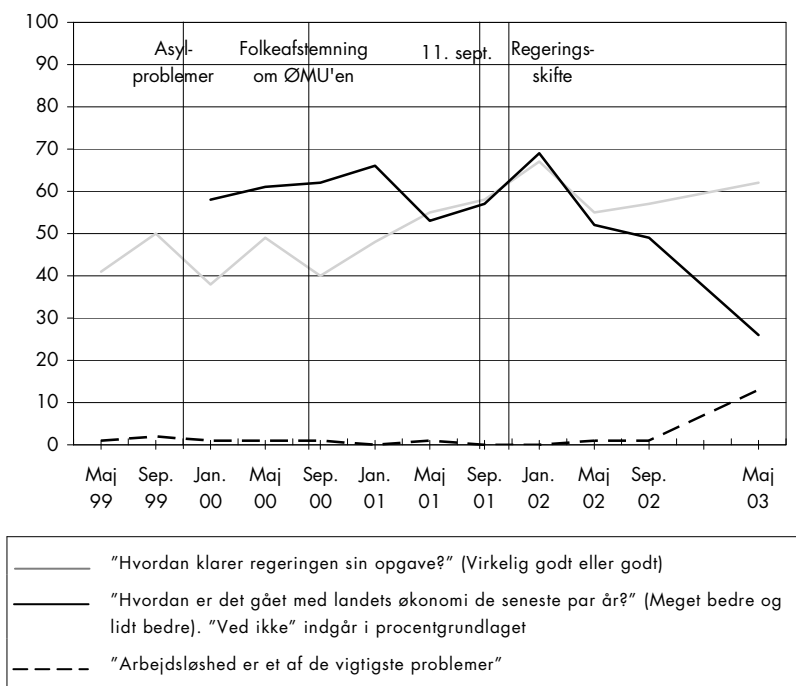
I tidligere kapitler er det blevet vist, at regeringsskiftet påvirkede holdningerne til de offentlige udgifter, indvanderne og miljøindsatsen. I dette kapitel vil vi starte med at se på regeringsskiftets betydning for vurderingen af regeringens opgavevaretagelse og vurderingen af landets økonomi. Men der vil også blive set på et enkelt mere substantielt spørgsmål, nemlig på holdningerne til ulandsbistanden, der ligesom de allerede nævnte områder på karakteristisk vis blev påvirket af regeringsskiftet.

HVORDAN KLARER REGERINGEN SIN OPGAVE?

Af denne undersøgelses mange spørgsmål er vurderingen af regeringens varetagelse af sine opgaver det, der bevæger sig oftest og mest op og ned. Svarene varierer dels med, hvem der har regeringsmagten, dels med hvad der i øvrigt foregår af politiske begivenheder. Den stærkeste indflydelse har valget og regeringsskiftet. Det giver næsten sig selv, at den tidligere regerings vælgere har en mere negativ vurdering af den tiltrædende regering, end de havde af den afgående, mens den nye regerings vælgere har bevæget sig i modsat retning.

FIGUR 11.1.

Andel med positive holdninger til regeringen og økonomien

UDVIKLINGEN I VURDERINGEN

Men også andre begivenheder giver, som det fremgår af figur 11.1, betydelige udsving. Ser vi først på perioden under SR-regeringen, er der i september 1999 50 pct., der har en positiv vurdering af regeringens opgavevaretagelse. Denne andel er efter et efterår med en voldsom asyldebat faldet til 38 pct. i januar 2000 for så igen at stige til 49 pct. i maj måned. Efter en sommer med en ophedet debat om ØMU'en er der i oktober 2000 igen kun 40 pct., der har en positiv vurdering af regeringen, men allerede i januar 2001 er det 48 pct. og i september 2001, lige efter 11. september, er det 58 pct. Efter regeringsskiftet i november stiger den positive vurdering af den nu borgerlige regering til 67 pct. i januar 2002. Men allerede fire måneder efter i maj 2002, er den faldet til 55 pct., og så er den i øvrigt i maj 2003, efter Irakkrigen, steget til 63 pct.

Regeringsskiftets betydning for vurderingen af, hvor godt regeringen varetager sin opgave, fremgår meget tydeligt af den individuelle stabilitet, som er vist i tabel 11.1. Den polychoriske korrelationskoefficient er negativ for

TABEL 11.1.

Den individuelle stabilitet i vurderingen af, hvordan regeringen har klaret sin opgave

	OVERENSSTEMMELSE PCT.	POLYCHORISKE KORRELATIONER	N
Maj 1999 – sept. 1999	73	0,66	285
Sept. 1999 – jan. 2000	73	0,66	562
Jan. 2000 – maj 2000	76	0,66	571
Maj 2000 – okt. 2000	76	0,59	477
Okt. 2000 – jan. 2001	74	0,65	512
Jan. 2001 – maj 2001	78	0,78	558
Maj 2001 – sept. 2001	78	0,73	523
Sept. 2001 – jan. 2002	42	-0,42	478
Jan. 2002 – maj 2002	82	0,89	471
Maj 2002 – sept. 2002	82	0,79	501
Gennemsnit	73	-	-

perioden fra september 2001 til januar 2002, hvilket viser, at et flertal af de interviewede – ganske naturligt – har givet modsatrettede svar i de to undersøgelsesomgange. Derudover viser tabellen, at korrelationskoefficienterne er betydeligt højere efter end før regeringsskiftet. Den bedste tolkning af dette resultat er, at spørgsmålet efter regeringsskiftet i betydeligt omfang besvares på grundlag af den større eller mindre ideologiske overensstemmelse med den nye regering, mens spørgsmålet før regeringsskiftet er mere påvirket af, hvad regeringen konkret har gjort (jf. i øvrigt tabel 11.2).

Man kan få et indtryk af, hvordan holdningen til regeringen foruden at regeringens farve afhænger af ændringerne i den politiske dagsorden ved at beregne sammenhængen (korrelationen) mellem vurderingen af regeringens opgavevaretagelse og nogle af de andre holdningsdimensioner, der indgår i denne undersøgelse (tabel 11.2). Jo højere koefficienter, jo stærkere er sammenhængen. Fortegnene angiver sammenhængens retning. Ser vi f.eks. på spørgsmålet om udlicitering, er der indtil regeringsskiftet en negativ sammenhæng, hvilket betyder, at personer, der går ind for mere udlicitering, har en negativ vurdering af regeringen. Fortegnet skifter efter regeringsskiftet, hvilket betyder, at personer med en positiv holdning til udlicitering nu har en positiv vurdering af regeringen. Tabellen kan yderligere tolkes på den måde, at høje korrelationskoefficienter indebærer, at de pågældende spørgsmål også indgår med en betydelig styrke i vurderingen af regeringen.

Tabellen er lidt uoverskuelig, men vi kan begynde med at se på, hvad der sker med korrelationskoefficienterne omkring regeringsskiftet. Her skifter, som man også skulle forvente, en del af koefficienterne fortegn. Det gælder for spørgsmålene om udlicitering og skatter, for spørgsmålene om indvandrere og for selvplaceringen på venstre/højredimensionen. Samtidig er sammenhængene med disse spørgsmål ualmindeligt høje i januar 2002. Valget og regeringsskiftet ser ud til at fremkalde en ideologisk polarisering i vurderingen af regeringen. Derimod sker der ikke noget med fortegnene til spørgsmålene om EU og Danmarks internationale engagement. Både før og efter regeringsskiftet er det altså sådan, at personer med en positiv holdning til EU har en positiv vurdering af regeringens opgavevaretagelse. Mere kompliceret er udviklingen i sammenhængen mellem vurderingen af regeringen og vurderingen af landets økonomi. Under SR-regeringen er det til stadighed det spørgsmål, der har den stærkeste sammenhæng med vurderingen af regeringen, uanset hvordan de andre sammenhænge bevæger sig. Ved den første måling efter regeringsskiftet går koefficienten forståeligt nok i negativ retning (jf. nedenfor), men stiger derefter gradvis fra undersøgelse til undersøgelse og har i maj 2003 nærmet sig det oprindelige niveau.

Vi kan derefter se på de ændringer i vurderingen af regeringen, som sker under SR-regeringen. I januar 2000 er der generelt en forholdsvis negativ vurdering af regeringen, og det er rimeligt at forestille sig, at det har sammenhæng med den meget ophedede asyldebat i efteråret 1999. Under alle omstændigheder giver det sig også udslag i, at der er nogle ret stærke sammenhænge med holdningerne til indvandrere, men der er også stærke sammenhænge med holdningen til udlicitering og skat. Ved målingen i oktober 2000, lige efter folkeafstemningen, er der igen en forholdsvis lav vurdering af regeringen, og samtidig er der både i maj og oktober 2000 en relativt stærk sammenhæng med holdningerne til EU-samarbejdet (jf. også de Vreese, 2004).

I perioden efter regeringsskiftet springer to ting i øjnene. Den første er, at alle de meget stærke sammenhænge fra umiddelbart efter regeringsskiftet (januar 2002), gradvist svækkes. Den ideologiske polarisering i vurderingen af regeringen tager altså af.

Det andet iøjnefaldende resultat er den meget stærke sammenhæng i maj 2003 med vurderingen af krigen i Irak. Jo mere positiv indstilling man har til krigen i Irak, jo mere positivt vurderer man regeringens opgavevaretagelse. I maj 2003 er der i øvrigt også en stærk sammenhæng med synet

TABEL 11.2.

Sammenhængen mellem vurderingen af regeringens opgavevaretagelse og andre holdningsdimensioner. Pearsons r.

	MAJ 99	SEP 99	JAN 00	MAJ 00	OKT 00	JAN 01	MAJ 01	SEP 01	JAN 02	MAJ 02	SEP 02	MAJ 03
Hvordan er det gået landets økonomi?			.36	.33	.26	.34	.33	.38	-.16	.07	.19	.42
Udlicitering	-.20	-.18	-.30	-.18	-.16	-.20	-.24	-.20	.45	.36	.31	.30
Skat kontra velfærd	-.20	-.22	-.24	-.22	-.17	-.25	-.23	-.24	.34	.27	.31	.25
ØMU'en	.07	.10	.10	.18	.22	.10	.08	.10	.15	.16	.22	.17
EU-samarbejdet	.06	.11	.07	.18	.22	.11	.10	.13	.14	.17	.18	.27
DK blande sig i væbnede konflikter		.10	.15	.18	.10	.13	.08	.13	.01	.06	.10	.18
Krigen i Irak												.39
Religionsfrihed	.16	.16	.24	.20	.20	.22	.16	.22	-.22	-.16	-.10	-.22
Modtage flere flygtn.	.20	.22	.23	.20	.23	.17	.23	.18	-.37	-.26	-.21	-.21
Indvandrere valget	.18	.21	.25	.21	.16	.16	.13	.20	-.28	-.16	-.10	-.10
Selvplacering på venstre/højre-dim.	.16	.22	.26	.22	.12	.19	.27	.24	-.50	-.45	-.41	-.37
Pct. med positiv vur- dering af regeringen	41	50	38	49	40	48	55	58	67	55	57	62

på EU-samarbejdet, hvilket antagelig er en langvarig effekt af regeringens succes ved EU-topmødet i december. Det er bemærkelsesværdigt, at de udenrigspolitiske spørgsmål på dette tidspunkt vejer så tungt i vurderingen af regeringen.

HVEM ÆNDRER HOLDNINGER?

På baggrund af de betydelige ændringer i tabel 11.2 må man også forvente, at der findes forskelle mellem grupperne. Tabel 11.3 viser de ændringer, der skete *under SR-regeringen* – de to første kolonner viser de ændringer, der optræder i forbindelse med asylproblemerne (september 1999 – maj 2000), og de to sidste kolonner de ændringer, der sker i forbindelse med ØMU-afstemningen (maj 2000 – januar 2001). Nogle grupper ser ud til at være meget bevægelige og andre meget lidt bevægelige, og for nogle af de sociale grupper gælder det også på tværs af regeringsskiftet (se tabel 11.4). Meget bevægelige på tværs af alle perioder er personer med middel eller

TABEL 11.3.

Sociale og politiske variationer i holdningerne og i holdningsændringerne på spørgsmålet om, hvordan regeringen har klaret det. September 1999 til januar 2001. Pct. med positive vurderinger

	SEPT. 1999	JAN. 2000	MAJ 2000	OKT. 2000	JAN. 2001	JAN. 2000- SEPT. 1999	MAJ 2000- JAN. 2000	OKT. 2000- MAJ 2000	JAN 2001- OKT. 2000
Alle	50	38	49	40	48	-12	11	-9	8
Mænd	51	39	50	44	47	-12	11	-6	3
Kvinder	49	37	48	35	49	-12	11	-13	14
18-29 år	52	42	56	44	52	-10	14	-12	8
30-39 år	49	33	47	31	43	-16	14	-16	12
40-49 år	49	39	51	41	51	-10	12	-10	10
50-59 år	47	44	50	40	45	-3	6	-10	5
60-70 år	52	30	39	41	46	-22	9	-2	5
Under 9 års skolegang	44	30	40	37	48	-14	10	-3	11
9-10 års skolegang	47	35	50	37	45	-12	15	-13	8
Studentereks., HF, HTX	54	43	51	46	54	-11	8	-5	8
Lang videregåen. udd.	60	54	63	42	45	-6	9	-21	3
Lille viden	44	34	46	40	46	-10	12	-6	6
Mindre viden	50	34	49	30	40	-16	15	-19	10
Større viden	51	37	47	41	51	-14	10	-6	10
Stor viden	54	46	51	45	51	-8	5	-6	6
Stor tillid til andre men.	53	45	52	46	53	-8	7	-6	7
Mellemstor tillid	49	30	47	37	45	-19	17	-10	8
Ringe tillid til andre	40	28	42	22	39	-12	14	-20	17
SF	62	60	59	38	54	-2	-1	-21	16
Socialdemokratiet	76	73	76	69	86	-3	3	-7	17
Det radikale Venstre	80	67	71	78	72	-13	4	7	-6
Venstre	35	20	35	36	32	-15	15	1	-4
Det konserv. Folkeparti	32	35	47	28	34	3	12	-19	6
Dansk Folkeparti	23	11	25	20	33	-12	14	-5	13

TABEL 11.4.

Sociale og politiske variationer i holdningerne og i holdningsændringerne på spørgsmålet om, hvordan regeringen har klaret det. September 2001 til maj 2003 Pct. med positive vurderinger

	SEPT. 2001	JAN. 2002	MAJ 2002	MAJ 2003	JAN. 2002- SEPT. 2001	MAJ 2002- JAN. 2002	MAJ 2003- MAJ 2002
Alle	58	67	55	62	9	-12	7
Mænd	59	72	58	67	13	-14	9
Kvinder	56	63	52	57	7	-11	5
18-29 år	58	71	55	59	13	-16	4
30-39 år	57	63	52	63	6	-11	11
40-49 år	57	60	49	53	3	-11	4
50-59 år	60	68	55	65	8	-13	10
60-70 år	55	78	71	72	23	-7	1
Under 9 års skolegang	54	72	61	67	18	-11	6
9-10 års skolegang	56	75	60	64	19	-15	4
Studentereksamen, HF, HTX	62	59	49	55	-3	-10	6
Lang videregående uddannelse	58	51	42	61	-7	-9	19
Lille viden	48	69	51	59	21	-18	8
Mindre viden	58	73	56	63	15	-17	7
Større viden	62	69	57	66	7	-12	9
Stor viden	59	63	56	59	4	-7	3
Stor tillid til andre mennesker	64	65	55	64	1	-10	9
Mellemstor tillid	53	71	54	58	18	-17	4
Ringe tillid til andre	42	71	60	61	29	-11	1
SF	72	21	18	20	-51	-3	2
Socialdemokratiet	92	36	20	40	-56	-16	20
Det radikale Venstre	78	30	28	36	-48	-2	8
Venstre	41	95	88	94	54	-7	6
Det konservative Folkeparti	50	95	81	92	45	-14	11
Dansk Folkeparti	26	83	72	74	57	-11	2

ringe tillid til andre mennesker og personer med en lav til middel viden om politiske forhold. Stabile i deres vurdering af regeringen er på tværs af alle perioder personer med en meget stor tillid til andre mennesker og personer med en omfattende politisk viden.

Det er noget specielt for vurderingen af regeringens opgavevaretagelse, at tilliden til andre mennesker spiller en rolle. De tillidsfulde har gennemgående en mere positiv vurdering af regeringen. Men først og fremmest har tilliden indflydelse på, hvor meget vurderingen ændrer sig. De mest tillidsfulde er mere stabile i deres vurdering end andre. De lader således i mindre omfang enkelte begivenheder påvirke deres vurdering. De holder fast i tilliden, også selvom den midlertidigt bliver udfordret. Tilsvarende var resultatet vedrørende holdningerne til ØMU'en.

Man kan også iagttage, at det ofte er de samme grupper, der bevæger sig meget både frem og tilbage i forbindelse med en konkret begivenhed. Det ser altså ud til, at konkrete begivenheder for en tid kan ændre en gruppes vurdering af regeringen, men at gruppens vurdering som oftest efter et stykke tid vender tilbage til udgangspunktet. Ved andre begivenheder bevæger gruppen sig så slet ikke. Et godt eksempel herpå er SF's vælgere. I forbindelse med asylproblemerne i januar 2000 bevæger de sig slet ikke, mens de bevæger sig meget både frem og tilbage i forbindelse med euroafstemningen.

Tabel II. 4 viser derefter bevægelserne i forbindelse med regeringsskiftet i 2001 og bevægelserne i forbindelse med Irakkrigen i maj 2003. *Regeringsskiftet* giver selvfølgelig store ændringer i de forskellige vælgergruppers vurdering, specielt hvis man ser på summen af de to bevægelser fra september 2001 til januar 2002 og videre til maj 2002. Alle vælgergrupper bevæger sig omkring 50 procentpoint i enten positiv eller negativ retning i forbindelse med regeringsskiftet i den første periode, men derefter bevæger oppositionspartiernes vælgere sig yderligere en smule i negativ retning i løbet af foråret, mens regeringspartiernes og Dansk Folkepartis vælgere mister lidt af deres begejstring. Slutresultatet er derfor, at oppositionspartiernes vælgere har bevæget sig noget mere i negativ retning end de regeringsbærende partiers vælgere har bevæget sig i positiv retning.

Holdningsændringerne i forbindelse med *Irakkrigen* adskiller sig fra de tidligere beskrevne. Således er det denne gang først og fremmest de socialdemokratiske vælgere, der er blevet mere positive i deres vurdering af regeringen, mens der ingen positiv effekt har været på hverken SF's eller Dansk Folkepartis vælgere.

TABEL 11.5.

Samspillet mellem partivalg og viden ved ændringer i vurderingen af regeringens opgavevaretagelse. Pct. der er positivt indstillet

	LILLE VIDEN	MINDRE VIDEN	STØRRE VIDEN	STOR VIDEN	ALLE
SEPTEMBER 2001					
SF, Socialdemokratiet, Radikale Venstre	80	73	90	91	86
Venstre, konservative	43	46	47	34	42
MAJ 2002					
SF, Socialdemokratiet, Radikale Venstre	32	22	22	15	21
Venstre, konservative	76	86	89	90	87
SEPT. 2001 – MAJ 2002					
SF, Socialdemokratiet, Radikale Venstre	-48	-51	-68	-76	-65
Venstre, konservative	33	40	39	56	45
N: sept. 2001: SF, S, RV	30	52	77	98	257
N: sept. 2001: V, K	49	59	89	92	289
N: maj 2002: SF, S, RV	54	50	78	101	283
N: maj 2002: V, K	50	70	105	115	340

Gruppen af personer med lang videregående uddannelse er interessant. De tidligere analyser har vist, at denne gruppe sjældent bevæger sig særligt meget, og det gælder også i de fleste perioder for deres vurdering af regeringens opgavevaretagelse. Men i to situationer har de bevæget sig endda rigtig meget, nemlig i negativ retning i forbindelse med euroafstemningen og i positiv retning i forbindelse med Irakkrigen. Det gælder altså ikke i alle situationer, at de langvarigt uddannede er de mest stabile. Tværtimod er de i bestemte situationer de mest bevægelige. Bevægeligheden afhænger åbenbart også af temaet.

Et af de gennemgående resultater har været, at personer med en omfattende politisk viden ikke har bevæget sig så meget i deres vurdering af regeringen. Umiddelbart forekommer det imidlertid lidt besynderligt, at specielt regeringsskiftet ikke fremkaldte store ændringer blandt personer med megen viden, fordi spørgsmålet jo netop har ændret indhold sammen med regeringsændringen. I tabel 11.5 er materialet derfor opdelt samtidig på partivalg og viden, og nu bliver resultatet et andet.

Inden for hver af partigrupperne finder man derefter, som man også skulle

forvente, de største ændringer i vurderingen af regeringen blandt de mest velinformerede vælgere. Det passer således ikke, at stor viden beskytter mod store udsving. Tværtimod er det ved nogle lejligheder de mest vidende grupper, der har bevæget sig mest – nemlig når der er grund til ændring. Når det fremtræder anderledes i både tabel 11.3 og tabel 11.4, skyldes det, at de forskellige partigrupperes udsving ophæver hinanden.

Derimod er det rigtigt, at personer, der har stor tillid til andre mennesker, bevæger sig mindre i deres vurdering af regeringen end andre. Tillid synes således at give en mere stabil vurdering af regeringens varetagelse af sine opgaver.

VURDERINGEN AF LANDETS ØKONOMISKE UDVIKLING

Også vurderingen af landets økonomi er stærkt påvirket af den enkeltes holdning til de politiske partier og dermed også af regeringsskiftet. Men holdningerne er også påvirket af den faktiske udvikling i økonomien eller i hvert fald af det dominerende billede af landets økonomi.

UDVIKLINGEN I VURDERINGEN AF ØKONOMIEN

Figur 11.1 indeholder foruden kurven med vurderingen af regeringens opgavevaretagelse en kurve, der viser vurderingen af landets økonomi. Spørgsmålet lød „Hvordan er det efter din/Deres mening gået med landets økonomi de seneste par år?“ Det første man kan bemærke, er, at de to kurver har bevæget sig meget forskelligt siden regeringsskiftet i november 2001. Hvor vurderingen af regeringens opgavevaretagelse ved alle de foretagne målinger ligger på et meget højt niveau, og specielt gør det i maj 2003, er vurderingen af landets økonomi uafbrudt nedadgående fra januar 2002 til den sidste måling i maj 2003. Faldet er på ikke mindre end 42 procentpoint.

Denne mere negative vurdering af landets økonomi hænger sammen med en stigning i arbejdsløsheden og en stigende bekymring i befolkningen over arbejdsløsheden. Som man kan se af figur 11.1, er der gennem efteråret 2002 og foråret 2003 sket en betydelig vækst i den andel af befolkningen, der nævner arbejdsløsheden som et vigtigt politisk problem. Der er således en god sammenhæng mellem udviklingen i arbejdsløsheden, befolkningens bekymring for arbejdsløsheden og udviklingen i befolkningens vurdering af landets økonomi.

TABEL 11.6.

Den individuelle stabilitet for vurderingen af udviklingen i landets økonomi

	OVERENSSTEMMELSE PCT.	POLYCHORISKE KORRELATIONER	N
Jan. 2000 – maj 2000	76	0,63	583
Maj 2000 – okt. 2000	73	0,54	490
Okt. 2000 – jan. 2001	73	0,67	522
Jan. 2001 – maj 2001	71	0,65	574
Maj 2001 – sept. 2001	73	0,54	532
Sept. 2001 – jan. 2002	71	0,60	555
Jan. 2002 – maj 2002	69	0,33	546
Maj 2002 – sept. 2002	67	0,46	515
Gennemsnit	72	0,55	-

I det foregående afsnit blev det også vist, at der var en god sammenhæng mellem vurderingen af landets økonomi og vurderingen af regeringens opgavevaretagelse. Når vi alligevel kan se, at de to kurver bevæger sig i forskellig retning i den sidste periode, skyldes det antagelig den betydning, som Irakkrigen har spillet i foråret 2003 (jf. tabel 11.2).

Man kan i øvrigt bemærke, at også dette spørgsmål er genstand for ganske omfattende opinionssvingninger. Her er der ikke tale om grundlæggende holdninger, som overordnet set er stabile, men om „her og nu“-holdninger, som varierer med den faktiske udvikling i økonomien, med hvad regeringen foretager sig og med vurderingen heraf i den offentlige debat.

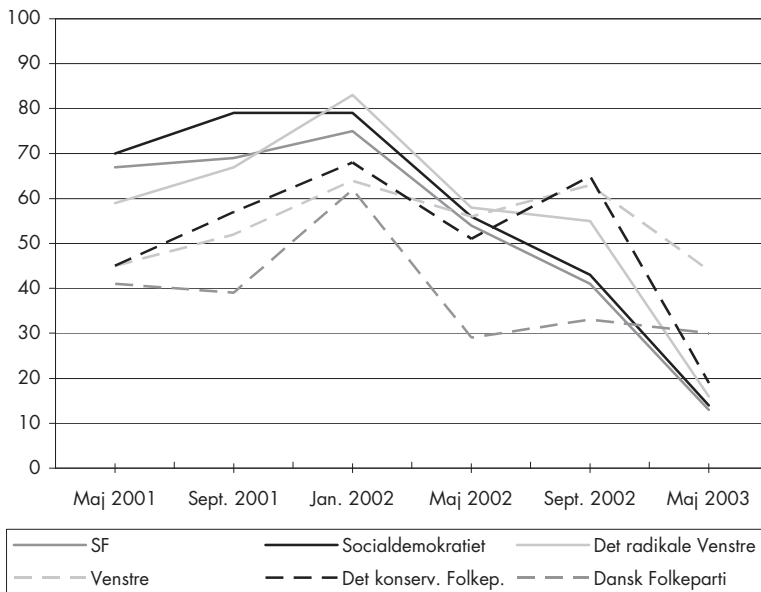
Også den individuelle bevægelighed er, som det fremgår af tabel 11.6, stor. Og formodentlig af de samme grunde som opinionssvingningerne. Man vil også bemærke, at den største bevægelighed fremkommer efter regeringsskiftet. Ikke i perioden fra september 2001 til januar 2002, men i foråret og sommeren 2002.

Forklaringen får man ved at betragte figur 11.2, hvor udviklingen i vurderingen af landets økonomiske situation er vist parti for parti for perioden før og efter regeringsskiftet. Og her skal man huske, at spørgsmålet vedrørte den økonomiske udvikling gennem de seneste par år. Det betyder nemlig, at både venstrefløjens og højrefløjens vælgere har den maksimalt positive vurdering af økonomiens udvikling ved målingen i januar 2002, kort efter regeringsskiftet.

Ved de to målinger før regeringsskiftet er det tydeligvis SF's og regeringspartierne vælgere, der har det mest positive syn på økonomien. Det

FIGUR 11.2.

Vurderingen af udviklingen i landets økonomi, opdelt på partiernes vælgergrupper. Pct., der mener, at det er gået bedre

fastholdes i januar 2002, men her er de borgerlige partiers vælgere allerede på vej op ad, og afstanden mellem partierne er aftaget. Derefter begynder de nye oppositionspartiets vælgere at have en stadig mere negativ vurdering af økonomien, mens de nye regeringspartiers vælgere kun langsomt bevæger sig nedad. I september 2002 er det regeringspartiernes vælgere, der har den mest positive vurdering af økonomien, og afstanden mellem de to grupper er øget endnu mere i maj 2003. Figur 11.2 demonstrerer meget klart, at både den faktiske udvikling i økonomien og tilknytningen til de forskellige partier spiller en rolle for, hvordan man vurderer udviklingen i landets økonomi. Men tabellen viser også, at den partipolitiske reaktion optræder forsinket, fordi spørgsmålet vedrører den økonomiske udvikling gennem de seneste par år.

HVEM ÆNDRER HOLDNINGER?

Tabel 11.7 viser, hvem der har ændret holdninger fra januar 2002 til maj 2003. Det interessante er, at de sociale forskelle er taget af, samtidig med at vurderingerne er blevet mere negative. I januar 2002 var der klare sociale

TABEL 11.7.

Sociale og politiske variationer i holdningerne og i holdningsændringerne på spørgsmålet om, hvordan det er gået med landets økonomi. Pct. med positive vurderinger

	JAN. 2002	MAJ 2003	MAJ 2003-JAN. 2002
Alle	69	26	-43
Mænd	74	33	-41
Kvinder	64	20	-44
18-29 år	65	29	-36
30-39 år	69	26	-43
40-49 år	66	20	-46
50-59 år	74	30	-44
60-70 år	66	29	-37
Under 9 års skolegang	64	23	-41
9-10 års skolegang	69	28	-41
Studentereksamen, HF, HTX	67	23	-44
Lang videregående uddan.	80	31	-49
Lav egenindkomst ¹	61	23	-38
Middel egenindkomst	71	25	-46
Høj egenindkomst	77	28	-49
Lille viden	52	25	-27
Mindre viden	70	24	-46
Større viden	69	30	-39
Stor viden	75	26	-49
Stor tillid til andre mennesker	74	27	-47
Mellemstor tillid	63	26	-37
Ringe tillid til andre mennesker	57	25	-32
SF	75	13	-62
Socialdemokratiet	79	14	-65
Det radikale Venstre	83	16	-67
Venstre	64	44	-20
Det konservative Folkeparti	68	19	-49
Dansk Folkeparti	62	30	-32

1. Kun beregnet for aldersgruppen 30-59 år.

TABEL 11.8

Samspillet mellem partivalg og viden ved ændringer i vurderingen af landets økonomi. Pct. der er positivt indstillet

	LILLE VIDEN	MINDRE VIDEN	STØRRE VIDEN	STOR VIDEN	ALLE
JANUAR 2002					
SF, Socialdemokratiet, Radikale Venstre	75	79	81	79	79
Venstre, konservative	52	60	66	72	64
MAJ 2003					
SF, Socialdemokratiet, Radikale Venstre	13	17	19	8	14
Venstre, konservative	44	36	41	43	41
MAJ 2003 -JANUAR 2002					
SF, Socialdemokratiet, Radikale Venstre	62	62	62	71	65
Venstre, konservative	8	24	25	29	23
N: sept. 2001: SF, S, RV	43	51	73	114	281
N: sept. 2001: V, K	64	72	117	135	388
N: maj 2002: SF, S, RV	92	66	91	74	323
N: maj 2002: V, K	61	72	103	74	310

forskelle i vurderingen af økonomien. Kvinderne havde en mere negativ vurdering end mændene, de yngste og ældste en mere negativ vurdering end de midaldrende, de lavtuddannede en mere negativ vurdering end de højtuddannede og de lavtlønnede en mere negativ vurdering end de højt-lønnede. Samtidig havde personer med en begrænset viden om politiske forhold mere negative vurderinger end personer med en mere omfattende viden, og personer, der havde stor mistro til andre mennesker, havde mere negative vurderinger end dem, der havde stor tillid til andre mennesker. I maj 2003 er der stort set kun kønsforskellene tilbage i tilgift til forskellene mellem vælgergrupperne. Ellers er der i alle grupper kun omkring en fjerdedel, der mener, at økonomien har fået det bedre. Den faktiske udvikling i økonomien slår stærkt igennem i alle grupper.

Faktisk er det ud over partigrupperne gruppen med en meget omfattende politisk viden, der har bevæget sig mest, og gruppen med en meget begrænset viden, der har bevæget sig mindst. Dette mønster genfindes også, hvis vi som i tabel 11.8 ser på partigrupperne hver for sig. Det ser ud til, at holdningsskiftet på dette område i meget høj grad afspejler den ændrede

virkelighed, og at dette klartest viser sig blandt de politisk velinformerede. Men stadigvæk spiller partivalget og dermed også regeringsskiftet en betydelig rolle. Oppositionens vælgere er uanset deres politiske viden langt mere tilbøjelige til at erklære, at det er gået tilbage med økonomien, end regeringspartierne vælgere.

U L A N D S B I S T A N D E N

Det var imidlertid ikke blot vurderingerne af, hvorledes det går med økonomien og politikken, der blev påvirket af regeringsskiftet, det gjorde også holdningerne til en række forskellige mere substantielle sager. I tidligere kapitler er vist regeringsskiftets betydning for holdningerne til indvandrerne, miljøindsatsen og udgifterne til velfærdsstaten. Her vil vi se på regeringsskiftets betydning for holdningen til ulandsbistanden.

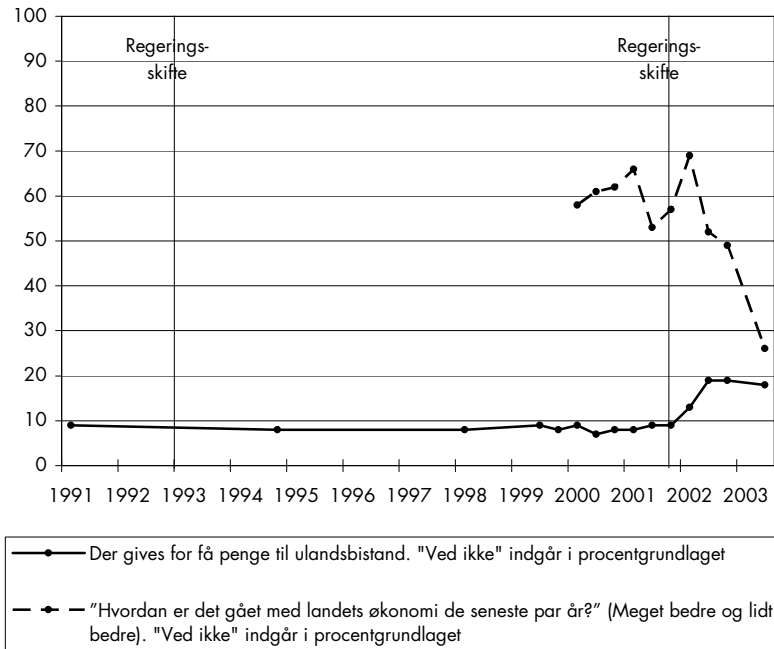
H O L D N I N G S U D V I K L I N G E N

Danmark hører til de lande i verden, der giver den største andel af BNP til ulandsbistand. Men der forekommer til stadighed historier om, at pengene ender i de forkerte lommer eller ikke bliver brugt tilstrækkeligt effektivt. Andre peger på, at der ved administrationen af ulandsbistanden tages for meget hensyn til dansk erhvervsliv.

Fra november 2001 intensiveredes mediedækningen af ulandsbistanden mærkbart (jf. Avisnotaterne). De store borgerlige partier havde op til valget talt for en sænkning af ulandsbistanden. Efter valget foranledigede regeringens planer om nedskæringer kritik fra bl.a. Verdensbanken, FN og nobelpristager Desmond Tutu fra Sydafrika. Og aviserne bragte en række artikler om, hvor besparelserne ramte. Det gjorde de bl.a. på miljøbistanden, FN-bistanden, bistanden til Vietnam, Bangladesh, Eritrea, Malawi, Zimbabwe og Burkina Faso og på støtten til det palæstinensiske politi. Samtidig var der andre, der kritiserede administrationen af ulandsbistanden. Det gjaldt bl.a. miljøbistanden til Sydafrika og erhvervsstøtningen, som man mente kun havde haft ringe effekt. Der blev også fra politisk side udtrykt betænkelighed ved, at det folkelige grundlag for en række statsstøttede ulandsorganisationer var til at overse. Det er således ikke helt indlysende, hvilken effekt man skulle forvente af den øgede opmærksomhed. Hen på foråret 2002 blev der så igen mere stille om ulandsbistanden.

FIGUR 11.3.

Andel med positive holdninger til ulandsbistand. Pct.

Værd at bemærke er imidlertid også, at ulandsbistanden aldrig får nogen høj placering på befolkningens dagsorden. Selv i maj 2002 er det kun omkring 1 pct. af de interviewede, der nævner ulandsbistanden som et vigtigt spørgsmål.

Det ser alligevel ud til, at den megen snak om forringelserne af ulandsbistanden har en vis indflydelse på befolkningens holdning til ulandsudgifterne. Som det fremgår af figur 11.3, har der siden 1990 ved hver eneste måling været i underkanten af ti pct., der har ment, at der blev givet for få penge til ulandsbistand, mens der omvendt har været lidt over en tredjedel, der mente, at vi gav for meget. De fleste mener således, at ulandsbistanden har et passende omfang. Dette ændrede sig noget i foråret 2002, hvor andelen, der mente, at der blev givet for få penge, steg til 19 pct. Samtidig var andelen, der mente, at der blev givet for mange penge, i maj 2003 faldet til 30 pct. Det ser således ud til, at regeringsskiftet og diskussionen om beskæringen af ulandsbistanden førte til, at støtten til bistanden blev øget.

Denne stigning i støtten til ulandsbistanden er særlig bemærkelsesværdig,

fordi den foregår i en periode, hvor der samtidig er en stigende oplevelse af, at det ikke går så godt med økonomien (se figur 11.3). Det er derfor svært at finde anden forklaring på holdningsændringen end diskussionen om forringelserne.

Det er også værd at bemærke, at den individuelle stabilitet til stadighed har været forholdsvis høj også i den periode, hvor opinionen begyndte at ændre sig. Gennemsnittet for de polychoriske korrelationskoefficienter er 0,76. Der er således ikke tale om nogen større ambivalens eller usikkerhed. Derimod fremkalder de ændrede vilkår for ulandsbistanden mere offervillige svar på spørgsmålet.

HVEM ÆNDRER HOLDNINGER

På denne baggrund må man spørge, hvem det er, der skifter holdning til ulandsbistanden. Tabel 11.9 viser svarenes fordeling på sociale og politiske grupper i henholdsvis september 2001 og maj 2002, dvs. før og efter regeringsskiftet og beslutningerne om forringelsen af ulandsbistanden. Først og fremmest er det venstrefløjens vælgere, der nu ønsker flere penge til ulandsbistanden, mens regeringspartierne slet ikke har bevæget sig. Valget og regeringsskiftet har på dette område tydeligvis fremkaldt en partipolitisk polarisering.

Derudover viser det sig, at det primært er personer med en omfattende politisk viden og med en lang uddannelse, der har ændret holdning i retning af at kræve flere penge til ulandsbistand. Det er formentlig et udtryk for, at kun de politisk mest opmærksomme har bemærket debatten omkring ulandsbistanden og husker den flere måneder efter. Endelig kan man også se, at det er folk med en høj egenindkomst, der har bevæget sig mest, dog med det resultat, at der i maj 2002 stort set ingen sammenhæng er mellem egne indtægtsforhold og holdningen til ulandsbistand.

De ovenfor viste sammenhænge med henholdsvis partivalg og viden rejser spørgsmålet, om det er alle oppositionens vælgere, der har ændret holdning, eller kun de mest politisk opmærksomme og vidende. Tabel 11.10 viser, at der er sket holdningsskift inden for alle oppositionspartiernes vælgergrupper, uanset deres politiske viden, men den viser også, at ændringerne har været langt mere omfattende blandt de mest velinformerede af oppositionspartiernes vælgere. Her er der nu et klart flertal, der mener, at der skal gives flere penge til ulandsbistand, og der er sket et skift på 37 procentpoint mod et skift på 10-11 procentpoint for de øvrige. Til gengæld har vidensniveauet

TABEL 11.9.

Sociale og politiske variationer i holdningerne og i holdningsændringerne på spørgsmålet, om der skal gives flere penge til ulandsbistand. Pct. med positive vurderinger

	SEPT. 2001	MAJ 2002	MAJ 2002-SEPT. 2001
Alle	9	19	10
Mænd	10	19	9
Kvinder	8	19	11
18-29 år	8	24	16
30-39 år	10	17	7
40-49 år	10	22	12
50-59 år	11	19	8
60-70 år	2	11	9
Under 9 års skolegang	2	7	5
9-10 års skolegang	6	15	9
Studentereksamen, HF, HTX	12	27	15
Lang videregående uddannelse	24	40	16
Lav egenindkomst ¹	10	17	7
Middel egenindkomst	11	18	7
Høj egenindkomst	8	23	15
Lille viden	6	9	3
Mindre viden	4	13	9
Større viden	9	17	8
Stor viden	13	31	18
Stor tillid til andre mennesker	11	22	11
Mellemstor tillid	7	15	8
Ringe tillid til andre mennesker	6	13	7
SF	23	41	18
Socialdemokratiet	12	30	18
Det radikale Venstre	19	54	35
Venstre	3	5	2
Det konservative Folkeparti	5	6	1
Dansk Folkeparti	0	2	2

1. Kun beregnet på aldersgruppen 30-59 år.

TABEL 11.10.

Samspillet mellem partivalg og viden ved ændringer i holdningen til ulandsbistand. Pct. der mener, at der skal gives flere penge

	LILLE VIDEN	MINDRE VIDEN	STØRRE VIDEN	STOR VIDEN	ALLE
SEPTEMBER 2001					
SF, Socialdemokratiet, Radikale Venstre	3	15	10	23	16
Venstre, konservative	8	0	6	1	4
MAJ 2002					
SF, Socialdemokratiet, Radikale Venstre	15	26	23	61	35
Venstre, konservative	2	6	6	6	5
SEPT. 2001 – MAJ 2002					
SF, Socialdemokratiet, Radikale Venstre	12	11	13	38	19
Venstre, konservative	-6	6	0	5	1
N: sept. 2001: SF, S, RV	30	52	77	99	258
N: sept. 2001: V, K	49	59	89	92	289
N: maj 2002: SF, S, RV	54	51	79	102	286
N: maj 2002: V, K	51	71	106	117	345

ingen indflydelse på holdningsændringerne blandt regeringens vælgere. Her er holdningerne stort set upåvirkede af valgkamp og regeringsskifte.

Dette mønster med store holdningsændringer blandt venstrefløjens mest ressourcestærke vælgere og forholdsvis små ændringer i de andre grupper, optrådte også efter regeringsskiftet i forbindelse med udgifter til sundhedsvæsenet.

Ulandsbistanden er kun et af de områder, hvor holdningerne på karakteristisk vis er blevet påvirket af regeringsskiftet. Sundhedsudgifterne har som nævnt bevæget sig på helt samme måde (jf. kapitel 7). Men derudover er det også tidligere blevet vist, at holdningerne blandt partiernes vælgergrupper efter valget på en række områder bevægede sig fra hinanden. Det gjaldt eksempelvis for holdningerne til indvandrerspørgsmålet (kapitel 4) og til miljøindsatsen (kapitel 8). Endelig har vi set, at begejstringen for udlicitering blev svækket i stort set alle grupper i forlængelse af regeringsskiftet, også blandt regeringens egne vælgere. Det er således ikke kun synet på, hvordan regeringen klarer sig, der påvirkes. Det er også holdningerne til politikken indhold.

ØGET POLITISERING

Folketingsvalget og det deraf følgende regeringsskifte har først og fremmest skabt en øget partipolitisk polarisering af holdningerne. Det gælder for det første synet på, hvordan regeringen varetager sine opgaver og synet på landets økonomi, men det gælder også en række af de mere konkrete politiske spørgsmål som sundhedspolitikken, ulandspolitikken, indvanderne og Danmarks internationale engagement. Først og fremmest er holdningerne blandt de nye oppositionspartiets vælgere blevet skærpet i en afstandtagen fra regeringens politik. På de fleste områder synes polariseringen så småt at tage af, efterhånden som man vænner sig til den borgerlige regering. En undtagelse herfra er dog udenrigspolitikken, hvor den danske deltagelse i Irakkrigen har skabt nye modsætninger.

Hvad er så årsagen til denne partipolitiske polarisering? En forklaring er naturligvis den politik, som er blevet sat i værk af den nye regering i løbet af foråret 2002. Men vigtig er formodentlig også, at der efter regeringsskiftet blev skabt en forestilling om, at regeringsskiftet skulle gøre en forskel. Nu skulle der føres borgerlig politik. Og dette fremkaldte forholdsvis stærke reaktioner blandt oppositionspartiernes vælgere. Man oplevede pludselig en større afstand mellem partierne end tidligere.

Hvorfor svækkes polariseringen så i begyndelsen af 2003? Umiddelbart kan man pege på to mulige forklaringer. Den ene er effekten af Irakkrigen, der skaber ny samling og nye opdelinger. Den anden mulige forklaring er, at det politiske liv er ved at vende tilbage til sine vante folder efter regeringsskiftet. Effekten af regeringsskiftet svækkes efter en vis periode, og andre begivenheder begynder at have en indflydelse på vurderingen af regeringens opgavevaretagelse. Og på samme måde vender holdningerne på de fleste områder tilbage til deres oprindelige niveau.

POLITISK VIDEN

Skal man kunne tage kvalificeret stilling til politiske spørgsmål, må man nødvendigvis besidde tilstrækkelig viden om de forhold, der er til debat. Man har også behov for en vis mængde viden om politiske institutioner, grupperinger og personer, hvis man skal kunne orientere sig i det politiske liv og finde ud af, hvordan man kan gøre sine interesser gældende. Og hvis man som Robert A. Dahl (1989) hævder, at demokrati forudsætter, at borgerne besidder en oplyst forståelse for samfundsforholdene, bliver det af afgørende betydning for et levedygtigt demokrati, at borgerne har et vist minimum af viden om politiske forhold.

Der er politiske teoretikere, der har hævdet, at almindelige mennesker ikke besidder en sådan viden, og at man derfor ikke kan overlade dem andre opgaver end at vælge mellem konkurrerende grupper af politikere (Schumpeter, 1942; Berelson, 1952; Schattschneider, 1960). Spørgsmålet er imidlertid, hvor meget viden der kræves, og hvor vanskeligt det er at erhverve den. Ligesom vores holdninger kan ændre sig, kan vores viden antagelig også øges. Det er derfor også værd at undersøge, hvad der kan øge – eller mindske – vores viden om politiske fænomener.

Amerikanske undersøgelser peger på, at der er tre faktorer, der spiller en rolle for, om en person har erhvervet sig viden om et givet emne, nemlig personens almindelige kapacitet for at modtage viden, motivationen til at skaffe sig viden om det pågældende emne og endelig de tilbud om viden, som personen modtager (Delli Carpini & Keeter, 1996). Er der en betydelig mediedækning af en given begivenhed, er der flere muligheder for at skaffe sig viden om begivenheden og om forhold, der er forbundet hermed, end når medierne er tavse. Der er derfor grund til at forvente, at vores viden øges, når der er en relevant medieomtale, og reduceres, når en sådan ikke forekommer.

Og ligesom man må forvente, at holdningerne påvirkes af forekomsten af politiske begivenheder, mediedækningen heraf og ændringer i befolkning-

gens opmærksomhed, må man forvente, at vores viden om politiske forhold påvirkes på denne måde. Eksempelvis er det almindeligt at forklare den danske befolknings forholdsvis store viden om EU med de mange folkeafstemninger, der i perioder har fokuseret både mediernes og befolkningens opmærksomhed på EU (Blondel, Sinnott & Svensson, 1998; Svensson, 2003).

På denne baggrund vil der i dette kapitel blive set på, om der i den særligt undersøgte periode fra maj 1999 til maj 2003 sker ændringer i befolkningens politiske viden, og hvad forklaringen herpå kan være. Der vil således kun blive set på korttidsudviklingen. Om vidensniveauet er højere eller lavere end tidligere, er det ikke muligt at sige noget om.

Æ N D R I N G E R I D E N P O L I T I S K E V I D E N

Det er ikke en helt let opgave at måle befolkningens politiske viden. For hvad er det for en form for politisk viden, vi er interesseret i? Spørgsmålene kan let få karakter af en overhøring i elementær samfundslære. Man kan også forestille sig, at forskellige mennesker har viden om forskellige sider af tilværelsen, herunder om forskellige sider af det politiske liv. Amerikanske undersøgelser tyder imidlertid på, at der er en forholdsvis stor sammenhæng mellem forskellige former for viden. Folk, der har en stor viden på ét område, har med stor sandsynlighed også stor viden på et andet. De amerikanske undersøgelser tyder også på, at hvis man vil måle vidensniveauet, og spørgsmålene i øvrigt teknisk set er i orden, er det ikke så vigtigt, hvad deres konkrete indhold er. Med tilstrækkeligt mange spørgsmål vil man under alle omstændigheder få et validt mål for politisk viden (Delli Carpini & Keeter, 1996).

I den foreliggende undersøgelse af opinionsdannelsen indgår der imidlertid kun fire vidensspørgsmål. De er til gengæld udvalgt således, at man må formode, at det drejer sig om en viden, der har betydning for, om man er i stand til at formulere velbegrundede synspunkter på centrale politiske spørgsmål. Vi har altså forsøgt at undgå den mest „trivial pursuit“-agtige viden. Samtidig er der valgt spørgsmål, som hverken er meget svære eller meget lette, dvs. at mellem 40 og 80 pct. af befolkningen har kunnet give et rigtigt svar. Der er blevet stillet følgende fire spørgsmål:

Hvilke partier indgår i den nuværende regering? (Kun svaret „Socialdemokratiet og Det radikale Venstre“ er blevet accepteret som rigtigt før

regeringsskiftet og kun „Venstre og de Konservative“ efter regeringskiftet.)

Hvilken myndighed driver sygehusene i Danmark? (Følgende tre svar er blevet accepteret som rigtige: „amterne og Hovedstadens Sygehusfællesskab“, „amterne“ og „Hovedstadens Sygehusfællesskab“.)

Blandt de danske partier er nogle mere velvilligt indstillet over for flytning og indvandrere end andre. Mener De/du, at Det radikale Venstre hører til de mere eller mindre velvillige? (Kun svaret „mere velvillige“ er blevet accepteret som rigtigt.)

Er Østrig medlem af EU? (Kun svaret „ja“ er blevet accepteret som rigtigt.)

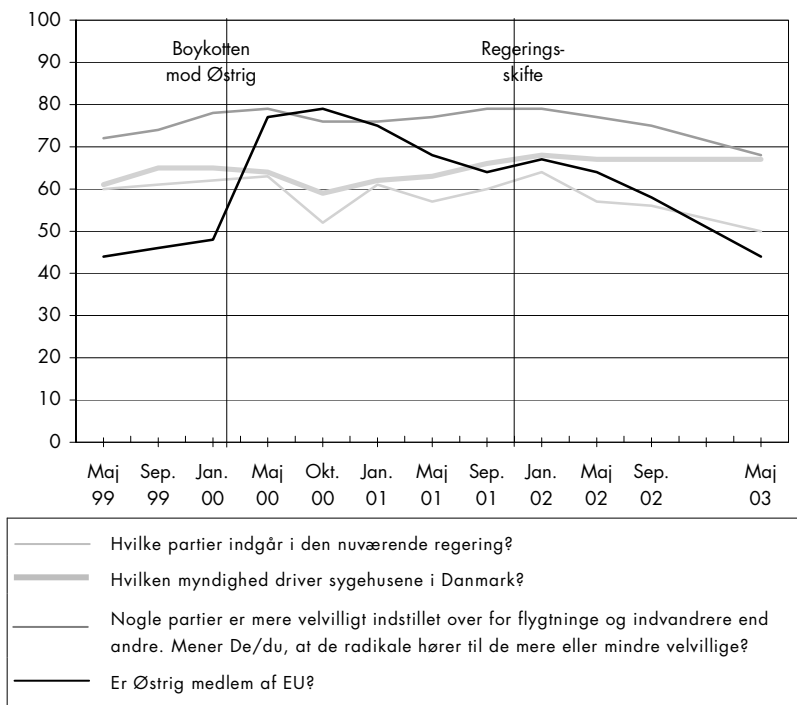
Med et så begrænset antal spørgsmål er det ikke muligt at give noget endegyldigt svar på, om befolkningens viden er stor eller lille, eller om den er tilstrækkelig eller utilstrækkelig. Men det er muligt at lave et sammenfattende mål, som kan bruges til at klassificere de interviewede efter omfanget af deres viden, sådan som det er gjort i de foregående kapitler. Det er også muligt ved hjælp af disse spørgsmål at finde ud af, hvordan og hvornår vores viden øges eller mindskes, om nogle grupper besidder mere viden end andre, og om nogle grupper har lettere ved at tilegne sig viden end andre.

Figur 12.1 viser for den samlede befolkning udviklingen i andelen af rigtige svar på de fire spørgsmål. Når undtages det ene spørgsmål om Østrigs medlemskab af EU, er vidensniveauet nogenlunde stabilt gennem hele perioden. Det mindste udsving forekommer på spørgsmålet om sygehusene, hvor udsvinget kun er 9 procentpoint, nemlig fra 59 pct., der giver det rigtige svar i oktober 2000, til 68 pct., der giver det rigtige svar i januar 2002. Men på Østrigsspørgsmålet er der et udsving på 35 procentpoint fra 44 pct., der giver det rigtige svar i maj 1999, til 79 pct. i oktober 2000 og tilbage igen til 44 pct. i maj 2003.

Hvis vi først tager spørgsmålet om Østrigs medlemskab af EU, sker stigningen i viden pludseligt i løbet af foråret 2000, for derefter langsomt at falde i løbet af de følgende tre år. Og forklaringen ligger ligefor. I foråret 2000 sker der to ting, der begge har bidraget til at øge opmærksomheden om EU og specielt om Østrigs medlemskab. I marts 2000 udskrives folkeafstemningen om ØMU'en, og tiden frem til afstemningen i september 2000 er præget af valgkampen op til afstemningen. Og i februar 2000 indfører de øvrige EU-lande sanktioner mod Østrig, fordi Jörg Haiders

FIGUR 12.1.

Andel, der angiver et rigtigt svar på vidensspørgsmål. Pct.

højreorienterede Frihedsparti fik sæde i den nye regering efter sin valgsejr i oktober 1999. Spørgsmålet om sanktioner mod Østrig indgik i et vist omfang i valgkampen op til afstemningen og mindede dermed til stadighed folk om, at Østrig var medlem af EU. Først på efteråret blev sanktionerne igen ophævet, og dermed ophørte også opmærksomheden.

Figuren viser, at befolkningens viden om Østrigs medlemskab af EU stiger svagt i løbet af vinteren 1999–2000 for så pludseligt og stærkt at stige i forbindelse med Østrig-sanktionen. En tilsvarende forøgelse af vidensniveauet kender man fra folkeafstemningen om Maastrichttraktaten i 1992 (Svensson, 2003). I perioder med stor opmærksomhed øges altså vidensniveauet, men som det fremgår af figuren, smuldrer den erhvervede viden efterhånden igen bort. Når oplysningerne ikke længere bliver gentaget eller skal bruges til noget, forsvinder de gradvis fra erindringen. Den langsigtede effekt af informationsforøgelsen i foråret 2000 er således lig nul.

Også de bevægelser, man kan iagttage i forbindelse med de andre spørgsmål, ser ud til at have sammenhæng med konkrete begivenheder og medi-

TABEL 12.1.

Den individuelle stabilitet for viden om Østrigs medlemskab af EU

	OVERENSSTEMMELSE PCT.	POLYCHORISKE KORRELATIONER	N
Maj 1999 – sept. 1999	66	0,44	292
Sept. 1999 – jan. 2000	70	0,59	573
Jan. 2000 – maj 2000	58	0,16	582
Maj 2000 – okt. 2000	83	0,62	489
Okt. 2000 – jan. 2001	84	0,83	521
Jan. 2001 – maj 2001	77	0,75	574
Maj 2001 – sept. 2001	80	0,91	532
Sept. 2001 – jan. 2002	77	0,66	555
Jan. 2002 – maj 2002	79	0,72	546
Maj 2002 – sept. 2002	79	0,78	514
Gennemsnit	75	0,65	-

ernes opmærksomhed. Den største viden om regeringens sammensætning finder man således lige efter regeringsskiftet, hvor 64 pct. af de interviewede giver det helt rigtige svar, nemlig Venstre og de Konservative, og de fleste af de resterende inkluderer Dansk Folkeparti. I maj 2003 er det kun 50 pct., der giver det helt rigtige svar, mens flere inkluderer Dansk Folkeparti, og flere svarer „ved ikke“. Igen kan man konstatere, at den offentlige opmærksomhed øger vidensniveauet, som derefter mindskes igen efter et stykke tid. Endelig er også den største viden om sygehusenes ledelsesforhold blevet målt i den periode, hvor spørgsmålet har været til debat.

Det er imidlertid udviklingen for Østrigsspørgsmålet, der er det mest interessante. Stigningen på 34 procentpoint gennem foråret 2000 er meget stor, specielt taget i betragtning at amerikanske undersøgelser har vist, at en befolknings vidensniveau sjældent bevæger sig særlig meget. I Delli Carpini og Keeters undersøgelse af stabiliteten i den amerikanske befolkning (1996: 105ff) optræder der kun få tilfælde af så store ændringer i vidensniveauet. Vi kan derfor først se på den individuelle stabilitet for dette spørgsmål og derefter på, hvad det er for grupper, hvis vidensniveau ændrer sig.

Tabel 12.1 viser udviklingen i den individuelle stabilitet for spørgsmålet om Østrigs medlemskab af EU. Gennemsnittet af de polychoriske korrelationskoefficienter er 0,65, hvilket er lavt sammenlignet med holdnings-spørgsmålene, men det svarer nogenlunde til de andre vidensspørgsmål.

Sammenhængen varierer imidlertid stærkt fra periode til periode. Den absolut største individuelle bevægelighed optræder i foråret 2000, hvor også vidensniveauet er stærkt stigende. Her har 42 pct. ændret deres svar, og den polychoriske korrelationskoefficient er så lav som 0,16. I tiden før Østrig-sanktionen er stabiliteten også forholdsvis lav, mens den omvendt er høj i perioden umiddelbart efter folkeafstemningen. Den store opmærksomhed omkring Østrigs forhold til EU i foråret 2000 øger altså både vidensniveauet med hensyn til Østrigs medlemskab og øger den individuelle stabilitet i svarene.

H V E M Æ N D R E R V I D E N ?

Diskussionerne omkring Østrig og EU startede allerede i efteråret 1999 efter valget i Østrig i begyndelsen af oktober, hvor Jörg Haiders Frihedsparti erobrede 27 pct. af stemmerne, men den tog først rigtig fart efter regeringsdannelsen i februar 2000, der resulterede i de omtalte sanktioner fra de andre EU-landes side. Vi kan derfor for det første se på, om alle grupper øger deres viden om Østrigs medlemskab, og om de gør det i samme tempo. Og vi kan for det andet se på, om også alle grupper mister den ny erhvervede viden igen, efter at spørgsmålet er taget af dagsordenen.

Ifølge Delli Carpini og Keeter (1996: 179) er erhvervelsen af viden bestemt af tre faktorer, 1) individets kapacitet eller ressourcer, 2) individets motivation og 3) udbuddet af information. Informationsudbuddet øges i forbindelse med Østrig-boycotten og hermed øges som vist også vidensniveauet. Man kan herefter spørge, om også den enkeltes forudsætninger i form af uddannelse og anden viden har betydning for, om vedkommende tilegner sig denne nye viden. Og om deres interesse for EU-spørgsmål har betydning. I tabel 12.2 er vist, hvor stor en andel af forskellige grupper, der på forskellige tidspunkter i forløbet har givet det rigtige svar.

Helt overordnet er resultatet, at alle grupper i betydeligt omfang har øget deres viden om Østrigs medlemskab i tiden op til folkeafstemningen, og at de ressourcemæssige og motivationsmæssige faktorer derfor ikke spiller den store rolle. På samme måde falder vidensniveau meget og stort set lige meget i alle grupper efter folkeafstemningen. Bevægelserne er forbløffende parallelle. Men der er dog også forskelle.

Hvis vi starter med ressourcerne, finder man som forventet i alle undersøgelserne, at de ressourcestærke, dvs. de langvarigt uddannede og personer, der i øvrigt har megen politisk viden, oftere end andre ved, at Østrig er

TABEL 12.2.

Sociale og politiske variationer i at have viden om, at Østrig er medlem af EU. Pct. med rigtige svar

	MAJ 1999	JAN. 2000	MAJ 2000	MAJ 2003	JAN. 2000- MAJ 1999	SEPT. 2000- JAN. 2000	MAJ 2003- SEPT. 2000
Alle	44	48	77	44	4	29	-33
Mænd	49	53	82	51	4	29	-31
Kvinder	38	43	72	37	5	29	-35
18-29 år	42	48	71	41	6	23	-30
30-39 år	44	48	78	45	4	30	-33
40-49 år	43	48	78	44	5	30	-34
50-59 år	49	50	83	48	1	33	-35
60-70 år	46	46	75	41	0	29	-34
Under 9 års skolegang	38	39	66	33	1	27	-33
9-10 års skolegang	42	42	73	41	0	31	-32
Studentereksamen, HF, HTX	49	57	87	53	8	30	-34
Lang videregående uddann.	61	77	96	57	16	19	-39
Lille viden ¹	35	36	56	31	1	20	-25
Middel viden	40	44	80	46	4	36	-34
Stor viden	56	59	90	56	3	31	-34
EU nævnes som vigtigt emne	44	82	85	51	38	3	-34
EU nævnes ikke	44	46	73	44	2	27	-29

1. I dette tilfælde er vidensindekset beregnet på grundlag af de andre tre vidensspørgsmål.

medlem af EU. Faktisk undervurderer tabellen uddannelsens betydning, ligesom den også undervurderer alderens betydning. Der er en meget klar tendens til, at vidensniveauet stiger med både uddannelsen og alderen, men da uddannelsesniveaet samtidig er lavere i de ældre generationer end i de yngre, kommer de to tendenser i nogen grad til at opveje hinanden.

Derudover finder man også, at det er de to grupper med den længste uddannelse, hvis informationsniveau alt i alt stiger mest, og hvor stigningen begynder tidligst. Til gengæld er det også gruppen med den længste uddannelse, hvis vidensniveau dykker mest efter folkeafstemningen. Man vil endvidere kunne se, at det er den gruppe, der i øvrigt har det laveste informationsniveau, som „lærer“ mindst i løbet af foråret 2000. Til gengæld

er det også denne gruppe, hvis vidensniveau reduceres mindst efter folkeafstemningen. Ressourcerne har således betydning for, hvor meget viden den enkelte besidder, men også for hvor let vedkommende erhverver sig ny viden. Ressourcerne spiller altså en rolle, men størst betydning har den ændrede offentlige opmærksomhed om Østrigs EU-medlemskab.

At også motivationen eller interessen for spørgsmålet har betydning, fremgår af de to sidste rækker i tabellen, hvor svarene er opdelt efter, om EU bliver nævnt som et vigtigt politisk spørgsmål (jf. kapitel 3). Det er lidt problematisk at inddrage denne oplysning, fordi andelen, der nævner EU som vigtigt, skifter fra periode til periode. Flere nævner det som vigtigt på det tidspunkt, hvor også vidensniveauet er højt. Og procentgrundlaget er derudover lidt lille i yderpunkterne, hvilket gør beregningen usikker. Ikke desto mindre giver tabellen en meget klar bekræftelse af motivationens betydning. Vidensniveauet stiger tydeligvis mest blandt dem, der mener, at EU er et vigtigt spørgsmål, og her er stigningen sket allerede i januar 2000, mens den for resten af befolkningen først sker i foråret 2000. Glemsomheden er til gengæld af nogenlunde samme omfang som i alle andre grupper. Slutresultatet er alligevel, at man ved den sidste måling i maj 2003 finder en lidt større viden om Østrigs EU-medlemskab blandt folk, der mener, EU er vigtigt, end blandt andre. I denne gruppe er der således en lidt mere langsigtet effekt af informationsforøgelsen, hvilket kan ses som et resultat af den større interesse for emnet.

Og så kan man i øvrigt bemærke, at kvindernes informationsniveau på dette område er mindre end mændenes, men at de to køn bevæger sig nogenlunde i takt, både når informationsniveauet stiger, og når det falder. Tilsvarende gælder for de tre andre analyserede spørgsmål. Vi ved, at mænd oftere gætter på det rigtige svar, hvis de er i tvivl, mens kvinder oftere pænt svarer „ved ikke“ (Togeby, 1984: 74). Men dette kan ikke forklare hele forskellen. Kvinderne giver i denne undersøgelse også flere positivt forkerte svar end mændene. Der findes altså fortsat en ikke helt ubetydelig forskel i mænds og kvinders viden om politisk relevante forhold.

D E N N Ø D V E N D I G E V I D E N

Gennemgående er befolkningens viden om politiske forhold ret stabil. Nogenlunde stabilt fra undersøgelse til undersøgelse kan lidt over 60 pct. af befolkningen nævne, hvilke partier der udgør regeringen, og hvis man også accepterer støttepartierne som udtryk for rigtige svar, drejer det sig om

omkring 90 pct. Nogenlunde stabilt er der to tredjedele, der ved, at det er amterne (og Hovedstadens Sygehusfællesskab), der driver sygehusene. Og nogenlunde stabilt er der tre fjerdedele, der ved, hvor Det radikale Venstre står i udlændingepolitikken. Men indimellem kan der ske store udsving i informationsniveauet, som det her er eksemplificeret i spørgsmålet om Østrigs medlemskab af EU.

I Østrigsspørgsmålet stiger vidensniveauet ganske betragteligt i den periode, hvor spørgsmålet er højt placeret på den politiske dagsorden blandt politikere, i medierne og i befolkningen, hvorefter det igen falder til sit oprindelige niveau. De mest motiverede og de mest ressourcestærke er hurtigere til at tilegne sig den nye viden, men i dette tilfælde spredes informationen efterhånden til alle kredse. Hvad siger dette om vores informationstilegnelse?

Først og fremmest siger det noget om evnen til at tilegne sig den information, der er nødvendig for at forholde sig reflekteret til de politiske spørgsmål, der er til debat. I foråret 2000 blev det pludselig af betydning for evnen til at følge med i den politiske debat og for at træffe et velbegrundet valg i forbindelse med folkeafstemningen i september, at man vidste, at Østrig var medlem af EU. Denne viden tilegnede de fleste sig derfor også. Til gengæld glemte de den også forholdsvis hurtigt igen, da den ikke længere var „nyttig“.

Viden opfattes ofte som en forudsætning for at kunne deltage i eller blot følge med i den offentlige debat. Men man skal nok også gøre sig klart, at vores viden påvirkes af den offentlige debat. Den øges, når det er nødvendigt for at forholde sig til de spørgsmål, der er oppe i tiden. Og her synes de fleste menneskers kapacitet at være forholdsvis omfattende.

DEL 3

PÅ TVÆRS

I de forudgående kapitler er holdningsudviklingen blevet gennemgået emne for emne. Bogen bygger imidlertid på den forestilling, at det ikke er helt tilfældigt, hvorledes holdninger bevæger sig. Antagelsen er således, at der eksisterer en regelmæssighed og dermed også en forudsigelighed med hensyn til, hvilke holdninger der ændrer sig, hvornår de ændrer sig, og hvem der ændrer holdninger. Det er spørgsmål, som man ikke ved så meget om, men som de følgende analyser vil søge at belyse.

Det er de aggregerede holdningsændringer, eller opinionsændringerne, der står i centrum for analyserne, men der vil også blive set på de individuelle ændringer. Opinionen har, som påpeget af Page og Shapiro (1992), den egenskab, at de tilfældige bevægelser udjævner hinanden, både de bevægelser, der er udtryk for målefejl, og dem der er udtryk for svarusikkerhed. Hvis vi vil vide noget om, hvorledes opinionen i Danmark ændres og påvirkes, er det de aggregerede bevægelser, vi skal beskæftige os med. De individuelle bevægelser bliver først og fremmest interessante, når vi beskæftiger os med selve meningsdannelsesprocessen. De individuelle bevægelser kan dermed også hjælpe os til at forstå, hvornår og hvordan opinionsbevægelserne foregår. Men det er spørgsmålet om, hvordan den folkelige opinion ændres, der står i centrum.

ÆNDRINGER I DEN FOLKELIGE OPINION

Når meningsmålingsinstitutterne med mellemrum bringer friske tal for, hvem vælgerne vil stemme på, er det de aggregerede holdninger eller opinionen, man interesserer sig for. Det er det, der kan fortælle os, om regeringen stadigvæk ville have et flertal bag sig, hvis der var folketingsvalg i morgen, og det er det, der giver anledning til politiske udmeldinger. Det er tilsvarende opinionsændringer, der vil blive set på i dette kapitel.

Analyserne i de foregående kapitler har vist os, at forskellige holdninger har bevæget sig på meget forskellig vis. Spørgsmålet er nu, om det er muligt at finde nogle overordnede mønstre i disse bevægelser. Hvad er det for holdninger, der bevæger sig meget, og hvilke bevæger sig slet ikke. Og hvornår er det, at holdningerne bevæger sig? Spørgsmålet er yderligere, hvilken karakter holdningsændringerne har: Er der tale om en jævn udvikling i den ene eller den anden retning, eller er der tale om fluktuationer op og ned? I hvilket omfang er der tale om pludselige og abrupte holdningsskift, hvor der sker store ændringer inden for en kort periode? Og hvilke holdninger bevæger sig på hvilke måder?

Vi vil starte med at se på ændringernes omfang. Hvor store udsving er vanlige? Hvad er det for spørgsmål, der har bevæget sig mere end gennemsnittet? Der vil først og fremmest blive set på bevægelserne i den særligt undersøgte periode fra maj 1999 til maj 2003. Men derudover vil der, hvor oplysningerne foreligger, blive set på udviklingen over længere perioder. I den forbindelse vil der også blive inddraget spørgsmål, som ikke tidligere er blevet analyseret i bogen. I anden del af kapitlet vil det være de forskellige typer af bevægelser, der står i centrum: de stabile spørgsmål, spørgsmål med opadgående eller nedadgående tendens, de abrupte bevægelser og fluktuationerne.

ÆNDRINGERNES OMFANG OG KARAKTER

Det er ikke helt indlysende, hvordan man skal måle opinionsændringer. En del af den i kapitel 2 beskrevne uenighed mellem Page og Shapiro (1992) og Mayer (1993) vedrørende ændringernes omfang er netop et resultat af, at de har målt opinionsændringerne på forskellig måde. Den nedenfor anvendte operationalisering minder mest om Mayers, idet der for hvert spørgsmål er beregnet den maksimale afstand mellem den højeste og den laveste registrering.

Opinionsbevægelserne for de spørgsmål, der er indgået i den særlige undersøgelse af opinionsdannelsen, er vist i tabel 13.1. For at give et grundlag for at vurdere udsvingets størrelse, er der også i tabellen angivet svarfordelingen for de enkelte spørgsmål. Tabellen omfatter både de spørgsmål, der er blevet grundigt analyseret i de foregående kapitler, og en række yderligere spørgsmål, hvor resultaterne vises for første gang her. Det drejer sig altså om det maksimale udsving i forbindelse med 12 målinger. Det giver sig selv, at jo flere målinger, der danner grundlaget for beregningen af opinionsændringerne, desto større er chancen for, at der på grund af stikprøveusikkerheden optræder tilfældige udsving (Mayer, 1993: 114). Med 12 målinger vil tabel 13.1 utvivlsomt overvurdere bevægeligheden.

Det mindste udsving er registreret for spørgsmålet om Færøernes og Grønlands selvstændighed, hvor der kun er 3 procentpoints forskel mellem den højeste og den laveste registrering. I maj 1999 og januar 2001 var der 90 procent, der erklærede sig enige i påstanden, „Hvis Færøerne og Grønland ønsker selvstyre, kan de for min skyld få det med det samme“, mens der i maj og september 2002 var 93 procent, der erklærede sig enige. Det største udsving optræder i forbindelse med vurderingen af landets økonomi, hvor der er 43 procentpoints forskel mellem højeste og laveste registrering, og i forbindelse med spørgsmålet om modtagelsen af flygtninge, hvor der er 33 procentpoints forskel. Store udsving optræder også i forbindelse med spørgsmålene om ØMU'en, Øresundsbroen og vurderingen af regeringens opgavevaretagelse. I gennemsnit for alle de egentlige holdninger har der været et udsving på 11 procentpoint fra den højeste til den laveste af de 12 registreringer.

Konklusionen er, at bevægeligheden gennem de fire år, som undersøgelsen omfatter, ikke har været stor. 15 procent af spørgsmålene har bevæget sig 20 procentpoint eller mere, mens lidt under halvdelen af spørgsmålene har bevæget sig mindre end 10 procentpoint. Bevægeligheden er væsentlig mindre end den, som Mayer (1993: 114) rapporterer, idet han finder, at 42

procent af de analyserede spørgsmål har bevæget sig 20 procentpoint eller mere. Men Mayer analyserer kun spørgsmål, der har været stillet mindst fem gange over mindst ti år, så hans periode er en del længere end de fire år, som den foreliggende undersøgelse dækker. Til gengæld indgår der i den foreliggende undersøgelse for hvert spørgsmål 12 målinger. Alt i alt kan man således nok konkludere, at stabiliteten i den foreliggende danske undersøgelse er forholdsvis høj. Det betyder ikke nødvendigvis, at danskere har mere stabile holdninger end amerikanere, men nok snarere, at undersøgelsen har været begrænset til en periode, hvor der ikke er sket mange holdningsskift.

Vi kan også se på udsvingene fra måling til måling. Som det fremgår af tabel 13.2, har de gennemgående ikke været særligt store. Det største udsving fra én måling til den næste måling fire måneder senere optræder fra maj 1999 til september 1999 på spørgsmålet om modtagelse af flygtninge, hvor der er 21 procentpoints forskel mellem de to målinger. Som en tommelfingerregel er tidligere angivet, af ændringer på 5 procentpoint eller mere i alle tilfælde vil være signifikante på 5 procents signifikansniveau. Kun i 17 procent af målingerne har der været tale om spring på 5 procentpoint eller mere og kun i 2 procent af målingerne om spring på 10 procentpoint eller mere. Men der optræder trods alt et vist antal abrupte spring, hvor ændringen er på mindst 10 procentpoint. Foruden flygtningemodtagelsen, drejer det sig om Øresundsbroen, ØMU'en, Danmarks internationale engagement og prioriteringen af miljøet.

Overordnet set må konklusionen dog være, at holdningerne er meget stabile. Der er 83 procents chance for, at man ved to efter hinanden følgende målinger får et udsving på mindre end 5 procentpoint.

Det fremgår endvidere af tabel 13.1, at der vedrørende de fleste af de spørgsmål, som har bevæget sig mere end gennemsnittet, har været tale om fluktuationer, hvor holdningerne har bevæget sig op og ned. Kun i nogle meget få tilfælde er der tale om en jævnt stigende eller jævnt faldende tilslutning. Dette er interessant, fordi Page og Shapiro (1992) hævder, at fluktuationer er sjældne. Det er også bemærkelsesværdigt, at næsten alle disse fluktuationer optræder i forbindelse med abrupte bevægelser, hvor det første udsving sker inden for en kort periode. Som vi skal se nedenfor, er det karakteristisk for de abrupte bevægelser, at de ofte sker i forbindelse med konkrete begivenheder, der fremkalder store holdningsændringer, men hvor holdningerne efter et stykke tids forløb igen bevæger sig tilbage til udgangspunktet.

TABEL 13.1.

Opinionsændringer i perioden fra maj 1999 til maj 2003

EMNE	DET MAKSIMALE UDSVING PROCENTPOINT	FORDE- LINGEN PCT. ¹	KARAKTERISTIK AF UDVIKLINGEN
Færøerne og Grønland	3	90/10	
Udgifter til arbejdsløshedsunderstøt.	4	89/11	
Rygere og hjerteoperationer	6	73/27	
Venstre/højre-selvplacering	6	68/32	
Folk som jeg har ingen indflydelse	6	54/46	
Racistiske grupper	7	59/41	
Skatter og velfærd	7	56/44	
Stolt over at være dansker	8	54/46	
Arbejdsgiv. forskelsbehandler indiv.	8	73/27	
Religionsfrihed	8	61/39	
Straf kontra forebyggelse	8	55/45	
Stemmeret til indvandrere	9	51/49	
Frigivelse af hash	9	74/26	
Modersmålsundervisning	9	67/33	
Brugerbetaling	9	55/45	
Miljø og erhvervsliv	9	56/44	
Privat bedre og billigere end offent.	9	73/27	
Gensplejsede fødevarer	10	77/23	
Økonomisk ulighed	10	71/29	
Social tillid	10	55/45	
Udgifter til folkepension	11	50/50	
Udgifter til sundhedsvæsenet	11	69/31	
Udgifter til hjemmehjælp	11	79/21	
Udgifter til miljø	12	58/42	Bevægelser op og ned
Offent./privat: børne- og ældrepleje	12	66/34	Faldende tilslutning
Udgifter til ulandsbistand	12	89/11	Stigende tilslutning
Folkeafstemninger	13	51/49	Bevægelser op og ned
Prioritering af miljø	14	61/39	Bevægelser op og ned Abrupte bevægelser
Danmarks internationale engagement	14	74/26	Bevægelser op og ned Abrupte bevægelser
Tillid til politikerne	17	57/43	Bevægelser op og ned
Tilknytning til EU	17	56/44	Bevægelser op og ned

EMNE	DET MAKSIMALE UDSVING PROCENTPOINT	FORDE- LINGEN PCT. ¹	KARAKTERISTIK AF UDVIKLINGEN
Udgifter til forsvaret	18	72/28	Bevægelser op og ned
ØMU'en	22	60/40	Bevægelser op og ned Abrupte bevægelser
Øresundsbroen	27	54/46	Bevægelser op og ned Abrupte bevægelser
Vurderingen af regeringens opgavevaretagelse ²	29/20	52/48	Bevægelser op og ned
Flere eller færre flygtninge	31	54/46	Bevægelser op og ned Abrupte bevægelser
Hvordan går det med landets økonomi?	43	61/39	Bevægelser op og ned
Gennemsnit af de egentlige holdningsspørgsmål ³	11		

1. Beregnet på grundlag af den sammenslåede datafil fra alle undersøgelserne.

2. Det første tal angiver det samlede udsving i perioden, det andet tal udsvinget under SR-regeringen.

3. Dvs. der er set bort fra spørgsmålet om regeringens opgavevaretagelse og om landets økonomi.

Som nævnt viser tabel 13.1 kun de udsving, der er foregået inden for fire år. Det er klart, at hvis vi udvider tidsperioden, er der større chancer for at støde på større udsving. Jeg har derfor også for nogle af de spørgsmål, der indgår i tabel 13.1, inddraget ældre målinger. Og endelig er der også blevet inddraget oplysninger om andre holdningsspørgsmål, der enslydende har været stillet over en forholdsvis lang periode i Danmark. Også på langt sigt viser mange spørgsmål en forholdsvis stor stabilitet (jf. Gundelach, 2002c), men det er alligevel muligt at identificere spørgsmål, som har bevæget sig meget. Tabel 13.3 viser udsvingene for en række af de spørgsmål, der har været genstand for store ændringer. Uanset at vi har flere forholdsvis lange tidsserier, er det værd at bemærke, at kun to af de viste spørgsmål går så langt tilbage som til slutningen af 1960'erne. De fleste af tidsserierne starter i 1970'erne. Og det kan godt spille en rolle for, hvor store holdningsændringer vi får registreret. Spørgsmålet om kvinders erhvervsarbejde er et godt eksempel på, at der foregik meget store kollektive holdningsændringer i 1960'erne og 1970'erne. Disse holdningsændringer er som hovedregel ikke dækket af de tidsserier, vi har til rådighed. Vores tidsserier er da gennemgående også kortere end

TABEL 13.2.

Udsving fra undersøgelse til undersøgelse

STØRRELSE	PCT.
10 procentpoint eller mere	2
5-9 procentpoint	15
0-4 procentpoint	83
I alt	100
Antal målinger	330

tilsvarende serier i de amerikanske undersøgelser. Alt i alt betyder det, at vi kommer til at undervurdere den langsigtede bevægelighed.

Man vil bemærke, at mange af de her viste spørgsmål har været genstand for en langsigtet udvikling i den ene eller den anden retning. For en række spørgsmål har der været et lille knæk i forbindelse med regeringsskiftet i 2001, men det er af mindre betydning, når vi betragter det lange forløb. Derudover er der en række spørgsmål, der langsigtet har været genstand for betydelige fluktuationer.

DE MEGET STABILE HOLDNINGER

Der findes et par holdningsdimensioner, som gennem hele den særligt undersøgte periode fra maj 1999 til maj 2003 stort set ikke har bevæget sig. Det gælder holdningerne til Grønlands og Færøernes selvstændighed og til arbejdsløshedsunderstøttelsen. På disse spørgsmål har det maksimale udsving over 12 målinger gennem fire år været mindre end 5 procentpoint. Også spørgsmålet om fri abort, der kun har været stillet i en del af undersøgelserne, har vist sig at være helt stabilt. Yderligere en række holdningsspørgsmål har kun bevæget sig forholdsvis lidt. Det gælder f.eks. holdningerne til rygere og hjerteoperationer, skatter kontra velfærd, racistiske gruppers ytringsfrihed, diskrimination af indvandrere på arbejdsmarkedet, religionsfrihed og straf kontra forebyggelse (jf. i øvrigt kapitel 10).

Dertil kommer, at en del af de spørgsmål, der ikke er analyseret i de tidligere kapitler, men som er inddraget i tabel 13.1, udviser stor stabilitet. Det drejer sig om spørgsmål, som ikke måler holdningen til konkrete politiske konfliktspørgsmål, men som indgår i undersøgelsen som indikatorer for bagvedliggende værdier eller personlighedstræk. Det drejer sig om selvplaceringen på en venstre/højreskala, politisk selvtillid og national stolthed.

TABEL 13.3.

Spørgsmål, der på det lange sigt har vist store udsving

EMNE	NETTOUDSVING PCT.POINT	KARAKTERISTIK AF UDVIKLINGEN	PERIODE HOLD- NINGEN ER MÅLT
Politisk selvtilid ¹	22	Jævnt stigende	1971-2003
Meget stolt over at være dansker	23	Jævnt stigende	1981-2003
Social tillid ²	24	Jævnt stigende	1981-2001
Racistiske gruppers møde- og talefrihed	28	Jævnt faldende	1993-2003
Politikerne træffer de rigtige beslutninger ³	30	Bevægelser op og ned	1971-2001
For store udgifter til forsvaret	31	Jævnt faldende, med lille stigning til sidst	1979-2003
Begrænse flygtninges adgang til Danmark	32	Bevægelser op og ned	1984-2003
For små udgifter til miljø	33	Bevægelser op og ned	1979-2003
Medlemskab af EU ⁴	33	Bevægelser op og ned, + jævnt stigende	1972-2002
Politikerne ødsle med borgernes penge ⁵	34	Jævnt faldende	1971-2003
Sociale reformer gået for vidt ⁵	36	Bevægelser op og ned	1969-2001
Danmarks internationale engagement	42	Jævnt stigende, med et lille fald til sidst	1970-2003
For små udgifter til sundhedsvæsenet	43	Stigende, dog et lille fald til sidst	1979-2003
Kvindens erhvervsarbejde ⁶	60	Jævnt stigende	1965-1987

1. Goul Andersen & Clement (2003).

2. Borre (2004).

3. Andersen & Goul Andersen (2003).

4. Poulsen-Hansen & Wedell-Wedellsborg (2003).

5. Goul Andersen (2003b).

6. Der har ikke været stillet helt det samme spørgsmål, men betydningsindholdet af de to spørgsmål er det samme (jf. Togeby, 1994).

Om de fleste af disse stabile spørgsmål gælder, at de i perioden enten har været helt uden for mediernes rampelys, eller at opmærksomheden har været nogenlunde stabil uden nogen ændring af de formidlede budskaber. Det eneste af de nævnte spørgsmål, der ikke helt kan placeres i denne kategori, er spørgsmålet om skatter kontra velfærd, og det er muligvis en tilfældighed, at dette spørgsmål er så stabilt i netop den undersøgte periode.¹ Men derudover gælder det yderligere for de fleste af de nævnte spørgsmål,

at de har relationer til mere dybtliggende værdier, der hos den enkelte må formodes at være nogenlunde stabile.

For de fleste af de egentlige holdningsspørgsmål, hvor opinionen er meget stabil, er den individuelle stabilitet også høj eller forholdsvis høj, men for tre af spørgsmålene er den individuelle stabilitet lav. Alle de spørgsmål, der er karakteriseret ved både en stabil opinion og en stor individuel stabilitet, er spørgsmål, der ikke i særlig stort omfang har været i mediernes rampelys, og som er forankret i grundlæggende værdier. Det giver næsten sig selv, at hvis man flere gange bliver spurgt om sin holdning til et spørgsmål som fri abort, som de færreste går og tænker over til daglig, vil man med stor sandsynlighed give det samme svar, fordi man mobiliserer sine mere grundlæggende værdier om skyld og ansvar (jf. kapitel 10).

Resultaterne fra den danske værdiundersøgelse kan bruges til at supplere disse overvejelser. Overordnet set fandt man i denne undersøgelse, at opinionen var overraskende stabil, når man sammenlignede resultaterne fra 1990 og 1999, men for den sags skyld også når man sammenlignede med resultater fra 1981 (Gundelach, 2002c; Togeby, 2002). Konklusionen var, at de grundlæggende værdier var yderst stabile, og at det særlig gjaldt de holdninger og værdier, som der var stor enighed om i den danske befolkning. Der har således stabilt været en stor enighed om at afvise antisemitisme, om ikke at diskriminere homoseksuelle og om at støtte ligestilling mellem kønnene.

Der er således en del dokumentation for, at de grundlæggende værdier og de standpunkter, der er tæt forbundet hermed, er meget stabile både på langt og på kort sigt. Det betyder ikke, at de ikke kan ændres, men de ændres som oftest langsomt. Ændringen af holdningerne til ligestillingen mellem kønnene fra 1965 til 1987 er en undtagelse herfra, idet ændringen var omfattende og hurtig. Til gengæld har de ændrede holdninger vist sig at være meget stabile. I det hele taget foregik der i forbindelse med ungdomsoprøret og de nye sociale bevægelser i 1970'erne betydelige værdiændringer. Men som regel er mere grundlæggende værdier forholdsvis stabile.

De tre spørgsmål, hvor opinionen er meget stabil, men hvor den individuelle stabilitet er lav, er spørgsmålene om racistiske gruppers ytringsfrihed, om straf kontra forebyggelse og om skatter kontra velfærd.² Karakteristisk for disse tre spørgsmål er, at de formodentlig for mange mennesker er forbundet med en betydelig ambivalens. I alle tre tilfælde er der tale om komplekse spørgsmål, hvor der findes mange typer af argumenter både for og imod. Derfor kan den enkelte godt være i tvivl, hvis der skal gives et klart svar

på et sådant spørgsmål. Her eksisterer der altså en ægte ambivalens, der ikke blot er udtryk for en vis svarusikkerhed. Det er denne ambivalens, der giver en lav individuel stabilitet. Og alligevel har opinionen, uanset at flere af spørgsmålene har været genstand for en betydelig opmærksomhed, været nogenlunde stabil.

Forklaringen er formodentlig, at den politiske kontekst ikke har ændret sig i perioden (jf. kapitel 7 og 9). Det er de samme historier, der er blevet fortalt igen og igen i nye versioner. Heller ikke de budskaber, som medierne har viderebragt fra politikere og andre meningsdannere, har ændret sig. Så på trods af den ambivalens, der er knyttet til de stillede spørgsmål, er de aggregerede holdninger forholdsvis stabile. I øvrigt tyder andre undersøgelser på, at netop holdningen til spørgsmålet om skat kontra velfærd ændrede sig hurtigt i sommeren 2003, som følge af at spørgsmålets kontekst ændrede sig, fordi der blev gennemført skattelettelser (*Mandag Morgen*, 2003).

Som tidligere vist findes der også en række spørgsmål, som i hvert fald i det lange perspektiv har vist sig at være meget stabile. Nogle gange er denne stabilitet forbundet med periodevise fluktuationer, andre gange ikke. Af sådanne langvarigt meget stabile holdninger kan nævnes alle de holdninger, som har med flygtninge og indvandrere at gøre (jf. kapitel 4), og holdningerne til ligestilling mellem kønnene, efter at holdningsskiftet først var sket. Karakteristisk for alle disse holdningsdimensioner er antagelig, at de er forholdsvis stærkt forankret i grundlæggende værdier, som erfaringsvis kun ændrer sig langsomt. Det er spørgsmål, der er knyttet til vores identitet som mennesker, vores køn, vores nationalitet og den sociale solidaritet. Er sådanne spørgsmål udsat for stor opmærksomhed, og er de påvirket af iøjnefaldende begivenheder, kan de også svinge en del, men svingningerne foregår omkring et nogenlunde stabilt gennemsnit.

LANGSIGTEDE TENDENSER

Der findes i tabel 13.3 en række spørgsmål, der over en længere periode, måske afbrudt af mindre fluktuationer, gradvist har bevæget sig i en bestemt retning. Der har således været en stigende støtte til kvinders erhvervsarbejde, til Danmarks internationale engagement, til at øge forsvarrets økonomiske ressourcer, til medlemskabet af EU, til at øge sundhedsvæsenets ressourcer og til at begrænse racistiske gruppers ytringsfrihed. Derudover er der målt en stigende social tillid, en stigende politisk selvtillid, en aftagende politisk

kynisme og en øget national stolthed. Spørgsmålet er nu, hvorledes disse langsigtede tendenser skal forklares.

Amerikansk forskning har peget på, at årsagerne til de langsigtede jævne holdningsændringer meget ofte er demografiske ændringer, som f.eks. kommer til udtryk ved, at nye generationer har andre egenskaber end ældre, eller ved at livsvilkårene for givne generationer ændrer sig (Page & Shapiro, 1992; Mayer 1993). Eksempler herpå er mobiliteten fra land til by, et stigende uddannelsesniveau eller kvinders stigende erhvervsfrekvens. Alternative forklaringer er indgribende politiske begivenheder som Vietnamkrigen, borgerrettighedskampen eller 11. september. I dette afsnit vil vi se på, hvorledes de langsigtede udviklingstræk, der er beskrevet ovenfor i tabel 13.3, kan forklares.

Det mest udprægede eksempel på et sådant udviklingsforløb er holdningen til kvinders erhvervsarbejde; den har vi desværre ikke målt ved det samme spørgsmål over hele perioden. Holdningerne har imidlertid ændret sig fra, at der ved en undersøgelse i 1965 var omkring 80 procent af de interviewede gifte og samlevende kvinder, der støttede en traditionel arbejdsdeling i familien, hvor manden tjente pengene, og kvinden tog sig af familien, til at der ved en undersøgelse i 1987 kun var omkring 20 procent fra den samme gruppe, der støttede en sådan arbejdsdeling. Her sker der en holdningsmæssig revolution i løbet af ca. 20 år. En væsentlig del af forklaringen er naturligvis, at der i den samme periode skete en meget stærk ændring af den faktiske arbejdsdeling i familien. Nu forblev stort set alle kvinder på arbejdsmarkedet, og holdningerne ændrede sig tilsvarende (Togeby, 1994: 27ff.). Men vigtigt var det utvivlsomt også, at der samtidig opstod en kvindebevægelse, der fortolkede den nye virkelighed og formulerede de nye idealer (Dahlerup, 1998).

Der er også en række af de holdningsdimensioner, der har været genstand for langsigtede udviklingstendenser, hvor det stigende uddannelsesniveau har spillet en rolle. Det gælder f.eks. stigningen i social tillid, politisk selvtilid og støtten til Danmarks internationale engagement. I ingen af tilfældene kan uddannelsesniveaulet dog forklare hele ændringen.

De fleste af eksemplerne i tabel 13.3 på langsigtede udviklingstendenser skal i stedet forklares af forekomsten eller fraværet af konkrete begivenheder, af mediernes præsentation af disse begivenheder og af centrale politiske aktørers fortolkninger af dem. Her kan vi først se på spørgsmålene om Danmarks internationale engagement og udgifterne til forsvaret (jf. kapitel 6). Der er næppe tvivl om, at den øgede støtte til et militært engagement

bl.a. skal forklares af ophøret af den kolde krig og af ændringen i det danske forsvars opgaver fra at forsvare Danmark til at deltage i fredsbevarende aktiviteter i udlandet. Endelig har Danmarks deltagelse i Irakkrigen i foråret 2003 medført, at støtten i nogen grad igen er aftaget. Spørgsmålets politiske kontekst har ændret sig og dermed også svarene på spørgsmålet.

Et noget tilsvarende eksempel vedrører holdningerne til racistiske gruppers møde- og talefrihed (jf. kapitel 9). Her har de jævnlige dryp af mange små sager om sammenstød mellem nynazistiske grupper og andre grupper i det danske samfund gradvist gjort holdningerne mere restriktive og mindre tolerante. Og på tilsvarende vis har antagelig de mange historier om nedskæringer i sundhedssystemet og de voksende ventelister medvirket til at øge kravet om yderligere ressourcer, et krav, der så blev svækket, efter at der blev tilført området flere penge først i SR-regeringens sidste år og derpå under den borgerlige regering (jf. kapitel 7). Hermed ændrede spørgsmålets politiske kontekst sig, og i forlængelse deraf også de udtrykte holdninger.

I alle de netop nævnte tilfælde er holdningsændringen antagelig et resultat af faktiske begivenheder kombineret med mediernes præsentation af disse begivenheder. Man kan ikke sige, at det er mediernes skyld, at holdningerne har ændret sig, for der har hver gang været konkrete begivenheder, som har ligget bag holdningsændringerne. Men i alle tilfældene har der været brug for medierne til at formidle budskabet om det skete, og medierne har vinklet historierne og udpeget helte og skurke. Uden medierne havde vi ikke kendt til begivenhederne, og uden de tolkende og vinklende medier havde vi ikke vidst, hvad vi skulle mene om disse historier. Der har sjældent været tale om egentlige mediekampanjer, som har ændret vores holdninger, snarere har det drejet sig om en langsom kollektiv besindelse på en ændret virkelighed.

Tabel 13.3 indeholder også et spørgsmål om miljøindsatsen (jf. kapitel 8). Her kulminerede kravene i 1987, hvorefter det i 1990'erne gik ned ad bakke. Men med regeringsskiftet i november 2001 er kravene om en øget miljøindsats igen blevet forstærket. Forklaringen på den langsigtede udvikling i 1990'erne i retning af stadig mindre støtte til miljøudgifterne er på en måde den samme som i forbindelse med de netop beskrevne holdninger, men blot med delvis modsat fortegn. I dette tilfælde ser det ud til, at det er fraværet af opsigtsvækkende begivenheder kombineret med en regering, der signalerede, at den havde styr på problemerne, der i 1990'erne fremkaldte en svækkelse af miljøkravene. Naturligt nok fremkalder den nye borgerlige regerings beskæring af ressourcerne så øgede krav til miljøindsatsen.

De langsigtede holdningsændringer, vi har beskrevet, synes således i hovedsagen at have to årsager, for det første demografiske ændringer af befolkningens sammensætning og for det andet forekomsten (eller fraværet) af gentagne begivenheder, som politiske aktører og medierne hver gang vinkler på samme måde. Mens de langsigtede udviklingstræk, der er en følge af en ændring af befolkningens sammensætning, ser ud til at være meget stabile, ser det omvendt ud til, at de tendenser, der er en følge af gentagne enslydende historier, kan bremses og måske vendes af et regeringskifte eller af Danmarks deltagelse i en krig uden for landets grænser. Her må man nok også bemærke, at de begivenheder, som er blevet anvendt til at forklare tendenserne, heller ikke har haft den samme gennemgribende karakter som de nationale kriser, som er blevet brugt til forklaring i den amerikanske litteratur.

ABRUPT BEVÆGELSER

Page og Shapiro er af den opfattelse, at der kun sjældent optræder abrupte holdningsændringer, men når der gør det, har det som regel sammenhæng med store og iøjnefaldende begivenheder. Hvis vi definerer abrupte bevægelser som ændringer fra måling til måling på 10 procentpoint eller mere, hvilket er lidt mere krævende end Page og Shapiro (1992), optræder der faktisk en del abrupte holdningsbevægelser i den særligt undersøgte periode, hvor holdningerne er målt med fire måneders mellemrum.

Den største holdningsændring, der er registreret, er det fald i støtten til at modtage yderligere flygtninge fra maj til september 1999, som er på 20 procentpoint og på 25 procentpoint, hvis vi tager de efterfølgende fire måneder med. Faldet fulgte efter et forår i 1999, der havde været præget af helt usædvanligt velvillige holdninger til Kosovoflygtningene. Den næststørste ændring inden for fire måneder er faldet i opbakningen til Øresundsbroen fra oktober 2000 til januar 2001 på 16 procentpoint, og på 23 procentpoint, hvis vi tager den forudgående periode med, dvs. fra før broens åbning til et halvt år efter. Men der forekommer også abrupte ændringer i forbindelse med ØMU'en, Danmarks internationale engagement og prioritering af miljøet.

Når bortses fra det sidste er alle de nævnte tilfælde forbundet med konkrete begivenheder, der fik betydelig medieomtale, og hvor der på et eller andet tidspunkt skete et skift i mediernes vinkling af historien. For flygtninges vedkommende skete skiftet fra den positive fremstilling af

Kosovoflygtningenes situation i foråret 1999 til omfattende skriverier det følgende efterår om problemer i forbindelse med flygtningemodtagelsen (jf. kapitel 4). For Øresundsbroens vedkommende skifter vinklingen fra en velvillig omtale i foråret 2000 af mulige positive konsekvenser af en bro til en skarp kritik af den skuffende biltrafik og de deraf følgende økonomiske problemer (jf. kapitel 9). For ØMU'ens vedkommende har vi den stærke placering af EU-modstanderne i valgkampen og deres næsten totale fravær i perioderne før og efter (jf. kapitel 5). Og endelig er holdningen til Danmarks internationale engagement (jf. kapitel 6) påvirket af Danmarks deltagelse i fredsbevarende aktiviteter, 11. september og deltagelsen i krigen imod Irak. I alle disse tilfælde er holdningsændringerne et resultat af kombinationen af konkrete begivenheder, en betydelig medieopmærksomhed og ændrede budskaber fra den politiske elite.

Abrupte holdningsændringer, om end af lidt mindre omfang, optræder også i forbindelse med synet på afholdelse af folkeafstemninger (jf. kapitel 5), hvor man kan iagttage, at begejstringen aftager, hver gang der har været afholdt en folkeafstemning. Her er forklaringen næppe, at budskaberne om fordelene ved afholdelse af folkeafstemninger ændrer karakter, faktisk foregår der næsten ingen diskussion om netop dette emne. Snarere ser det ud til, at mange bliver trætte af folkeafstemningerne, når de er der. Og så mindskes begejstring ligeledes hos taberne af folkeafstemningen. Men også her optræder der en kombination af konkrete begivenheder og stor opmærksomhed. Men i dette tilfælde er det ikke mediernes vinkling af historien, der fremkalder holdningsændringen, men snarere begivenheden selv.

I de fleste tilfælde er abrupte holdningsændringer imidlertid kombineret med ændrede problemforståelser og nye tolkninger af den politiske virkelighed. Som analyserne af holdningerne til et øget engagement i den store verden viser (jf. kapitel 6), er der ikke noget naturgivent i, at et øget faktisk engagement resulterer i en øget opslutning bag dette engagement. Den ændrede virkelighed kan tolkes på flere måder, men den blev altså i første omgang af langt de fleste tolket som et positivt bidrag til verdensfreden, hvorfor støtten til militære aktiviteter uden for landets grænser steg. I anden omgang var der centralt placerede politiske aktører, der tolkede krigsdeltagelsen som en betænkelig indblanding i andre landes forhold, og derfor mindskedes støtten til militære aktiviteter. Det er heller ikke umiddelbart indlysende, at 11. september ville føre til en øget støtte til et dansk engagement uden for landets grænser, men det blev resultatet.

I øvrigt er forekomsten af disse abrupte holdningsændringer som oftest kombineret med, at holdningerne efter et stykke tids forløb falder tilbage til det niveau, de befandt sig på før den opsigtsvækkende begivenhed. Der ser ud til gradvist at ske en normalisering af holdningerne, når den udløsende begivenhed er kommet lidt på afstand. Det drejer sig altså om holdninger, som på det lange sigt er forholdsvis stabile, men som kortvarigt ændrer sig enten i positiv eller negativ retning som følge af en konkret begivenhed.

FLUKTUATIONER OP OG NED

På grundlag af holdningsudviklingen i USA konkluderer Page og Shapiro (1992) endvidere, at der kun sjældent optræder holdningsfluktuationer, hvor holdningerne svinger op og ned. Bevægelserne er efter deres opfattelse primært lineære. De analyser, der i denne bog er foretaget af holdningsudviklingen i Danmark, tyder imidlertid på, at der forholdsvis ofte forekommer fluktuationer. En del af de registrerede fluktuationer optræder i forbindelse med de abrupte ændringer, der er skildret ovenfor, hvor det har vist sig, at holdningerne ofte langsomt falder tilbage til udgangspunktet, når der er gået et stykke tid fra den udløsende begivenhed. Når vi registrerer flere fluktuationer end Page og Shapiro, skyldes det måske forskellen i forskningsdesign, hvor de tætte målinger i den foreliggende undersøgelse øger sandsynligheden for at registrere fluktuationerne i forbindelse med konkrete begivenheder.

Men det er ikke kun ydre begivenheder som borgerkrigen i Jugoslavien, 11. september og krigen i Irak eller indenlandske begivenheder som ØMU-afstemningen og åbningen af Øresundsbroen, der fremkalder fluktuationer. Regeringsskiftet i november 2001 resulterede på en række områder i, at kurverne knækkede. Langvarige holdningstendenser blev pludselig bremset op, og holdningerne ændrede retning. Det gælder f.eks. holdninger til udgifterne på sundhedsområdet, hjemmehjælpen, miljøet og ulandsbistanden. Og det gjaldt vurderingen af, hvorledes regeringen klarede sin opgave. Man kan naturligvis diskutere, om det er holdningerne eller politikken, der har ændret sig. Under alle omstændigheder gives der imidlertid efter regeringsskiftet andre svar på de stillede spørgsmål end før. Og i denne forstand er holdningerne ændret.

Endelig findes der også spørgsmål, hvor der foregår store fluktuationer, og hvor det i hvert fald ikke er det abrupte udsving i forbindelse med en enkelt begivenhed, som kan forklare forløbet. Vi kan se på nogle af de spørgsmål,

hvor vi har forholdsvis store holdningsudsving, og hvor vi samtidig har forholdsvis lange og tætte tidsserier til beskrivelse af holdningerne. Det drejer sig for det første om holdningerne til modtagelsen af flygtninge, for det andet om holdningerne til EU-medlemskabet og endelig om politisk tillid.

Holdningen til modtagelse af flygtninge har svinget op og ned flere gange, og det samlede udsving er forholdsvis stort. De mest negative holdninger er målt i efteråret 1996 og de mest positive i foråret 1999 (jf. kapitel 4). Samtidig har holdningsgennemsnittet set over en tyveårig periode været næsten stabilt. Udsvingene er foregået op og ned i forhold til et nogenlunde konstant gennemsnit. Også i dette tilfælde kan imidlertid stort set alle bølgebevægelser forklares af konkrete begivenheder, der for en kort tid har øget opmærksomheden og ændret budskabet, hvorefter holdningerne langsomt har bevæget sig tilbage til udgangspunktet. Det er imidlertid karakteristisk for indvandrersområdet, at der sker en stribe af sådanne enkeltbegivenheder, der hele tiden påvirker holdningerne.

Lidt mere kompliceret er udviklingen vedrørende danskernes holdninger til EU-medlemskabet, der er blevet målt regelmæssigt siden før indmeldelsen i 1973. Holdningerne har svinget ganske betydeligt fra lavpunkter ifølge Gallup i 1974 og 1983 til toppunkter i 1972, 1990, 1993 og 2002. Der har også været relative lavpunkter i 1998 og 2000. Samtidig er den langsigtede udvikling gået i retning af en stigende tilslutning til EU-medlemskabet (jf. kapitel 5). Udsvingene kan i et vist omfang forklares af konkrete begivenheder som folkeafstemningerne og Danmarks formandskab i 2002 og måske også Berlinmurens fald. Men ikke det hele. Der ser også ud til at optræde først en umiddelbar skuffelse efter indmeldelsen og derefter en gradvis tilvænnning til medlemskabet.

Som det tredje eksempel på store udsving kan nævnes tilliden til politikerne, og det gælder både tilliden til, at politikerne tager hensyn til, hvad vælgerne mener, og tilliden til, at de træffer de rette beslutninger (jf. Goul Andersen, 2004: kapitel 12). Her synes holdningerne i betydeligt omfang at svinge i overensstemmelse med den økonomiske situation, men også andre politiske begivenheder spiller en rolle. Faktisk er der ikke i Danmark, som i en del andre lande, sket et langsigtet fald i tilliden til politikerne. Tværtimod synes tilliden at svinge i takt med, om politikerne ser ud til at kunne løse de politiske problemer, som landet i den konkrete situation står over for.

Tilsvarende gælder i øvrigt for vurderingen af, hvorledes regeringen klarer sin opgave. Også her er udsvingene forholdsvis store. I perioden fra maj 1999 til maj 2003 er der tale om et udsving på ikke mindre end 24

procentpoint med de laveste registreringer i januar 2000 og oktober 2000 og den højeste registrering i januar 2002, umiddelbart efter regeringsskiftet (jf. kapitel 11).

Man kan spørge, hvad der karakteriserer de spørgsmål, der er udsat for meget store fluktuationer. Formodentlig er det karakteristisk, at netop vurderingen af regeringens opgavevaretagelse er blandt disse spørgsmål. I dette tilfælde er der for det første tale om, at objektet for holdningen skifter, når regeringen skifter. Der er dog også store fluktuationer under den samme regering. For det andet er der tale om, at vurderingen af regeringen er meget kontekstbestemt. Det er rimeligt at forestille sig, at vurderingen afhænger af, hvad regeringen faktisk gør, eller i det mindste af det billede af regeringens handlinger, som er udbredt i offentligheden. Noget tilsvarende er også tilfældet med politisk tillid i almindelighed.

Ser vi på de forskellige holdningsdimensioner, som vedrører flygtninge og indvandrere (jf. kapitel 4), er det påfaldende, at der er en stor forskel på de forskellige spørgsmåls bevægelighed. Holdningerne til modtagelsen af nye flygtninge bevæger sig meget mere end holdningerne til, hvordan vi skal behandle de indvandrere og flygtninge, som allerede bor i Danmark. Den første type holdninger synes mere kontekstbestemte, nemlig bestemt af den øjeblikkelige flygtningesituation, mens holdningerne til, hvordan vi skal behandle de indvandrere og flygtninge, der allerede bor i landet, er mere bestemt af en grundlæggende tolerance og solidaritet. På samme måde kan man bemærke, at holdningerne til ØMU'en svinger mere end de mere generelle holdninger til EU-samarbejdet.

Også andre af de holdninger, som har været genstand for forholdsvis store abrupte ændringer, er meget konkrete og kontekstafhængige. Det gælder f.eks. holdningerne til Øresundsbroen, idet de tydeligvis ikke er forbundet med dybereliggende værdier (jf. kapitel 9).

Det samme kan man ikke sige om holdningen til Danmarks internationale engagement (jf. kapitel 6), hvor holdningsændringerne har været forholdsvis store og abrupte i den undersøgte periode. Men i dette tilfælde står vi også over for meget voldsomme og indgribende begivenheder som 11. september og Danmarks deltagelse i krigen i Irak.

HVORNÅR ÆNDRER HOLDNINGERNE SIG ?

Alt i alt kan man nok konkludere, at sandsynligheden for at støde på store fluktuationer stiger, når der er tale om meget konkrete og kontekstbestemte

holdninger, mens sandsynligheden mindskes, jo mere holdningerne er forankret i grundlæggende værdier. Man kan også sige det på den måde, at der skal mere til, hvis man skal bevæge de holdninger, der er forankret i grundlæggende værdier, end hvis man skal bevæge de mere konkrete og kontekstafhængige holdninger. Der er imidlertid også holdninger, som f.eks. holdningerne til modtagelsen af nye flygtninge, som både synes præget af en grundlæggende stabilitet og bevæger sig forholdsvis meget som konsekvens af konkrete begivenheder og tolkningen af disse.

Når holdningsændringerne så sker, har det ofte sammenhæng med skift i mediedækningens omfang og indhold. Holdningerne ændres, når spørgsmålene flytter op og ned på henholdsvis mediernes og befolkningens politiske dagsorden. Og det sker specielt, hvis det kombineres med ændringer i de budskaber, der formidles af de politiske aktører.

NOTER

- 1 En analyse i *Mandag Morgen* (2003) med oplysninger fra oktober 2003 viser, at netop holdningerne til forholdet mellem skatter og velfærd bevægede sig endda rigtig meget i sommeren 2003 – formentlig som et resultat af de gennemførte skattelettelser. Den foreliggende undersøgelse er åbenbart foregået på et tidspunkt, hvor disse holdninger var usædvanligt stabile.
- 2 Spørgsmålene har været formuleret således: „Også racistiske grupper bør have ret til at holde møder og tale deres sag“, „Så er der et spørgsmål om kriminaliteten. Her står 1 for, at man skal opretholde lov og orden ved at give strengere straffe, end man gør i dag, og 5 står for, at man skal give mildere straffe og i stedet forsøge at forebygge kriminaliteten. Hvor vil du/De placere dig/Dem selv?“, „Skatetrykket bør sænkes, også selv om det kan føre til nedskæringer i velfærdsydelse“.

DEN INDIVIDUELLE BEVÆGELIGHED

De oprindelige diskussioner om holdningsstabilitet, som blev startet af Philip Converse (1964), handlede ikke om opinionens stabilitet, men om den individuelle holdningsstabilitet. Det var den svage individuelle stabilitet, der for Converse var et af flere tegn på, at almindelige mennesker knap nok besad noget, der fortjente betegnelsen holdninger. Han mente, at der i stedet blot var tale om forholdsvis tilfældige svar på de stillede spørgsmål – svar, som så at sige blev opfundet til lejligheden. Han byggede denne konklusion på to typer af analyser. For det første påviste han, at der fremkom meget lave korrelationskoefficienter, når man sammenlignede de samme personers svar i to forskellige undersøgelsesomgange. Og for det andet viste han, at svarene svingede frem og tilbage, hvis man stillede de samme personer det samme spørgsmål ikke i to, men i tre undersøgelsesomgange. Vi vil her eftergøre begge de to typer af analyser, som indgik i Converses oprindelige artikel.

For Converse var forklaringen på den individuelle bevægelighed, at der i en vis forstand slet ikke var nogen holdninger at måle. Forudsætter vi imidlertid, at vi faktisk beskæftiger os med genuine holdninger, er der, som beskrevet i kapitel 2, mindst tre forskellige kilder til den individuelle bevægelighed. For det første vil der i selv de bedste undersøgelser forekomme målefejl, dvs. at man af den ene eller anden grund ikke får målt og registreret interviewpersonens holdning korrekt. Er der tale om spørgsmål, som ud fra et teknisk synspunkt har en dårlig kvalitet, vil der endda kunne være tale om store målefejl.

For det andet vil de fleste mennesker i forhold til de fleste spørgsmål været præget af en vis svarusikkerhed. Ved nogle spørgsmål kan svarusikkerheden være stor, uden at der derfor er tale om fravær af holdninger. Nogle spørgsmål forudsætter nemlig forholdsvis komplekse overvejelser. Det er i den foreliggende undersøgelse f.eks. tilfældet med spørgsmålet om racistiske gruppers ytringsfrihed. Her kan der være tale om en reel ambivalens, fordi man oplever, at der findes gode argumenter for både det

ene og det andet svar. Derfor kan svaret også variere, når man flere gange får stillet det samme spørgsmål.

Endelig forekommer der naturligvis også i et vist omfang egentlige holdningskift, som man f.eks. må forestille sig, at det skete i forbindelse med 11. september. På samme måde er der også grund til at tolke de holdningskift, der bliver registreret i forbindelse med regeringsskiftet, som egentlige holdningsændringer.

Problemet med den individuelle bevægelighed er imidlertid, at vi ikke har noget grundlag for endegyldigt at skille målefejlene, svarusikkerheden og holdningsændringerne fra hinanden. Den individuelle bevægelighed er derfor vanskelig at fortolke. Ikke desto mindre er det i et vist omfang muligt at ræsonnere over de tre deles relative størrelse.

Det er forekomsten af både målefejl og svarusikkerhed, der er baggrunden for, at Page og Shapiro (1992) argumenterer så stærkt for, at det er opinionen eller de aggregerede holdningsændringer, man skal beskæftige sig med, når man vil beskrive udviklingen i befolkningens holdninger. De mener, at de målefejl og den svarusikkerhed, der knytter sig til målingen af den enkelte persons holdninger, vil blive udlignet i de aggregerede holdninger.

DE INDIVIDUELLE BEVÆGELSERS OMFANG : TO MÅLINGER

Vi kan starte med at se på overensstemmelsen mellem de samme personers svar på det samme spørgsmål ved to målinger med fire måneders mellemrum. Da der i alt indgår 11 undersøgelsesomgange, foreligger der for hvert af de undersøgte spørgsmål ti registreringer af den individuelle stabilitet. Der er i den foreliggende undersøgelse anvendt to forskellige mål for individuel stabilitet, for det første procentdifferencer, og for det andet polychoriske korrelationskoefficienter (jf. bilag 1). Tabel 14.1 viser for hvert spørgsmål gennemsnittet af både procentdifferencerne og de polychoriske korrelationskoefficienter for de ti registreringer af stabiliteten. Spørgsmålene er opregnet i rækkefølge efter procentdifferencens størrelse. Man vil kunne se, at de to mål ikke følges ganske ad. Specielt er der en stor afvigelse i den første række i tabellen, spørgsmålet om Færøernes og Grønlands selvstændighed. Forklaringen herpå er, at spørgsmålet er meget skævt fordelt (jf. tabel 13.1), dvs. at variationen på variablen er lille, og derfor undervurderer korrelationskoefficienten stabiliteten (jf. bilag 1). Heller ikke i øvrigt følges de to mål fuldstændigt ad, men der er dog en rimelig sammenhæng.

TABEL 14.1.

Den individuelle stabilitet maj 1999 - maj 2003

	GENNEMSNITLIG OVERENSSTEMMELSE PCT. ¹	GNS. POLYCHORISKE KORRELATIONS- KOEFFICIENTER
Færøerne og Grønland	91	0,64
Udgifter til ulandsbistand	90	0,76
Udgifter til arbejdsløshedsunderstøttelse	90	0,72
Gensplejsede fødevarer	87	0,79
ØMU'en	86	0,88
Udgifter til forsvaret	86	0,79
Frigivelse af hash	85	0,82
Tilknytning til EU	83	0,82
Privat bedre og billigere end offentligt	83	0,77
Rygere og hjerteoperationer	83	0,76
Arbejdsgivere og indvandrere	83	0,74
Udgifter til hjemmehjælp	83	0,73
Modersmålsundervisning	82	0,79
Folkeafstemninger	81	0,73
Religionsfrihed	81	0,76
Øresundsbroen	81	0,82
Danmarks internationale engagement	81	0,60
Indvandrernes stemmeret	79	0,75
Udgifter til sundhedsvæsenet	79	0,67
Udgifter til miljø	78	0,72
Flere eller færre flygtninge	78	0,76
Udgifter til folkepension	77	0,77
Brugerbetaling	77	0,68
Offentlig/privat: børne- og ældrepleje	76	0,62
Prioritering af miljø	75	0,61
Skat og velfærd	74	0,70
Racistiske grupper	74	0,67
Straf/forebyggelse	74	0,66
Miljø og erhvervsliv	74	0,60
Gennemsnit	19	0,72

1. Uanset antallet af svarmuligheder er svarene blevet grupperet til to kategorier, "positive" og "negative", og det er på grundlag af de således grupperede variable, at overensstemmelsen er beregnet.

TABEL 14.2.

Sammenligning af forskellige mål på den individuelle stabilitet. Gennemsnitlige korrelationskoefficienter for 10 sammenligninger

	PROCENT- DIFFERENCE	POLYCHORISK KOR- RELATIONSKOEUF.	GAMMA	TAU B	PEARSONS R
ØMU'en	14	.88	.86	.69	.73
Arbejdsgivere og indvandrere	17	.74	.75	.56	.63
Racistiske grupper	26	.67	.61	.46	.51

Generelt er den individuelle stabilitet forholdsvis høj. Ved selv de mindst stabile spørgsmål giver omkring tre fjerdedele det samme svar ved to efter hinanden følgende målinger. Korrelationskoefficienterne er også meget høje. De varierer imidlertid efter, hvilket mål der er anvendt, og det ser ud til, at de polychoriske korrelationskoefficienter giver forholdsvis høje tal. For at vise, at de høje korrelationskoefficienter ikke blot er et resultat af det valgte mål, er der i tabel 14.2 for tre spørgsmåls vedkommende vist variationen i de forskellige koefficienter. Man vil kunne se, at de polychoriske korrelationskoefficienter og gamma hver gang er højere end tau b og Pearsons r. Man vil også kunne se, at de forskellige koefficienter i rimeligt omfang bevæger sig parallelt, bortset fra Pearsons r, der afviger lidt. Men man vil også kunne se, at selv spørgsmålet om de racistiske grupper, der er et af de mindst stabile, opnår forholdsvis høje korrelationskoefficienter. Der kan således ikke være nogen tvivl om, at vi har at gøre med en høj individuel stabilitet.

I Converse's artikel fra 1964 er det kun ét af de undersøgte spørgsmål, hvor stabiliteten er på højde med den laveste stabilitet i den danske undersøgelse, og det er spørgsmålet om skoleplaceringen for hvide og sorte børn. På alle andre spørgsmål er stabiliteten svagere. Hertil kan man indvende, at der i den foreliggende undersøgelse kun er fire måneder imellem hver undersøgelsesomgang, mens der hos Converse er to år. Man må naturligvis forestille sig, at stabiliteten mindskes, jo længere tid der forløber mellem to undersøgelsesomgange, fordi chancen for egentlige holdningsændringer øges. Men opfatter man som Converse stabiliteten som udtryk for eksistensen af genuine holdninger, vil en periode på fire måneder være tilstrækkelig. Er der tale om tilfældige svar fremprovokeret af interviewsituationen, vil spørgsmålene variere lige så meget efter fire måneders forløb som efter to år.

Man kan også sammenligne resultaterne fra tabel 14.1. med den analyse af den individuelle holdningsstabilitet, som er foretaget af Hans Jørgen Nielsen (1976) på grundlag af de danske vælgerundersøgelser i 1971 og 1973, og som omfatter spørgsmål, der minder om dem, der er anvendt i den foreliggende undersøgelse. Resultatet af denne analyse afviger ganske markant fra resultaterne i tabel 14.1. Det anvendte paneldesign gav mulighed for at sammenligne dels svarene fra forvalgsundersøgelsen i august 1971 med eftervalgsundersøgelsen i oktober 1971, dels undersøgelseerne fra 1971 med undersøgelsen fra 1973. I alt er der 15 tilfælde af, at det samme spørgsmål er blevet stillet to gange til de samme personer. Og uanset om der var gået to måneder eller to år imellem undersøgelseerne, var resultatet, at den individuelle stabilitet var meget lav. Overensstemmelsen mellem to målinger varierede mellem 51 og 80 procent. Gennemsnittet for de 15 sammenligninger var en overensstemmelse på 63 procent.¹ Hans Jørgen Nielsen konkluderede analysen, at resultatet ikke lå langt fra „den rene tilfældighed“ (s. 136), og at det var „i overensstemmelse med det generelle billede af dansk politik som ‘flimrende’“ (s. 135). Den individuelle holdningsstabilitet i Danmark i 1970'erne var næppe højere end i USA i 1950'erne.

Det har været muligt i et vist omfang at gentage Hans Jørgen Niensens analyse på vælgerundersøgelserne fra 1987 og 1988, hvor der også var indbygget et panel, og hvor der er anvendt nogle af de samme spørgsmål som i undersøgelsen fra 1970'erne. Hvis vi sammenligner de tre spørgsmål, der findes både i undersøgelseerne fra begyndelsen af 1970'erne og fra slutningen af 1980'erne, er overensstemmelsen vokset fra et gennemsnit på 58 procent til et gennemsnit på 69 procent.² Det vil sige, at der i denne periode er sket en ganske betydelig forøgelse af stabiliteten.

Det er ikke muligt på grundlag af den foreliggende undersøgelse at lave helt præcise sammenligninger med disse analyser af ældre danske data. Men det fremgår under alle omstændigheder, at billedet i dag er helt ændret og tilsyneladende allerede var det i slutningen af 1980'erne. Det overordnede billede er i dag karakteriseret ved en stor stabilitet. Dansk politik har også på dette område ændret sig ganske betydeligt siden begyndelsen af 1970'erne. En stor individuel bevægelighed er blevet afløst af en stor individuel stabilitet. Den individuelle stabilitet synes således at variere ikke blot med spørgsmålenes emne (jf. nedenfor), men også med den overordnede politiske kontekst. I 1970'erne var dansk politik under oprud, og den individuelle holdningsstabilitet i befolkningen var tilsvarende lav. 30 år efter er det

politiske liv stabiliseret, og samtidig udviser holdningerne en høj grad af individuel stabilitet.

At den politiske kontekst spiller en rolle, bekræftes yderligere af den sammenligning, som Niemi og Westholm (1984) har lavet af USA og Sverige, hvor stabiliteten i Sverige i begyndelsen af 1970'erne viser sig at være væsentligt højere end i USA. Analyserne fra Danmark viser imidlertid, at der ikke blot er forskelle mellem forskellige lande, men også forskelle mellem forskellige perioder i det samme lands politiske historie.

Ifølge Niemi og Westholm er forklaringen på forskellene mellem USA og Sverige, at der er væsentlig forskel på partisystemerne i de to lande, idet det svenske partisystem langt bedre strukturerer vælgernes holdninger end det amerikanske. Den meget lave stabilitet i Danmark i begyndelsen af 1970'erne kan i forlængelse heraf formodentlig forklares af, at det danske partisystem i netop denne periode var under opløsning, og derfor heller ikke effektivt bidrog til at strukturere befolkningens holdninger.

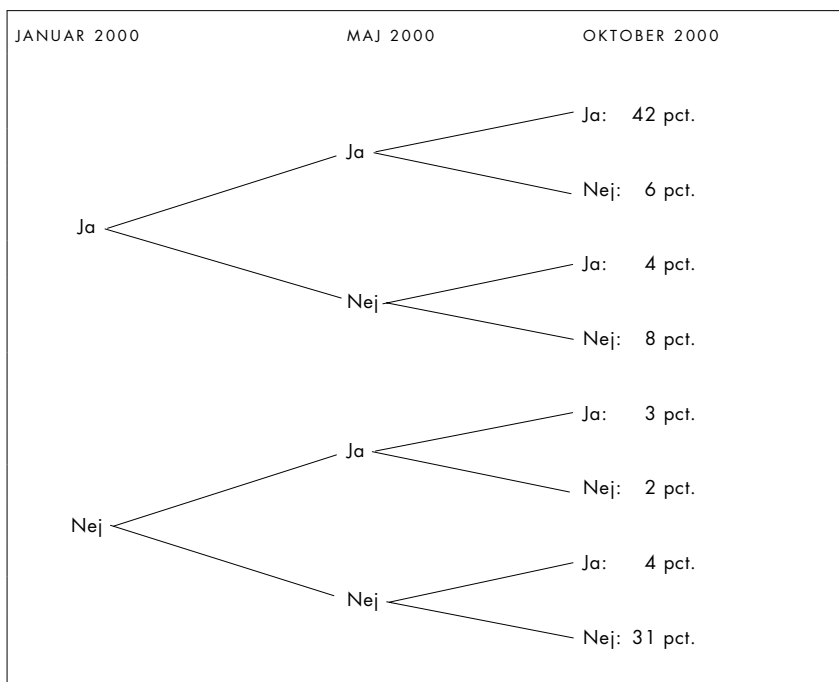
DE INDIVIDUELLE BEVÆGELSERS OMFANG : TRE MÅLINGER

Vi kan nu gå videre og se på, hvor store bevægelserne er, hvis vi inddrager ikke to, men tre undersøgelsesomgange. Det er muligt at gøre dette, fordi den foreliggende undersøgelse bygger på et rullende panel, hvor alle personer har deltaget tre gange i undersøgelsen. Figur 14.1 viser for holdningerne til ØMU'en, hvordan de personer, der har deltaget i undersøgelsen i januar, maj og oktober 2000, dvs. før og efter folkeafstemningen, har svaret i hver af de tre omgange. Det er i denne forbindelse vigtigt at huske på, at det drejer sig om et spørgsmål, der netop i denne periode var genstand for store opinionsbevægelser. Det viser sig, at 73 procent har givet det samme svar i alle tre undersøgelsesomgange, 21 procent har foretaget et enkelt holdningsskift og 6 procent har foretaget to holdningsskift. Der er altså ikke mange, der har fluktueret i perioden, men en del, der har skiftet fra et standpunkt til et andet.

Der blev ovenfor redegjort for, at der i de individuelle bevægelser indgår i hvert fald tre forskellige elementer, nemlig simple målefejl, svarusikkerhed eller ambivalens og regulære holdningsskift. Det blev også påpeget, at det ikke er muligt præcist at skille disse tre ting ad. Simple målefejl vil altid optræde og vil formodentlig være af nogenlunde samme størrelsesorden ved alle spørgsmål, hvis de i øvrigt er nogenlunde entydigt formuleret.

FIGUR 14.1.

De individuelle ændringer vedrørende holdningerne til ØMU'en (N=225)

Men svarusikkerheden og holdningsskiftene kan variere fra spørgsmål til spørgsmål. En rimelig tommelfingerregel kunne være, at jo større en andel, der har skiftet to gange, desto større er svarusikkerheden. Der er antagelig også nogle mennesker, der har foretaget to reelle holdningsskift mellem de tre undersøgelsesomgange, men det hører nok til sjældenhederne. En anden tommelfingerregel kunne være, at jo større opinionsbevægelserne er, desto større er de egentlig holdningsskift. I tabel 14.3 er der vist seks analyser af bevægelserne over tre undersøgelsesomgange. Heraf drejer de to sig om ØMU'en, men for forskellige perioder. Tabellen viser såvel de individuelle bevægelser over tre omgange som ændringerne i opinionen i den samme periode.

Vi kan starte med at sammenligne de to analyser af ØMU-spørgsmålet. I begge perioder er der 6 procent, der har bevæget sig to gange. Dette er formentlig et minimumsskøn for summen af målefejlene og svarusikkerheden. Omvendt er opinionsændringerne, som i den første periode udgør 11 procentpoint og i den anden periode 6 procentpoint, antagelig et

TABEL 14.3.

Bruttoændringer over tre undersøgelsesomgange. Pct.

		HELT STABILE	BEVÆGET SIG ÉN GANG	BEVÆGET SIG TO GANGE	I ALT	NETTOÆNDRING I PERIODEN	N
Miljø/erhvervsliv	Maj 2001 - jan. 2002	57	30	13	100	3	243
Racistiske grupper	Maj 2001 - jan. 2002	59	29	12	100	2	253
Folkeafstemninger	Jan. 2000 - okt. 2000	63	30	7	100	12	262
ØMU'en I	Jan. 2000 - okt. 2000	73	21	6	100	11	225
ØMU'en II	Jan. 2001 - sept. 2001	82	12	6	100	6	232
Færøerne og Grønland	Sep. 1999 - maj 2000	88	8	4	100	1	272

minimumsskøn for de egentlige holdningsændringer. Ser vi på den første af de analyserede perioder, er der derudover 10 pct.s holdningsændringer, som vi ikke har gjort regnskab for. Det er rimeligt at forestille sig, at de primært består af egentlige holdningsændringer, men også i et vist omfang af svarusikkerhed. I den anden periode, hvor holdningsændringerne gennemgående er mindre, er det kun 6 procent, vi ikke har gjort regnskab for, og her er en større andel nok udtryk for svarusikkerhed.³

Hvis vi ser på de resterende spørgsmål, kan man bemærke, at der ved begge de to spørgsmål med den laveste individuelle stabilitet er mange, der har skiftet to gange. Der er således enten flere målefejl eller større svarusikkerhed. Der er ingen grund til at tro, at målefejlene er større ved disse spørgsmål end ved andre, så der er antagelig i stedet for tale om svarusikkerhed eller ambivalens. I begge tilfælde drejer det sig også om spørgsmål, der er forholdsvis komplekse, og som kræver inddragelsen af flere forskellige overvejelser. Eksempelvis er spørgsmålet om racistiske gruppers møde- og talefrihed klart nok formuleret, men spørgsmålet indeholder et dilemma mellem at forsvare ytringsfriheden og at bekæmpe racisme. For mange kan dette være et vanskeligt valg, der kan give anledning til en betydelig ambivalens. Derfor er der også en forholdsvis stor sandsynlighed for, at interviewpersonerne giver forskellige svar, når de to gange får stillet det samme spørgsmål. Det er således rimeligt at forestille sig, at også en stor del af de personer, der kun har skiftet holdninger én gang, er præget af svarusikkerhed.

Vi kan endelig se på spørgsmålet om Færøernes og Grønlands selvstændighed, der ifølge alle de anvendte mål er meget stabilt. Kun 4 procent har skiftet holdninger to gange og opinionsbevægelserne er kun på 1 procentpoint. Hvis vi stadigvæk forudsætter et vist antal målefejl, må både svarusikkerheden og de egentlige holdningsændringer være meget små. Og samtidig er enigheden i befolkningen meget stor.

Også disse trefaseanalyser understøtter altså en konklusion om, at den individuelle stabilitet i den foreliggende undersøgelse er meget høj.

FORHOLDET MELLEM DE INDIVIDUELLE BEVÆGELSER OG OPINIONSBEVÆGELSERNE

Man kan derefter spørge, hvordan sammenhængen er imellem den individuelle stabilitet og stabiliteten i opinionen. Umiddelbart var det rimeligt at forestille sig, at denne sammenhæng ville være forholdsvis stærk, således at en stor individuel bevægelighed vil falde sammen med en stor aggregeret bevægelighed og omvendt. Men det er ikke tilfældet. Faktisk er der, når vi sammenligner de 29 holdningsspørgsmål, som indgår i tabel 14.1, overhovedet ingen sammenhæng mellem de to former for stabilitet. Det vil sige, at vi lige så ofte finder, at en stor individuel bevægelighed falder sammen med en stor stabilitet i opinionen, som at en stor individuel bevægelighed falder sammen med en stor bevægelighed i opinionen. Der er således ingen mulighed for at slutte fra det ene til det andet.

STABILE OG IKKE-STABILE HOLDNINGER

Tabel 14.1 viste, at den individuelle stabilitet varierede en del fra spørgsmål til spørgsmål. Fra en bevægelse på i gennemsnit 26 procentpoint til en bevægelse på i gennemsnit 9 procentpoint. Eller fra en polychorisk korrelationskoefficient på 0,60 til en koefficient på 0,88. Spørgsmålet er nu, om det er muligt at finde noget mønster med hensyn til, hvilke spørgsmål der er genstand for henholdsvis store og små bevægelser.

Det viser sig, at spørgsmål, som næsten ikke har været genstand for offentlighedens opmærksomhed i den forløbne periode, og som heller ikke er højt placeret på befolkningens dagsorden, gennemgående udviser en høj grad af individuel stabilitet, i hvert fald hvor de samtidig er forbundet med mere grundlæggende moralske værdier. Eksempler er her frigivelsen af hash eller prioriteringen ved hjerteoperationer. På samme måde finder

man også en høj individuel stabilitet – i hvert fald målt ved procentdiferencen – når det drejer sig om spørgsmål, som der er stor enighed om i den danske befolkning som f.eks. Færøernes og Grønlands selvstændighed eller gensplejsning.

Men samtidig finder man også en høj grad af individuel stabilitet blandt nogle af de spørgsmål, der har været genstand for stor offentlig opmærksomhed. EU og specielt ØMU'en er gode eksempler herpå. Forklaringen er antagelig, at den store opmærksomhed har politiseret og krystalliseret holdningerne så meget, at de fleste mennesker har besluttet med sig selv, hvor de hører til.

Omvendt er eksempelvis holdningen til Danmarks internationale engagement genstand for både stor opmærksomhed og en betydelig individuel bevægelighed. Forklaringen er antagelig, at der på dette område er sket helt usædvanligt mange store begivenheder, der kan have påvirket holdningerne i mange forskellige retninger. Det drejer sig om Danmarks deltagelse i de fredsbevarende aktiviteter i Jugoslavien, om 11. september og om deltagelsen i krigen i Irak. Det er derfor sandsynligt, at mange menneskers holdninger på dette område er blevet rystet, hvilket har resulteret i store egentlige holdningsændringer og dermed en relativt lav individuel stabilitet.

Endelig viser der sig at være en række spørgsmål, der udviser en lav individuel stabilitet, men som samtidig er karakteriseret ved en meget høj opinionsstabilitet. Det gælder, som allerede omtalt i kapitel 13, f.eks. spørgsmålet om racistiske gruppers ytringsfrihed og spørgsmålet om straf kontra forebyggelse. I begge tilfælde er der antagelig tale om holdninger, hvor mange mennesker er præget af en reel ambivalens. Svarusikkerheden eller ambivalensen er ikke udtryk for fraværet af holdninger, men snarere for at mange forskellige overvejelser spiller ind på samme tid. Og nogle gange tager den ene overvejelse overhånd og andre gange den anden. Dette giver en lav individuel stabilitet, men kan godt give en høj opinionsstabilitet. Antagelig gælder det for alle de spørgsmål, der teknisk set er i orden, men som alligevel udviser en lav individuel stabilitet, at de er forholdsvis komplekse og derfor præget af en reel ambivalens. Der findes gode argumenter for både det ene og det andet synspunkt, og derfor er man også i tvivl. Det er ikke, fordi spørgsmålene er flerdimensionale eller vanskelige at forstå – tag f.eks. spørgsmålet om racistiske gruppers ytringsfrihed. Spørgsmålet indeholder en konflikt imellem ytringsfrihed og bekæmpelse af racisme, to værdier eller målsætninger, som begge nyder stor tilslutning, og som det for mange kan være vanskeligt at vælge imellem.

Man kan endelig spørge, om det har nogen betydning, om der er anvendt det ene eller det andet spørgeformat. Man kunne forestille sig, at nogle måder at spørge på, fremkaldte større bevægelighed end andre måder. I undersøgelsen har været anvendt tre spørgeformater, Det ene er det traditionelle Likert-format, hvor man beder interviewpersonerne erklære sig „helt enig“, „delvis enig“, „delvis uenig“ eller „helt uenig“ i nogle mere eller mindre provokerende formulerede påstande. Den anden type spørgsmål har drejet sig om de offentlige udgifter på forskellige områder. Gives der „for mange penge“, „passende“ eller „for få penge“? Endelig har der været anvendt et spørgeformat, hvor interviewpersoner har skullet placere sig selv på en skala fra 1 til 5, hvor 1 f.eks. står for, at „miljøet skal prioriteres meget højere end i dag“, mens 5 står for, at „hensynet til miljøet har taget overhånd“.

Umiddelbart forekommer det vanskeligere at svare på den sidste type af spørgsmål end på de to andre, fordi man i højere grad tvinges til at overveje alternativerne. I forbindelse med fire af de spørgsmål, der indgår i tabel 14.1, har prioriteringsformatet være anvendt. Det drejer sig om spørgsmålene om tilknytningen til EU, prioriteringen af miljøet, offentlig kontra privat service og straf over for forebyggelse. EU-spørgsmålets individuelle stabilitet er meget høj, mens de tre andre har en forholdsvis lav individuel stabilitet. Måske er det spørgeformatet, der tvinger til en større omtanke, eller måske er det det indbyggede dilemma, der giver den svagere stabilitet. En tilsvarende lav individuel stabilitet finder man ved de Likert-spørgsmål, der har indbygget et valg imellem to alternativer, f.eks. spørgsmålet om skatter og velfærd. Konklusionen er derfor snarere, at hvor spørgsmålsformuleringen indebærer en afvejning af flere værdier, som vanskeligt vil kunne tilgodeses på samme tid, oplever mange mennesker en reel ambivalens, og den manifesterer sig i en forholdsvis lav individuel stabilitet. Men ofte vil der alligevel være tale om en stabil opinion.

DE MENINGSFULDE BEVÆGELSER

De analyserede individuelle bevægelser har gennemgående været så små, at man roligt kan konkludere, at vi står over for genuine holdninger. Nogle af disse holdninger synes præget af en vis ambivalens, men alle udviser en betydelig stabilitet.

Imidlertid skal man erindre, at stabilitet ikke uden videre er et kvalitets-tegn, sådan som man indimellem kan få indtryk af fra den amerikanske

diskussion. Hvis verden ændrer sig i forbindelse med et regeringskifte, eller hvis folks personlige forhold ændrer sig, f.eks. i forbindelse med arbejdsløshed, er det rimeligt at forvente, at også deres holdninger ændrer sig. Hvis virkeligheden ændrer sig, og holdningerne alligevel forbliver stabile, må det snarere tolkes som et udtryk for, at holdningerne er rigide og ureflekterede. Den eftertænksomme og kompetente borger lader naturligvis sine holdninger påvirke af den ændrede virkelighed.

Men også den svarusikkerhed eller ambivalens, der optræder i forbindelse med nogle spørgsmål, kan tolkes som et resultat af, at folk tænker sig om og ikke har automatiske svar på alle spørgsmål.

NOTER

- 1 Hans Jørgen Nielsens beregning afviger en smule fra dem, der er foretaget i denne bog, idet han opererer med tre kategorier, nemlig „enige“, „uenige“ og „ved ikke og „hverken eller“ slået sammen. Det vil alt andet lige give en noget lavere overensstemmelse end den dikotomisering, der er blevet anvendt i den foreliggende analyse, hvor personer, der har svaret „ved ikke“ er blevet udeladt af analysen. Ved de fleste spørgsmål har der dog i den foreliggende undersøgelse kun været få „ved ikke“-svar (jf. kapitel 16). Sammenligningen kompliceres imidlertid af, at der i den foreliggende undersøgelse ikke som i vælgerundersøgelserne indgår svarmuligheden „hverken eller“.
- 2 Det drejer sig om følgende tre spørgsmål: „Man kan som regel stole på, at vore politikere træffer de beslutninger, der er bedst for landet“, „Vi bør snarest melde os ud af NATO“ og „Hvis der i morgen var folkeafstemning om fortsat dansk medlemskab af Fællesmarkedet, hvad ville De/du så stemme?“
- 3 Ræsonnementet er, at i perioder med store holdningsændringer, er også en stor del af den uforklarede ændring et resultat af holdningsændringer, mens svarusikkerheden vejer tungere i perioder med mindre holdningsændringer.

HVEM ÆNDRER HOLDNINGER?

Der er mange gode grunde til at forvente, at forskellige sociale og politiske grupper bevæger sig forskelligt, dvs. at nogle grupper har mere stabile holdninger end andre. Ofte har man ment, at det var de veluddannede og de politisk engagerede, der havde de mest stabile holdninger. Dette har imidlertid vist sig ikke altid at slå til. I følge John Zaller (1992) skyldes det, at ikke alle spørgsmål bevæger sig på samme måde. Nogle gange vil de veluddannede og de velinformerede være de mest stabile, andre gange de mest bevægelige (jf. kapitel 2).

Med en lidt anden begrundelse mener også Page og Shapiro, at der er grund til at forvente forskellig grad af stabilitet og bevægelse i forskellige grupper:

Hvis grupper adskiller sig fra hinanden ved deres målsætninger og interesser, hvis de modtager forskellig information, eller hvis de bliver forskelligt påvirket af begivenhederne, vil deres holdninger også ændre sig på forskellig måde (Page & Shapiro, 1992: 286).

For Page og Shapiro er det således ikke blot den forskellige opmærksomhed over for politiske begivenheder og den politiske elites budskaber, som kan have betydning, men også forskelle i interesser. Alligevel drager Page og Shapiro selv den konklusion på grundlag af deres empiriske analyser, at alle samfundets grupper i de fleste tilfælde ændrer sig nogenlunde i takt. De hævder, at der sjældent optræder forskelle mellem grupperne, der har en størrelsesorden, som det er værd at snakke om. Selv sætter de grænsen ved gruppeforskelle på 10 procentpoint. Den samme grænse vil jeg anvende her. Tabel 15.1 indeholder derfor en oversigt over de gruppeforskelle på mere end 10 procentpoint, der er fundet i de forudgående kapitler, idet det også er angivet, hvilken gruppe der har bevæget sig mest.

Som man vil kunne se af tabellen, er der i den foreliggende undersøgelse registreret forholdsvis mange sådanne gruppeforskelle. Jeg vil nu på tværs af

holdningsdimensioner se på de forskellige opdelinger en ad gangen – først på køn, derefter på alder osv. De sammenhænge, der er vist i tabel 15.1, er de bivariate sammenhænge, og der er således som udgangspunkt ikke foretaget kontrolanalyser. I kommentarerne til tabellen vil jeg dog, når resultaterne opfordrer til det, inddrage relevante kontrolanalyser. Kommentarerne vil først og fremmest vedrøre den øverste del af tabellen, dvs. de egentlige holdningsdimensioner, mens der vil blive sagt mindre om ændringerne i f.eks. vurderingerne af regeringens opgavevaretagelse.

K Ø N

Hvis vi går tilbage til de første vælgerundersøgelser fra begyndelsen af 1970'erne, er der kun få forskelle mellem mænds og kvinders holdninger. Det er anderledes i dag, hvor mænds og kvinders holdninger synes at vokse stadigt mere fra hinanden, f.eks. holdningerne til velfærdsstaten og EU. Spørgsmålet er imidlertid, om det er mændene eller kvinderne, der bevæger sig mest. Tilsyneladende varierer det fra spørgsmål til spørgsmål og fra periode til periode. Det synes i øvrigt også at variere, om mænd og kvinder bevæger sig imod hinanden eller fra hinanden. Men på de fleste spørgsmål bevæger de sig faktisk på samme måde.

Den seneste danske vælgerundersøgelse indeholder en analyse af, hvordan mænds og kvinders syn på velfærdsstaten mere langsigtet har bevæget sig i forhold til hinanden (Andersen & Goul Andersen, 2003). Konklusionen er, at kvinderne i løbet af 1980'erne bevægede sig længere mod venstre end mændene, mens mændene i 1990'erne bevægede sig længere mod højre end kvinderne. Tilsammen betyder det, at afstanden mellem mænds og kvinders holdninger i dag er forholdsvis store. Forklaringen på de forskellige bevægelser er dels mænds og kvinders forskellige placering i arbejdslivet, dels kvindernes traditionelle ansvar for omsorgen i familien.

Omvendt har mænd og kvinder, som det fremgår af tabel 15.1, gennem 1970'erne og 1980'erne nærmet sig hinanden i synet på Danmarks udenrigspolitiske engagement. I denne periode blev både mænd og kvinder mere åbne over for et engagement uden for landets grænser, men det var kvinderne, der bevægede sig mest. At mænds og kvinders holdninger på dette område konvergerer, må ses som en konsekvens af kvinders stigende politiske interesse, som igen kan forklares af deres øgede erhvervsaktivitet. På nogle områder synes kvinders erhvervsarbejde således at have ført til mere ens holdninger, på andre områder til mere forskellige. Og

TABEL 15.1.

Oversigt over variabler, hvor der er forskel på netstabiliteten i forskellige kategorier. Kategorier, der er forbundet med stor bevægelighed¹

	PERIODE	KØN	ALDER	UDDANNELSE	VIDEN	SOCIAL TILLID	STILLING	EU-HOLDNINGER	PARTIVALG ²
Modtage flygtninge	1993 – 2001			Lang	-				X
Modtage flygtninge	1998 – 1999			Middel	-				X
Modtage flygtninge	1999 – 2001		Ældre		+ Stor				X
Modtage flygtninge	2001 – 2002								X
Diskrimination på arbejdsmarkedet	1990 – 1995			Middel	-	-			-
Diskrimination på arbejdsmarkedet	1995 – 2001			Kort					X
ØMU'en	Jan. – okt. 2000	Mænd		Kort		Mistillid			X
ØMU'en	2000 – 2002			Kort		Mistillid			X
Folkeafstemninger	Jan. – okt. 2000							EU positiv	X
Folkeafstemninger	2000 – 2002			Lang	Lille			EU positiv	X
Sundhedsudgifter	Jan. - maj 2002		Ældre	Lang	Stor				X
Udliciteringer	2000 – 2002			Lang			Offentl. funkt.		X
DK international engag.	1970 – 1993	Kvinder	Ældre	Kort	-	-			X
DK international engag.	Maj. – sept. 2001		+ Unge	Kort	Middel				X
DK international engag.	2001 – 2003			+ Lang					X
Øresundsbroen	1999 – 2000	Kvinder		+ Lang					X
Øresundsbroen	2000 – 2001			+ Lang					X

	PERIODE	KØN	ALDER	UDDANNELSE	VIDEN	SOCIAL TILLID	STILLING	EU-HOLDNINGER	PARTIALG ²
Racistiske grupper	1993 – 2001		+ Ældre	+ Kort	-				X
Miljøindgreb	1990 – 2000				-				X
Miljøindgreb	2000 – 2003								X
Ulandsbistand	2001 – 2002			Lang	Stor				X
Gensplejsning	2000 – 2002	Mænd		+ Lang					X
Vurd. af regeringen	1999 – 2000		Ældre			Middel tillid			X
Vurd. af regeringen	Jan. – maj 2000				+ Stor	Mistillid			X
Vurd. af regeringen	Maj – okt. 2000	Kvinder	+ Ældre	Lang	Middel	Misfillid			X
Vurd. af regeringen	2000 – 2001	Kvinder				Mistillid			X
Vurd. af regeringen	2001 – 2002		Unge, ældre	Kort	Lille				X
Vurd. af regeringen	Jan. – maj 2002				Lille				X
Vurd. af regeringen	2002 – 2003			Lang					X
Landets økonomi	2002 – 2003		Midald.		Lille	Tillid			X
Viden: Østrig	1999 – 2000			Lang				EU vigtigt	
Viden: Østrig	Jan. – sept. 2000			+ Lang	+ Lille			EU ikke-vigtigt	
Viden: Østrig	2000 – 2003								

1. De mest bevægelige kategorier er anført, hvis der er mindst 10 procentpoints forskel mellem de forskellige kategorier.

2. X angiver, at der er forskelle mellem partiernes vælgere.

- Oplysningen mangler.

nogle gange er det kvinderne, der har bevæget sig mest, andre gange mændene.

Samme variation støder man på ved de kortsigtede bevægelser. Det var således først og fremmest mændene, der blev mere skeptiske over for ØMU'en i løbet af foråret 2000, men det skal ses på baggrund af, at de som udgangspunkt var mere positivt indstillet end kvinderne. Mændene nærmede sig altså i denne periode kvindernes synspunkter. Det er også mændene, der bevægede sig mest, hvad angår holdningerne til gensplejsning. Men i dette tilfælde bevægede mændene sig bort fra kvinderne ved at give udtryk for stadig mere positive holdninger til gensplejsning. Det er omvendt kvinderne, der har bevæget sig mest på spørgsmålet om Øresundsbroen i perioden op til broåbningen. Kvinderne var som udgangspunkt mere skeptiske, men nærmede sig mændenes synspunkter omkring åbningen. Endelig har kvinderne også bevæget sig mest på spørgsmålet om vurderingen af regeringen, først i negativ retning i forbindelse med folkeafstemningen om euroen, hvor kvinderne efterfølgende var betydeligt mere negativt indstillet end mændene, og derpå i positiv retning efter folkeafstemningen, således at de to køns vurderinger igen var nogenlunde sammenfaldende i januar 2001. Kvindernes større bevægelighed i forbindelse med folkeafstemningen er antagelig et resultat af deres generelt mere negative holdninger til EU.

Der er således ikke nogen generel tendens til, at kvinder enten er mere bevægelige eller mere stabile end mænd, hverken på kort eller på langt sigt. I hvert fald på kort sigt bevæger de to køn sig som hovedregel i samme tempo, uanset at de har forskellige syn på mange spørgsmål. På langt sigt er der for det første sket en øget politisering af kvinder, hvilket på nogle områder har nærmet kvindernes holdninger til mændenes, men for det andet har kvinderne også bevæget sig til venstre og mændene til højre i det politiske spektrum, hvilket på andre områder har øget afstanden mellem mænd og kvinder.

A L D E R

Også de forskellige aldersgrupper bevæger sig i en række tilfælde forskelligt, om end ikke så ofte. Også her varierer det fra spørgsmål til spørgsmål, hvilke aldersgrupper der er mest bevægelige. De ældre har bevæget sig mest på spørgsmålet om modtagelsen af flygtninge efter Kosovoforåret, på sundhedsudgifterne og på Danmarks internationale engagement og i to af perioderne vedrørende vurderingen af regeringen. Omvendt har de ældre

bevæget sig mindst på spørgsmålet om racistiske grupper, om rygere og hjerteoperationer (ikke vist) og i en enkelt af perioderne vedrørende vurderingen af regeringen. Overhovedet er det de ældre, der oftest bevæger sig anderledes end de øvrige aldersgrupper.¹ Det er imidlertid karakteristisk, at flere af disse aldersforskelle optræder i forhold til de forholdsvis konkrete og kontekstbestemte vurderinger af regeringens opgavevaretagelse eller udviklingen i landets økonomi.

Der findes mange teorier om alderens betydning for holdningsstabiliteten. Det overordnede synspunkt har været, at de unge var mere bevægelige end andre grupper, og at holdningerne stabiliseredes med alderen (Jennings & Niemi, 1981; Jennings, 1989). Det gælder måske den individuelle stabilitet, men som det fremgår af tabel 15.1, gælder det næppe i større omfang for opinionens stabilitet – i hvert fald ikke i den undersøgte periode og for de undersøgte holdningsspørgsmål. Eksempelvis gælder det ikke for de spørgsmål, hvor der i perioden er sket forholdsvis store skift i opinionen som flygtningemodtagelsen, Danmarks internationale engagement eller ØMU'en. Tværtimod har det i disse tilfælde ofte været de ældre, der var de mest bevægelige.

Måske er forklaringen på det overraskende resultat, at det drejer sig om nye emner, der er kommet på den politiske dagsorden inden for de seneste årtier, og hvor den ældre generation ikke har haft mulighed for i en tidlig alder at rodfæste deres holdninger. Hermed har vi imidlertid ikke forklaret, at det også er de ældste, som er mest bevægelige på spørgsmålet om sundhedsudgifterne.

Alt i alt er konklusionen dog, at der ikke ofte optræder signifikante og let tolkelige forskelle mellem aldersgrupperne.

U D D A N N E L S E

Mange og store forskelle optræder til gengæld mellem uddannelsesgrupperne. Men også her skifter det fra spørgsmål til spørgsmål, hvad det er for grupper, der er mest stabile. Oftest er det de kortuddannede, der har bevæget sig mest, lidt sjældnere de langtuddannede og et par enkelte gange er både de langtuddannede og de kortuddannede forholdsvis stabile, mens det er midtergruppen, der bevæger sig mest.

På dette område har den mest udbredte hypotese som nævnt været, at det var de veluddannede, der havde de mest stabile holdninger, fordi de i højere grad havde egentlige politiske holdninger (Converse, 1964). Denne

konklusion er imidlertid blevet afvist i flere undersøgelser. Som nævnt er teorien blevet modificeret af John Zaller (1992), der peger på, at den politiske opmærksomhed og uddannelsen snarere spiller en betingende rolle for holdningsændringerne. Er der tale om klare budskaber, hvortil der er knyttet stor opmærksomhed, må man formode, at alle befolkningsgrupper modtager budskabet. Samtidig formodes de langtuddannede både at have en mere kritisk indstilling over for nye budskaber og sjældnere at opleve budskaberne som nye. Derfor vil de langtuddannede også være mindre påvirkelige. Er der tale om budskaber, som får en mindre opmærksomhed, er det sandsynligt, at kun de langtuddannede og andre politisk opmærksomme modtager budskabet. I sådanne tilfælde vil de kortuddannede være de mest stabile. I øvrigt er det Zallers opfattelse, at det meget ofte vil være personer fra midtergruppen, der påvirkes mest. Deres opmærksomhed vil i de fleste tilfælde være stor nok til at modtage budskabet, men modstandskraften vil ikke være stor nok til at afvise budskabet. De kortuddannede vil være ret stabile, fordi de ikke opfatter budskabet, og de langtuddannede vil være ret stabile, fordi de har en mere kritisk indstilling til budskaberne eller ikke opfatter dem som nye. Hvilke uddannelsesgrupper der bevæger sig mest, vil således afhænge af, hvor stor opmærksomhed der knytter sig til spørgsmålet.

Også hvis man tager udgangspunkt i, at forskellige uddannelsesgrupper har forskellige interesser og værdier, vil man forvente, at grupperne bevæger sig forskelligt. De samme begivenheder og de samme vinklinger af historierne kan på grund af forskelle i interesser fremkalde forskelligartede reaktioner hos forskellige uddannelsesgrupper. Vi kan derfor nu spørge, om vi kan finde forskelle mellem spørgsmålene, der kan føres tilbage til den opmærksomhed, de er genstand for, eller til de interesser eller værdier, de involverer.

Vi kan starte med at se på de spørgsmål, hvor det er de kortuddannede, der er de mest bevægelige. Det drejer sig om ØMU'en, Danmarks internationale engagement, og Øresundsbroen, som alle er spørgsmål, der har været genstand for stor offentlig opmærksomhed, og hvor man ifølge ovenstående ræsonnement skal forvente, at det er de kortuddannede, der er de mest bevægelige.

Det drejer sig imidlertid også om diskrimination af indvandrere på arbejdsmarkedet i perioden fra 1995 til 2001. Her er det antagelig mere et spørgsmål om interesser. I perioden fra 1990 til 1995 er det den midterste uddannelsesgruppe, der bevæger sig i en mere tolerant retning, mens det i

anden periode er de kortuddannede. I begge tilfælde er der nok tale om, at grupperne efterhånden erkender, at indvandrerne ikke er konkurrenter på arbejdsmarkedet, men snarere en belastning for de offentlige kasser, og at de derfor har en interesse i at få indvandrerne i beskæftigelse.

Hvis vi omvendt ser på de spørgsmål, hvor de langtuddannede er mest bevægelige, drejer det sig i flere tilfælde om spørgsmål, hvor den offentlige opmærksomhed ikke har været så stor, herunder spørgsmål, hvor regerings-skiftet medførte ændringer i den førte politik. Det drejer sig således om holdningerne til sundhedsudgifterne, ulandshjælpen og til udliciteringerne, ligesom det gælder holdningen til racistiske grupper. Det er, når der bortses fra udliciteringerne, de spørgsmål, hvor man kan forvente, at det først og fremmest er de højtuddannede, der har modtaget budskabet og ændret holdninger på grundlag heraf.

Alt i alt finder man bevægelser, der svarer til de forventninger, man kan udlede af Zallers teori om holdningsdannelse, nemlig at de lavtuddannede bevæger sig mest på spørgsmål, der er placeret højt på den politiske dagsorden, mens de højtuddannede bevæger sig mest på spørgsmål, der er lavere placeret på dagsordenen. Men der er også visse tegn på, at interesseforskellene mellem uddannelsesgrupperne har betydning.

POLITISK VIDEN

Når der i denne undersøgelse er inddraget et mål for politisk viden, skyldes det, at John Zaller i sin bog, *The Nature and Origin of Mass Opinion* (1992) på overbevisende vis argumenterede for, at politisk viden er den bedste målestok for politisk opmærksomhed, og at det er en central faktor, når man skal forklare holdningsændringer. Men i øvrigt er ræsonnementerne om den politiske videns betydning helt parallelle med de ovenfor formulerede ræsonnementer om uddannelsens betydning. Man skulle derfor også forvente at finde nogenlunde de samme sammenhænge som for uddannelsens vedkommende. Det gør man imidlertid ikke.

For det første er der fundet færre sammenhænge med politisk viden end med uddannelse. Og dernæst går sammenhængene ikke altid i samme retning. Vi finder dog også i dette tilfælde, at personer med stor politisk viden har bevæget sig mest på en række af de spørgsmål, som ikke har været genstand for nogen stor opmærksomhed. Det gælder f.eks. spørgsmålet om sundhedsudgifterne i foråret 2002, og det gælder ulandshjælpen. Det er også i god overensstemmelse med teorien, at det er de personer, der har mindst

politisk viden, som bevægede sig mest på spørgsmålet om modtagelsen af flygtninge i foråret 1999. Da der imidlertid er en stærk sammenhæng mellem uddannelse og politisk viden, er det her på sin plads at spørge, om det blot er uddannelsen, der slår igennem, eller om vidensniveauet har en selvstændig betydning. Og i alle tre tilfælde viser det sig, at sammenhænge bevares, når der kontrolleres for uddannelse. Politisk viden har altså en selvstændig effekt på stabiliteten.

Som det fremgår af tabel 15.1, har der ikke i de forudgående kapitler været mange af denne type sammenhænge. Forklaringen er bl.a., at der ofte mellem partivalg og politisk viden er et samspil, der har undertrykt effekten af politisk viden. Flere gange er det således blevet vist, at betydningen af politisk viden forstærkes, hvis vi ser på de forskellige partigrupper hver for sig. Det gælder f.eks. skiftet i vurderingerne af regeringens opgavevaretagelse ved regeringsskiftet. Som det fremgik af tabel 11.4, var det umiddelbare resultat, at de velinformede havde den mest stabile vurdering af regeringens opgavevaretagelse, men det skyldtes, at venstrefløjen og højrefløjen bevægede sig i hver sin retning. Hvis man inden for hver vælgergruppe delte op efter vidensniveauet (jf. tabel 11.5), viste det sig, at holdningsændringen inden for begge vælgergrupper var størst for den mest velinformede gruppe og mindst for den mindst velinformede. Jo større politiske viden, jo større chance var der for, at ens vurdering af regeringens opgavevaretagelse var skiftet, samtidig med at regeringens farve skiftede.

På samme måde viste det sig, at hvis man delte op efter partifarve, spillede vidensniveauet også en rolle for ændringen af holdningerne til sundhedsudgifterne og til ulandsbistanden. Tager vi eksempelvis holdningerne til ulandsbistanden (tabel 11.10), viste det sig, at der ingen holdningsændringer skete blandt den nye regerings vælgergrupper, mens det for den nye venstreopposition gjaldt, at det største holdningsskift skete blandt de mest velinformede vælgere. Et helt tilsvarende mønster optrådte i forbindelse med sundhedsudgifterne i tabel 7.3. For regeringspartierne gav regeringsskiftet ikke anledning til at ændre holdningerne, men det gjorde det for oppositionens mest velinformede vælgere. Ingen af de to spørgsmål var genstand for en voldsom stor opmærksomhed i medierne efter regeringsskiftet. Det krævede således en vis grad af politisk viden og opmærksomhed at registrere den ændrede politik og at revidere holdningerne i lyset heraf. Derfor var holdningsskiftet også størst i den mest velinformede gruppe. Det er netop dette mønster, man skulle forvente på grundlag af Zallers (1992) teorier om holdningsdannelse.

Selvom det i et vist omfang har været muligt at få bekræftet John Zallers hypoteser om betydningen af politisk viden, må man nok alt i alt konkludere, at det ikke har været voldsomt givende at inddrage politisk viden i analyserne. Gennemgående giver uddannelsesvariablen klarere resultater.

S O C I A L T I L L I D

Spørgsmålet om social tillid har fået en central placering i de senere års analyser af demokratiske samfund. Antagelsen er, at social tillid er en nødvendig forudsætning for at få både det økonomiske og det politiske liv til at fungere på tilfredsstillende vis (Putnam, 1993; 2000). At social tillid har væsentlig betydning, er efterhånden forholdsvis veldokumenteret. Derimod er der større uenighed om, hvorledes social tillid skabes eller nedbrydes.

Det er heller ikke umiddelbart indlysende, hvilken betydning tilliden til andre mennesker har for holdningernes stabilitet – eller for den sags skyld, at tilliden overhovedet skulle have betydning for stabiliteten. Men det har den. Vi kan derfor starte med at se på, hvad det er for spørgsmål, hvor grupper med forskellige grader af social tillid bevæger sig forskelligt. Det drejer sig for det første om de fleste af bevægelserne vedrørende vurderingen af regeringen. Tilsvarende gælder det om holdningerne til ØMU'en før og efter afstemningen. De mistillidsfulde bevæger sig her oftere og mere end de mere tillidsfulde. Det ser ud til, at personer med stor mistillid til andre mennesker oftere stoler på de negative budskaber fra politiske aktører, som de modtager fra medierne, eller påvirkes mere af dem end andre. Men så svinger de også tilbage igen, når forholdene har normaliseret sig. Man kan også formulere det på den måde, at de meget tillidsfulde ikke lader deres vurderinger påvirke så meget af negative udmeldinger.

Omvendt viser det sig, at det er de mest tillidsfulde, der har bevæget sig mest på spørgsmålet om vurderingen af landets økonomi fra januar 2002 til maj 2003. I 2002 havde de tillidsfulde en betydeligt mere positiv vurdering af den økonomiske situation end de mistillidsfulde. I 2003 har alle grupper lige negative holdninger. Det ser ud til, at de tillidsfulde har de mest realistiske forestillinger om, hvordan det går med den danske økonomi. Derfor bevæger de sig også mest, da det faktisk går ned ad bakke med økonomien. Da vi imidlertid ved, at også social tillid har sammenhæng med uddannelsesniveaue, kan der igen være grund til at spørge, om den

fundne sammenhæng blot afspejler uddannelsens betydning. Men det gør den ikke. Også når vi har kontrolleret for uddannelse, er der en klar effekt af social tillid på ændringerne i vurderingen af landets økonomi.

Det var ikke forudset, at social tillid havde betydning for holdningsstabiliteten. Analyserne viser imidlertid, at også denne form for psykologiske egenskaber kan spille en rolle.

E G E N I N T E R E S S E

Der er sjældent i de forudgående kapitler vist tabeller, hvor holdningerne er opdelt på stillingskategorier. Det skyldes først og fremmest, at mange kategorier bliver så små, at der er for stor usikkerhed knyttet til resultaterne. Det skyldes imidlertid også, at resultaterne ofte vil være skinsammenhænge, der blot afspejler uddannelsens betydning. Men der optræder dog i hvert fald et enkelt eksempel på genuine forskelle mellem stillingskategorierne, som entydigt skal føres tilbage til forskellige stillingsgruppers forskellige interesser. Det viser sig nemlig, at de offentligt ansatte funktionærer bevæger sig langt mere i retning af at afvise udliciteringer end andre grupper, da udliciteringerne efter regeringsskiftet bliver en mere truende mulighed.

Et andet eksempel på egeninteressens betydning er de ændrede holdninger til folkeafstemninger før og efter folkeafstemningen i september 2000. Her var det EU-tilhængerne, som blev mest skuffede over resultatet af folkeafstemningen, og hvis holdninger til brugen af folkeafstemninger bevægede sig i negativ retning. Men det var så også denne gruppe, som bevægede sig tilbage igen, da folkeafstemningen var kommet lidt på afstand.

Også andre af de allerede viste resultater kan have sammenhæng med forskellige gruppers forskellige interesser, f.eks. holdningerne til diskrimination på arbejdsmarkedet, men egentlig er vi ikke stødt på så mange eksempler. Som oftest skal forskellene i bevægeligheden føres tilbage til forskellig grad af opmærksomhed og engagement eller til forskelle i politiske værdier eller ideologi.

P A R T I V A L G

Der har også vist sig at være mange spørgsmål, hvor partiernes vælgergrupper har bevæget sig forskelligt. Nogle gange er det de borgerlige partiers vælgere, der bevæger sig mest, andre gange er det venstrefløjens eller Socialdemokratiets vælgere. Det har gennemgående stor betydning,

hvem der har regeringsmagten, og ikke kun for vurderingen af regeringens opgavevaretagelse.

Vi kan se på et par eksempler. I forbindelse med ØMU-afstemningen er det i begge tilfælde Venstres, Socialdemokratiets og Det radikale Venstres vælgere, der bevæger sig mindst. Det er dem, der lader sig mindst fange af den kritiske stemning op til folkeafstemningen, og det er derfor dem, som også har det korteste stykke vej at bevæge sig den modsatte vej, efter at folkeafstemningen er kommet på afstand. De mest bevægelige er både før og efter afstemningen Dansk Folkepartis vælgere, men også SF's vælgere bevæger sig meget. Den partipolitiske polarisering er således langt større i forbindelse med afstemningen i september 2000, end den var både før og efter.

Et andet eksempel er holdningerne til Danmarks internationale engagement, som blev mindre positive efter Danmarks deltagelse i Irakkrigen. Her viste det sig, at det først og fremmest var venstreoppositionens vælgere, der var blevet mere negative i overensstemmelse med deres partiers stillingtagen til Irakkrigen. Omvendt var der stort set ikke tale om holdningsændringer blandt Venstres og de Konservatives vælgere. Også i dette tilfælde sker der altså en partipolitisk polarisering af holdningerne.

Endelig fremkaldte regeringsskiftet på en række punkter en partipolitisk polarisering. Det gælder f.eks. for synet på sundhedsudgifterne, miljøudgifterne, ulandsbistanden og udliciteringen. Det viser sig også, at venstreoppositionens vælgere i 2003 reagerede mere negativt på ændringen af landets økonomi, end regeringspartierne vælgere gjorde. Venstrefløjens vælgere var langt mere tilbøjelige til at registrere den forværrede økonomi.

Generelt ser det ud til, at jo større offentlig opmærksomhed, der er om et spørgsmål, jo større er den partipolitiske polarisering, og jo mindre opmærksomhed, jo mindre er polariseringen. Ændringer i opmærksomheden fremkalder som regel også ændringer i den partipolitiske polarisering. Det er et fænomen, man kender fra indvandrerområdet.

De større eller mindre holdningsskift ser således i betydeligt omfang ud til at være et resultat af partiernes mobiliseringer. Når et spørgsmål bevæger sig højere op på den politiske dagsorden, bruger partierne anledningen til at markere deres standpunkter. Det bliver derfor også lettere for vælgerne at vide, hvilken holdning deres foretrukne parti indtager i netop denne sag, og det vil indgå i deres overvejelser. Resultatet vil ofte blive en partipolitisk polarisering. Når omvendt spørgsmålene bevæger sig ned ad den politiske dagsorden, får partiernes udmeldinger ikke så fremtrædende en plads i de

overvejelser, som den enkelte borger gør sig, og polariseringen aftager. Parterne har en vigtig rolle med at strukturere befolkningens holdninger.

ALLE GRUPPER BEVÆGER SIG SJÆLDENT ENS

Modsat Page og Shapiros (1992) forventninger er hovedkonklusionen af ovenstående analyser, at der med hensyn til holdningers stabilitet ofte forekommer klare og let tolkelige forskelle mellem forskellige sociale og politiske grupper. Som regel er det uddannelse og partivalg, der gør en forskel, men også køn, alder, politisk viden og social tillid.

De vigtigste forklaringer på de differentierede bevægelser ser ud til for det første at være forskelle i opmærksomhed og viden og for det andet forskelle i værdier og ideologi.

Oftest har holdningsændringerne sammenhæng med uddannelsen og den politiske viden, men det er ikke uden videre de ressourcestærke, der er de mest stabile. Det er i overensstemmelse med Zaller (1992) spørgsmålets karakter og den opmærksomhed, der er knyttet til spørgsmålet, der bestemmer, hvilke grupper der bevæger sig mest.

Forskelle i ideologi og værdier spiller en rolle på den måde, at visse begivenheder udfordrer nogle gruppers holdninger mere end andres. Nedskæringerne i ulandsbistanden øvede således størst indflydelse på de venstreorienterede grupper, mens folkeafstemningen om ØMU'en i 2000 øvede størst indflydelse på EU-tilhængernes holdninger.

Også forskelle i interesser spiller indimellem en rolle, f.eks. for ændringerne i holdningerne til udlicitering, men der er overraskende få eksempler på, at sådanne interesseforskelle har betydning.

NOTE

- 1 Der optræder rundt omkring i tabellerne nogle variationer mellem aldersgrupperne, variationer som overstiger ti procentpoint, men hvis sammenhængen hverken er lineær eller på en tolkelig vis kurvelineær, er de ikke blevet inddraget i ovenstående oversigt.

HOLDNINGERNES KVALITET

Da Phillip Converse i midten af 1960'erne fremførte den provokerende påstand, at almindelige mennesker ikke besad genuine politiske holdninger, byggede han denne konklusion på en række forskellige delpåstande om den amerikanske befolknings holdninger. Foruden at holdningerne var ustabile, var de også inkonsistente og uden sammenhæng med mere ideologiske overvejelser. Påstanden var yderligere, at almindelige menneskers viden var så begrænset, at de ikke var i stand til at gennemføre en kvalificeret debat om politiske spørgsmål.

Holdningsstabiliteten har været grundigt beskrevet i de forudgående kapitler. Men hvordan forholder det sig med holdningernes andre egenskaber? For at svare herpå, vil jeg i dette kapitel forholdsvis kortfattet analysere holdningernes konsistens, betydningen af venstre/højredimensionen, svarvilligheden, differentieringen mellem forskellige spørgsmål og omfanget af den politiske viden.

Med nogen ret kan man hævde, at forestillingen om, at den almindelige befolkning ikke besidder genuine holdninger, ikke længere har mange tilhængere og således er en stråmand, som det næsten er for let at skyde ned. Måske er det rigtigt, at man sjældent møder den påstand, at folks holdninger svinger helt tilfældigt op og ned, og at almindelige mennesker ikke magter at forholde sig til politiske problemer. Men man møder alligevel ofte synspunkter, der er beslægtet hermed. Det kan være forestillinger om stærke holdningsskred fremkaldt af tilfældige mediehistorier, eller forestillinger om at almindelige mennesker ikke formår at forholde sig til mere komplekse problemstillinger (jf. Fadel, 2002). Det er også forestillingen om, at befolkningen ikke er tilstrækkeligt moden eller kompetent, der ligger bag en del af modstanden mod at afholde folkeafstemninger (Svensson, 2003). Der kan derfor alligevel være god grund til at kigge lidt nærmere på kvaliteten af befolkningens holdninger.

K O N S I S T E N S

Ved konsistens forstås, at der er en høj grad af sammenhæng mellem forskellige holdninger. Naturligvis kan man ikke forvente en sammenhæng mellem alle mulige holdninger, men man kan forvente en god sammenhæng mellem beslægtede holdninger eller spørgsmål. F.eks. er det rimeligt at forvente en høj grad af sammenhæng mellem de spørgsmål, der vedrører forholdet til velfærdsstaten, ligesom det er rimeligt at forvente en høj grad af sammenhæng mellem de spørgsmål, der vedrører flygtninge og indvandrere. Derimod er der ikke grund til at forvente nogen større sammenhæng mellem holdningerne til velfærdsstaten og holdningerne til indvandrere.

Egentlig er konsistens ikke det mest velvalgte begreb til beskrivelse af sammenhængen mellem holdninger. Konsistens forudsætter i en vis forstand, at det drejer sig om en logisk eller nødvendig sammenhæng mellem forskellige holdninger. Men det er sjældent det, der er tale om. Hvilke positioner der opfattes som venstreorienterede, og hvilke som højreorienterede, er først og fremmest et resultat af, hvorledes synspunkterne er blevet koblet sammen gennem politiske kampe. Eksempelvis har der i perioder været en klar sammenhæng mellem modstand mod EU og negative holdninger til flygtninge og indvandrere, fordi den offentlige debat har knyttet de to spørgsmål sammen, mens der i andre perioder slet ingen sammenhæng har været, fordi den offentlige debat har haft en anden karakter. Det helt afgørende er, om politiske aktører har søgt at koble de to spørgsmål sammen. Det er også karakteristisk, at EU-modstanden i Danmark i lange perioder har været knyttet tæt sammen med venstreorienterede holdninger, mens det i andre europæiske lande har forholdt sig omvendt. En høj grad af konsistens dækker således blot over, at der er sket en effektiv sammenkobling af forskellige politiske standpunkter. Konsistens er altid socialt konstrueret. For at komme ud over dette problem vil der i dette afsnit kun blive set på konsistensen mellem holdninger, der under alle omstændigheder er nært beslægtede, som f.eks. holdningerne til udlicitering og brugerbetaling.

Der indgår i undersøgelsen af opinionsdannelsen fem spørgsmål, der vedrører velfærdsstaten og forholdet mellem offentlig og privat service.¹ Man kan beregne sammenhængen mellem forskellige holdninger ved hjælp af korrelationskoefficienter, hvor jeg i dette tilfælde vil bruge gammakoefficienter, fordi det vil muliggøre en sammenligning med de ældre amerikanske undersøgelser. Korrelationskoefficienterne kan variere mellem 0 og 1, og jo højere en koefficient er, jo stærkere er sammenhængen. Beregner man alle korrelationskoefficienterne mellem disse fem spørgsmål, bliver

gennemsnittet for alle 12 undersøgelser 0,38. Gennemsnittet for de enkelte undersøgelser varierer mellem 0,34 for undersøgelsen fra maj 2001 og 0,41 for undersøgelsen fra januar 2000. Ikke blot er korrelationerne forholdsvis høje, de er i hovedsagen også konstante over de ti målinger.

På tilsvarende måde kan man beregne korrelationskoefficienterne for de fem spørgsmål, som vedrører flygtninge og indvandrere.² Her er gammakoefficienternes gennemsnit på tværs af undersøgelserne 0,51 med den laveste i maj 1999 på 0,43 og den højeste i september 2001 på 0,56. Variationerne mellem undersøgelserne er en smule større denne gang end ved velfærdsstatsspørgsmålene, og det ser ud til, at de varierer med den opmærksomhed, som knytter sig til spørgsmålet om indvandrere og flygtninge. Maj 1999 er det tidspunkt inden for den undersøgte periode, hvor opmærksomheden om dette spørgsmål er lavest, mens den er højest i forbindelse med 11. september 2001. Sammenhængene øges, når opmærksomheden om spørgsmålene øges (jf. også Nie & Anderson, 1974; Togeby, 1997).

Under alle omstændigheder finder man forholdsvis stærke sammenhænge mellem spørgsmål, som man kan forvente har en høj grad af sammenhæng. Det ser således ud til, at holdningerne er ordnet på en fornuftig måde inde i hovedet på de fleste mennesker.

Vi kan sammenligne konsistensen i den danske undersøgelse med de oplysninger om konsistens, man kan finde i Converses artikel om USA i 1950'erne. Converse (1964) finder, at sammenhængen mellem forskellige indenrigspolitiske spørgsmål giver en gammakoefficient på 0,23, hvor vi finder sammenhænge på velfærdsområdet, som giver en gammakoefficient på 0,38, og på indvandrerområdet, der giver en gammakoefficient på 0,51. Og endnu svagere er de sammenhænge, som Converse finder mellem udenrigspolitiske og indenrigspolitiske holdninger. Måske skyldes forskellen mellem de amerikanske og de danske resultater, at Converse har ledt efter sammenhænge mellem spørgsmål, der ikke kan forventes at hænge særligt godt sammen, men det er i så fald Converses fejl. Det afgørende er naturligvis at finde sammenhænge mellem holdninger, der må formodes at hænge sammen, ikke at finde sammenhænge mellem alt muligt. Og her finder vi i den foreliggende undersøgelse langt stærkere sammenhænge end dem, som Converse bruger til at diskvalificere befolkningens holdninger som tilfældige og ustrukturerede. Det er måske ikke overraskende, men ikke desto mindre vigtigt.

At der er forskel på holdningsstrukturerne hos personer, som er politisk interesserede og vidende, og personer, der ikke er, bliver imidlertid også

TABEL 16.1.

Sammenhængen mellem korrelationskoefficienternes størrelse på velfærdsområdet og politisk viden¹

	0 RIGTIGE SVAR	1 RIGTIGT SVAR	2 RIGTIGE SVAR	3 RIGTIGE SVAR	4 RIGTIGE SVAR
Gennemsnitligt gamma	0,20	0,33	0,32	0,42	0,46
N ²	257-326	542-700	740-978	892-1141	798-1020

1. Politisk viden er målt ved hjælp af de fire spørgsmål, der er vist i tabel 16.2.

2. Analysen er for at få tilstrækkeligt mange cases i den mindst vidende kategori foretaget på en sammenslået datafil.

bekræftet i den danske undersøgelse. Hvis man beregner korrelationskoefficienterne for både de interviewpersoner, der besidder en høj grad af politiske viden, og dem, der besidder meget lidt politisk viden, viser der sig, som det fremgår af tabel 16.1, klare forskelle. Hvor den gennemsnitlige gammakoefficient for den mindst vidende gruppe, som ganske vist kun udgør 9 procent af befolkningen, er 0,20, er den for den mest vidende gruppe 0,46.

BETYDNINGEN AF IDEOLOGI

Phillip Converse (1964) argumenterede ydermere for, at den almindelige befolkning ikke evnede at anvende gængse ideologiske tankemodeller, når de beskæftigede sig med politiske fænomener. De havde vanskeligt ved at forstå og anvende begreber som „conservative“ og „liberal“. Jeg er ikke i stand til at gentage Converse analyser her, men kan præsentere nogle beslægtede analyser, i dette tilfælde vedrørende sondringen mellem „venstre“ og „højre“.

Venstre og højre kan stå for mange ting, og begrebernes betydning har skiftet gennem tiderne. I Danmark dækkede begreberne i det meste af det 20. århundrede kampen for eller imod statslig kontrol med markedskræfterne og holdningen til kravet om større økonomisk lighed. I de senere år er der imidlertid opstået en såkaldt „ny“ venstre/højredimension, der drejer sig om miljø- og energipolitik, ligestilling mellem kønnene, ulandshjælp, lov og orden og spørgsmålet om flygtninge og indvandrere. Man kan tale om, at der på samme tid eksisterer en fordelingspolitisk og en værdipolitisk venstre/højredimension. De to dimensioner er langt fra sammenfaldende, men alligevel magter de fleste mennesker uden problemer at placere både sig

selv og partierne i forhold til venstre/højredimensionen (jf. Goul Andersen, 2003c).

Også i forbindelse med det foreliggende projekt er folk blevet bedt om at placere sig selv mellem venstre og højre, idet der er blevet spurgt: „I politik taler man ofte om venstre og højre. Hvis vi tænker os en skala, hvor helt til venstre kaldes 0 og helt til højre kaldes 10, hvor vil De/du så placere Dem/dig selv på denne skala?“ Gennem de tolv målinger, der er foretaget i forbindelse med projektet, er der kun mellem 2 og 5 procent, der har svaret „ved ikke“. Svarene over de fire år, som undersøgelsen dækker, viser sig også at være meget stabile. Hver gang er der mellem 11 og 13 procent, der har valgt de fire mest venstreorienterede kategorier og mellem 29 og 35 procent, der har valgt de mest højreorienterede. Også den individuelle stabilitet er høj, idet den gennemsnitlige polychoriske korrelationskoefficient er så høj som 0,74. Der er ingen tvivl om, at folk forstår at bruge venstre/højredimensionen.

Videre viser det sig, at en række af de holdninger, der i øvrigt er analyseret i denne bog, har en klar sammenhæng med venstre/højreselvplaceringen, mens andre ikke har. Den stærkeste sammenhæng har venstre/højredimensionen med spørgsmålet om, at „Mange flere offentlige aktiviteter kunne gennemføres både billigere og bedre, hvis de blev overladt til private“ (gammakoefficienternes gennemsnit er 0,37). Derefter kommer spørgsmålet om, at „Skattetrykket bør sænkes, også selv om det kan føre til nedskæringer i velfærdsydelse“ (0,33), at „Der bør i langt højere grad end nu indføres brugerbetaling i den offentlige sektor“ (0,31), og herefter spørgsmålene om udgifterne til ulandsbistanden (0,30), udgifter til miljø (0,30), prioritering af offentlig og privat service (0,28), prioritering af miljøet (0,28), modtagelsen af flere flygtninge (0,27) og tilbud om modersmålsundervisning (0,27).

Omvendt er der nogle spørgsmål, som stort set slet ikke har nogen sammenhæng med venstre/højreselvplaceringen. Det drejer sig om holdningen til Øresundsbroen, Færøernes og Grønlands selvstændighed, racistiske gruppers møde- og taleret, et øget antal folkeafstemninger og udgifter til sundhedsvæsenet, folkepensionen og hjemmehjælpen. Og så gælder det for samtlige målinger undtagen den sidste i maj 2003, at der ingen sammenhæng er med holdningen til Danmarks internationale engagement. Men krigen i Irak frempresser en sammenhæng også her i maj 2003 (gamma = 0,19).

De spørgsmål, der har stærkest sammenhæng med venstre/højreselvplaceringen, er altså dem, der vedrører konflikten mellem offentlig og privat service, og derudover en række af de værdipolitiske spørgsmål om ulands-

hjælp, miljø og flygtninge, dvs. netop de spørgsmål som man ville forvente skulle have en sammenhæng hermed. På samme måde er de spørgsmål, der er uden sammenhæng med venstre/højreselvplaceringen, også de spørgsmål, man ville forvente ingen sammenhæng havde, måske med undtagelse af spørgsmålene om udgifterne til folkepensionen, sundhedsvæsenet og hjemmehjælpen.

At udgiftsspørgsmålene i dag slet ikke differentierer mellem partiernes vælgere, passer imidlertid godt med de politiske partiers udmeldinger på disse områder. Udgifterne til velfærdsstatens kerneydelser er der i dag ikke megen uenighed om (jf. Goul Andersen, 2003b). Samtidig illustrerer dette resultat, hvordan venstre/højremodsætningen er socialt konstrueret og varierer fra periode til periode. Hvordan befolkningens holdninger er struktureret, afhænger i betydeligt omfang af de politiske partiers budskaber.

Alt i alt har disse analyser på linje med tidligere undersøgelser vist, at den danske befolkning er i stand til på en meningsfuld måde at anvende venstre/højredimensionen, når de skal orientere sig i politik.

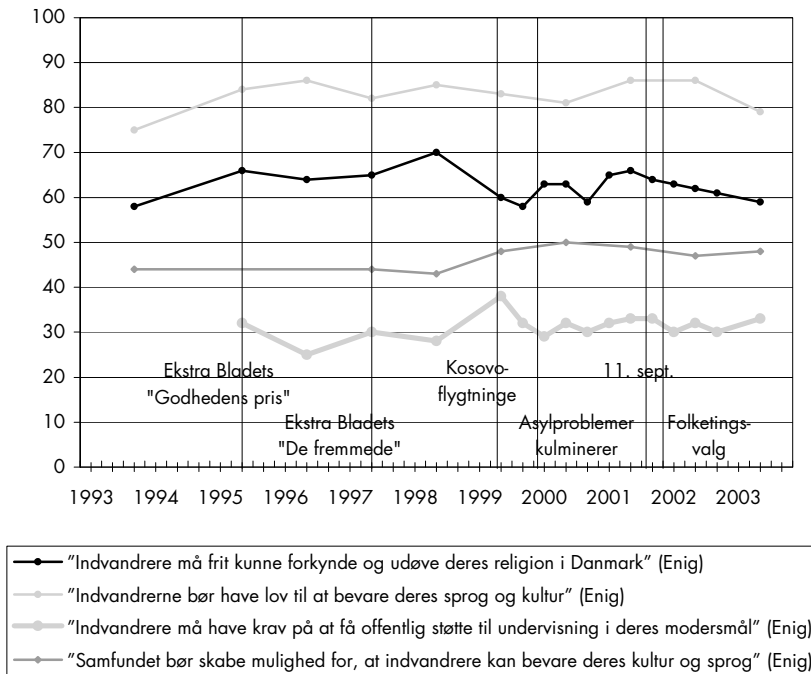
D I F F E R E N T I E R I N G M E L L E M S P Ø R G S M Å L

I undersøgelser som denne vil man ofte stille flere forskellige spørgsmål, som vedrører det samme emne, men nogle vil være mere krævende end andre. Eksempelvis er der i denne undersøgelse stillet to spørgsmål om udlicitering, hvor der i det ene tilfælde er en tredjedel, der støtter udlicitering, og i det andet tilfælde to tredjedele. Det skyldes ikke, at folk er forvirrede, men at man skal være en mere stålsat tilhænger af udlicitering for at give sin støtte i det ene tilfælde end i det andet. Det er derfor et yderligere kriterium for holdningers kvalitet, at svarene på spørgsmålene ordner sig på en fornuftig måde i forhold til hinanden, og at denne ordening er nogenlunde konstant. Nedenfor er vist to figurer (figur 16.1 og 16.2), der er en gentagelse af figurer, der allerede er vist i henholdsvis kapitel 4 og 7, og hvor man kan se, hvorledes spørgsmål der vedrører samme emne, men med mere eller mindre skarpe formuleringer, placerer sig i forhold til hinanden.

Hvis vi først ser på de fire spørgsmål om indvandrerens kulturelle rettigheder, som er blevet stillet regelmæssigt fra 1993 til 2003, vil man for det første kunne se, at de placerer sig i samme rækkefølge ved hver af de gennemførte målinger. Hver gang er der flest, der støtter, at indvandreren frit må „kunne forkynde og udøve deres religion“. Der er noget færre, der

FIGUR 16.1.

Andel der er positive over for indvandrernes kulturelle rettigheder. Pct.

støtter det lidt mere omfattende krav, at „indvandrerne må have lov til at bevare deres sprog og kultur“. Endnu færre støtter kravet, når det tilføjes, at det er samfundet, der bør skabe mulighed for bevarelsen af sprog og kultur. Og endelig er der hver gang færrest, der støtter, „at indvandrerne må have krav på at få offentlig støtte til undervisning i deres modersmål“.

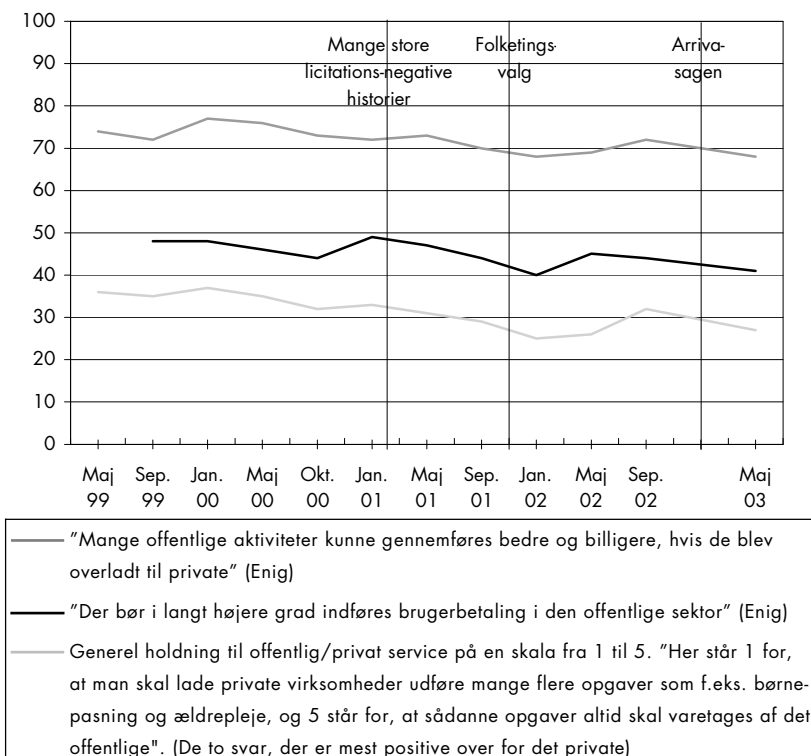
Ikke blot kan man se, at svarene placerer sig i samme orden ved hver ny måling, man vil også kunne konstatere, at rækkefølgen giver mening på den måde, at tilslutningen til påstandene falder, efterhånden som kravene øges.

Den samme ensartede ordning af spørgsmålene finder man ved de tre spørgsmål om udlicitering og brugerbetaling. Også her bevæger de tre spørgsmål sig nogenlunde i takt med den samme indbyrdes afstand, med det mest uforpligtende spørgsmål øverst og det mest krævende nederst.

Det fremgår således af begge figurer, at interviewpersonerne udmærket formår at differentiere mellem spørgsmålene. Der gives eksempelvis ikke blot ureflekteret støtte til alle krav om bedre forhold for indvandrere.

FIGUR 16.2.

Andel med positive holdninger til udlicitering og brugerbetaling. Pct.

Omvendt sker der heller ikke en automatisk afvisning af alle krav om forbedring af indvanderens forhold. Svarene på spørgsmålene differentieres efter den konkrete formulering af spørgsmålene, og efter hvor omfattende kravet til det danske samfund er. Dette er et godt indicium for, at der er tale om genuine holdninger, og at svarene bliver afgivet på grundlag af forudgående overvejelser.

SVARVILLIGHED

De beregninger, der er foretaget af holdningernes stabilitet og konsistens, har i de fleste tilfælde været begrænset til de personer, der har besvaret spørgsmålene, dvs. at der er set bort fra personer, der har svaret „ved ikke“. For at vurdere holdningernes kvalitet er det derfor også nødvendigt at se på, hvor stor en andel af de interviewede, der har været i stand til eller har været

TABEL 16.2.

Andelen, der har svaret "ved ikke" på de stillede holdningsspørgsmål.^{1,2} Pct.

SPØRGSMÅL	PCT.	SPØRGSMÅL	PCT.
Privat bedre og billigere end offentligt	3	Udgifter til forsvaret	9
Religionsfrihed	1	Udgifter til sundhedsvæsenet	2
Skatter og velfærd	2	Udgifter til hjemmehjælp	5
Øresundsbroen	9	Udgifter til arbejdsløshedsunderstøttelse	8
Gensplejsede fødevarer	3	Udgifter til ulandsbistanden	6
Modersmålsundervisning	2	Udgifter til miljø	7
Færøerne og Grønland	3	Udgifter til folkepension	5
Rygere og hjerteoperationer	2	Prioritering af miljø	1
Arbejdsgivere forskelsbehandler indiv.	2	Økonomisk ulighed	3
Folk som jeg har ingen indflydelse	2	Tilknytning til EU	2
Miljø og erhvervsliv	4	Straf kontra forebyggelse	1
ØMU'en	4	Offentlig kontra privat service	1
Racistiske grupper	1	Tillid til politikerne	1
Folkeafstemninger	2	Flere eller færre flygtninge	2
Brugerbetaling	2	Stemmeret til indvandrere	2
Frigivelse af hash	3	Stolt over at være dansker	1
Danmarks internationale engagement	3	Social tillid	1
		Venstre/højre selvplacering	4
		Regeringens opgavevaretagelse	2
		Hvordan går det med landets økonomi	5

1. Beregningerne er foretaget på grundlag af den sammenslåede datafil, der omfatter alle de personer, der har været interviewet i forbindelse med alle 11 undersøgelsesomgange (N=4269).

2. Spørgsmålene er opført i den orden, de er stillet i spørgeskemaet. Alle spørgsmål i den første række har haft svaralternativerne "helt enig", "delvis enig", "delvis uenig" og "helt uenig". De første 7 rækker i den anden kolonne vedrører offentlige udgifter og har haft svaralternativerne "for mange penge", "passende" og "for få penge". De næste seks rækker omfatter spørgsmål, hvor man har skullet placere sig på en skala fra 1 til 5. Og de sidste spørgsmål har haft varierede svarmuligheder.

villige til at besvare spørgsmålene. I tabel 16.2 er der for alle de anvendte spørgsmål angivet, hvor stor en andel, der har svaret „ved ikke“. Som det fremgår, er „ved ikke“-andelen gennemgående meget lille – som oftest i størrelsesordenen én til tre procent. Svarvilligheden er således meget stor.

Men der er nogle spørgsmål, hvor 8–9 procent af de interviewede har

svaret „ved ikke“. Der viser sig imidlertid at være et relativt klart mønster i, hvad det er for spørgsmål. Det drejer sig først og fremmest om spørgsmål, der forudsætter en viden f.eks. om økonomiske forhold, noget ikke alle besidder. Der er derfor relativt mange, der har svaret „ved ikke“ på spørgsmålene om de offentlige udgifter. Der er også forholdsvis mange, der har svaret „ved ikke“ på spørgsmålet, om det var en forkert beslutning at bygge Øresundsbroen. I alle tilfælde er der tale om spørgsmål, hvor en del mennesker med rette kan svare, at det ved de ikke noget om, og derfor har de heller ikke nogen mening om det. Samtidig viser det sig, at der er høj individuel stabilitet forbundet med alle de spørgsmål, hvor der er forholdsvis mange, der har svaret „ved ikke“ (jf. tabel 14.1).

Karakteristisk er endvidere variationen i antallet „ved ikke“ på spørgsmålet om regeringens opgavevaretagelse. Med undtagelse af en enkelt undersøgelsesomgang er der hver gang kun 1–2 procent, der har svaret „ved ikke“. Men i januar 2002, hvor der kun er gået et par måneder siden valget og regeringsskiftet, er der 15 procent, der svarer „ved ikke“, hvilket er forståeligt nok, da der kun har været kort tid til at vurdere, hvordan den nye regering opfører sig.

De afgivne „ved ikke“-svar ser således ud til først og fremmest at afspejle, at folk tænker sig om og ikke svarer på spørgsmål, som de ikke ved noget om. Alle mennesker behøver ikke at have meninger om alting. En vis andel „ved ikke“ må anses for et kvalitetstegn.

V I D E N

Påstanden om, at befolkningens politiske viden gennemgående er så begrænset, at man ikke kan forvente, at folk evner at reflektere meningsfuldt over politiske spørgsmål, har været udbredt blandt politiske tænkere, som har argumenteret for en mere begrænset inddragelse af befolkningen i den politiske beslutningsproces (Schumpeter, 1942; Berelson, 1952; Schattschneider, 1960). Michael X. Delli Carpini og Scott Keeter (1996) konkluderer efter at have analyseret den amerikanske befolknings vidensniveau, at det bekymrende snarere er, at spredningen mellem forskellige befolkningsgrupper politiske viden er så stor. På denne måde får nogle grupper vanskeligere ved at forsvare deres interesser end andre.

Spørgsmålet er imidlertid, hvad det vil sige, at befolkningens viden er tilstrækkelig eller adækvat. Spørgsmålet er også, hvilken form for viden der er brug for. Dette ved vi ikke så meget om. Mange undersøgelser af

TABEL 16.3.

Rigtige svar på fem vidensspørgsmål.¹ Pct.

	RIGTIGT SVAR	NÆSTEN RIGTIGT SVAR	FORKERT EL. VED IK- KE	I ALT	N
Hvilke partier indgår i den nuværende regering?	54	23	23	100	4.251
Hvilken myndighed driver sygehuse i Danmark?	59	2	39	100	4.253
Blandt de politiske partier er nogle mere velvilligt indstillet over for flygtninge og indvandrere end andre. Mener du/De, at de radikale hører til de mere eller mindre velvillige?	74	-	26	100	4.248
Er Østrig medlem af EU?	56	-	44	100	4.252
Der har traditionelt været nære forbindelser mellem fagbevægelsen og nogle af partierne i Folketinget. Hvilke partier drejer det sig om?	83	-	17	100	1.541

1. Beregningerne er foretaget på grundlag af den sammenslåede datafil, der omfatter alle de personer, der har været interviewet i forbindelse med alle 11 undersøgelsesomgange (N=4269).

politisk viden har en tendens til at fokusere på navne og formelle politiske institutioner (jf. Page & Shapiro, 1992: 9, 387). Det er svært at konstruere spørgsmål, som virkelig måler den form for viden, som det er relevant og nødvendigt at besidde, hvis man skal være en aktiv samfundsborger.

De fire spørgsmål, der indgår i denne undersøgelse, er udvalgt, fordi de formodes at have betydning for individets evne til at tage politisk stilling. Men stadigvæk er der tale om en lidt leksikalsk viden. Tabel 16.3 viser, hvor stor en andel af befolkningen mellem 18 og 70 år, der i gennemsnit har svaret rigtigt eller næsten rigtigt på de fire anvendte vidensspørgsmål, og derudover på et femte, som kun blev anvendt i de første undersøgelser.

Som det fremgår af tabellen, har mellem 54 og 83 procent givet det rigtige svar på de stillede spørgsmål, og det er egentlig ikke særligt mange. F.eks. kan man godt undre sig over, at kun 74 procent er klar over, hvor Det radikale Venstre står i indvandrerspørgsmålet. Og uanset, at der er 83 procent, der har svaret rigtigt på spørgsmålet om relationerne mellem fagbevægelsen og de politiske partier, kan man også godt undre sig over, at der er 17 procent, der ikke har besvaret spørgsmålet korrekt.

Hvis vi beregner et samlet mål for viden på grundlag af de fire stillede spørgsmål, deles befolkning i fire næsten lige store dele. En fjerdedel har ikke svaret rigtigt på nogen af spørgsmålene eller kun på et enkelt. En fjerdedel har svaret rigtigt på to spørgsmål, en fjerdedel på tre spørgsmål og en fjerdedel har svaret rigtigt på alle fire spørgsmål (jf. tabel 16.1).

De foreliggende spørgsmål er et noget tyndt grundlag at bygge en vurdering af befolkningens politiske viden på. Jeg vil derfor yderligere inddrage nogle af de spørgsmål, der som led i strukturkommissionens arbejde blev stillet for at måle befolkningens viden om kommunalpolitik. Det viser sig her, at 75 procent af de interviewede kunne angive navnet på kommunens borgmester, 82 procent kendte borgmesterens parti, og 62 procent vidste, hvilket parti der havde flest medlemmer i kommunalbestyrelsen. Derudover var der 85 procent, der vidste, hvilken offentlig myndighed der fastsatte folkepensionens størrelse, og 87 procent vidste, hvem der havde ansvaret for hjemmehjælpen og plejehjemmene (Strukturkommissionen, 2004). Indtrykket fra denne undersøgelse af den kommunalpolitiske viden er noget mere positivt end indtrykket fra den foreliggende undersøgelse.

Det er vanskeligt at vide, om den registrerede politiske viden er tilstrækkelig. Det er ikke særligt betryggende, at der er 14 procent af befolkningen, der ikke nogenlunde ved, hvilke partier der har regeringsmagten i Danmark. Til gengæld gør det måske ikke så meget, at mange nævner Dansk Folkeparti som en del af regeringen, al den stund partiet udgør flertalsgrundlaget for den nuværende regering. Og det er muligt, at nogen har forstået spørgsmålet således, at dette var det rigtige svar. Man kan også efter temperament rystes over, at en fjerdedel af befolkningen ikke ved, hvordan Det radikale Venstre stiller sig i spørgsmålet om flygtninge og indvandrere, eller være tilfreds med, at det gør til gengæld tre fjerdedele. Det er måske heller ikke særligt imponerende, at kun halvdelen af befolkningen kan svare rigtigt på tre af de fire spørgsmål, men det er på den anden side heller ikke udtryk for, at befolkningen mangler politisk viden. I betragtning af de i øvrigt forholdsvis positive vurderinger af kvaliteten af befolkningens holdninger, er det dog overraskende, at vidensniveauet ikke er højere.

Som i USA finder vi også i Danmark, at der er sociale forskelle i politisk viden. Først og fremmest er der, som allerede vist i tabel 12.2, forskelle mellem uddannelsesgrupperne. Jo længere uddannelse man har, jo større er den målte viden. Også alder har imidlertid en klar sammenhæng med politisk viden. Faktisk har de kortuddannede i den ældste aldersgruppe et lige så højt vidensniveau som de langvarigt uddannede i den yngste aldersgruppe.

Det kan være vanskeligt at vurdere, om den politiske viden i almindelighed er mere omfattende i Danmark end i USA. Men de sociale forskelle ser slet ikke ud til at være af den samme størrelsesorden som i USA (jf. Delli Carpini & Keeter, 1996: 173).

Analyserne i kapitel 12 har imidlertid også vist, at vores viden ikke er stabil eller uforanderlig, men kan øges, når en bestemt form for viden bliver relevant for at orientere sig i det politiske spektrum, og mindskes igen, når den ikke længere er til større nytte. Således som det f.eks. var tilfældet, hvad angår viden om Østrigs medlemskab af EU. Vigtigere end paratviden er måske evnen til at indsamle information, når man har brug for den. Og denne evne synes veludviklet hos forholdsvis mange mennesker.

Under alle omstændigheder har analyserne dog givet det paradoksale resultat, at de fleste danske borgere er i stand til på fornuftig vis at orientere sig i det politiske univers, samtidig med at deres vidensniveau ikke er imponerende højt.

D E N I N D I V I D U E L L E S T A B I L I T E T

Det var den lave individuelle stabilitet, der var et af hovedargumenterne i den amerikanske debat om kvaliteten af befolkningens holdninger. Page og Shapiro (1992) har siden afvist, at den individuelle stabilitet er særlig interessant, og de har i stedet anbefalet at beskæftige sig med opinionens stabilitet. Men selvom man skulle acceptere, at den individuelle stabilitet er prøvestenen, så er denne bogs hovedkonklusion, at holdningsstabiliteten er høj.

Stabiliteten i denne undersøgelse er langt større, end den fremtræder i de tidlige amerikanske undersøgelser, men også større end den fremtræder i de danske undersøgelser fra begyndelsen af 1970'erne. Stabiliteten er i dag meget høj. Det fremgår, både når man sammenligner to på hinanden følgende undersøgelsesomgange, og når man yderligere inddrager en tredje undersøgelsesomgang. Med stor sandsynlighed vil der blive afgivet det samme svar i hver ny undersøgelse. Det er i øvrigt den samme konklusion, som blev draget på grundlag af den danske værdiundersøgelse, hvor man har kunnet måle den individuelle stabilitet over næsten 10 år fra 1990 til 1999 (Togeby, 2002). Da den individuelle stabilitet er beskrevet i kapitel 14, vil resultaterne ikke blive yderligere uddybet her.

Vigtigt er det dog at bemærke, at den individuelle holdningsstabilitet synes at svinge ganske betydeligt mellem forskellige lande og forskellige perioder.

Det er ikke, fordi danskere og svenskere er mere veluddannede og politisk engagerede end f.eks. amerikanere, at den individuelle stabilitet er højere. Snarere ser det ud til at være et resultat af den politiske kontekst, hvor et velstruktureret og stabilt partisystem med klare holdningsforskelle mellem partierne skaber velstrukturerede og individuelt stabile holdninger.

HOLDNINGSKVALITETEN ER HØJ

Der kan ikke være nogen tvivl om, at når man blandt almindelige danskere måler holdningerne til forskellige politiske fænomener, er der i langt de fleste tilfælde tale om genuine holdninger. Holdningerne er gennemgående konsistente, stabile og differentierede. Den politiske viden er ikke specielt stor, men næppe heller alarmerende lille. Når der optræder større holdningsændringer, har det som regel en fornuftig forklaring, og ændringerne sker i en forudsigelig retning. Den danske befolkning fremtræder således som kompetent og reflekteret og i rimelig grad politisk engageret.

Forekommer der alligevel situationer, hvor befolkningens holdninger synes at bevæge sig idiosynkratisk eller mangler individuel stabilitet, har dette sandsynligvis andre årsager end kvaliteten af befolkningens holdninger. Det kan dreje sig om, at kvaliteten af den information, man præsenteres for gennem medierne, er for ringe, og det kan dreje sig om manipulationer fra de politiske aktørers side. Det kan også, som situationen var i begyndelsen af 1970'erne, dreje sig om et politisk system, som er under opbrud, og som derfor giver modstridende signaler. Hvordan holdningerne bevæger sig og er struktureret, er i betydeligt omfang et resultat af den politiske kontekst.

NOTER

- 1 „Mange flere offentlige aktiviteter kunne gennemføres både billigere og bedre, hvis de blev overladt til private“, „Skattetrykket bør sænkes, også selv om det kan føre til nedskæringer i velfærdsydelse“, „Der er for mange, der får sociale ydelser, uden

at de trænger til dem“, „Der bør i langt højere grad end nu indføres brugerbetaling i den offentlige sektor“, „Så et spørgsmål om offentlig eller privat service. Her står i for, at man skal lade private virksomheder udføre mange flere opgaver som f.eks. børnepasning og ældrepleje og 5 står for, at sådanne opgaver altid bør varetages af det offentlige“.

- 2 „Indvandrere må frit kunne forkynde og udøve deres religion i Danmark“, „Indvandrere må have krav på at få offentlig støtte til undervisning i deres modersmål“, „Hvis der er for få job, burde arbejdsgiverne foretrække danskere frem for indvandrere“, „Mener De/du, at Danmark bør tage imod flere eller færre flygtninge, end man gør i dag?“ „Indvandrere har i dag stemmeret til kommunalvalget efter 3 års ophold i landet. Mener De/du, dette er det rigtige tidspunkt, for sent, for tidligt eller bør de slet ikke have stemmeret til kommunalvalgene i det hele taget?“

DEN OFFENTLIGE MENING

De fleste forestillinger om demokrati forudsætter en velfungerende offentlig mening. Det er i denne forbindelse vigtigt, at der er tale om genuine holdninger, der bevæger sig på en forståelig og forudsigelig måde. Men det er også vigtigt, at de bevægelser, der kan påvises og forklares, er fornuftige og acceptable og ikke et resultat af manipulation og undertrykkelse af information. Der må derfor også stilles krav til det grundlag, hvorpå meningsdannelsen foregår.

I bogen *Democracy and its Critics* opregner Robert A. Dahl fem principper, som må være gældende for, at en politisk proces fortjener betegnelsen „demokratisk“. Et af disse principper betegnes „oplyst forståelse“ (Dahl, 1989: 105ff; jf. Svensson, 1996: 46ff). Lidt frit oversat indebærer dette princip, at demokratiet med nødvendighed må bygge på en fri meningsdannelse og en offentlig samtale mellem samfundets medlemmer. Det er således ikke nok, at beslutningerne tages ved flertalsafstemninger blandt alle borgere, det er også nødvendigt, at der er foregået en forudgående debat, hvor den relevante information har været tilgængelig. Man kan sige, at oplyst forståelse for det første forudsætter, at befolkningen består af velinformerede og velkvalificerede borgere, der evner at forstå og tage stilling til de argumenter, der fremføres, men at det for det andet også forudsætter, at der eksisterer informationssystemer, som sikrer, at borgerne modtager en sand, adækvat og tilstrækkelig information.

Spørgsmålet om den offentlige menings kvalitet bliver særligt understreget i den demokratiforståelse, der går under navnet „deliberativt demokrati“ (Loftager, 2004), og som er beslægtet med det syn på demokratiet, som i Danmark har været knyttet til Hal Koch (1960/1945). Det afgørende i det deliberative demokratisyn er, at de politiske beslutninger bygger på en offentlig samtale, der er præget af saglighed og åbenhed, og hvor det er det gode argument, der tæller. Igen vil man kunne se, at der stilles krav til både borgerne og organiseringen af debatten og beslutningsprocesserne.

Den tilstrækkelige information må være til stede, og der må være tid til at få problemerne ordentligt debatteret, inden beslutningerne tages. Samtidig må der hos den enkelte borger være vilje til at lade sig påvirke af de gode argumenter og til at skifte holdning, hvis argumenterne taler herfor.

I dette afsluttende kapitel vil jeg se på, i hvilket omfang den meningsdannelse, der er beskrevet ovenfor, lever op til kravene om, at meningsdannelsen skal være ikke blot forklarlig, men også fornuftig og legitim.

HOVEDRESULTATERNE

Der blev i kapitel 2 på grundlag af den eksisterende forskning formuleret en række forventninger til holdningsudviklingen. Vi kan starte med at se på, i hvilket omfang disse forventninger er blevet bekræftet af de empiriske analyser.

DE STABILE HOLDNINGER

Den helt overordnede forventning var, at de aggregerede holdninger som hovedregel ville være forholdsvis stabile. Denne forventning er stort set blevet bekræftet, men det har dog også været muligt at identificere en del forholdsvis store holdningsændringer, og det på både kort og langt sigt. Specielt har de forholdsvis mange eksempler på abrupte bevægelser overrasket.

Samtidig er det imidlertid også fremgået, at bevægeligheden har varieret fra spørgsmål til spørgsmål. Holdninger, der har været nært forbundet med den konkrete, daglige politik, som f.eks. vurderingen af regeringens opgavevaretagelse og politisk tillid, har svinget langt mere end holdninger, som har været stærkere forbundet med mere grundlæggende værdier, som f.eks. holdningen til religionsfrihed, straf kontra forebyggelse eller venstre/højreselvplaceringen. Og så har der endelig været spørgsmål om holdningerne til modtagelsen af flere flygtninge, der på kort sigt har svinget stærkt, men som på langt sigt har vist en meget høj grad af stabilitet. Her synes holdningerne præget både af den konkrete politiske kontekst og af mere grundlæggende værdier.

Konklusionen kan måske lidt tvetydigt formuleres på den måde, at holdningerne gennemgående har været forholdsvis stabile, men at det alligevel ser ud til, at de ikke er så svære at ændre, i hvert fald ikke på kort sigt.

DE AMBIVALENTE HOLDNINGER

At der er en betydelig ambivalens knyttet til mange politiske holdninger, er fremgået af de analyser, der er foretaget af den individuelle stabilitet. Samtidig er det fremgået, at ambivalensen varierer mellem forskellige holdninger. Størst ambivalens optræder i forbindelse med spørgsmål, hvor der er indbygget et dilemma eller et valg imellem to eller flere efterstræbelsesværdige værdier, f.eks. valget mellem ytringsfrihed og racismebekæmpelse. Mindst ambivalens optræder i forbindelse med meget konkrete spørgsmål, f.eks. holdningerne til Øresundsbroen, frigivelsen af hash eller gensplejsede fødevarer. Men ambivalensen har også været meget lav vedrørende et så politiseret spørgsmål som ØMU'en, hvor det ser ud til, at alle mennesker har været tvunget til at beslutte, om de var for eller imod.

Det er karakteristisk for en række af de spørgsmål, der er præget af stor ambivalens, at opinionen i den undersøgte periode samtidig har været meget stabil. Det gælder foruden spørgsmålet om holdningen til racistiske gruppers ytringsfrihed også spørgsmålene om skat kontra velfærd, straf kontra forebyggelse og miljø kontra erhvervsliv. Ambivalensen resulterer altså ikke nødvendigvis i store opinionssvingninger.

Men det er alligevel ambivalensen, der kan forklare, at medierne og de politiske aktører i fællesskab kan skabe både abrupte holdningsudsving og fluktuationer. Holdningerne til modtagelsen af flygtninge er et godt eksempel herpå. Set over en længere periode har holdningerne på dette område været forholdsvis stabile, samtidig med at de har været genstand for betydelige fluktuationer, der ser ud til at have en forholdsvis klar sammenhæng med de begivenheder, der er sket på området. For de fleste mennesker består der en ambivalens mellem omsorg for mennesker i nød og en bekymring for, hvad modtagelsen af mange flygtninge vil betyde for Danmark. Nogle gange appelleres der mest til den ene type af overvejelser og andre gange mest til den anden. Så uanset at de grundlæggende værdier forbliver konstante, skifter svarene på spørgsmålet om modtagelsen af flere flygtninge.

LANGSIGTEDE ÆNDRINGER

Grundlaget for at udtale sig om de langsigtede holdningsændringer er mere spinkelt end grundlaget for de kortsigtede ændringer. Det er lidt mere tilfældigt, om vi har haft dataserier, der går langt tilbage i tid. Alligevel har det været muligt at påvise en række holdningsændringer, som har haft et

betydeligt omfang. Flere af disse ser ud til at hænge sammen med det øgede uddannelsesniveau i befolkningen og med kvinders stigende erhvervsarbejde eller med en kombination af disse to udviklingstræk. Det gælder f.eks. den meget mere positive holdning til kvinders erhvervsarbejde, den øgede tilslutning til Danmarks internationale engagement, en aftagende politisk kynisme, en stigende social tillid og en stigende politisk selvtillid. Disse holdningsændringer synes også at være forholdsvis varige.

Derimod er det næppe i det foreliggende materiale muligt at identificere store epokegørende begivenheder, der fundamentalt og langsigtet har ændret holdningerne. Her skal man for Danmarks vedkommende måske tilbage til 2. verdenskrig, og så langt tilbage har vi ikke sammenlignelige data for holdningsudviklingen. Ungdomsoprøret og de nye sociale bevægelser i 1970'erne kan evt. også karakteriseres som en sådan afgørende begivenhed, men heller ikke denne periode er særlig godt dækket af de surveyundersøgelser, vi har til rådighed.

Til gengæld har det været muligt at identificere en række begivenhedskæder, hvor ensartede begivenheder er sket igen og igen, og hvor de hver gang har været genstand for den samme tolkning. Det ser ud til, at disse stadig tilbagevendende begivenheder på en række områder i hvert fald for en tid kan ændre befolkningens holdninger. Et af de bedste eksempler herpå er det forholdsvis store fald i 1990'erne i støtten til racistiske gruppers ytrings- og forsamlingsfrihed. Tilsvarende må også de stadig mere positive holdninger til Danmarks internationale engagement ses som et resultat ikke blot af befolkningens stigende uddannelsesniveau, men også af Danmarks faktiske større engagement i den store verden. Andre eksempler er de gennem 1990'erne øgede krav om yderligere ressourcer til sundhedsvæsenet og den større accept af udgifterne til forsvaret. Omvendt kan den aftagende støtte til øgede miljøudgifter delvis tolkes som et resultat af fraværet af store og foruroligende miljøkatastrofer. Karakteristisk for denne type langsigtede trender er, at de synes at kunne bremses eller vendes, hvis forholdene ændres, som f.eks. ved politikændringerne i forbindelse med regeringsskiftet i november 2001 eller ved Danmarks deltagelse i krigen i Irak.

KORTSIGTEDE ÆNDRINGER

Som allerede nævnt optræder der i den særligt undersøgte periode fra maj 1999 til maj 2003 forholdsvis mange fluktuationer og abrupte bevægelser i forbindelse med konkrete begivenheder. Ofte er de abrupte bevægelser

blevet efterfulgt af nye bevægelser, hvor holdningerne gradvist er vendt tilbage til udgangspunktet. Men tilbagebevægelsen har altid været langsommere end den oprindeligt abrupte bevægelse.

Disse kortsigtede fluktuationer er som regel sket i forbindelse med konkrete mere eller mindre opsigtsvækkende begivenheder, der har været akkompagneret af en stor medieomtale, en betydelig opmærksomhed fra befolkningens side og nogle gange også med en klar ændring af de budskaber eller tolkninger, som den politiske elite videregiver til befolkningen. Når opmærksomheden efterfølgende igen mindskes, og de skarpe budskaber er forsvundet fra medierne, bevæger holdningerne sig gradvist tilbage til udgangspunktet. Eksempler herpå er de meget positive holdninger til modtagelsen af flere flygtninge i foråret 1999, de stærkt negative holdninger til Øresundsbroen efter dens åbning i sommeren 2000, holdningssvingningerne vedrørende ØMU'en, den stigende tilslutning til Danmarks internationale engagement efter 11. september og nogle af de holdningsændringer, der blev fremkaldt af regeringsskiftet i november 2001.

ALLE GRUPPER ÆNDRER IKKE HOLDNINGER I SAMME TEMPO

Hver gang der sker meget store holdningsændringer, kan man som regel iagttage, at alle sociale grupper og ofte også alle politiske grupper har ændret sig i samme retning. Men ofte har de ikke bevæget sig lige meget, og indimellem er der nogle grupper, der har bevæget sig modsat de øvrige. Der findes flere forklaringer på disse forskelligartede bevægelser.

For det første synes forskellig opmærksomhed over for politiske begivenheder at spille en rolle. Som man skal forvente ud fra Zallers model for holdningsændringer, har det været de kortest uddannede og dårligst informerede, der har ændret sig mest på de spørgsmål, som har været meget højt på den politiske dagsorden både hos medierne og hos befolkningen selv. Omvendt har det været personer med en lang uddannelse og et højt informationsniveau, der har bevæget sig mest på de spørgsmål, som ikke har været genstand for så stor opmærksomhed.

For det andet synes forskelle i værdier, ideologi eller politiske synspunkter at spille en betydelig rolle for bevægeligheden. Partiernes vælgere har som regel bevæget sig i forskelligt tempo, og nogle gange ligefrem i modsat retning. Man har også kunnet iagttage konsekvenser af en større eller mindre

begejstring for EU, af holdningen til racismebekæmpelse og af mandlige og kvindelige værdier.

Også andre faktorer synes at have betydning, men kan ikke konkurrere med de to nævnte typer af faktorer. Det gælder f.eks. en psykologisk faktor som social tillid, det gælder særlige erhvervsgrupperes interesser, og det gælder alder. Alderen har dog slet ikke den betydning, som man skulle have forventet ud fra de amerikanske undersøgelser.

VIRKELIGHEDEN OG TOLKNINGEN AF DEN

Det foreliggende projekt har taget udgangspunkt i den opfattelse, at virkeligheden ikke taler for sig selv. At det altså for at forklare holdningsændringerne er nødvendigt at undersøge, hvordan begivenheder og politiske beslutninger bliver fortolket af medierne og andre opinionsdannere. Derfor er der også som et led i projektet blevet gennemført en omfattende analyse af periodens avisartikler. Udgangspunktet har altså været, at vi som borgere aldrig kan forholde os direkte til begivenhederne, men altid må forholde os til en fortolket virkelighed, og at det er denne fortolkede virkelighed, der øver indflydelse på vores holdninger. Denne grundforestilling har projektet ikke rokket ved.

Men alligevel kan man sige, at resultaterne har understreget, at faktiske begivenheder og ændrede politiske strategier slår stærkt igennem i holdningsdannelsen. Det sker næppe nogensinde uformidlet og er som regel formidlet af massemedierne, men alligevel har det været slående, så stor en betydning faktiske begivenheder har haft for holdningsdannelsen. Med William G. Mayer (1993: 279) kan man måske sige, at det ikke er muligt at tale begivenhederne væk.

Der er en række begivenheder, der har haft et omfang og en betydning, så de under alle omstændigheder ville komme til at indgå i den offentlige samtale og i meningsdannelsen. Det er ikke givet, hvilken effekt de ville have, men at de ville komme til at spille en rolle, er uden for enhver tvivl. Som eksempler fra den foreliggende undersøgelse kan nævnes 11. september, Danmarks deltagelse i krigen mod Irak, folkeafstemningen om euroen og regeringsskiftet i november 2001. Men det drejer sig også om de lange kæder af begivenheder, som langsomt og gradvist har påvirket holdningerne, f.eks. de voldelige sammenstød, der har været forbundet med nynazistiske grupper, Danmarks deltagelse i en serie af fredsbevarende aktiviteter uden for landets grænser, konflikterne mellem andengenerationsindvandrere og

politiet, de mange historier om udliciteringsfiaskoer og om nedskæringer og lange ventelister på sygehusene.

Så begivenhederne er vigtige. Men begivenhederne taler sjældent af sig selv. Der skal være nogen, der fortæller os om, at begivenheden har fundet sted, og det gør massemedierne, og de gør det altid med en vinkel. Der er næppe mere nogen, der tror, at en objektiv, tendensløs nyhedsformidling er mulig. De nyheder, vi modtager, er altid nyheder, der er fortolkede af journalister, politikere, eksperter eller andre professionelle meningsdannere. Det er derfor heller ikke muligt alene på grundlag af begivenheden at forudsige, hvilken effekt en given begivenhed vil have på meningsdannelsen. Det er den fortolkede begivenhed, der har en effekt. Og hvorledes en given begivenhed vil blive fortolket, er ikke altid givet på forhånd, selvom et kendskab til massemediernes nyhedskriterier kan hjælpe os med at forudsige vinklingen og fortolkningen. Vi kan se på nogle eksempler.

Spørgsmålet om holdningen til Øresundsbroen er måske et lidt perifert eksempel, men samtidig meget lærerigt (jf. kapitel 9). Selve bygningen og åbningen af broen var en begivenhed, der ikke helt automatisk var forbundet med enten meget positive eller negative holdninger. Ganske vist var der flere grupper, der – før brobyggeriet blev besluttet – ud fra miljømæssige hensyn havde aktioneret imod broen, men denne modstand var stort set døet hen, da broen endelig blev åbnet i juni 2000. Det er således ikke muligt i holdningerne at finde nedslag af den tidlige miljømodstand. Omvendt havde Storebæltsbroens succes også skabt store forventninger til den nye bro. I månederne op til broåbningen optrådte der desuden spredte, men positive historier om de muligheder, som broen ville skabe for værdifulde relationer på tværs af sundet. Det ændredes brat, efter at broen var blevet taget i brug, og det viste sig, at biltrafikken ikke levede op til forventningerne. I medierne fremstod broen nu som en total katastrofe og en økonomisk skandale. Resultatet er, at holdningerne til broen efter først gradvist at være blevet mere positive i foråret 2000, i løbet af nogle måneder ændredes dramatisk i negativ retning med et fald i støtten til broen på 27 procentpoint. Siden er støtten til broen så gradvist øget igen, således at man i foråret 2003 nogenlunde er tilbage på det oprindelige niveau fra 1999 (jf. figur 9.1).

Pointen med denne historie er, at det ikke på forhånd var givet, hvilken tolkning af begivenheden der ville blive dominerende. Der er ingen tvivl om, at biltrafikken over broen skuffede, og at dette på både kort og langt sigt skabte økonomiske problemer for brokonsortiet. Men sagen havde også mere positive aspekter. Således viste togtrafikken sig at være en langt

større succes end forudsat, kontakten på tværs af sundet blev som forudset forøget, og på langt sigt var der skabt grundlag for en øget integration i Øresundsregionen. Men disse positive effekter blev helt overskygget af de meget negative skildringer af den skuffende biltrafik med de dramatiske holdningsændringer til følge. Nu er holdningerne til broen antagelig mere bevægelige end så mange andre holdninger, fordi de næppe er forankret i grundlæggende værdier, men er konkrete og kontekstbestemte. Derfor bliver reaktionerne på vinklingerne og fortolkningerne naturligvis også stærkere. Men det ændrer ikke noget ved, at man kunne have forestillet sig andre vinklinger af historien, og derfor også en anden holdningsudvikling. At vinklingerne til gengæld var forudsigelige ud fra vor viden om mediernes egenlogik, er en anden sag.

Man kan også tage spørgsmålet om modtagelsen af flygtninge som et eksempel (jf. figur 4.2). Her er både de mest negative holdninger og de mest positive holdninger blevet målt på tidspunkter, hvor Danmark modtog meget store grupper af flygtninge. Det er således ikke givet, hvilken effekt på holdningerne en stigning i flygtningetallet vil have. Forskellen på de to situationer er, at stigningen i flygtningetallet i efteråret 1986 af både politikere og medier blev tolket som et problem, der var helt ude af kontrol, og hvor Danmark risikerede at blive rendt over ende af flygtninge fra Mellemøsten, mens modtagelsen af Kosovoflygtningene i 1999 blev tolket som en hjælp til mennesker i nød, der havde brug for og fortjente vor gæstfrihed. Der er selvfølgelig forskel på de to situationer, men de forskellige vinklinger eller tolkninger af historierne har bidraget til at forstærke denne forskel, og resultatet blev begge gange forholdsvis store holdningsændringer.

Så begivenhederne er vigtige, men de skal også formidles og tolkes. Og det er de tolkede begivenheder, der øver indflydelse på vores holdninger.

MEDIERNES ROLLE

Hermed er vi så kommet frem til spørgsmålet om mediernes betydning eller ansvar for holdningsudviklingen. For netop vinklingen eller fortolkningen af begivenhederne sker jo først og fremmest i eller gennem massemediernes. Man må derfor spørge, om det er medierne, der bestemmer, hvad vi skal mene om verden? Det giver sig selv, at det ud fra et ideal om en saglig og åben offentlig samtale er problematisk, hvis medierne har en alt for stor selvstændig betydning.

Spørgsmålet om mediernes betydning for holdningsdannelsen har til staidighed optaget forskningen, og konklusionerne har skiftet. Hvis man meget kort skal beskrive udviklingen, så startede den efter 2. verdenskrig med en voldsom bekymring for mediernes rolle som propagandamiddel. Herefter fulgte en periode, hvor man talte om mediernes „minimale effekt“, og en periode hvor der blev lagt vægt på mediernes dagsordensættende funktion. Og som et foreløbigt slutpunkt for teoriudviklingen er man nu igen begyndt at mene, at medierne har en væsentlig betydning for holdningsdannelsen.

Teorien om mediernes dagsordensættende funktion hævdede med en formulering af Karen Siune, „at vælgerne lærer om et tema direkte proportionalt med den vægt, som medierne tillægger et givet kampagnetema“ (1991: 23). Til gengæld var det opfattelsen, at medierne ikke øvede nogen større indflydelse på folks holdninger. I dag mener man stadigvæk, at medierne kan øge folks opmærksomhed om bestemte sager, men påstanden er videre, at de hermed er med til at bestemme, hvad det er for overvejelser, der tages i anvendelse, når man f.eks. skal vurdere regeringens opgavevaretagelse eller tage stilling til politiske indgreb. Synspunktet er, at mediernes prioriteringer af sager og kilder og deres vinklinger af historierne også har betydning for meningsdannelsen (se f.eks. Iyengar & Kinder, 1987; Brody, 1991; Page & Shapiro, 1992).

Det er imidlertid sjældent det, der kaldes kampagnejournalistik eller fokusjournalistik, der har den store betydning, men derimod den daglige redigering af nyhedsstoffet (Lund, 2002). Det er også tydeligt fremgået af ovenstående analyser, at de begivenheder, som har fremkaldt store og pludselige holdningsskift i den danske befolkning, ikke har været særlige medieskabte begivenheder, men helt almindelige politiske begivenheder, som imidlertid har opfyldt mediernes nyhedskriterier, og derfor er blevet bredt omtalt i de danske medier. Det er muligt at finde eksempler på medieskabte begivenheder, som for en tid kan have påvirket holdningerne – *Ekstra Bladets* kampagne „De fremmede“ i 1997 er det bedste eksempel – men det er yderst sjældent. Det afgørende er ikke mediernes selvstændige politisering, men det man har kaldt medialiseringen af den politiske kommunikation (Wahldahl, 1999). Det afgørende er, at den politiske kommunikation i dag foregår på mediernes betingelser (Togeby et al., 2003: 212ff).

Mediernes betydning udspringer således netop af, at de er medier, som formidler nyheder, informationer, synspunkter og argumenter fra politikere og andre meningsdannere til befolkningen, fra befolkningen til politikerne og indbyrdes mellem forskellige politiske aktører. Medialiseringen af den

politiske kommunikation indebærer, at alle aktører planlægger deres aktiviteter og strategier med et blik på, hvorledes man sikrer sig den størst mulige mediedækning. Ofte vil det være de forskellige politiske aktører, der selv aktivt forsøger at få medierne til at viderebringe netop deres synspunkter og deres fortolkninger af det skete.

Når der alligevel er grund til at tillægge massemedierne en central betydning, skyldes det, at medieinstitutionen sorterer i kilderne, prioriterer sagerne og vinkler historierne ud fra de almindeligt accepterede nyhedskriterier. De udøver, hvad Anker Brink Lund har kaldt en „redigerende magt“ (Lund, 2002).

Mediedækningen op til folkeafstemningen om ØMU'en i september 2000 er en god illustration af, hvorledes denne redigering af den politiske kommunikation foregår (jf. kapitel 5). For det første er det karakteristisk for EU-dækningen, at vi til hverdag ikke hører så meget om forholdene i EU. Der er kun få danske journalister udstationeret i Bruxelles, og EU's politiske beslutningsprocesser får praktisk talt kun dansk nyhedsinteresse, når der indgår danske ministre i forhandlingerne. Samtidig er det karakteristisk for den rutinemæssige EU-dækning, at de officielle kilder dominerer billedet (Lund, 2002: 160). Men ved særlige lejligheder kommer EU-stoffet pludselig til at fylde utroligt meget. Det gælder i forbindelse med de gentagne folkeafstemninger, og det gælder i forbindelse med særlige begivenheder som EU-topmødet i København i december 2002.

I forbindelse med folkeafstemningerne sker der således for det første et voldsomt skift i dækningens omfang. For en tid kommer EU-diskussionen til at dominere mediebilledet. For det andet skifter kilderne karakter. Hvor EU-dækningen til hverdag er domineret af officielle, ministerielle kilder, bliver EU-modstanderne pludselig prominente kilder til nyhedshistorierne. Ser vi på valgkampen i 2000, optrådte nej-kilderne fortsat sjældnere i medierne end ja-kilderne, men nej-kilderne fik alligevel megen spalteplass, og vinklingen af historierne var ikke specielt positiv over for ja-siden. Anker Brink Lund (2001) har i en analyse vist, at 58 pct. af kilderne var ja-sigere mod 37 pct. nej-sigere. Men det var kun 33 pct. af historierne, der var vinklet euro-positivt, mens 35 pct. var vinklet euro-negativt.

Derudover kom mediernes nyhedsdækning i løbet af valgkampen i stigende grad til at handle om selve valgkampen og mindre om valgets indhold. Den gennemgående føljeton var ja-sidens mere og mere krampagtige forsøg på at overbevise befolkningen om at stemme ja. Hovedtemaet blev således de strategiske og taktiske sider af valgkampen, herunder i stigende

grad spørgsmålet om ja-sidens troværdighed. For det tredje skiftede også vinklingen af EU-stoffet i forbindelse med folkeafstemningen. At der endelig også skete et skift i befolkningens holdninger fra et klart flertal for ØMU'en i januar 2000 til et forholdsvis klart flertal imod ved afstemningen i september, er kun den forudsigelige afslutning af historien.

I en vis forstand er det ikke så overraskende, hvad der skete. Hvad man ser, er blot mediernes almindelige nyhedskriterier i virksomhed. Det gjaldt både for normalperioderne, der var præget af ringe opmærksomhed og en forholdsvis tynd dækning af EU-stoffet, og for valgkampen med stor opmærksomhed. Til hverdag er EU-stoffet nedprioriteret, fordi det kun sjældent opfylder nyhedskriteriernes krav om konflikt, dramatik, personificering og mulighed for identifikation. Og de primære kilder er ministre eller andre indehavere af formelle magtpositioner. Valgkampen op til folkeafstemningen opfyldte på en helt anden måde de kriterier, der giver adgang til medierne, og vinklingen af historierne blev samtidig styret af de samme nyhedskriterier. Konflikterne, først og fremmest personkonflikterne, fik en betydelig plads, ligesom diskussionen i stigende grad kom til at handle om taktikken og strategien, mere end om den ØMU-traktat, der skulle stemmes om.

Det er imidlertid også vigtigt at bemærke, at denne beskrivelse af mediernes valgkampsdækning gælder for stort set alle de landsækkende medier, uden at der derfor er grund til at tro, at der ligger fælles aftaler eller konspirationer bag. Det er kombinationen af de fælles nyhedskriterier og det forhold, at man bruger hinanden som kilder, der har givet dette ensartede mediebillede (Lund, 2002).

Det er rimeligt at konkludere, at medierne har haft en stor indflydelse på holdningsdannelsen i forbindelse med ØMU-afstemningen. Men det er mediernes sædvanlige arbejdsrutiner og nyhedskriterier, som har æren eller skylden, ikke konkrete personer eller avisredaktioner. Holdningerne til ØMU'en og EU er antagelig et ekstremt eksempel på mediedækningens betydning, men det er de samme mekanismer, der er virksomme i forbindelse med andre sager. Det er mediernes nyhedskriterier, der er baggrunden for, at vi hører mere om udliciteringsfiaskoer end om udliciteringssucceser, at vi til stadighed hører om sundhedssystemets ressourcemangel, at vi hører mere om integrationsfiaskoer end om integrationssucceser, og at Øresundsbroen blev fremstillet som en fejlposition.

Når medierne indimellem får i hvert fald en kortvarig effekt på befolkningens holdninger, skyldes det også, at medierne med mellemrum går

i selvsving, dvs. at alle medier forfølger den samme sag og præsenterer stadig nye historier til illustration af de samme pointer. Og historierne fortsætter med stigende volumen dag efter dag. Anker Brink Lund (2000) taler her om journalistikkens lemmingeffekt. Der er flere eksempler på dette fænomen i dækningen af flygtninge- og indvandrersområdet, f.eks. i efteråret 1993 eller i forbindelse med valgkampen i 2001. Også de mange historier om Øresundsbroens fiasko eller om ja-sidens strategiske fejltrin i ØMU-valgkampen er eksempler herpå. Nogle historier kommer herved til at fylde helt urimeligt meget i det samlede medie billede og kan dermed også for en tid komme til at påvirke holdningerne.

DE POLITISKE PARTIERS ROLLE

Når man alligevel skal passe på med ikke at overvurdere mediernes rolle for holdningsdannelsen, skyldes det som netop beskrevet, at de ofte blot formidler de synspunkter og de tolkninger af begivenhederne, som formuleres af politiske aktører. Der er tale om mange forskellige aktører, men de politiske partier ser ud til at spille en helt central rolle. Partierne bidrager med at strukturere og krystallisere holdningerne, og de hjælper til med at fæste opmærksomheden om bestemte emner. Hermed bidrager de til at øge den individuelle stabilitet, samtidig med at de også skaber bevægelse i folkeopinionen.

Den bedste dokumentation af partiernes og partisystemets rolle er antagelig den store forskel på den individuelle stabilitet i begyndelsen af 1970'erne og i dag. I modsætning til den høje stabilitet, der er blevet fundet i den foreliggende undersøgelse, var stabiliteten meget lav i begyndelsen af 1970'erne (jf. kapitel 14). Forklaringen på denne forskel synes at være partisystemets forskellige evne til at strukturere og krystallisere holdningerne i de to perioder.

Det er imidlertid også fremgået af denne undersøgelse, at partigruppernes vælgere meget ofte bevæger sig forskelligt i forbindelse med ændringer i opinionen. Et godt eksempel er de ændrede holdninger til Danmarks internationale engagement i forlængelse af krigen i Irak, hvor kun venstreoppositionens og Dansk Folkepartis vælgere blev mere kritiske over for det militære engagement. Et andet eksempel er de forskellige vælgergruppers vurdering af landets økonomi, hvor regeringspartierne og deres vælgere altid har en mere positiv vurdering end oppositionspartierne, og hvor grupperne efter regeringsskiftet bevægede sig derefter. Et tredje eksempel er

holdningsændringerne i forbindelse med henholdsvis ulandsudgifterne og sundhedsudgifterne, hvor det først og fremmest var oppositionspartiernes mest velinformerede vælgere, der ændrede holdninger.

Det har endvidere vist sig, at den partipolitiske polarisering af holdningerne ofte varierer med graden af opmærksomhed, der knytter sig til et givet emne. Det er således karakteristisk for indvandrerholdningerne, at den partipolitiske polarisering var mindre end sædvanligt i maj 1999 og i maj 2003, hvor også opmærksomheden omkring indvandrerspørgsmålet var mindre. Tilsvarende gælder for EU-holdningerne, miljøholdningerne og holdningerne til Danmarks internationale engagement, at den partipolitiske polarisering steg, samtidig med at opmærksomheden om spørgsmålene steg. Når der er en stor opmærksomhed omkring et emne, er partierne også flittige med at præsentere deres tolkning af begivenhederne, og det er lettere for befolkningen at registrere de enkelte partiers standpunkter og orientere sig derefter.

Endelig er det bemærkelsesværdigt, så stor betydning regeringsskiftet i november 2001 havde for holdningerne. Selve regeringsskiftet synes i første omgang at have polariseret mange holdninger, og den partipolitiske polarisering blev efterfølgende forstærket på de områder, hvor regeringen i løbet af foråret gennemførte markante politiske ændringer.

At de politiske partier spiller en så afgørende rolle var ikke forudsat i forbindelse med udviklingen af bogens teoretiske ramme. At de gør det, har imidlertid været en tilbagevendende iagttagelse i de gennemførte analyser. Det er derfor også et af bogens centrale resultater.

EN OFFENTLIG SAMTALE PRÆGET AF ÅBENHED OG SAGLIGHED?

Man kan naturligvis ikke på grundlag af surveyundersøgelser som dem, der er blevet anvendt i denne bog, give en endelig karakteristik af den offentlige samtales kvalitet. Men man kan alligevel stille spørgsmålet, om den beskrevne holdningsudvikling tyder på, at meningsdannelsen er foregået på grundlag af en åben og saglig debat. Er der noget ved forløbene eller processerne, der får alarmklokkerne til at ringe? Man kan i den forbindelse spørge, hvad resultaterne siger om befolkningens evne og vilje til at lade informationssøgning og saglige argumenter danne grundlag for holdningsdannelsen. Og man kan også spørge, hvad resultaterne siger om informationssystemets kvalitet.

Opgaven er ikke at tage stilling til, om befolkningen har de „rigtige“ holdninger på det ene eller andet område. Men det er muligt at se på, om holdningerne bevæger sig på en måde, der tyder på, at de bygger på en forudgående åben og saglig debat. Her er der resultater, der trækker i begge retninger. Den generelle beskrivelse af holdningerne som genuine og forholdsvis stabile trækker i den positive retning. Det samme gør, at holdningerne, til trods for en betydelig træghed, ændrer sig i takt med indenlandske og udenlandske begivenheder og i takt med politikernes og mediernes fortolkning af disse begivenheder. At holdningerne ændrer sig på en forståelig og forklarlig måde, må ses som et udtryk for, at borgerne er modtagelige for ny information, og for at argumenter gør en forskel. Stabilitet er ikke nødvendigvis en kvalitet i en verden, der ændrer sig.

Man kan herefter spørge, om vidensniveauet som helhed er højt nok til, at det er muligt at gennemføre en saglig og åben samtale. For at de bedste argumenter virkelig skal tælle, må det forudsættes, at folk besidder tilstrækkelig viden til at kunne vurdere, hvad der er gode og dårlige argumenter (jf. Loftager, 2004). Den måling af befolkningens viden, der er foretaget i forbindelse med denne undersøgelse, gav ikke imponerende resultater. Kun omkring halvdelen af befolkningen gav rigtige svar på mindst tre af de fire stillede spørgsmål. Noget bedre var resultatet af undersøgelsen af den kommunalpolitiske viden (Strukturkommissionen, 2004).

Man kan imidlertid sætte spørgsmålstegn ved, hvor godt et mål på den nødvendige viden denne form for leksikalsk viden er. De analyser, som Louise Phillips og Kim Schrøder (2004) har foretaget af forskellige befolkningsgruppers diskussioner om trafikpolitik, viser således, at både langtud-dannede og kortuddannede havde tilstrækkelig viden om trafikpolitik til at foretage en meningsfuld samtale herom. Den måde, hvorpå vurderingen af landets økonomi svinger i takt med de faktiske ændringer i arbejdsløsheden, tyder også på tilstedeværelsen af den relevante information. Og endelig kan man sige, at den forøgelse af befolkningens viden om Østrigs medlemskab af EU, som skete i foråret 2000, viser, at mange mennesker er i stand til at tilegne sig den nødvendige viden, når de har brug for den.

Dernæst kan man spørge, om de mange abrupte holdningsbevægelser, der er registreret i de foregående kapitler, virkelig skal tolkes som et udtryk for, at folk lader sig overbevise af argumenter, og ikke snarere for, at de svinger forholdsvis tankeløst i takt med mediernes historier. Når man ser på de konkrete holdningsudsving, er der forløb, der peger i både den ene og den anden retning. At holdningerne til forskellige former for offentlige

udgifter ændrer sig i forlængelse af regeringsskiftet og den nye regerings ændrede politik, lader sig bedst tolke som et resultat af velinformede overvejelser over regeringsskiftets betydning. Det samme kan siges om de ændringer i holdningen til Danmarks internationale engagement og til forsvarsudgifterne, som fulgte af først 11. september og siden Danmarks deltagelse i krigen i Irak. Heller ikke de abrupte bevægelser er således uden videre udtryk for, at den offentlige samtale savner kvalitet.

Andre af de beskrevne holdningsændringer må imidlertid give anledning til mindre positive konklusioner. Således synes de meget store holdningsændringer, der optræder i forbindelse med modtagelsen af nye flygtninge at være forståelige på baggrund af de forudgående begivenheder og den beskrevne mediedækning. Men det må alligevel siges at være bekymrende, at holdningerne svinger så meget, og at erindringen er så kort. De meget positive holdninger til modtagelsen af flygtninge i foråret 1999 er trods alt overraskende på baggrund af tidligere holdninger. Tilsvarende må det siges at være overraskende, at der går så kort tid, inden man igen har glemt, at man med åbne arme modtog Kosovoflygtningene i foråret 1999. De hastige bevægelser op og ned på et område, hvor opmærksomheden til stadighed har været forholdsvis høj, tyder ikke på, at holdningsændringerne er udtryk for grundige overvejelser, hvor de gode argumenter har vejet tungt. Det ligner mere kortvarige stemningssvingninger præget af et øjeblikks sentimentalitet. Dette tyder på svagheder i befolkningens evne eller vilje til at foretage en saglig bearbejdning af den modtagne information.

I andre tilfælde, hvor man kan sætte spørgsmålstejn ved kvaliteten af den forudgående meningsdannelse, synes det imidlertid mere rimeligt at rette kritikken mod de kommunikationssystemer, som videregiver informationer og synspunkter. En kvalificeret samtale og meningsdannelse er selvfølgelig ikke mulig, hvis samtalen bygger på fejlagtig eller forvrænget information.

Vi kan derfor også spørge, om der i de foretagne analyser er fundet tegn på, at informationen er bevidst manipuleret mod bedre vidende? Sådanne eksempler findes utvivlsomt, men de ses ikke at have været afgørende ved nogen af de holdningsskift, der er beskrevet i kapitlerne ovenfor. Derimod er vi stødt på mange eksempler på, at informationen har været mangelfuld og vinklerne skæve, hvilket har betydet, at meningsdannelsen ikke har kunnet være grundet på saglighed og åbenhed.

Holdningsdannelsen i forhold til EU er måske det bedste eksempel. Om det er mediernes adfærd i forbindelse med valgkampene op til folkeafstem-

ningerne, der er mest kritisabel, eller adfærden i de stille perioder imellem folkeafstemningerne, er vanskeligt at sige. Derudover har der også ovenfor været nævnt andre eksempler, hvor mediernes vinkling af historierne i bedste fald har været skæv, og hvor der er blevet stillet urealistisk store krav til befolkningen, hvis den skulle kunne gennemskue fejltolkningerne og selv opgrave den manglende information.

Jørn Loftager peger i sin bog om den politiske offentlighed i Danmark (2004) på det demokratiske betænkelige ved, at medierne i betydeligt omfang fokuserer på „det politiske spil om magten frem for på politikens substans“. Hermed nedprioriteres den fortsatte diskussion om løsningen af de fælles anliggender, som burde være det primære i den demokratiske samtale.

I de fleste tilfælde har det vist sig, at de holdningsændringer, man kunne iagttage i befolkningen, var forståelige og forklarlige på baggrund af de begivenheder, der fandt sted, og de tolkninger af begivenhederne, som blev foretaget af professionelle meningsdannere og af de redigerende medier. Det betyder imidlertid ikke, at holdningsændringerne altid bygger på en saglig og åben meningsdannelse, og i den forstand fremtræder som fornuftige eller rationelle. Fordi informationsgrundlaget ofte er utilstrækkeligt og vinklingen af mediehistorierne skæve, lever meningsdannelsen ofte heller ikke op til kravene om saglighed og åbenhed.

DEL 4

BILAG

METODISKE SPØRGSMÅL

De metodiske problemer, der knytter sig til analyserne i denne bog, bliver behandlet flere forskellige steder i bogen. Kapitel 1 indeholder en kort redegørelse for bogens datagrundlag. Kapitel 2 indeholder en diskussion af forholdet mellem individuelle holdningsændringer og aggregerede holdningsændringer, eller som de også kaldes ændringer i opinionen. Og en række mindre metodiske problemer bliver behandlet i noterne til de kapitler, hvor de første gang er relevante.

I dette bilag uddybes nogle af de overordnede metodiske problemer, der knytter sig til hovedundersøgelsen. Første afsnit handler om datakvaliteten, mens næste afsnit handler om de problemer, der er forbundet med at måle stabiliteten, først og fremmest den individuelle stabilitet.

DATAKVALITETEN VED HOVEDUNDERSØGELSEN

Hovedundersøgelsen består af 11 mindre surveyundersøgelser, der er gennemført med fire måneders mellemrum fra maj 1999 til september 2002. Det praktiske arbejde med dataindsamlingen har SFI-survey stået for, og interviewene, der varede ca. 15 minutter, er indsamlet over telefonen. Der har i undersøgelsen været indbygget et panel, således at hver person har deltaget i undersøgelsen tre gange. Stikprøven har derudover været begrænset til aldersgruppen 18-70 år.

Det forhold, at der var tale om et lille spørgeskema, og at emnet blev oplevet som interessant, gjorde, at forholdsvis mange af de kontaktede accepterede at deltage i undersøgelsen. Det valgte design rejser alligevel i det mindste to metodiske problemer. Det ene drejer sig om anvendelsen af telefoninterview, det andet om brugen af paneler.

Telefoninterviewene har naturligvis indbygget det problem, at man kun får interviewet personer med telefon. Det øger som udgangspunkt frafaldet med de 10-15 pct., som ikke har telefon. Og det er næppe helt tilfældigt, hvem der

ikke har telefon. På grund af spørgeskemaets lille omfang og undersøgelsens emne har svarprocenten alligevel været forholdsvis tilfredsstillende. Tabel B1.1 og B1.2 viser frafaldsanalyserne for den sidste undersøgelsesomgang, der blev gennemført i september 2002. Hvis vi starter med at se på den nye stikprøve, der blev udtrukket med henblik på undersøgelsen i september 2002, viser tabel B1.1, at 13 pct. ikke havde telefon, 11 pct. nægtede at deltage og 5 pct. kunne ikke træffes. Alt i alt bliver resultatet, at 69 pct. af den udtrukne stikprøve besvarede spørgeskemaet. Men ser vi kun på besvarelsen blandt dem, der har telefon, har 79 pct. deltaget i undersøgelsen. Under alle omstændigheder er det en forholdsvis høj andel sammenlignet med de store undersøgelser, der inden for de seneste år er gennemført ved besøg i folks hjem. Svarprocenterne fra værdiundersøgelsen fra 1999, Medborgerundersøgelsen fra 2000 og Vælgerundersøgelsen fra 2001 svinger omkring 60 pct. Det ser ud til, at det inden for de seneste år er blevet betydeligt vanskeligere at gennemføre større interviewundersøgelser på folks bopæl.

TABEL B1.1

Frafaldet ved undersøgelsen i september 2002 for den nyudtrukne stikprøve

	PCT.
Gennemførte interviews	69
Ingen telefon	13
Nægter at deltage	11
Ikke truffet	5
Andet: sygdom, bortrejst etc.	2
I alt	100
Gennemførte interviews i pct. af alle med telefon	79
Stikprøvens størrelse	538 personer

For telefonundersøgelserne taler så yderligere, at frafaldet synes mere ligeligt fordelt end i forbindelse med besøgsundersøgelser. Som allerede nævnt, er det næppe tilfældigt, hvem der ikke har telefon og derfor ikke indgår i undersøgelsen. Men de eneste grupper, som frafaldsanalyserne udpeger med særlig lav telefonfrekvens, er de fraskilte og de unge under 20 år. Alligevel er aldersforskellene i det samlede frafald mindre end i besøgsundersøgelser, hvor både de meget unge og de ældre har en højere frafaldsprocent end

andre. I den foreliggende telefonbaserede undersøgelse er der stort set ikke forskel på aldersgrupperne. Karakteristisk for besøgsundersøgelserne er endvidere, at de i dag giver meget lave svarprocenter i København. Også dette er i langt mindre omfang tilfældet ved telefoninterview. De geografiske forskelle i frafaldet er meget små i den foreliggende undersøgelse. Ifølge frafaldanalyserne er den eneste klart underrepræsenterede gruppe faktisk de fraskilte.

Panelstrukturen øger imidlertid frafaldet yderligere. Nogle af dem, der blev interviewet første gang, vil ikke deltage anden gang, eller der er problemer med at komme i kontakt med dem. Frafaldet blandt dem, der deltager anden og tredje gang, er væsentlig mindre end frafaldet i første runde, men det samlede frafald øges alligevel. Vejer man de tre grupper sammen, bliver svarprocenten i september 2002 61 pct. i forhold til de oprindeligt udtrukne stikprøver (tabel B1.2). Det er ikke voldsomt højt, men alligevel på niveau med svarprocenterne i de store besøgsundersøgelser for slet ikke at tale om de kommercielle undersøgelser.

TABEL B1.2

Den akkumulerede gennemførselsprocent i september 2002

	PCT.
Andelen gennemførte interview af personer, der deltager første gang	69
Andelen gennemførte interview i forhold til den oprindelige stikprøve af personer, der deltager for anden gang	59
Andelen gennemførte interview i forhold til den oprindelige stikprøve af personer, der deltager for tredje gang	56
De tre grupper vejet sammen	61
Vejet andel i forhold til personer med telefon	69
Andel af samtlige, der blev søgt interviewet i maj 2002	80

Frafaldets størrelse er dog ikke så vigtigt i den foreliggende undersøgelse, hvor det er stabiliteten og ændringerne, der står i centrum. Det afgørende i denne sammenhæng er antagelig snarere, at der er anvendt ensartede målemetoder i hver undersøgelsesomgang. Det kan dog spille en rolle, at den gennemsnitlige politiske interesse og viden nok er lidt højere blandt de interviewede end blandt dem, der af den ene eller anden grund ikke er blevet interviewet.

Frafaldsniveauet spiller derimod en rolle, når der skal sammenlignes med andre undersøgelser. Men her var konklusionen jo netop, at det endelige frafaldsniveau svarede nogenlunde til, hvad man ellers kender i dag. Men sammenligner vi med ældre undersøgelser er frafaldet større i dag end tidligere, hvilket kan have marginale konsekvenser for resultaterne. I det hele taget kræver det en vis forsigtighed at sammenligne på tværs af undersøgelser med forskellige indsamlingsmetoder, forskellige stikprøveteknikker og forskellige frafaldsprocenter, som tilfældet er i de delanalyser, hvor jeg ser på de lange linjer. Det vil derfor også kun være de mere overordnede tendenser, der i denne sammenhæng er af interesse.

Endelig kan man spørge, om panelstrukturen skaber andre metodiske problemer end forøgelsen af frafaldet. Man kunne forestille sig, at folk, der bliver interviewet tre gange med fire måneders mellemrum, kan huske, hvad de svarede tidligere gange. Metodelitteraturen er faktisk ret tavs om dette problem. Det er imidlertid en mulighed, man ikke helt kan udelukke, men det har næppe stor betydning, specielt ikke når der spørges om så mange forskellige ting. Man kan i den forbindelse også bemærke, at der i 1971 var en meget stor individuel bevægelighed mellem to undersøgelsesomgange, til trods for at der kun var 2-3 måneder imellem (Nielsen, 1976).

MÅLINGEN AF STABILITETEN

Gennemgangen af litteraturen om holdningsstabilitet har til overflod vist, at mange forskellige faktorer spiller en rolle for både den individuelle stabilitet og opinionens stabilitet. Det er derfor vigtigt, at der udvælges spørgsmål, der er nogenlunde sammenlignelige. Den foreliggende undersøgelse omfatter, som foreslået af Page og Shapiro (1992), kun det, de kalder egentlige „policyspørgsmål“, det vil sige spørgsmål, der vedrører en stillingtagen til offentlig politik, hvilket igen betyder, at det er spørgsmål, som man kan være enten for eller imod.

Samtidig vil der ligesom i den danske værdiundersøgelse blive set på både konsensusspørgsmål, hvor der er stor enighed i befolkningen, og konfliktspørgsmål, hvor der er stor uenighed. Mange politiske spørgsmål er nemlig konsensusspørgsmål, og det ville derfor give et helt skævt billede, hvis man ved diskussionen af stabiliteten så væk fra dem. Konsensusspørgsmål er f.eks. afstandtagen fra vold, støtte til fri abort eller opslutning bag det nationale fællesskab. Det interessante er, at konsensusspørgsmål, som påvist af Robert Weissberg (1976b; 1976a; jf. Jennings 1989), stort set aldrig er

undersøgt hverken i forbindelse med stabilitetsundersøgelser eller i øvrigt. Forklaringen er ifølge Weissberg, at de fleste statistiske analysemetoder kræver variabler, der varierer, og da konsensussspørgsmål pr. definition har en meget ringe variation, udgår de almindeligvis af empiriske analyser. Men langt de fleste mennesker giver det samme svar, hvis de flere gange får stillet det samme spørgsmål vedrørende konsensussspørgsmål, nemlig det svar, der er almindelig enighed om. At man aldrig undersøger konsensussspørgsmål, bidrager dermed til en generel undervurdering af holdningsstabiliteten i befolkningen. Også den foreliggende undersøgelse vedrører dog primært konfliktspørgsmål.

Inddragelsen af konsensusspørgsmålene gør det vanskeligere at registrere graden af individuel stabilitet. I det hele taget er det vanskeligt at finde statistiske mål, der muliggør en analyse af den individuelle stabilitet på tværs af spørgsmål. Det har vist sig, at det gør en væsentlig forskel, om man vælger det ene eller andet statistiske mål for stabiliteten. I de amerikanske undersøgelser anvender man som regel enten gamma eller Pearsons r . At gammakoefficienterne gennemgående er højere end Pearsons r , kan i en vis forstand være ligegyldigt, hvis blot de to koefficienter bevægede sig i takt. Men det gør de ikke (jf. tabel 14.2). Og samtidig har ingen af de to korrelationskoefficienter en helt god sammenhæng med den procentdel, der skifter holdning. Forklaringen er først og fremmest, at de traditionelle korrelationskoefficienter er vanskelige at anvende i forbindelse med skævt fordelte spørgsmål, specielt hvis de samtidig har få kategorier (Weissberg, 1976a). Ved de meget skævt fordelte spørgsmål bliver det således muligt at få en høj stabilitet målt ved procentdifferencen, samtidig med at den statistiske sammenhæng mellem de to målinger målt ved korrelationskoefficienterne er svag. Dette forekommer utilfredsstillende. Uanset graden af statistisk sammenhæng har nemlig en meget stor del af de interviewede givet det samme svar i begge undersøgelser. Og i denne forstand er holdningerne stabile. Vil man kun tale om individuel stabilitet, hvis der forekommer en stærk statistisk sammenhæng f.eks. målt med Pearsons r , som mange amerikanske undersøgelser gør, vil man miste muligheden for at identificere stabiliteten i de dybtliggende kulturelle værdier, som ingen sætter spørgsmålstegn ved (Weissberg, 1976a). For at begrænse disse problemer er der ved analyserne af bruttostabiliteten blevet set på både procentdifferencer og korrelationskoefficienter.

Blandt de mange typer af korrelationskoefficienter er her valgt de såkaldte polychoriske korrelationskoefficienter. De ovenfor nævnte problemer skulle

nemlig ikke – i hvert fald ikke i samme omfang – knytte sig til de polychoriske korrelationer. Analyserne af den danske værdiundersøgelse tyder også på, at de polychoriske korrelationskoefficienter giver intuitivt mere rimelige resultater (Togeby, 2002).

Endelig er der foretaget den forenkling, at svarene altid er blevet dikotomiseret. Ved alle spørgsmål i Likert-format og ved prioriteringsspørgsmålene er der blevet set bort fra de personer, der i en af undersøgelsesomgangene har svaret „ved ikke“. Ved spørgsmålene vedrørende de offentlige udgifter er personer, der har svaret „ved ikke“, blevet placeret sammen med dem, der ikke har ønsket udgiftsførøgelser.

BILAG 2.1.
 Antal personer i de forskellige kategorier i undersøgelserne fra maj 1999 til maj 2003

	MAJ 1999	SEPT. 1999	JAN. 2000	MAJ 2000	OKT. 2000	JAN. 2001	MAJ 2001	SEPT. 2001	JAN. 2002	MAJ 2002	SEPT. 2002	MAJ 2003
Alle	618	860	930	832	857	854	994	889	871	863	886	886
Mænd	332	442	486	442	435	427	483	431	430	435	457	431
Kvinder	286	418	444	390	422	427	511	458	441	428	429	455
18-29 år	147	187	190	167	182	194	215	174	158	165	175	169
30-39 år	148	193	207	158	170	183	227	198	181	198	201	184
40-49 år	125	173	192	191	198	191	212	193	190	192	201	205
50-59 år	111	178	208	195	190	177	200	195	200	187	185	187
60-70 år	88	129	133	121	117	103	140	127	142	121	124	141
Under 9 års skolegang	124	179	191	160	157	165	174	159	158	155	144	158
9-10 års skolegang	308	385	431	397	394	411	479	414	415	414	431	440
Studentereksamen, HF, HTX	134	207	211	193	217	203	241	206	204	192	223	198
Lang videregående uddannelse	51	83	91	76	83	74	96	99	88	96	76	82
Selvstændige	47	74	72	80	89	87	105	97	90	84	73	77
Privat ansatte funktionærer	135	207	228	222	234	219	245	236	208	205	223	224
Offentligt ansatte funktionærer	162	201	223	204	190	206	242	227	236	237	261	42
Faglærte og ufaglærte arbejdere	163	228	247	184	189	188	202	185	190	182	178	172
Uden for arbejdsmarkedet	37	53	68	58	49	38	53	39	47	39	41	43

BILAG 2.2.

Antal personer i de forskellige kategorier i undersøgelserne fra 1970 til 1998

	1970	1990 VÆRDI	1990 VALG	1993	1995	1998
Alle	1076	921	888	1478	926	1058
Mænd	511	472	417	736	485	538
Kvinder	565	449	471	742	441	519
18-29 år	301	269	173	333	217	214
30-39 år	206	213	211	332	196	251
40-49 år	197	191	230	361	209	215
50-59 år	204	141	138	257	175	206
60-70 år	168	107	136	195	129	172
Under 9 års skolegang	787	228	373	409	225	243
9-10 års skolegang	209	439	320	702	449	511
Studentereksamen, HF, HTX	74	123	195	260	248	214
Lang videregående uddannelse	-	-	-	98	-	83
SF ¹	36	140	84	144	91	47
Socialdemokratiet	401	243	290	312	182	261
Det radikale Venstre	100	28	26	57	54	31
Venstre	134	88	113	393	195	212
Det konservative Folkeparti	149	112	111	131	92	67
Dansk Folkeparti	-	-	-	-	-	48
Fremskridtspartiet	-	46	31	46	22	9

1. Partivalget bygger på spørgsmålet: "Hvis der var folketingsvalg i morgen, hvilket parti ville De/du så stemme på?"

LIT T E R A T U R

- Aardahl, Bernt (1999). *Velgere i 90-årene*. Oslo: NKS-Forlaget.
- Aardahl, Bernt (2003). *Velgere i villrede ... en analyse af stortingsvalget 2001*. Oslo: NW Damm & Søn.
- Achen, Christopher H. (1975). „Mass Political Attitudes and the Survey Response“. *American Political Science Review*, 69: 1218-1231.
- Andersen, Johannes & Jørgen Goul Andersen (2003). „Køn alder og uddannelse: De unge mænds sejr“, pp. 189-206 i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.). *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Systime Academic.
- Andersen, Johannes, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen (1999). *Velgere med omtanke – en analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Berelson, Bernard (1952). „Democratic Theory and Public Opinion“. *Public Opinion Quarterly*, 16: 313-30.
- Bille, Lars (2000). „Politisk kronik 1. halvår 2000“. *Økonomi og Politik*, 73: 73-85.
- Blondel, J., Richard Sinnott & Palle Svensson (1998). *People and Parliament in the European Union*. Oxford: Clarendon Press.
- Borchorst, Anette (2003). *Køn, magt og beslutninger. Politiske forhandlinger om barselsorlov 1901-2002*. Århus: Magtudredningen.
- Christensen, Ann-Dorte (2003). *Fortællinger om identitet og magt. Unge kvinder i senmoderniteten*. Århus: Magtudredningen.
- Converse, Phillip E. (1964). „The Nature of Belief Systems in Mass Publics“, pp. 206-261 i David Apter (ed.). *Ideology and Discontent*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Converse, Phillip E. & Gregory N. Markus (1979). „Plus ça change ...: The New CPS Election Study Panel“. *American Political Science Review*, 73: 32-49.
- Dahl, Robert A. (1989). *Democracy and its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- Dahlerup, Drude (1998). *Rødstrømperne. Den danske rødstrømpebevægelses udvikling og gennemslag, 1970-1985*. Bd. 1-2. København: Gyldendal.
- de Vreese, Claes H. (2003). *Framing Europe. Television news and European integration*. Amsterdam: Aksant.
- de Vreese, Claes H. (2004). „Primed by the Euro: The Impact of a Referendum Campaign on Public Opinion and Evaluations of Government and Political Leaders“. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 27: 45-64.
- Delli Carpini, Michael X. & Scott Keeter (1996). *What Americans Know about Politics and Why It Matters*. New Haven and London: Yale University Press.
- Elias, Norbert (1996). *The Germans. Power Struggles and the Development of Habitus in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Cambridge: Polity Press.
- Eurobarometer* (1998). No. 50. Brussels: Commission of The European Communities.
- Fadel, Ulla Holm (2002). „‘Christiansborg- og vælgervirkeligheden’ – to verdener i dansk politik?“, pp. 87-118 i Finn Sivert Nielsen & Inger Sjørlev (red.). *Folkets repræsentanter. Et antropologisk blik på Folketinget*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Fishbein, Martin & Icek Ajzen (1975). *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An introduction to Theory and Research*. Reading, Mass.: Addison-Wesley Publishing Company.
- Gaarde Madsen, Jacob (2000). *Mediernes konstruktion af flytninge- og indvandrerspørgsmålet*. Århus: Magtudredningen.

- Gaasholt, Øystein & Lise Togeby (1995). *I syv sind. Danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere*. Århus: Forlaget Politica.
- Goul Andersen, Jørgen (1999). „Vælgernes politiske dagsorden“, pp. 115-126 i Johannes Andersen, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen (red.). *Vælgere med omtanke – En analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Goul Andersen, Jørgen (2003a). „Vælgernes nye politiske dagsorden“, pp. 135-150 i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.). *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Systime Academic.
- Goul Andersen, Jørgen (2003b). „Farligt farvand: Vælgernes holdninger til velfærdspolitik og skatter“, pp. 293-314 i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.). *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Systime Academic.
- Goul Andersen, Jørgen (2003c). „Partiernes image: De borgerlige bedst til at sikre velfærd“, pp. 151-170 i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.). *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Systime Academic.
- Goul Andersen, Jørgen (2004). *Et ganske levende demokrati*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Goul Andersen, Jørgen & Ole Borre (red.) (2003). *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Systime Academic.
- Goul Andersen, Jørgen & Sanne Lund Clement (2003). „Engagerede og kompetente vælgere?“, pp. 411-26 i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.). *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Aarhus: Systime Academic.
- Gundelach, Peter (2002a). „Værdier på dagsordenen“, pp. 11-43 i Peter Gundelach (red.). *Danskernes værdier, 1981-1999*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Gundelach, Peter (2002b). *Det er dansk*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Gundelach, Peter (2002c). „Værdioplysning eller værdiforandring?“, pp. 44-75 i Peter Gundelach (red.). *Danskernes værdier, 1981-1999*. København: Hans Reitzels forlag.
- Hammerich, Poul (1980). *Opgang og nedtur*. København: Gyldendal.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2002). „Det våras för politiken“, pp. 9-32 i Sören Holmberg & Lennart Weibull. *Det våras för politiken*, SOM-rapport nr. 30. Göteborg: SOM.
- Iyengar, Shanto & Donald R. Kinder (1987). *News That Matters*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jagers, Sverker C. & Jerker Thorsell (2003). „Media – ett hot mot miljön?“, pp. 133-144 i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red.). *Färfångans marknad*, SOM-rapport nr. 33. Göteborg: SOM.
- Jakobsen, Mogens Storgaard, Regin Reinert & Søren Risbjerg Thomsen (2001). „Afstemningen om den fælles mønt – social baggrund og holdninger“. *Politica*, 33: 66-88.
- Jennings, Kent M. (1987). „Residues of a movement: The aging of the American protest generation“. *American Political Science Review*, 81: 367-382.
- Jennings, Kent M. (1989). „The Crystalization of Orientations“, pp. 313-348 i Kent M. Jennings & Jan W. van Deth (eds.). *Continuities in Political Actions*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Jennings, Kent M. & Richard G. Niemi (1978). „The Persistence of Political Orientations: An Over-Time Analysis of Two Generations“. *British Journal of Political Science*, 8: 333-363.

- Jennings, Kent M. & Richard G. Niemi (1981). *Generations and Politics. A Panel Study of Young Adults and their Parents*. Princeton: Princeton University Press.
- Jennings, Kent M. & Laura Stoker (1999). *The Persistence of the Past: The Class of 1965 Turns Fifty*, paper presented at the 1999 Midwest Political Science Association Convention, April, Illinois.
- Koch, Hal (1960[1945]). *Hvad er demokrati?* København: Gyldendal.
- Kristensen, Niels Nørgaard (2003). *Billeder af magten. Portrætter til forståelse af magt og demokrati*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Loftager, Jørn (2004). *Politisk offentlighed og demokrati i Danmark*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lund, Anker Brink (2000). „De journalistiske fødekæder“, pp. 143-152 i Anker Brink Lund (red.). *Forst med det sidste – en nyhedsuge i Danmark*. Århus: Forlaget Ajour.
- Lund, Anker Brink (2001). „EU-journalisternes upartiske ligegyldighed“. *danskpresse*, januar, pp. 22-26.
- Lund, Anker Brink (2002). *Den redigerende magt – nyhedsinstitutionens politiske indflydelse*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Mandag Morgen (2003). 17. november 2003, no. 40.
- Markus, Gregory B. (1979). „The Political Environment and the Dynamics of public Attitudes: A Panel Study“. *American Journal of Political Science*, 23: 338-359.
- Mayer, William G. (1993). *The Changing American Mind. How and Why American Public Opinion Changes between 1960 and 1988*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Nie, Norman H. with Kristi Anderson (1974). „Mass Belief Systems Revisited: Political Change and Attitude Structure“. *Journal of Politics*, 36: 540-587.
- Nielsen, Hans Jørgen (1976). „Politiske meninger og vælgeradfærd“, pp. 122-175 i Ole Borre, Hans Jørgen Nielsen, Steen Sauerberg & Torben Worre (red.). *Vælgere i 70'erne. Resultater fra interviewundersøgelser i 1971, 1973 og 1975*. København: Akademisk Forlag.
- Nielsen, Hans Jørgen (1999). „De individuelle forskydninger“, pp. 49-60 i Johannes Andersen, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen (red.). *Vælgere med omtanke – en analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Nielsen, Hans Jørgen & Søren Risbjerg Thomsen (2003). „Vælgervandringer“, pp. 61-74 i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.). *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Systime Academic.
- Niemi, Richard G. & Anders Westholm (1984). „Issues, Parties and Attitudinal Stability: A Comparative Study of Sweden and the United States“. *Electoral Studies*, 3: 65-83.
- Norris, Pippa (2000). *A virtuous circle. Political communications in postindustrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Page, Benjamin I. & Robert Y. Shapiro (1992). *The Rational Public. Fifty Years of Trends in American Policy Preferences*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Page, Benjamin I. & Robert Y. Shapiro (1999). „The Rational Public and Beyond“, pp. 93-115 i Stephen L. Elkin & Karol Edward Soltan (eds.). *Citizens, Competence and Democratic Institutions*. University Park, Pen.: The Pennsylvania University Press.
- Petersen, Michael Bang (2004). *Den naturlige konstruktion af den kriminelle. En eksplorativ undersøgelse af reaktion på kriminalitet med udgangspunkt i den naturlige selektion*. Utrykt speciale fra Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.

- Petersson, Olof, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti, Jan Teorell & Anders Westholm (1989). *Demokrati och medborgarskap*. Stockholm: SNS Förlag.
- Phillips, Louise & Kim Schröder (2004). *Sådan taler medier og borgere om politik*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Poulsen-Hansen, Marie Louise Bloch & Emilie Felicia Wedell-Wedellsborg (2003). *Stabilitet og forandring – Danskernes holdning til EU*. Utrykt speciale fra Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Putnam, Robert (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Putnam, Robert (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Qvortrup, Mads (2001). „How to lose a referendum“. *Political Quarterly*, 72, 2: 140–146.
- Schattschneider, E.E. (1960). *The Semisovereign People: A realist's View of Democracy in America*. New York: Holt.
- Schumpeter, Joseph A. (1942). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper and Row.
- Siune, Karen (1991). *EF på dagsordenen*. Århus: Politica.
- Strukturkommissionen (2004). *Strukturkommissionens betænkning. Hovedbetænkningen. Bind 1*. Indenrigsministeriet.
- Sullivan, John L., James E. Pierson & George E. Marcus (1979). „An Alternative Conceptualization of Political Tolerance: Illusory Increases“. *American Political Science Review*, 73: 233–249.
- Svensson, Palle (1996). *Demokratiets krise. En debat- og systemanalyse af dansk politik i 1970'erne*. Århus: Politica.
- Svensson, Palle (2003). *Folkets røst. Demokrati og folkeafstemninger i Danmark og andre europæiske lande*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Tobiasen, Mette (2003). „Danskernes verden var den samme efter 11. september: Terror, islam og global solidaritet“, pp. 347–362 i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.). *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Systime Academic.
- Togeby, Lise (1984). *Politik – også en kvindesag*. Århus: Politica.
- Togeby, Lise (1994). *Fra tilskuere til deltagere. Den kollektive politiske mobilisering af kvinder i Danmark, 1970-1990*. Århus: Politica.
- Togeby, Lise (1997). „Er vi ved at vænne 'os' til 'dem'?“. *Politica*, 29, 1: 70–88.
- Togeby, Lise (1998). „Danskerne og det multikulturelle“. *Politica*, 21, 6: 137–154.
- Togeby, Lise (2002). „Hvilke værdier har ændret sig, hvornår og hos hvem?“, pp. 260–299 i Peter Gundelach (red.). *Danskernes værdier, 1981-1999*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Togeby, Lise, Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen & Signild Vallgård (2003). *Magt og demokrati i Danmark – Hovedresultater fra Magtudredningen* (2003). Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Tonsgaard, Ole (1984). „Vælgerlune eller vælgerfornuft“, pp. 89–104 i Jørgen Elklit & Ole Tonsgaard (red.). *Valg og vælgeradfærd. Studier i dansk politik*. Århus: Forlaget Politica.

- Tonsgaard, Ole (1989). „Flygtninge og indvandrere – et politisk spørgsmål?“, pp. 255-270 i Jørgen Elklit & Ole Tonsgaard (red.). *To folketingsvalg. Vælgerholdninger og vælgeradfærd i 1987 og 1988*. Århus: Politica.
- Vallgård, Signild (2003). *Folkesundhed som politik. Danmark og Sverige fra 1930 til i dag*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- van der Brugge, Jimmy & Henning Voss (2003). „Mediernes dagsorden“, pp. 119-134 i Jørgen Goul Andersen & Ole Borre (red.). *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Systime Academic.
- van Deth, Jan W. & Elinor Scarbrough (1995). „The Concept of Values“, pp. 21-47 i Jan W. van Deth & Elinor Scarbrough (eds.). *The Impact of Values*. Oxford: Oxford University Press.
- Waldahl, Ragnar (1999). „Medier, meningsdannelse og den politiske dagsorden“. *Politica*, 31: 117-32.
- Weissberg, Robert (1976a). „Consensual Attitudes and Attitude Structure“. *Political Opinion Quarterly*, 40: 349-59.
- Weissberg, Robert (1976b). „The Politics of Political Socialization“. *Youth and Society*, 8: 117-45.
- Zaller, John R. (1992). *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.

UDGIVELSER FRA MAGTUDREDNINGEN

PR. 15. JUNI 2004

B Ø G E R

- Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen, Lise Togeby & Signild Vallgård (red.) (1999). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Peter Munk Christiansen, Birgit Møller & Lise Togeby (2001). *Den danske elite*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Anette Borchorst (red.) (2002). *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Martin Marcussen (2002). *OECD og idéspillet – Game Over?* København: Hans Reitzels Forlag.
- Lise Togeby (2002). *Grønlandere i Danmark. En overset minoritet*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Torben Beck Jørgensen & Kurt Klaudi Klausen (red.) (2002). *Territorial dynamik – streger på landkort, billeder i vore hoveder*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Flemming Mikkelsen (red.) (2002). *Bevægelser i demokrati. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Jens Blom-Hansen (2002). *Den fjerde statsmagt? Kommunernes Landsforening i dansk politik*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Margaretha Järvinen, Jørgen Elm Larsen & Nils Mortensen (red.) (2002). *Det magtfulde møde mellem system og klient*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Anker Brink Lund (2002). *Den redigerende magt – nyhedsinstitutionens politiske indflydelse*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Finn Sivert Nielsen & Inger Sjørlev (red.) (2002). *Folkets repræsentanter. Et antropologisk blik på Folketinget*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Thomas Pedersen (red.) (2002). *Europa for folket? EU og det danske demokrati*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Peter Munk Christiansen & Asbjørn Sonne Nørgaard (2003). *Faste forhold – flygtige forbindelser. Stat og interesseorganisationer i Danmark i det 20. århundrede*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Martin Marcussen & Karsten Ronit (red.) (2003). *Internationaliseringen af den offentlige forvaltning i Danmark – forandring og kontinuitet*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Gorm Winther (red.) (2003). *Demokrati og magt i Grønland*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lise Togeby (2003). *Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Torben Beck Jørgensen (red.) (2003). *På sporet af en offentlig identitet – værdier i stat, amter og kommuner*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Erik Damgaard (2003). *Folkets styre. Magt og ansvar i dansk politik*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

- Hans Mouritzen (red.) (2003). *Er vi så forbeholdne? Danmark over for globaliseringen, EU og det nære*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hans Sode-Madsen (2003). *Farlig ungdom. Samfundet, ungdommen og ungdomskommissionen 1945-1970*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lars Bille & Jørgen Elklit (red.) (2003). *Partiernes medlemmer*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Peter Munk Christiansen & Lise Togeby (red.) (2003). *På sporet af magten*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Tim Knudsen (2003). *Offentlighed i det offentlige. Om historiens magt*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Niels Nørgaard Kristensen (2003). *Billeder af magten. Portrætter til forståelse af magt og demokrati*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lise Togeby, Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen & Signild Vallgård (2003). *Magt og demokrati i Danmark. Hovedresultater fra Magtudredningen*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Jørgen Goul Andersen (2003). *Over-Danmark og under-Danmark? Ulighed, velfærdsstat og politisk medborgerskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Signild Vallgård (2003). *Folkesundhed som politik. Danmark og Sverige fra 1930 til i dag*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Jørgen Grønnegård Christensen (2003). *Velfærdsstatens institutioner*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Palle Svensson (2003). *Folkets røst. Demokrati og folkeafstemninger i Danmark og andre europæiske lande*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Mogens Rüdiger (2003). *Statens synlige hånd. Om lovgivning, stat og individ i det 20. århundrede*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Thomas Pallesen (2003). *Den vellykkede kommunalreform og decentraliseringen af den politiske magt i Danmark*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Henrik Jensen (2003). *Europaudvalget – et udvalg i Folketinget*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Per Boje & Morten Kallestrup (2004). *Marked, erhvervsliv og stat. Dansk konkurrencelovgivning og det store erhvervsliv*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Bertel Heurlin (2004). *Riget, magten og militæret. Dansk forsvars- og sikkerhedspolitik under Forsvarskommissionerne af 1988 og af 1997*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Jacob Torfing (2004). *Det stille sporskifte i velfærdsstaten. En diskursteoretisk beslutningsprocesanalyse*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Anette Warring (2004). *Historie, magt og identitet. Grundlovsfejringer gennem 150 år*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Jens Hoff (red.) (2004). *Danmark som informationssamfund. Muligheder og barrierer for politik og demokrati*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Ida Elisabeth Koch, Kristine Røberg, Sten Schaumburg-Müller & Jens Vedsted-Hansen (2004). *Menneskerettigheder og magtfordeling – domstolskontrol med politiske prioriteringer*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Bo Jacobsen, Flemming Troels Jensen, Mikkel Bo Madsen, Marius Sylvestersen & Claude Vincent (2004). *Den vordende demokrat – en undersøgelse af skoleklassen som demokratisk lærested*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

- Louise Phillips & Kim Schröder (2004). *Sådan taler medier og borgere om politik. En diskursanalytisk undersøgelse af politik i det medialiserede samfund*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Jørgen Goul Andersen (2004). *Et ganske levende demokrati*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lise Togeby (2004). *Man har et standpunkt ... Om stabilitet og forandring i befolkningens holdninger*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

SKRIFTER

- Erik Oddvar Eriksen (1999). *Is Democracy Possible Today?* Århus: Magtudredningen.
- Ole Hammer & Inger Bruun (2000). *Etniske minoriteters indflydelseskanaler*. Århus: Magtudredningen.
- Jens Peter Frølund Thomsen (2000). *Magt og indflydelse*. Århus: Magtudredningen.
- Jørgen Elklit, Birgit Møller, Palle Svensson & Lise Togeby (2000). *Hvem stemmer – og hvem stemmer ikke?* Århus: Magtudredningen.
- Jacob Gaarde Madsen (2000). *Mediernes konstruktion af flytninge- og indvandrerspørgsmålet*. Århus: Magtudredningen.
- Karsten Vrangbæk (2001). *Ingeniørarbejde, hundeslagsmål eller hovedløs høne? Ventetidsgarantier til sygehusbehandling*. Århus: Magtudredningen.
- Søren Laursen (2001). *Vold på dagsordenen. Medierne og den politiske proces*. Århus: Magtudredningen.
- Jørgen Goul Andersen & Mette Tobiasen (2001). *Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet*. Århus: Magtudredningen.
- Erik Albæk, Peter Munk Christiansen & Lise Togeby (2002). *Eksperter i medierne. Dagspressens brug af forskere 1961-2001*. Århus: Magtudredningen.
- Helle Porsdam (2002). *Fra pax americana til lex americana? En diskussion af dansk retliggørelse som en påvirkning fra USA*. Århus: Magtudredningen.
- Eva Østergaard-Nielsen (2002). *Politik over grænser: Tyrkeres og kurderes engagement i det politiske liv i hjemlandet*. Århus: Magtudredningen.
- Jonathan Schwartz (red.) (2002). *Medborgerskabets mange stemmer*. Århus: Magtudredningen.
- Walter Korpi (2002). *Velfærdsstat og socialt medborgerskab. Danmark i et komparativt perspektiv, 1930-1995*. Århus: Magtudredningen.
- Steen Thomsen, Torben Pedersen & Jesper Strandskov (2002). *Ejerskab og indflydelse i dansk erhvervsliv*. Århus: Magtudredningen.
- Frank Rasmussen & Peder Andersen (2002). *Globaliseringens økonomiske konsekvenser for Danmark*. Århus: Magtudredningen.
- Carsten Greve (2002). *Privatisering, regulering og demokrati. Telestyrelsens funktion som uafhængig reguleringsmyndighed*. Århus: Magtudredningen.

- Ann-Dorte Christensen (2003). *Fortællinger om identitet og magt. Unge kvinder i senmoderniteten*. Århus: Magtudredningen.
- Thomas Schøtt (2003). *Den økonomiske elites netværk*. Århus: Magtudredningen.
- Peter Dahler-Larsen & Niels Ejersbo (2003). *Djeficering – myte eller realitet?* Århus: Magtudredningen.
- Jan H. Hermansen, Lars Bille, Roger Buch, Jørgen Elklit, Bernhard Hansen, Hans Jørgen Nielsen & Karina Pedersen (2003). *Undersøgelsen af medlemmerne af de danske partiorganisationer. Dokumentation*. Århus: Magtudredningen.
- Lars Torpe & Torben K. Kjeldgaard (2003). *Foreningssamfundets sociale kapital. Danske foreninger i et europæisk perspektiv*. Århus: Magtudredningen.
- Jens Blom-Hansen (2003). *Subsidiaritetsprincippet vendt på hovedet? EU's strukturpolitik og Danmark*. Århus: Magtudredningen.
- Jens Peter Christensen (2003). *Domstolene – den tredje statsmagt*. Århus: Magtudredningen.
- Camilla Palmhøj Nielsen (2003). *Til glæde for hvem? – om intern regulering i staten*. Århus: Magtudredningen.
- Peter Munk Christiansen & Asbjørn Sonne Nørgaard (2003). *De som meget har ... Store danske virksomheder som politiske aktører*. Århus: Magtudredningen.
- Lise Togeby, Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen & Signild Vallgård (2003). *Demokratiske udfordringer. Kort udgave af Magtudredningens hovedresultater*. Århus: Magtudredningen.
- Lise Togeby, Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen & Signild Vallgård (2003). *Power and Democracy in Denmark. Conclusions*. Århus: Magtudredningen.
- Birte Siim (2003). *Medborgerskabets udfordringer – etniske minoritetskvinders politiske myndiggørelse*. Århus: Magtudredningen.
- Anette Borchorst (2003). *Køn, magt og beslutninger. Politiske forhandlinger om barselsorlov 1901-2002*. Århus: Magtudredningen.
- Peter Dahler-Larsen (2004). *Evaluering og magt*. Århus: Magtudredningen.
- Jens Blom-Hansen & Jørgen Grønnegård Christensen (2004). *Den europæiske forbindelse*. Århus: Magtudredningen.
- Palle Svensson (2004). *Danskerne, magten og demokratiet*. Århus: Magtudredningen.